

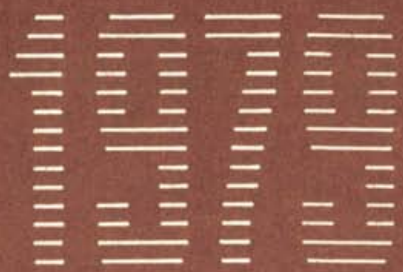
55983

HONOLULU

WINTER

5-6

5-6.

Népviselőbe öltöztetett babák a kézdívasárhelyi múzeumból

HONISMERET

HONISMERETI TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRAT

Honismeret, 1979. VII. évfolyam 5—6. szám.

TARTALOM

<i>gyermekes esztendejének jegyében</i>	
<i>Dr. Nagy Sándor: Az ifjúsági Honismereti mozgalom</i>	3
<i>Becsüljék hát az örökséget... (Halmi Lászlóné)</i>	6
<i>Gyermekélet a régi magyar faluban (Dr. Földesné Györgyi Erzsébet)</i>	7
<i>A gyermekrajzokról (Makoldi Sándor)</i>	9
II. ORSZÁGOS HONISMERETI AKADEMIA	
<i>Dr. Molnár Béla megnyitója</i>	11
<i>Géczi János: „Felemelő a lelkes aktivisták ezreit tömörítő Honismereti mozgalom küldetése.”</i>	12
<i>Jakab Sándor: A magyarországi Tanácsköztársaság történelmi tapasztalatairól</i>	14
<i>Dr. Horváth István: A Magyar Tanácsköztársaság történetének kutatása Nógrád megyében</i>	20
<i>Dr. Molnár Pál: A Tanácsköztársaság emlékének továbbélése Nógrád megye munkásságának körében</i>	22
<i>Dr. Boros Sándor: A történelmi és kulturális emlékhelyek szerepe közművelődésünkben</i>	24
<i>Uszta Gyula: A Magyar Partizánszövetség és a Hazafias Népfront együttműködése a történelmi emlékek ápolásában</i>	28
<i>Kriskó Lajosné: Az ellenállási mozgalom, az antifasiszta harc Nógrád megyében</i>	30
<i>Balassa Iván: A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatásáról</i>	32
<i>Katona Imre: Egység és táji sokféleség a magyar folklórban</i>	35
<i>Zólyomi József: A palóckutatás helyzete és eredményei</i>	38
<i>Krupa András: A szlovák nemzetiség hagyományának ápolása</i>	41
<i>Schneider Miklós: A fiatalok bevonása a Honismereti mozgalomba</i>	45
<i>Domonkos Alajos: A honismereti táborok tapasztalatai Nógrád megyében</i>	47
KRÓNIKA	
<i>Az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők IX. Országos Találkozója (Halász Péter)</i>	50
<i>A Magyar Néprajzi Társaság által Sebestyén Gyula Emlékéremmel kitüntetett önkéntes gyűjtők (M. P.)</i>	52
<i>Morvay Péter hetven éves (Dr. Timaffy László)</i>	53
<i>A szlovákiai magyar néprajzi gyűjtők 1979. évi nyári szemináriuma (Buday Endre)</i>	54
<i>Együttműködés a magyar és a jugoszláviai könyvtárosok között (Dr. Tóth István)</i>	56
<i>Az V. Komárom megyei Honismereti Táborról (Dr. B. Szatmári Sarolta)</i>	56
<i>Néprajzi kutatótábor Répáshután (Petercsák Tivadar)</i>	57
<i>A Sághegyi Múzeum (Tarczy Ilona)</i>	58
<i>A Szalmás-kórus Szigetszentmiklóson (Vöö Imre)</i>	60
<i>A nagykanizsai Honismereti Munkabizottság tevékenysége (Dénes Gyula)</i>	61
<i>Czakó Gyula (1922—1979) (Dobosy László)</i>	62
<i>A Darjeeling-i vándor (Rahó József)</i>	62

ÉVFORDULÓINK

Benedek Elek szolgálata (<i>Beke György</i>)	64
A 125 éves Vasárnapi Újság (<i>Csorba Csaba</i>)	65
Kétszáz éve született Egyed Antal (<i>Dr. Kisasszony Éva</i>)	67
Emléktábla helyett... Száz éve született Balogh Károly (<i>Leblancné Kelemen Mária</i>)	70

VÁLTOZÓ HAZÁNK

A nagyközségek várossá fejlesztése (<i>Balogh Ferenc—Grosser Enrique</i>)	73
---	----

SZAKKÖRÖK, BARATI KÖRÖK

A szabad idő kihasználása egy budapesti szakközép- és szakmunkásképző iskolában (<i>Kovácsnai Józsefné</i>)	78
A karcsai Erdélyi János néprajzi szakkör (<i>Nagy Géza</i>)	79

HONISMERETI OLVASÓKÖNYV

Széchenyi Ferenc, a királyi biztos (<i>Dr. Taba István</i>)	80
Felsőórtól Kismartonig II. (<i>Marosi Endre</i>)	84
Csomaköröstől—Körösi Csomáig (<i>Dr. Szénássy Zoltán</i>)	90
A reformkor és az abszolutizmus Szeghi Kiss László naplójában (<i>Dr. Kovássy Zoltán</i>)	94
A „Szőlő jövőnek könyve” és hagyománya Kőszegen (<i>Dr. Bariska István</i>)	96
Népi növényismeret a növénynevek tükrében (<i>Péntek János</i>)	100
A szerencsi mézeskalácsos sírköve (— <i>szikora</i> —)	102

TERMÉS

Népi mézészet Debrődön (<i>Göröcs Mihály</i>)	103
A debreceni Kollégium tüzoltó fecskendőjének történetéhez (<i>Barati József</i>)	107

SZABAD FÓRUM

Két tanácskozás után a hagyomány ápolásáról (<i>Molnár Imre</i>)	112
A házsongárdi temetőről (<i>Wölffel Lajos</i>)	113

KÖNYVESPOLC

Böngészés egy „új” kincsestárban — Szabó, T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I., II. (<i>Morvay Péter</i>)	114
Vár és város a történelemben és a jelenben (<i>Székely György</i>)	118
Két könyv Gombosról (<i>Halász Péter és Fehér Zoltán</i>)	121
Faragó József—Nagy Jenő—Vámszer Géza: Kalotaszegi magyar népviselet (<i>Barabás Jenő</i>)	123
Egy néprajztudós műhelyéből (<i>Krisztián Béla</i>)	124
Néprajzi pályamunkák Fejér megyéből (<i>Gunda Béla</i>)	125
Tonavalta puhaltaa (<i>Kovács Ágnes</i>)	126

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

Beszámoló a múzeumok és a KISZ KB pályázati felhívásának 1978. évi eredményeiről (<i>Dr. Illés Lászlóné</i>)	127
--	-----

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FRANK TIBOR	OLSVAI IMRE
GAZDA ISTVÁN	SÁNDOR LÁSZLÓ
GERELYES EDE	SZABÓ BÉLA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZABÓ FERENC
HAVAS GÁBORNÉ	SZÉKELY GYÖRGY (elnök)
KAMARÁS REZSŐ (elnök)	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7627

Kiadja a Hazafias Népfőnt. A kiadásért felel: *Juhász Róbert*,
a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője
Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855
Készült 8000 példányban, 8 (B/5) ív terjedelemben
79-7141 Somogy m. Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
Felelős vezető: *Farkas Béla* igazgató

Dr. Nagy Sándor:

Az ifjúsági Honismereti mozgalom

Aligha létezik fontosabb, nagyobb horderejű téma, mint amit tanácskozásunk középpontjába állítottunk, a szocialista hazafiság és proletárinternacionalizmus kérdését, a haza megismerését, a haza szeretetét és cselekvő hazafiság tartalmát. Utoljára 1970-ben Pápán gyűlt össze a középiskolások és szakmunkástanulók honismereti tanácskozása. Most, nyolc év múltán, Eger városa fogadja az iskolák honismereti diákköreiből, szakköreiből küldötteit. A megelőző tanácskozás óta eltelt nyolc esztendőt bárki számon kérheti rajtunk, miért ilyen sokára hívtuk össze ezt a tanácskozást, illetve miért éppen most hívtuk össze? A kérdés megválaszolása voltaképpen egyszerű. Egyrészt a korábbi tanácskozás eredményeként, illetve az érdekeltektől állami és társadalmi szervek együttműködése révén, a Honismereti mozgalom jól fejlődött az elmúlt években: másrészt éppen ebben az időszakban újabb eredményekkel járult hozzá a tudomány, az ideológiai munka a hazafiság, az internacionalizmus elméleti és gyakorlati kérdéseinek tisztázásához, közvetlenül és közvetve is segítve a Honismereti mozgalom fejlődését, egyszersmind új szempontokat is adva ehhez a munkához. Végül, de nem utolsósorban, ami a mostani tanácskozás összehívásának konkrét időpontját illeti, nagyszerű alkalom kínálkozott arra, hogy az előző két szempontot is figyelembe véve, a Kommunista Magyarországi Pártja megalakulásának, a kommunista ifjúsági mozgalom zászlóbontásának hatvanadik évfordulója közelében összegezzük munkánk tapasztalatait, beszéljük meg teendőinket.

A honismereti munka alapvető célja a haza megismerése, a szocialista hazafiságra és internacionalizmusra nevelés, cselekvő hazafiságra nevelés. Ez a látszólag egyszerűen megfogalmazható feladat rendkívül összetett, szerteágazó tartalmat hordoz. Történelmi múltunk, szocialista jelenünk és jövőnk megismerését, vállalását jelenti. Jelenti a néprajzzal, a helytörténettel, nyelvújrási kutatómunkával, a munkásmozgalom, az ifjúsági mozgalom történetével, a hagyományok feltárásával, megőrzésével és ápolásával való foglalkozást. Jelenti a testvéri szocialista országok, más népek életének megismerését, jelenti a nemzeti önbecsülés kialakítását; jelenti, hogy részt vállalunk az országépítő munkából és még korántsem tekinthető teljesnek a felsorolás.

A diákhonismereti munka az elmúlt években jó irányban, összességében a Honismereti mozgalom célkitűzéseinek megfelelően fejlődött. A Kommunista Ifjúsági Szövetség diákok körében folytatott nevelőmunkájának szerves részeként jól szolgálta a tanuló fiatalok mind nagyobb hányadának szocialista hazafiságra, proletár internacionalizmusra nevelését. Elmondhatjuk, hogy a honismereti munka a 14—18 éves korosztály kedvelt tevékenysége. A jelenlegi munkaformák, a honismereti szakkörök, az Országos Diáknapi pályázatok, az Országos Honismereti Diáktáborok, a honismereti akciók jól beváltak, népszerűek mind a diákok, mind a pedagógusok körében. Az iskolák szervezeti keretei többnyire jól biztosítják a tanórán kívüli nevelést, de fontos formájának rendszeressége és folyamatossága. *A legrégebbi hagyományokkal rendelkező munkaforma a honismereti diákkörök munkája, a legutóbbi pápai konferencia óta eltelt időszakban, számszerűen és tartalmában is sokat fejlődött, gazdagodott. Számuk az 1970-es kétszázal szemből, háromszázra növekedett és nem közömbös az sem, hogy ebből száz ma szakmunkásképző iskolában működik. A szakköri tagok száma több mint 6000. Ennyien foglalkoznak ma a középfokú tanintézetekben úgymond hivatásszerűen, a honismereti munkán belül néprajzzal, helytörténettel, nyelvújrási ku-*

1 Elhangzott a III. Országos Diákhonismereti Konferencián, Eger, 1979 március. A konferenciáról Gönczi Zsuzsa, a KISZ KB munkatársa számolt be a VII. Országos Honismereti Akadémia résztvevőinek.

tatómunkával, munkásmozgalmi, ifjúságmozgalmi események, hagyományok felderítésével. Nyugodtan mondhatjuk, hogy az iskolai diákkörök gyűjtőmunkája, például a paraszti élet ma még fellelhető tárgyi emlékeit, vagy a különböző szakmák fejlődését bemutató régi számszámokat illetően később pótolhatatlan értékeket ment meg. Ugyanakkor tapasztalataink alapján fontosnak tartjuk elmondani, hogy az eddig eredményesen működő diákkörök közül is néhányat meg kell óvni az egyoldalúságtól, attól, hogy tevékenységük a ma egyébként is divatos régiségek, használati eszközök gyűjtésére korlátozódjon. A munkásmozgalom, az ifjúsági mozgalom helyi vonatkozásainak felderítése, vagy éppen a népdalok, népmesék, népszokások gyűjtése ugyanolyan fontos, hiszen ezek is nemzeti történelmünk, kultúránk részei. Szólni szeretnék arról is, hogy tapasztalataink szerint a diákkörök egy részét a befelőlfordultság jellemzi. Munkájuk eredményét sokszor csak azok a szakemberek ismerik meg, akik közvetlenül kapcsolódnak egy-egy kutatási területhez, illetve a diákkör tevékenységéhez. Ilyen esetekben a diákkörök résztvevői ugyan hasznos ismereteket tesznek szert, de tevékenységük eredménye nem válik közkinccsé, munkájuk mindenképpen vesztit tágabb értelméből, igazi céljából.

Kedvezőtlenül hat a diákkörök fejlődésére helyenként az is, hogy a diákkörök vezetői, sok esetben a vezető pedagógusok sem elég tájékozottak a Honismereti mozgalom időszerű feladatairól. Továbbképzésük, egyáltalán képzésük, módszertani felkészítésük tulajdonképpen teljesen megoldatlan.

A diákkörök munkájához kapcsolódik az *Országos Diáknapok néprajzi és nyelvjárási gyűjtő pályázata* is. Az 1970-es 170 pályázattal szemben 1977-ben a diáknapokra 381 pályázat érkezett be, 208 néprajzi és 173 helytörténeti munka került az országos zsűri elé. A pályamunkák színvonalát az elért arany, ezüst és bronzfokozatok nagy száma bizonyítja. A pályázatok elbírálásával kapcsolatban sokáig gondot okozott az országos szakmai bíráló bizottság működése. Jelenleg e problémát megoldottnak tekinthetjük, mert a helytörténeti pályázatok gondozását a Munkásmozgalmi Múzeum, a néprajziakat a Néprajzi Múzeum vállalta magára. Meggyőződésünk szerint sokat lendítene a pályázaton, ha a legjobb pályamunkákat valamilyen formában közzé is tehetnénk, meg is jelentethetnénk. Ez feltétlenül ösztönözné a diákköri munkát és lehetővé tenné azt is, hogy a legkiválóbb pályamunkákat megismerje a szakmai és érdeklődő diákközvélemény is.

1967 óta minden évben megrendezzük az *Országos Honismereti Diáktáborokat*. Ezek a táborok rendkívül népszerűek. A táborban résztvevők megismerkedhetnek a honismereti mozgalom célkitűzéseivel, a kutató-, gyűjtőmunka módszereivel. Sokat jelent a táborok sikerében az is, hogy a diákok által összegyűjtött tárgyi és szellemi emlékek, a dolgozó emberek életkörülményeit feltáró szociológiai jellegű kutatások nem mennek veszendőbe. A tábornak helyet adó megyék múzeumai, levéltárai értékes tárgyakkal, dokumentumokkal gazdagodtak minden egyes tábor után. De gazdagodott a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum anyaga is; különösen értékes leletekkel, tárgyakkal járult hozzá a szentendrei múzeum anyagához a vásárosnaményi és a miskolci tábor közössége. A miskolci XI. Diáktábor által gyűjtött anyag egy részét egyébként a konferencia résztvevői is megtekinthetik itt, a konferencia tiszteletére rendezett kiállításon.

Az elmúlt években a korábbiakban elmondottak szellemében igyekeztünk a táborok tartalmi munkáját fejleszteni. Korábban a gyűjtőmunka legnagyobb részét a néprajzi kutatások jelentették. Az 1977-ben Salgótarjánban megrendezett, valamint az 1978-as miskolci honismereti táborban jelentős helyet kapott a munkásmozgalmi hagyományok, a munkás-életmód kutatása. Ez a törekvés érdekes tematikai változást is hozott a táborok munkaprogramjában. Ellentétben a korábbiakkal, a salgótarjáni táborban nem voltak elkülönített néprajzi és helytörténeti szakcsoportok, hanem téma szerint alakultak meg, ezek munkájába kapcsolódtak be, épültek be a néprajzi kutatómunka elemei is. Meggyőző bizonyítékot szolgáltatott ez a tábor arra is, hogy a honismereti munka, a közéletiségre való felkészítésnek is jó iskolája. Egy szakcsoport például azt vizsgálta, hogy milyen hatással volt a szocialista ipartelepítés a nők társadalmi helyzetének alakulására. A női életutak rögzítése közben választ kerestek az egyenjogúság kérdéseire is. A gyűjtőmunka során felfedezett, megoldásra váró problémák továbbgondolkodásra készítették a résztvevő fiatalokat, az ezt követő viták pedig minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy megérlelődjön bennük a megoldásban való közreműködés igénye is.

Az 1978 nyarán Miskolcon megrendezett Honismereti Diáktábor továbbfejlesztette a nógrádi kezdeményezést. Ez a tábor közvetlen célként fogalmazta meg, hogy a bal-

oldali pártok történetének kutatásával, a munkásosztály életmódjának változásával érzékelhetővé tegye a munkásosztálynak társadalmunkban betöltött szerepét. Az ifjúsági mozgalom helyi történetének kutatása során pedig arra törekedtek, hogy a feltárt emlékeket a napi gyakorlati munkában is hasznosíthatóvá tegyék. Természetesen ezekben a táborokban éppen úgy gyűjtöttek értékes néprajzi emlékeket is.

A honismereti diáktáborokat szervezeti téren is szeretnénk továbbfejleszteni. Azoknak a diákoknak a száma, akik — évente 100—120-an — részt vehetnek az országos táborban igen csekély, a diákköri tagok, méginkább a középfokú oktatási intézményekben járó diákok számához képest. Ezért mind az országos táborok szakmai, közösségi munkája színvonalának javítása, mind pedig a honismereti tevékenység tömegesebbé tétele érdekében *ösztönözzük a helyi, megyei táborok megrendezését.*

Eddig a honismereti munka olyan területeiről szóltam, amelyek hosszú évek óta hagyományosan jelen vannak a tanintézetek honismereti tevékenységében. A KISZ Központi Bizottsága 1976-ban úgy látta, hogy tovább szükséges bővíteni a honismereti munka területeit az iskolákban, ezért úgy döntött, hogy olyan honismereti akciókat hirdert meg, amelyek a diákkörök tagjain kívül az iskola más tanulóit, a KISZ-tagok szélesebb körét mozgósítják a honismereti munkában való részvételre. Ennek érdekében arra ösztönözzük az alapszervezeteket, a KISZ-tagokat, hogy maguk is kapcsolódjanak be a gyűjtő-, kutatómunkába. *Derítsék fel és dolgozzák fel a munkásmozgalom, az ifjúsági mozgalom fellelhető emlékeit és használják fel ezeket mindennapos munkájukban. Válasszanak alapszervezeti névadókat azok közül, akik közvetlen környezetükben váltak a munkásmozgalom, az ifjúsági mozgalom harcosaivá. Az évfordulók megünneplését tegyék emlékeztetéssé* azáltal is, hogy maguk derítik fel egy-egy nagy esemény helyi vonatkozásait. Az akció során fontosnak tartjuk azt is, hogy a résztvevő alapszervezetek, KISZ-tagok *gyűjtsék össze a munkásmozgalom kulturális hagyományait, a munkás- és ifjúmunkás kórusok, -körök emlékeit és ezeket használják fel és mutassák be az iskolai öntevékeny művészeti csoportok is.* Ugyancsak célunk az, hogy a középfokú intézetek fiataljai vállaljanak feladatot a községek múltjának, hagyományainak, termelőszövetkezetek történetének, a népművészet emlékeinek gyűjtésében, hogy a *községi középiskolák KISZ-szervezetei járuljanak hozzá a falumúzeum, falukrónika gyarapításához.* Az akció szervezésében és irányításában mondhatnám, szakemberként vehetnek részt a honismereti diákkörök tagjai. Átadhatják tapasztalataikat, módszereiket a kutatómunkában, segíthetnek az összegyűjtött anyagok rendszerezésében. Úgy is mondhatnám közkinccsé tehetik saját tudásukat, tapasztalataikat.

Külön kell szólni a szakmunkástanuló iskolák, szakközépfokú iskolák számára meghirdetett *Ismerd meg szakmád történetét* akcióról. Az akció indításával az volt a célunk, hogy a fiatalok fejlődésében is megismerjék és jobban meg is szeressék választott szakmájukat, hogy a megszerzett szakmai ismeretekeken túl, érzelmileg is kötődjenek munkájukhoz, munkahelyükhöz. Ezt az akciót tapasztalataink szerint szívesen fogadták az iskolák, idősebbek és fiatalabbak egyaránt. Eredményeként egyre több a fiatalok által gyűjtött anyag felhasználásával készített szakmatörténeti kiállítás. Az akció sikere nyomán hirdették meg az Országos Diáknapi rendező szervei a szakmatörténeti pályázatot és kiállítást, amely a jövőben az Országos Diáknapi eseményeihez fog kapcsolódni. Az 1979—80-as évre meghirdetett akcióprogramban tovább bővülnek a honismereti tevékenység formái. Az akció ezúttal a *Hazai tájakon* elnevezést kapta és arra szólítja fel a KISZ-szervezeteket, hogy vállaljanak konkrét feladatokat a honismereti munkában, a hagyományok gyűjtésében és bemutatásában. *Arra biztatjuk a tanintézetek KISZ-szervezeteket, hogy ott, ahol még nem működik, kezdeményezzék honismereti, helytörténeti diákkörök alakítását.* Fontos feladatnak tartjuk, hogy a következő években a honismereti akcióban résztvevő KISZ-alapszervezetek elsősorban *lakóhelyük, iskolájuk történetének feldolgozását vállalják, alapítsanak iskolamúzeumot, ahol az összegyűjtött, feldolgozott anyagot bemutatathatják.* Akcióprogramunk felhívja a KISZ-szervezetek figyelmét arra is, hogy *kapcsolódjanak be a Tájak, korok, múzeumok mozgalomba.* Még egy akciót említek, amely a *Barátaink* elnevezést kapta és egy-egy baráti ország kultúrájának, művészetének, diákkörének alaposabb megismerésére ösztönöz. Természetesen a honismereti munka korátszem merül ki azokban a formákban és akciókban, amelyeket kifejezetten a Honismereti mozgalom jegyében hoztunk létre, indítottunk útjára. Se szeri, se száma azoknak a lehetőségeknek, amelyek a honismereti tevékenységet is gazdagítják, jóllehet nem ez elsődleges rendeltetésük. Jó példa erre az építőtábori mozgalom, amelynek keretében idén nyáron 50 000, középfokú tanintézetben tanuló diák végzett kétételes önkéntes munkát, akik az építő-

tábor mozgalom keretei között ismerkedhettek hazánk tájaival, az értéket teremtő emberi munkával, számukra ismeretlen vidékek lakóinak életével, sok esetben azok szokásaival, nem egy esetben bizonyos helytörténeti vonatkozásokkal is. Kell-e bizonyítanom, hogy milyen nagyszerűen kapcsolódik a Honismereti mozgalom célkitűzéseihez az Országjáró diákok mozgalma, a fellendülőben lévő turizmus, vagy éppen egy külföldi építőtáborozás és cserelátogatás. Nekünk éppen az a feladatunk, hogy ezeket a formákat is ösztönözzük és adjunk segítséget ahhoz, hogy a széles rétegeket érintő tevékenységi formák honismereti szempontjai se sikkadjanak el.

Szólnunk kell azokról a lelkes diákokról és pedagógusokról, muzeológusokról, néprajzkutatókról, nyelvészekről, történészekről és más szakemberekről is, akiknek a munkája nyomán eredményesen fejlődik ez a mozgalom. Bízgatni is szeretnénk őket, nyerjenek meg mind több társat, mind több fiatal ehhez az izgalmas, képzeletbeli és valóságos utazáshoz, Magyarország felfedezéséhez. Ezt a munkát csak nagyon nagy hozzáértéssel és felelősséggel szabad végezni, hogy elkerüljük a buktatókat, olykor a veszélyeket, hogy a nemzeti önbecsülés ne torkoljon más népek értékeinek lebecsülésébe, nacionalizmusba; hogy reális önbecsülésünk, önismeretünk ne eredményezzen egy „Kis ország vagyunk, úgysem számítunk” nézőpontot; hogy a tárgyak, történetek, történések, szokások mögött mindig meglássuk az embert!

A Kommunista Ifjúsági Szövetség fontos feladatának tekinti részvételét a Honismereti mozgalomban, fontosnak tartja a diák honismereti munka további fejlesztését. A Hazafias Népfronttal, az iskolákkal, a közművelődés más intézményeivel közösen feladatunknak tekintjük, hogy a középfokú tanintézetek ifjúságát egész kultúránk birtokosává, történelmi múltunk ismerőivé, szocialista jelenünk és jövőnk aktív formálójává, szocialista hazafiakká neveljük.

Becsüljük hát az örökséget . . .

A magyar úttörőmozgalmat mindenkor szoros és elszakíthatatlan szálak kapcsolják a forradalmi munkásmozgalomhoz, hiszen ennek léte, tevékenysége tette lehetővé, hogy létrejöhessen a kommunista gyermekmozgalom, az úttörőmozgalom. A munkásmozgalom tudományos kutatása és feltárása az elmúlt harminc esztendőben szép eredményeket ért el, de keveset és kevesen foglalkoztak a legifjabbak, az úttörők mozgalmanak történetével. *Trencsényi Waldapfel Imre* írta: „Az a megállapítás, hogy az úttörőmozgalomnak története van, magában foglalja azt a követelményt, hogy legyen az úttörőmozgalomnak történetírása is.”

Először az Országos Úttörővezetői Konferenciákon hangzott el az a javaslat, hogy létrehozzák ennek a „történetírásnak” hivatott intézményét, az *Úttörőmozgalmi Múzeumot*. Kevesen ismerik még ezt a minden tekintetben fiatal intézményt. Fiatal, hiszen 1974 óta működik a Balatoni Úttörővárosban, és fiatal azért is, mert a legfiatalabbaknak, az úttörőkorú gyermekek mozgalmanak történetét kutatja és dolgozza fel. Gyűjtőköre a mozgalom egész történetére, gyűjtőterülete az ország egész területére kiterjed. A múzeum, a többihez hasonlóan kialakította gyűjteményeit, amelyekben helyet kapnak a magyar és nemzetközi úttörőmozgalom tárgyi és írásos dokumentumai.

Az eltelt öt év alatt összegyűjtött tárgyak és dokumentumok száma ma már meghaladja a tizennégyezret. A könyvtárban külön úttörőtörténeti kiadványgyűjteményt hoztunk létre, amelyben ezerkétszáz féle úttörőkiadványt őrzünk, megközelítőleg öt-ezres példányszámban, valamint az úttörő- és ifjúsági mozgalom majd minden lapjának évfolyamát, a lapok alapításától kezdve. A múzeum és a könyvtár gyűjteményének anyaga — helyben való használatra — a kutatók és olvasók rendelkezésére áll.

Gyűjtőmunkánk nehézségét ugyanaz a probléma okozza, amely más, legújabbkoros múzeumokét. Komoly feladatot jelent a történeti emlékek feltárása és gyűjtése, hiszen ezek nagy része a még aktívan dolgozó úttörővezetők birtokában van, vagy a csapatoknál még ma is használatban lévő tárgy, s így begyűjtésük nem minden esetben lehetséges. Munkánk során figyelemmel kísérjük a kinn lévő értékes tárgyak, emlékek sorsát, és csak a legjellegzetesebbekből igyekszünk egy-egy példányt beszerezni. Így a csapatokban is létrejöhetnek kis „házi kiállítások”. Munkánkhoz segítséget adnak

a lelkes úttörővezetők és a társadalmi gyűjtők is, akik érdeklődnek az úttörőmozgalom története iránt.

Közművelődési tevékenységünket elsősorban az határozza meg, hogy a Balatoni Úttörővárosban dolgozunk. Kiállításainkon arra törekszünk, hogy minél sokoldalúbban szolgáljuk a mozgalom politikai és pedagógiai célkitűzéseit. Segítjük a kisdobosok és az úttörők kommunista meggyőződésének, szocialista hazafiságának, proletár-internacionális formálását, politikai látókörük szélesítését. Képességeik fejlesztéséhez elsajátíttatjuk velük a történeti feltáró-kutató munka gyakorlati elemeit. Tárlatvezetéssel, a modern technikai eszközök segítségével bekapcsolódunk az Úttörővárosban folyó mozgalmi képzésbe, a táborkok oktató-nevelő munkájának színesebbé, tartalmasabbá tételébe.

Fontos feladatunknak tartjuk, hogy a kiállításainkra látogató gyerekek elsajátítsák a múzeumlátogatás alapvető ismereteit, és ezeket otthon a csapatoknál hasznosítva és továbbadva, minél tartalmasabban tölthessék el szabadidejüket, más múzeumok kiállításain már látó szemmel járjanak és ott szerzett ismereteiket alkotó módon felhasználhassák.

Az elmúlt évek során több alkalommal nyílt lehetőségünk arra is, hogy kilépjünk az Úttörőváros falai közül. Így került sor a 30 éves jubileumi kiállítás megrendezésére a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumban, illetve az Országos Úttörővezetői Konferenciákon. A közelmúltban készült el a CIMEA¹ tagszervezeteinek történetét bemutató kiadványunk. Részt veszünk az Úttörőtörténeti Szakbizottság munkájában, ahol szakmai tanácsainkkal segítjük az úttörőtörténeti kutatómunka továbbfejlesztését.

Bár múzeumunk még nagyon fiatal, úgy érezzük, hogy sikerült jó úton elindulnunk és méltók leszünk arra a feladatra, melyet *Kádár János* elvtárs így fogalmazott meg: „Becsüljük hát az örökséget, amely nem csekély, tiszteljük az elért eredményeket, de fejlesszék is tovább.”

Halmi Lászlóné

Gyermekélet a régi magyar faluban

A Néprajzi Múzeum a Nemzetközi Gyermekév alkalmából mutatja be ezt a kiállítást. De fordítva is fogalmazhatnánk: a Nemzetközi Gyermekév jó alkalom ahhoz, hogy a múzeum gyűjteményeiből bemutathassuk mindazt, ami a felszabadulás előtti magyar parasztok — falusiak, mezővárosiak, tanyasiak — gyermekeinek életével kapcsolatban volt. A bemutatott tárgyak közül a legrégebbiek a múlt század második feléből maradtak ránk, de vannak köztük bőven e századiak is. Legrégibb fényképünk 1894-ből való. Nagyjában-egészében olyan képet szerettünk volna adni látogatóinknak, amely a századforduló idejére volt jellemző. Természetesen nem minden tárgyfeleség állt rendelkezésünkre ebből az időből. A korábbi és későbbi tárgyak, képek azonban beleillenek az összképbe, és egyben jelzői is a lassú változásoknak.

Tudjuk jól, hogy nem beszélhetünk egységes magyar parasztságról, hiszen társadalmi rétegekre tagolódtott, s az egyes rétegekhez tartozók életszínvonala ugyancsak különböző volt. Másrészt az eltérő fejlettségű vidékek — hegyvidéki kis falvak és virágzó mezővárosok — lakói is különbözőképpen éltek. Mindez hatott gyermekeik ellátására, a róluk való gondoskodásra, a velük szemben támasztott igényekre. Tovább bonyolítja a dolgot a családoknak a gyermekáldással szemben elfoglalt álláspontja: míg az agrárproletár családokban a korlátozatlan gyermekszám a családi munkaerő gyors gyarapodását jelentette, és sok peremkerületi — palócföldi, kelet-magyarországi — faluban annyi gyereket neveltek fel korán munkára fogva, amennyit az isten adott; addig a dunántúli gazdacsaládok egyre féltőbb gonddal nevelték minden ingatlan és ingó vagyonuk egyetlen örökösét.

Hogyan is mutassuk be, vagy legalább hogyan érzékeltessük mindezt a rendelkezésünkre álló három teremben?

1. A Gyermek- és Serdülőkorú Mozgalmak Nemzetközi Bizottságának francia rövidítése.

Baba Nógrádszakálról, 1911-ből.
(Tanka Dezsőfelvételei.)

rekektől nagyszerű játékokat lehetett tanulni. A jómódú sárközi család kislánya számára már születése előtt készült a kis szövőszék, amin majd szőni tanult. A mezőn együtt dolgozó-játszó gyermekek pedig mindenből tudtak maguknak játékot készíteni, amit a természet nyújtott. Szinte kimeríthetetlen a gyermeki lelemény — erre a megállapításra juthat mindenki, aki a kiállítás játék-termét figyelmesen végignézi. Jobbnál jobb ötleteket kínál ez a kiállítás a mai gyermekek számára is!

A korán munkára fogott gyermekek számára gondosabb, tehetősebb családban gyakran készült kis szerszám. A gyermek testalkatához alkalmazkodó guzsaly, favilla, kis puttony, csép, mosósulyok kívánatos ajándék volt a gyermekek számára, s egyben megkímélte őket attól, hogy ha dolgozni kellett, a felnőttek méreteihez készített szerszámokkal kínlódjanak. Csak olyan szerszámokat állítottunk ki, amelyekről bizonyosan tudjuk, hogy gyermekek számára készültek!

Közismertek a századforduló ideje nevelésének problémái. Tudjuk, hogy a parasztyermekek jó része még a számára elérhető hat osztályt sem végezte el, mivel nem érezte érdekének, fontosabbnak tartották azt a kis keresetet, amit a nyolc- tíz éves gyermek szerezhetett. De a kis tarisznyák, palatáblák és a három mezőkövesdi iskolás teljes öltözetéről arról tanúskodik, hogy a parasztyermekek iskolai életének is megvoltak a hagyományai. A kiállításon még a gyermeki élet ünnepeivel is találkozunk. Az esztendő ünnepnapjain gyakran a gyermekek váltak a falusi élet főszereplőivé, ilyenkor érezhették magukat a közösség fontos, sőt nélkülözhetetlen tagjainak. Kiállításunk fennállását eredetileg 1979 végéig terveztük, de a nagy érdeklődésre való tekintettel a következő évben is várja látogatóit.

Dr. Földesné Györgyi Erzsébet

A gyermekrajzokról

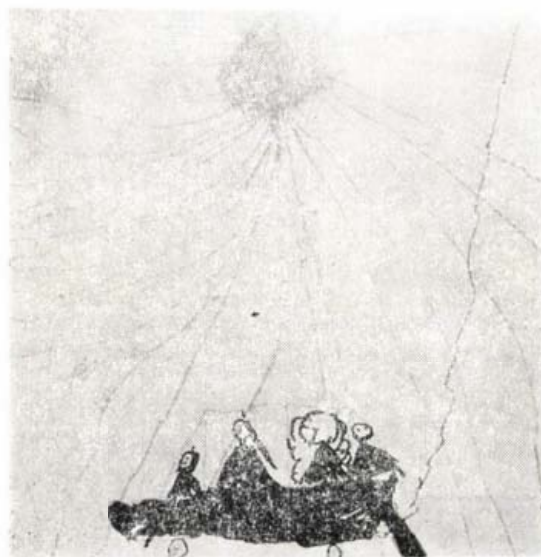
A nemzetközi gyermekévbén az egész világon fokozott figyelemmel fordulnak a felnőttek a gyermekek felé. Hogyan emlékezzenek meg a honismereti körök erről az eseményről, mit tehetnek hozzá a már eddig elmondottakhoz? A kérdésfeltevés kapóra jön, hogy elgondolkodjunk, hogyan értelmezzük mi a múltunk és jelenünk honi, össznépi kultúráját és mit nyújtunk át ebből gyermekeinknek? Tudunk-e egyáltalán át-nyújtani valamit és egységes szemlélettel tesszük-e? A kultúra hagyományait őrző emlékek értelmezésénél mit nyújtunk mi — nekik, és mit adnak ők — nekünk? A szóbeli, írásbeli emlékek elemzésénél a szavak egyértelmősége még valamennyire közös nevező, de van-e közös nyelvünk a hagyomány másik rétegének, a vizuálisan örökített információnak az olvasására, hogy elérhessük a honismereti munka egyik legfontosabb célját: a kultúra továbbörökítését?

A válaszadás előtt vizsgáljuk meg a gyermekek látásmódját, annak konkrét megjelenési formáján, a gyermekrajzon keresztül.

Ilyen vizsgálódás alkalmával rögtön vissza tudunk gondolni számos, általunk csodálatosan szépnek tartott gyermekrajz kiállításra, a reklámozott és — még egyszer hangsúlyozom — csodált gyermekrajzokra, melyek alkotói igazán számosak, felnőtt korukra mégis majdnem mind elvesznek nemcsak a művészet, de a műértés számára is. Hogyan és miért következik be ez a folyamat? Csak nem a csodálat volna a ludas, amivel kiemeljük ezeket a rajzokat saját közegükből?

Kérdezzük meg őket, mit mondanak a saját rajzokról. (1. kép, 5 éves fiúgyermek rajza.)

„Süt a nap, nyár van, azért megyünk kirándulni. Anya, apa beszélget.” Idáig értjük a „sztorit” — a zsánerképi szituáció szintjén. Ha a közölt információval megelégszünk, betudjuk életkori sajátosságnak, hogy az autót miért nem skureban (távlati rövidülés) rajzolta, amikor elmegy... nem baj, majd megtanítjuk rá! Ezen túl a rajz közöl még vizuális információt, felvetve egy-két kérdést, de gondolatban elsiklunk felette, mert megbocsátjuk egy kisgyermeknek, hogy miért sárga az autó kereke, a karosszéria miért csak félig kék és felül miért sárgán keretezett. A benne ülő család mindenestül zöld — „milyen bájosan naiv!” „Csodálatos, mennyire nagyvonalúan nem figyel a részletekre! Ezek a zöld fejek, igazán tündéri! Kis butácskák és mégis ez a friss, bátor naivítás az igazi szépségük! Ez a kék füst az égig, az a lila lámpafény, mint egy evező a csónakban!...”

1.

Vadász György felvételei

2

A gyerek ezekről nem beszélt, hiszen lerajzolta. De kérdezzük meg a magunk megnyugtatóra, hogy mi erről az ő véleménye! Miért sárga az autó kereke? „Mert a nap rásüt.” (Tényleg, a nap sugarai leérnek az autóra!) Miért kék az autó alsó fele? „Mert csónak! A vizen is tud menni.” Miért zöldek a kocsiabon ülök? „Mert nyár van.” Attól még nem zödek az emberek — dorgálunk. „De minden zöld, a fű, a fák és mi kirándulunk oda, ahol zöld van, meg víz és süt a nap.”

Hogy-hogy?! A gyerek a kép jeleit át tudja ültetni szavakba? És nem azt festi amit lát? (Pontosítva a kérdést: nem az egyedi szituáció meghatározott nézőpontból látható felszínét másolja?) A rajzból és a gyermek szavaiból egyaránt kitérünk, hogy nem. Miért? Nem nehéz megtalálnunk a választ: mert nem speciális egyedi és rész-problémákra figyel csak, hanem a mechanikus szemlélettel szemben jóval dialektikusabban gondolkodva, és — jelölve is — éppen a gondolkodás dialektikája miatt, képi gondolatírása, képirása dialektikusabb, tágabb, több szintet magábfoglaló lesz. Így, ez a kirándulás, éppen a fogalmi szintek (az autó legjellemzőbb felületű megjelenítése és csónak alakba írása, fogalmi szintű szín és formaritmusokból fakadó jele) egyszerűen csak átsapnak fokozatonként egyre magasabb értelmű szintekké. A tehetségtől függ, hogy milyen, de szemléletileg minden fokon azonosan, számunkra is hasznosíthatóan hoz létre rajzokat iskolás kora előtt minden gyermek. A csónak-autó így nem csak egy családot szállít, hanem az életet is, amit a sárga napsugarak hívtak elő a kék víz-csónak rejtekéből zöden. Ime, tanulságos képirás-logikát nyújt nekünk a gyermek, ha odafigyelünk. És érdemes lenne odafigyelni, mert a XX. század képzőművészei (és más körei is) még mindig keresnek és még nem találtak olyan egyetemes szemiotikai rendszert, aminek segítségével eligazodhatnánk századunkban is. A gyermek természeténél fogva felkínál egy értelmes képi világnyelvet. Jelentőségét akkor mérjük fel majd csak igazán, ha belátjuk: ez a nyelv csak annyiban gyermeki, hogy jelen esetben gyermekek csinálják, de ezt a nyelvezetet használta minden (nemcsak egyetlen szinten közölni tudó) kultúra is, a népművészet is — az egész világon. Próbáljuk csak meg zsánerszinten elemezni a népművészeti tárgyak motívumait! Egy szinten túl ugyanúgy nem fogunk választ kapni, mint a gyereknél a zöld emberek esetében.

De vegyünk egy szöveges példát! Ismerjük a gyermekdalt: Mély kútba tekinték, arany szálát szakajték, benne látom testvércémet bíborban, bársonyban, gyöngyös koszorúban. Mindenki ismeri, megtanítjuk a gyerekeinknek is. De ki figyel oda, miről szól a dal? Archaikus elemek, melyek ma már érthetetlenek — mondjuk a legjobb esetben; de sokszor azzal is megelégszünk, hogy értelmetlen zagyaságok vagy gyerekes összevisszaságok — gyerekdalok. Nézzük meg most egy 6 éves leány rajzát, aki úgy látszik mégiscsak elgondolkodott ezen a dalszövegen, mint a világ egyik részén, és lerajzolta (2. kép.).

A forgó Napkorong jártában-keltében egyszer, meghatározott időben a kút fölé van, megláthatja benne saját ikertestvérét: tükörképét. Aki ebben az időben szintén a mély kútba tekint, egyesülhet vele, bár testével elszakasztja a Nap arany szálait, mert kitakar belőle egy részt. A víztükörben így feltűnik a testvércéje (más változatban asszonya) bíborban, bársonyban, tehát teljes pompájában, és a delőlő Nap a gyöngyös koszorú, mely övezi a beletekintő, megfigyelő tükörképét. Ezt rajzolta le a gyerek, bár ő nem idézhette fel magában a föld-víz-nő összefüggéséről írt néprajzi szakirodalmat. Ismeri viszont népmeséinket, amelyekben a Nap-típusú hősök arany vesszeje révén termékenyül meg a föld, és az élet vize sem sokszor maradhat ki ebből a folyamatból.

A gyermekrajzokon keresztül megnyílik előttünk a magyar népművészet világa, de minden más népe ugyanúgy és még az ősi kultúrák is. Nem a legcsodálatosabb ajándéka lenne a gyermekeknek, ha a gyermekektől tanult szemlélettel az egész világunkat át tudnánk nekik nyújtani a felnőttek által megoldottan? Hogy az egész világ vizuális örökségét Mexikótól Indiáig, Egyiptomig, Japánig és Magyarorszáig egy nyelven olvassák a világ népeinek a gyermekei, és ez a saját nyelvük-nyelvünk lenne-lehetne.

Mikoldi Sándor

Dr. Molnár Béla megnyitója

A rendező szervek — a Népművelési Intézet, Nógrád megye párt, állami, társadalmi vezetése és a Hazafias Népfront Országos Tanácsa — nevében köszöntöm a jelenlévőket: a Honismereti mozgalom vezérkarát, a házigazdákat — a megyét, a várost, a 211-es Szakmunkásképző Intézetet — és tanácskozásunk előadóit. Külön is köszöntöm *Géczi János* elvtársat, az MSZMP Nógrád megyei Bizottságának első titkárát, *dr. Jakab Sándor* elvtársat, a SZOT főtítkárhelyettesét, a KB tagjait és *Uszta Gyula* elvtársat, a Magyar Partizánszövetség főtítkárát, a KB tagját.

Tanácskozásunk egy élő, fejlődő mozgalom képviselőjében ült össze. Ismert tény, hogy a népet, a hazát szerető emberek, a világra érzékeny, nyitott elmék mindig is törekedtek önmaguk és mások megismerésére. Ezt a törekvést emelte magasabb szintre a munkásmozgalom, s tette-teszi mind teljesebbé a népet-nemzetet, a hazát-emberiséget összeötvöző szocializmus. Ezt a törekvést fejezi ki és szolgálja is egyben a Honismereti mozgalom a maga szerény, de fontos eszközeivel, immár csaknem 20 esztendője. Erről a mozgalomról sokszor elmondjuk, hogy sokrétű, s joggal jellemezzük így, mert igaz, mert ez a sokrétűség nagy értéke a mozgalomnak — megőrzésre és fejlesztésre érdemes értéke. Nem is lehetne más! Hiszen sokan vállaltak benne részt: állami és társadalmi szervek, intézmények, kollektívák, egyének, magyar és más anyanyelvű állampolgárok, munkások, parasztok, értelmiségiek, fiatalok és idősek, városiakok és falvakban élők, egyházi-vallásos emberek és kommunisták. Ezen túl sokfelét is vizsgál a mozgalom mert változatos ez a haza, amelynek teljesebb megismerésére vállalkozott. Sokféle tájaiban és tevékenységeiben, leányaiban és fiaiban, sokféle az időben és a térben is: a múlt, a jelen és a jövő irányaiban, földrajzi és társadalmi térségeiben, határai között és Európában, a világban. Érthető tehát, hogy minden elme és szív, minden szem és fül új és új gazdagságát fedezheti fel e szeretett hazának, s gazdagíthatja vele önmagát, a mozgalmat.

Tanácskozásunk sorrendjében már a hetedik és elmondhatjuk, hogy gyakorlattá, jó hagyománnyá vált mozgalmunkban. Feladata eléggé állandó: összegez, áttekint, törekvéseket, irányokat erősít, s hasznos tapasztalatcsere ad alkalmat. Ugyanakkor mindegyik tanácskozásnak van sajátossága is. Ennek a mostaninak az, hogy mai nemzeti történelmünk közvetlen előzményét idézi, a 60 esztendővel ezelőtti Magyar Tanácsköztársaságot. S teszi ezt — meggyőződésem — az utód, a felelős örökös tudatosságával, aki *ismerni, őrizni és meghaladni* akar minden értéket, amellyel rendelkezik.

Ugy hiszem, akkor teljesítjük feladatunkat, ha mozgalmunknak újabb lendületet adunk. Ne feledjük: egy színes, sokágú, résztvevőinek — s ezek száma óvatossággal becsülendő — szerint is tízezreket jelent — sok örömet adó tömegpolitikai-közművelődési mozgalom képviselőjében és érdekében vagyunk itt. A feltételek a munkánkhoz: jók! A hazát, a népet-nemzetet és annak akaratát jól kifejező-képviselő politikát valószínűleg meg, az MSZMP, a munkásosztály politikáját. Ez pedig mindannyiunktól a haza, a világ egyre mélyebb, egyre sokoldalúbb ismeretét követeli meg. Sok fontos ok ösztönöz erre bennünket, de közöttük is különösen a közelgő 1980-as év, amely felszabadulásunk 35. évfordulóját és a honismereti mozgalom szervezett megújulásának 20. évfordulóját tartalmazza.

Szükségesnek tartom még elmondani, hogy nem véletlenül jöttünk ide Nógrád megyébe, Salgótarjánba. Tudatosan választottuk ezt a helyet, mert sok értékes hagyományt őriz a Tanácsköztársaságból, a forradalmi munkásmozgalomból, a szocializmus

¹ A Honismereti Akadémián elhangzott előadások és felszólalások szövegét rövidítve közöljük. (Szerk.)

elleni harcból és mert mindezt figyelemre méltóan gazdagítja mai munkásmozgalmával, szocialista építőmunkájával. Talán nem szerénytelenség, ha azt mondom: egy kicsit az ország tiszteletét, elismerését és jókívánságait is elhoztuk magunkkal, s most köszönetünkkel együtt átadjuk Nógrád megye egész lakosságának.

Géczi János:

„Felemelő a lelkes aktivisták ezreit tömörítő Honismereti mozgalom küldetése.”

A Magyar Szocialista Munkáspárt, a Hazafias Népfront Nógrád megyei Bizottsága, valamint a megyei tanács nevében tisztelettel köszöntöm a VII. Országos Honismereti Akadémia résztvevőit, valamennyi kedves vendégünket. Örömünkre szolgál és megtisztelő megbízatásnak tekintjük, hogy ezúttal mi lehetünk a házigazdái e rangos eseménynek, amely az évek során — csakúgy mint maga a Honismereti mozgalom — szerves részévé vált kulturális közéletünknek, beépült általános nevelési rendszerünkbe.

A szocialista tudatformálás folyamatában az épülő szocializmus valósága a leg-hatékonyabb tényező; nemzeti tudatunkat a most végzett munkával, helytállásunkkal formáljuk igazán. A ma és a holnap eredményeiben értékesül legteljesebben a történelem minden igaz törekvése. Tudjuk, hogy további felemelkedésünk záloga dolgozó népünk alkotó munkája, cselekvő hazafisága, amely számunkra mindenek előtt a szocializmus iránti elkötelezettséget jelenti. E felfogásunk azonban nem nélkülözi — sőt feltételezi — népünk, szép tájaink, hazánk szeretetét, nemzeti értékeink megbecsülését, gazdag haladó örökségünk birtokbavételét, ápolását. Ezért felemelő a küldetése a szakemberek, a lelkes aktivisták ezreit tömörítő Honismereti mozgalomnak, a helytörténeti kutató és gyűjtő munkának, amely nemcsak felderíti, megőrzi és közvetíti az ismereteket, a tárgyi és szellemi értékeket, hanem éppen általuk erősíti a szocializmushoz való érzelmi kötődés szálait.

A reális történelemszemlélet kialakítása egyik legfontosabb feltétele nemzeti önismertünknek, közösségi tudatunknak, a szocialista nemzeti egység további erősödésének. Ezért fordítunk különös gondot haladó történelmi hagyományaink ápolására, az évfordulók méltó megünneplésére, a mában is hasznosuló tapasztalatok, tanulságok számbavételére. A szocialista tudat fejlesztésében nagy jelentősége van a magyar munkásság forradalmi hagyományai megismerésének.

Megyénk történetének legdicsebb lapjait is a szervezett munkásmozgalom írta. A század eleji méltatlan körülmények végsőkig kiélezték az elnyomottak, a kisemmizettek szembenállását a fennálló renddel. Az 1918/19-es események forradalmi lendülete magával ragadta Nógrád megye munkásságát, a haladó törekvésekkel rokonszenvező lakosságát és az itt élő nemzetiségeket is. A párt eszméi, programjának célkitűzései, különösen termékeny talajra találtak a salgótarjáni iparmedencében. A munkásság legjobbjai, a bányász és vasas szakszervezetek baloldali vezetői és tagjai, a Szovjet-Oroszországból hazatért volt hadifoglyok, internacionalisták első között csatlakoztak a Kommunisták Magyarországi Pártjához. A párt salgótarjáni szervezése 1918 decemberében alakult meg és folyamatosan növelte létszámát, tömegbefolyását.

1919. március 21-ét követően a nógrádi lakosság lelkesen üdvözölte a Tanácsköztársaságot. Létrejötték a tanács hatalom helyi szervei, munkás, katona és szegényföldműves tanácsok, direktóriumok szerveződtek: itt is az eddig kisemmizett tömegek vették kezükbe sorsuk irányítását. A forradalmi eszméktől fűtött munkások, parasztlakos példamutatónak helytálltak a termelésben, a politikai és társadalmi átalakulásért vívott harcban. Forró hangulatú népünnepeleken, vörösnapokon, tömegdemonstrációkon fejezték ki a proletárhatalom melletti elkötelezettségüket. Amikor pedig veszélybe kerültek a Tanácsköztársaság vívmányai, a nógrádi munkások is önként ragadtak fegyvert, s az északi hadjárat hősi harcaiban bebizonyították helytállásukat.

A nemzetközi és a hazai reakciós erők összefogása — mint ismeretes — leverte a Magyar Tanácsköztársaságot. Emlékét, eszméit az ellenforradalmi korszak negyedszázados rémuralma sem tudta megsemmisíteni. A nógrádi munkások legjobbjai nem

tették le a fegyvert; sztrájkok, éhségmenetek, szabotázsakciók jelezték harcos elszántságukat. Amikor pedig a párt kibontakoztatta a háború és a fasizmus ellen harcolni kész erők összefogását, megyénkben is partizánegységek tevékenykedtek, s az ellenállás más formái példálták a munkásmozgalom erejét, szervezettségét, az 1919-es eszmék továbbélését. A felszabadulás történelmi pillanataiban is azok sorakoztak elsőként a kommunista párt kibontott zászlaja alá, akik részesei voltak a Tanácsköztársaság és az illegális mozgalom hősi harcainak, akik híven őrizték az első magyar proletárforrádalom emlékét, társadalomformáló, ösztönző erejét.

1945 tavaszán népünk életében sorsdöntő fordulat következett be: visszanyertük nemzeti függetlenségünket, s reális lehetőség teremtdött a Tanácsköztársaság eszméinek valóra váltásához, a proletárdiktatúra végleges győzelméhez.

A felszabadulás óta eltelt közel három és fél évtized során nagyszerű eredmények születtek országunkban, így megyénkben is. Megszerveztük a szocialista ipart és mezőgazdaságot. Korszerűsítettük a hagyományos iparágakat — a bányászatot, a kohászatot, az üvegyártást —, egy sor új üzemet építettünk. Az energiát adó szén, a különböző kohászati termékek, a tűzhelyek, a hasznos és szép üvegtárgyak, a divatos ruházati cikkek mind a nőgrádi emberek munkáját, szakértelmét dicsérik. Iparunk termékeiről elismeréssel beszélnek az ország határain túl is. Mezőgazdasági termeléseink feltételei azonban rendkívül kedvezőtlenek. Amilyen szép ez a táj a szemnek, olyan nehezen műveli az ember és gép egyaránt. Ezért becsüljük nagyra a mezőgazdaságban dolgozók erőfeszítéseit.

Örömmel tölt el bennünket épülő, gazdagodó városaink, falvaink látványa. A megyeszékhely — az egykori „kenyeretlen Tarján” — ma az ország más ipari városaihoz hasonlóan szocialista munkásvárossá alakul, központja a tervezők, az építő ember bátor, szép alkotása. Balassagyarmat rekonstrukciója is egy megújuló város képét mutatja. A községekben új lakások, egészséges, korszerű otthonok, művelődési intézmények, kereskedelmi egységek, kommunális létesítmények bizonyítják: a falusi ember igényei, lehetőségei, életkörülményei is változnak.

Életünknek azonban nemcsak a tárgyi feltételei javulnak. Változik maga az ember is. Az alkotómunka sikerei, a tömeges tanulás, az értelmesebb életcélok, a közösségért érzett felelősség, áldozatvállalás, a szocialista értékrend elfogadása jelzik ezt a folyamatot. A múlthoz viszonyítva különösen jelentősnek tartjuk kulturális felemelkedésünket, a szellemi élet eredményeit. Az iskolázottsági szint emelkedésével együtt járt az igények fejlődése, változása is. Megnőtt a tudás, a műveltség társadalmi rangja, megbecsültsége. Egyre szélesebb körben hatnak a közgondolkodás, az erkölcs, az életmód szocialista vonásai. Ösztönző hatású a szocialista brigádok értékrendje, közösségformáló ereje. A személyes örömök a munkahelyi kollektívák, a lakóhely, a szocialista haza sikereivel párosulnak.

Mindent — ami a nőgrádi munkások, parasztok, értelmiségiek kezénymán kibontakozott — azért is lehet nagyrabecsülni, mert a mi körülményeink talán nehezebbek, a múlt káros örökségei nagyobbak, ezért felzárkózásunk az országos átlaghoz hosszabb időt vesz igénybe, nagyobb erőfeszítést követel.

A múlt haladó hagyományainak ápolása, a szocialista hazafiság és a proletár-internacionalizmus szerepe, jelentősége a jövő feladatainak megoldásában tovább növekszik. A mi megyénk dolgozói is azon fáradoznak, hogy eredményesen valósítsák meg a párt XI. kongresszusán elfogadott határozatokat. A gazdasági élet területén tegyenek eleget a növekvő követelményeknek. Termeljenek korszerűbben, gazdaságosabban, jobbat. A fejlődésnek most egy olyan bonyolultabb korszakához érkezünk, amelyben a jobb munka előrehaladásunk kulcskérdése. Ezért minden területen, minden szinten az eddiginél következetesebb munkára, több és határozottabb kezdeményezésre, nagyobb hatékonyságra, gyorsabb előrehaladásra van szükség. Megyénk is arra törekszik, hogy lehetőségeinkkel, anyagi és szellemi erőinkkel jól gazdálkodjunk. Ezért kell felkarolnunk és támogatnunk minden olyan kezdeményezést, amely hozzájárul céljaink eléréséhez.

A szocialista építés eredményei elmélyítették megyénk lakosságában is a szocialista hazafiság és a proletár-internacionalizmus érzését, az alkotó ember és a munka tiszteletét. Nevelőmunkánkknak, a mindinkább kibontakozó aktív honismereti tevékenységnek is köszönhető, hogy megyénkben nagy tisztelet övezi forradalmár elődeinknek, a Tanácsköztársaság hőseinek küzdelmét. Mindennapi munkánkban ölt testet múltunk üzenete, kultúránk minden haladó öröksége.

Honismereti mozgalmunk jelentős eredményének tartjuk, hogy — helyi szerzők tollából — elkészült a megye történetét feldolgozó négykötetes, tudományos jellegű

monográfia, megjelent Salgótarján és Balassagyarmat története. Falu- és üzemkrónikák, földrajzinév-gyűjtemények vannak születőben. A múzeumi és levéltári évkönyvek, a Palócföld című folyóiratunk, napilapunk és egyéb kiadványaink ugyancsak nagy teret szentelnek a honismereti, helytörténeti munkának.

Tudatosan ápoljuk a megye haladó hagyományait, szellemi értékeit. Az ellenállási és a partizánharokok dokumentumait mutatja be Karancsberényi Nógrádi Sándor Emlékmúzeum, gondosan gyűjtjük és őrizzük a bányász- és summásdalokat, meséket. Ápoljuk íróink hagyatékát, Csesztvén *Madách*, Horpácson *Mikszáth* relikviák kínálnak látnivalót. Gondosan gyűjtjük és őrizzük a gazdag népi hagyományokat. A palóc folklór motívumkincese beépül művészeti együtteseink műsorába, képző- és iparművésztünk munkáiba; dicséretes a kulturális bemutatók, fesztiválok, szemlék hagyomány-őrző szerepe. Hollóközség „élő falumúzeumként” reprezentálja népi építészetünket. a balassagyarmati múzeumban gazdag néprajzi gyűjtemény mutatja be e táj lakosságának életét, népviseletét. A szécsényi és a pászói múzeum főleg helytörténeti gyűjteményeknek ad helyet. Bánkon nemzetiségi múzeum létesült.

Jól ösztönzik, szolgálják a honismereti kutató- és gyűjtőmunkát a pályázatok, az évente megrendezett honismereti diáktáborok, a főleg fiatalokat tömörítő honismereti szakkörök és az utóbbi években szerveződő múzeumbarát körök. E tevékenység elismerésére is alapítottuk a tragédia írójáról elnevezett emlékplakettet és díjat, amit gondos mérlegelés alapján azok kapnak meg, akik tudományos és közművelődési — köztük honismereti — munkájukkal kiérdemlik.

A mozgalom céljait magukénak tudják, megvalósításukat támogatják az állami és tömegszervezetek, mozgalmak, kulturális intézmények. Tevékenységüket elismerés illeti, munkájukért köszönetet mondunk.

Jakab Sándor:

A magyarországi Tanácsköztársaság történelmi tapasztalatairól

A Tanácsköztársaság történetének ma már igen gazdag hazai és nemzetközi irodalma van. Az elmúlt évtizedek során itthon és külföldön a legkülönbözőbb politikai irányzatokhoz tartozó, illetőleg pártállású politikusok, publicisták és történetkutatók fejtették ki vele kapcsolatosan véleményüket. A két világháború között — és utána is — a polgári érdekek védelmezői, s különösen az ellenforradalmi rendszer szélsőjobboldali, konzervatív politikusai és ideológusai — a legnyilvánvalóbb tényeket is mellőzve — a rágalmak áradatát szórták a tanács hatalomra. Gyakran úgy próbálták beállítani a helyzetet, mintha csak egyszerű zendülésről lett volna szó, s kétségbe vonták, hogy az 1918—1919. évi forradalomnak maga a magyar nép volt a cselekvő részese. De még az ellenforradalmi rendszer megszűnése látó képviselői is kénytelenek voltak olykor beismerni, hogy a tanács hatalom által megvalósított szocializmus emlékei rendkívül mélyen élnek a dolgozó tömegek, mindenekelőtt a munkásság tudatában. Ezzel a problémával viaskodott lényegében *Klebelberg Kunó*, a Bethleni konszolidációs politika egyik legismertebb alakja is, amikor a neonacionalizmus és a szo-

cializmus viszonyát a következőképpen határozta meg: „A XX. század nacionalizmusa ... elsősorban a szocializmusban rejlő nemzetköziséggel tusakodik. A XX. század nacionalizmusának nem fenn a trónokon, hanem lenn, a szocializmus által megszervezett tömegekben van ellensége. Itt két ideológia áll egymással kifejezetten szemben. Ebben a harcban a nacionalizmus egészen új színezetet nyert, tartalma is egészen megváltozott. Az ellen a veszedelem ellen kell küzdeni, hogy a nemzeti gondolatot az intelligencia, a nemzetköziséget a fizikai munkásság képviseli, mert az a társadalom kettészakadását és a nemzetek felbomlását jelentené.”

Az ellenforradalmi rendszer idején a nacionalista fertőzés a dolgozók nem jelentéktelen részét is „megérintette”. De az is igaz, hogy a Tanácsköztársaság öröksége a munkásság, a falusi szegénység és a haladó értelmiség fasizmussal szembeni ellenállásának és harcának az egyik döntő tényezője, élő forrása volt. A felszabadulás után pedig a tanács hatalom hajdani tisztségviselői, sőt egyszerű közkatonaí elsőként léptek be a Magyar Kommunista Pártba, s alakították meg azokat a népi szervezeteket, amelyek igen fontos szerepet tölthettek be a népi demokratikus forradalom kibontakozásában. Nem véletlen, hogy szinte kivétel nélkül minden történeti feldolgozás, dokumentumgyűjtemény és visszaemlékezés utal a 19-esek felszabadulás utáni tevékenységére. Az illegálitásból kilépő Magyar Kommunista Párt szempontjából az egyik legidősebb elméleti-politikai feladat volt a Tanácsköztársaság történelmi tapasztalatainak sokoldalú és alapos tanulmányozása. Annál is inkább, mert a KMP és az SZDP vezetői a fasizmus elleni harcról és a munkásegységről szóló 1944. október 10-i közös határozatukban már állást foglaltak a két munkáspárt háború utáni szervezeti egységének, egyesülésének megteremtése mellett. Az MKP 1945 májusi Országos Értekezletén azonban *Rákosi Mátyás* a szektarianizmus bírálata ürügyén indokolatlanul megbélyegezte a „19-es elvtársakat”. Rákosi és szűkebb köre valójában arra törekedett, hogy a pártvezetőségben háttérbe szorítsa a MKP hazai vezetőit, azokat a kommunistákat, akik a magyarországi viszonyok ismeretében a legtöbb tapasztalattal rendelkeztek. A Magyar Kommunista Párt természetesen több kérdésben, így a földosztással kapcsolatban is hasznosította a Tanácsköztársaság tapasztalatait, s határozottan elutasította még az ezekben az években is felszínre kerülő polgári rágalmatokat.

A Magyar Szocialista Munkáspárt a VII. kongresszusán (1959. november 30—december 5.) világosan és elvszerűen tisztázta a Tanácsköztársasághoz való viszonyát: „A párt negyven esztendővel ezelőtt maga köré tömörítette a magyar munkásság és a szegényparasztság többségét, az értelmiség legjobbjait. Elsőnek követve a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példáját, népünk 1919-ben megteremtette a dicső Magyar Tanácsköztársaságot. Az első magyar proletárdiktatúrát imperialista csapatok külső fegyveres erőinek beavatkozásával verték le. A Tanácsköztársaság a magyar nép legértékesebb forradalmi, nemzeti öröksége, mai küzdelmeinknek, népünk, az ifjúság nevelésének nagy erőforrása.” A Tanácsköztársaság egyidőben volt a magyar nemzeti megújulás letéteményese és a kibontakozó szocialista világforradalmi folyamat szervező része. Tapasztalatai éppen ezért jelenthetnek fontos hozzájárulást az általános, a különböző és az egyedi dialektikus összefüggéseinek tisztázásához, közelebbről a szocialista forradalom és a szocialista építés általános törvényszerűségeinek, nemzeti sajátosságainak pontosabb meghatározásához. A Tanácsköztársaságot maga Lenin is a Nagy Októberi Szocialista Forradalom „folytatásának” tekintette. Történelmi jelentőségét pedig nem utolsó sorban abban látta, hogy a magyarországi forradalom sok tekintetben másként ment végbe, mint az oroszországi. A Tanácsköztársaság létrejöttének és létezésének a tényével igazolta tehát a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet sokféleségének a lehetőségét. „Minden nemzet eljut a szocializmushoz — hangsúlyozta Lenin — ez elkerülhetetlen, de nem teljesen egyformán fognak eljutni, mindegyik sajátos vonást kölcsönöz majd a demokrácia ilyen vagy olyan formájának, a proletárdiktatúra ilyen vagy olyan válfajának, a társadalmi élet különféle területein végrehajtott szocialista átalakítások ilyen vagy olyan ütemének.”

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, közelebből pedig a második világháború befejezése után Európa és Ázsia több országában létrejött és megszilárdult a szocialista társadalmi rend. Ilyen történelmi körülmények között a szocializmusba való átmenet útjainak és formáinak, köztük a magyarországi Tanácsköztársaság örökségének tanulmányozása nemcsak az elmélet, de a gyakorlat szempontjából is kiemelkedően fontos feladat.

A Tanácsköztársaság tapasztalatai, tanulságai azonban sokkal gazdagabbak annál, semhogy egyetlen előadás keretében akárcsak fel is lehetne sorolni azokat. Ezért a továbbiakban néhány olyan kérdést érintek részletesebben, amelynek az időszerűségét jelentősnek érzem.

1919. március 21-én — a belső forradalmi erők fejlődéséből ösztönzést merítve — a baloldali szociáldemokraták kezdeményezték a KMP és az MSZDP vezetőinek személyes találkozását a nemzetközi események hatására kialakult politikai válság megoldása érdekében. A megbeszélésen a szociáldemokraták többek között kijelentették, hogy az MSZDP politikája csődbe jutott, s elfogadják a KMP reformját. A KMP és az MSZDP vezetői abban is megállapodtak, hogy az egyesült párt a Magyarországi Szocialista Párt nevet veszi fel és csatlakozik a III. Internacionáléhoz. A találkozó eredményéről a Budapesti Munkástanács esti ülésén az elnök, a küldöttek viharos tapsától kísérvé a következő szavakkal számolt be: „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Magyarországi Pártja a mai napon közös vezetőségi ülésen a két párt teljes egyesülését határozta el... A párt a proletariátus nevében haladéktalanul átveszi az egész hatalmat.” Ezek a szavak egyúttal a magyarországi forradalom szocialista szakaszának a nyitányát is jelentették.

A munkásmozgalom egysége helyreállításának feltételei, figyelembe véve az ország nemzetközi és belpolitikai helyzetének változásait, valamint a munkásság magatartását, elfogadhatók voltak nemcsak a szociáldemokrácia balszárnya, hanem a centrum számára is. A KMP vezetői viszont elsősorban abból indultak ki, hogy az 1919. március 20–21-i események egyedülállóan kedvező pillanatot kínálnak a hatalom megragadása szempontjából. Világosan látták ugyanis, hogy bár mélyrehatóan megváltozott a munkásság magatartása, a KMP még nem vívta ki a vezető szerepet maga számára a hazai munkásmozgalomban. Ebből egyértelműen következett, hogy a szociáldemokraták nélkül a proletárdiktatúra nem valósítható meg. A kommunista vezetők, s személy szerint *Kun Béla* persze joggal számíthatott a szociáldemokraták körében végbemenő kedvező változásokra: a jobboldal elszigetelésére, a baloldal erejének állandó növekedésére, s arra is, hogy ez a folyamat az egyesült pártban a proletárdiktatúra viszonyai között tovább folytatódik. Ennek tudatában vállalták a kommunista vezetők az egyesülés kockázatát, azt, hogy középutas és megalkuvó elemek is maradnak a pártban. Nyilvánvaló volt az is, hogy az egyesülés nem hozott létre élcsapat-jellegű pártot. A kommunisták, élükön *Kun Bélával*, a Tanácsköztársaság 133 napja alatt nem szűntek meg hangoztatni az ilyen élcsapat szükségességét. A Tanácsköztársaságra nehezedő külső nyomás azonban lehetetlenné tette a feladat sikeres megoldását, a párton belüli nézeteltérések elvi alapon történő tisztázását, bár ez az igény már a júniusi pártkongresszuson is teljes határozottsággal jelentkezett.

A legújabbkori magyar történelem, ezen belül a forradalmi munkásmozgalom történetének az egyik lényeges sajátossága, hogy a néphatalom békés úton való kivívása, valamint a kommunista és a szociáldemokrata pártok egyesülése kétszer valósult meg. Amíg azonban 1919-ben az egyesülés a proletárdiktatúra megteremtésének az előfeltétele volt, addig 1948 júniusában a két munkáspárt egyesülése mintegy betetőzte az 1947 nyarán kezdődő „fordulat évét”, a proletárdiktatúra kivívásáért folytatott küzdelmet. Az MKP vezetői a második alkalommal annyiban feltétlenül figyelembe vették 1919 tanulságait, hogy a jobboldali szociáldemokratákat minden körülmények között igyekeztek a Magyar Dolgozók Pártjától távoltartani. Ugyanakkor azt a követelményt, hogy az egyesült párt a marxizmus—leninizmus alapján fejlődjék, nem annyira a magyarországi szociáldemokrácia ideológiájának az elemzésével és tárgyilagos kritikájával — s ezzel egyidejűleg a lenini eszmék terjesztésével és a lenini normák érvényesítésével — próbálták elérni, hanem sokkal inkább szervezeti és adminisztratív intézkedésekkel.

A marxizmus—leninizmus elméleti, politikai és szervezeti elveire támaszkodó egységes munkáspárt felépítésében szerzett történelmi tapasztalatokat a Magyar Szocialista Munkáspárt hasznosította, illetőleg hasznosítja napjainkban is. Ezzel kapcsolatosan nem érdektelen felidézni *Kádár János*nak, a párt 1957. június 27—29-i Országos Értekezletén elhangzott megállapítását, mely szerint az 1956. október 23. és november 4. közötti időszakban a munkássztyál kettészakítására irányuló törekvések jelentették a legnagyobb veszélyt, „mert ha a munkássztyált sikerül kettészakítani, akkor nincs néphatalom Magyarországon”. Ezt a veszélyt sikerült leküzdeni. Ma az MSZMP a marxizmus—leninizmus és a pártélet lenini normái alapján működő egységes szervezet. Eredményesen tölti be az egész nép érdekeit képviselő munkássztyál élcsapatának, a szocialista társadalom építése irányító és vezető erejének a funkcióját.

A Kommunista Magyarországi Pártja — a nagyjából egyidőben megalakult kommunista pártok többségétől eltérően — lényegében kezdettől fogva nagy jelentőséget tulajdonított a szakszervezeteknek. Az oroszországi hadifogságból hazatérő *Kun Béla*

és társai, valamint a hazai baloldal legtöbb képviselője előtt világos volt, hogy a kommunista párt nem maradhat távol a munkásság tömegeit tömörítő szakszervezektől, ezt a harci terepet nem engedheti át teljesen a szociáldemokráciának. A kommunista vezetők jól látták azt is, hogy a szakszervezeti mozgalom ereje gyorsan növekszik: a háború végének forradalmi fellendülése idején elérték a munkások és alkalmazottak szinte teljes szervezethez, s évtizedes, gyakran véres harcok után az első világháború nehéz esztendeiben is csaknem töretlen maradt a tekintélyük. Az eredményes fellépéshez a kommunisták már tevékenységük kezdetén jelentékeny szakszervezeti pozíciókkal rendelkeztek. 1918 végén — 1919 elején azután sorra alakultak meg a különböző szakmák kommunista frakciói is.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után a szakszervezetek — az érdekvédelmi funkció megtartása mellett — új feladatokat vállaltak és oldottak meg. Jelentős érdemeik voltak a munkásság mozgósításában, eredményesen láttak el állami jellegű, közigazgatási, kulturális, munkaügyi és szociálpolitikai feladatokat is.

A proletárdiktatúra egyik legelső és legfontosabb intézkedése az üzemek köztulajdonba vétele volt. A rendelet végrehajtása — a folyamatossá megvalósításával — nagy feladatokat rótt a szakszervezetekre. A Szociális Termelés Népbiztoságának iparági szakosztályai, a szocializálás központi szerveként 1919 március végén — április elején a szakszervezetek bevonásával és együttműködésével alakultak meg. A termelés irányítását ellátó területi és helyi szervezet kiépítésénél szintén nélkülözhetetlenek voltak a szakszervezetek, ezért a kormányzótanács rendelkezései tette lehetővé képviselőiket a termelési tanácsokban, továbbá az egy-egy iparágat törzsszerűen irányító hivatalokban és a szűkös nyersanyagkészlet elosztását intéző különféle anyagközpontokban. A tanácskormány a szakszervezetek bevonásával kívánta elérni az általános proletár érdek érvényesülését a helyi érdekekkel szemben, amelyek különösen az anyagelosztásnál érvényesültek. Jellegzetes mozzanat, hogy a szakszervezeti vezetőségek rendszeresen ellenőrizték az állami szervekbe delegált tagjaik működését. A kormányzótanács az első bérrendezésnél a vasas szakszervezet által kötött kollektív szerződés alapján járt el, s minden további bérügyi intézkedésnél lehetővé tette a szakszervezetek számára a kezdeményezés, a véleményezés és vita esetén a döntés jogát.

Magasabb, országos szinten érvényesült a szakszervezetek szerepe a gazdaságirányításban, amikor a kormányzótanács 1919 májusában a gazdaság valamennyi ágazatának összehangolására létrehozta a Népgazdasági Tanácsot. Az új intézmény keretében valamennyi gazdasági népbiztoság átalakult főosztálya. A főosztályok vezetőiből állt a Népgazdasági Tanács elnöksége, amely mellett a szakszervezetek képviselőiből választmány létesült. A Népgazdasági Tanács választmánya 1919 június elején kezdte meg működését, és alig két hónapig tartó tevékenysége alatt sokat tett a termelés növelésére, a munkafegyelem megszüldítésére. Az 1919 június második felében ülésű tanácskongresszus a gazdaságirányítás csúcsszerveként a Népgazdasági Tanácsot jelölte meg az alkotmányban, s rögzítette abban a szakszervezetek jogkörét is.

A szakszervezetek az új helyzetben mindjobban megtalálták feladatukat, s felelősséggel jártak el a termelés, a gazdaság ügyeiben. Számos szakma és üzem kezdeményezte a teljesítménybérezés visszaállítását. A szakszervezetek képviselőire hárult a Vörös Hadsereg által felszabadított területeken a gyárak köztulajdonba vétele és üzembe helyezése. Részt vettek az azonos típusú üzemek összevonásának, az ún. rajonizálásnak a munkálataiban, s közvetlenül a proletárdiktatúra megdöntése előtt tovább bővült irányítói jogkörük, amennyiben képviselőket kaptak a Legfelsőbb Műszaki Tanácsban és a Mezőgazdasági Tanácsban.

1919 április végén a román és a csehszlovák ellenforradalmi hadsereg inváziója miatt kritikussá vált a Tanácsköztársaság katonai helyzete. A budapesti munkás- és katonatanács fegyverbe szólította a munkásságot, és életkérdéssé vált a mozgósítás minél gyorsabb végrehajtása. Ezt a feladatot a tanácskormány a szakszervezetekre bízta. A szakszervezetek május folyamán több mint 40 000 fővárosi munkást állítottak fegyverbe, s mintegy 17 000-t azonnal a frontra küldtek. A „szervezett munkásság szakszervezeti hadserege” — amint egy korabeli röpirat jellemezte a májusi válság után újjászervezett Vörös Hadsereget — kiválóan megállta a helyét, s nemcsak megfordította a reménytelenné tűnő fronthelyzetet, hanem győzelmes csaták sorát vívta a világháború nyerteseinek teljes erkölcsi és katonai támogatását élvező ellenséggel szemben.

A szakszervezetek bekapcsolódtak az 1919 áprilisi tanácsválasztásokba is: ők adták a fővárosi jelölő testületek többségét. Jelentős feladatuk volt, hogy előteremték a megfelelő személyeket a különböző állami szervek vezető tisztségeire. A tanácsállam

a szakszervezetekre bízta a munkabérügyek, a munkaerő-gazdálkodás intézését s a munkaügyi bíraskodást. Továbbra is a szakszervezetek folyósították az állami munkanélküli segélyt. Képviselőik részt vettek a lakásügyek intézésében csakúgy, mint a lefoglalt bútorok elosztásában. A Közoktatásügyi Népbiztosság a szakszervezetek segítségével kívánta megoldani az ipari szakoktatás reformját, s a pedagógus szakszervezet támogatásával hozta létre az új, állami gyermekvédelmi szervezetet.

A szakszervezetek állami tevékenységében, a tanács hatalom viszonyai között rejlő lehetőségekre és távlatokra utalt egy korabeli röplap megállapítása: „A szakszervezeti és gyári toborzás hatallatn erkölcsi sikere mindennél világosabban mutatja az állami igazgatás fejlődésének útját.” A Tanácsköztársaság a proletárdiktatúra viszonyai között kialakította a szakszervezeti tevékenység életképes, a további fejlődés reményére jogosító formáját.

A Tanácsköztársaság idején nagy harci tapasztalatokra szert tett szakszervezeteknek kimagasló érdemeik voltak abban, hogy a hatalomra került ellenforradalmi rendszer minden próbálkozása ellenére sem tudta a legális munkásmozgalmat megsemmisíteni. De nem csekély szerepük volt abban is, hogy a haladó erőnek sikerült elhárítaniok — legalábbis az 1944. évi német megszállásig — a totális fasiszta kísérletet Magyarországon.

Az antifasiszta függetlenségi küzdelemben megedződött és újabb, gazdag tapasztalatokat gyűjtött szakszervezeti mozgalom a felszabadulás után igen fontos tényezőjévé vált a népi demokratikus hatalom megteremtésének. Képviselői ott voltak a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front bölcsőjénél is, s a politikai pártokkal egyetemben vállalták a Lesz magyar újjászületés! jelszavának valóra váltását. A népi demokratikus átalakulás időszakában a szakszervezetek messzemenően kivették a részüket mind a háború által lerombolt ország újjáépítéséből, mind pedig a demokratikus vívmányok megszilárdításáért és továbbfejlesztéséért folytatott erőfeszítésekből. A felszabadulástól a néphatalom győzelméig az egységes szakszervezeti mozgalom mintegy a fundamentumát jelentette az MKP és az SZDP együttműködésének, s legfőbb biztosítéka volt a munkásegység megszilárdításának. Jelképesnek is lehetett tekinteni, hogy 1948 márciusában a kormány képviselője éppen a vasas székfűzben jelentette be a több mint 100 személyt foglalkoztató ipari üzemek államosítását, és itt nyújtotta át a megbízólevelet az államosított üzemek munkásigazgatóinak, köztük a szakszervezeti mozgalom számos, ismert képviselőjének.

Az 1950-es évek elején a Rákosi-féle csoport a szakszervezeti mozgalomban is súlyos károkat okozott. A szakszervezeteket végső fokon arra ítélte, hogy gyakran a legegyszerűbb feltételeket is nélkülöző munkaversenyek szervezői és nyilvántartói legyenek, tekintet nélkül tulajdonképpeni feladatokra és a dolgozók érdekeire. Ennek a következményei azután az 1956-os ellenforradalmi események idején mutatkoztak meg.

Az MSZMP politikája új fejezetet nyitott a szakszervezeti mozgalom történetében is. A párt — a történelmi tapasztalatokra támaszkodva — helyesen ismerte fel a szakszervezeti mozgalomban rejlő lehetőségeket a politikai és gazdasági konszolidáció megvalósítása, illetőleg a szocializmus alapjai lerakásának sikeres befejezése szempontjából. Már az 1957. évi országos pártértekezlet világosan tisztázta a szakszervezetek feladatait, s ezen belül a termelés fokozása és a dolgozók érdekvédelme érdekében kifejtett tevékenységük összhangjának a fontosságát. Majd a VII. kongresszus a szakszervezetek feladatainak további kibővítése mellett is állást foglalt.

A Kommunizták Magyarországi Pártja keretében délszláv, román és szlovák csoportok is működtek, amelyek a szociáldemokrata reformizmus ellenében sikraszálltak a nemzetiségi kérdés szocialista megoldásáért, és döntő szerepet játszottak a jugoszláviai, romániai és csehszlovákiai kommunista mozgalom megteremtésében. 1919 januárjában a KMP egyik kezdeményezője volt a kommunista pártok nemzetközi szervezete, a Kommunista Internacionálé létrehozásának. A párt képviselője részt vett a Kommunista Internacionálé I. Kongresszusán (Moszkva, 1919. március 2—6.), s ott beválasztották a végrehajtó bizottságba.

A polgári demokratikus kormányzat külpolitikai orientációja az antantbarátság volt. Am az antant a volt Monarchia utódállamait támogatta, amelyeknek fiatal, mohó nemzeti burzsoáziája nem érte be a jogos nemzeti igények kielégítésével, imperialista étvágyát Magyarország rovására csillapította. Fenntartotta a blokádot, amely súlyos teherként nehezedett a kiéhezett országra és kimerült gazdaságára. Az antantbarátság politikája tehát elkerülhetetlenül csödhöz vezetett. A KMP ezzel szemben a Szovjet-Oroszországgal, Európa forradalmi erőivel való barátságot és szövetséget, valamint

a nemzetiségi kérdés szocialista megoldását hirdette. 1919. március 21. után a hatalomra jutott munkásosztály ennek a megvalósítására tett kísérletet.

A Tanácsköztársaság határozottan szakított a volt uralkodó osztályok imperialista politikájával, és a proletár internacionalizmus szellemében fogott hozzá a nemzetiségi kérdés megoldásához. Kun Béla a Tanácsok Országos Gyűlésén a következő határozat elfogadását javasolta: „A magyarországi tanácsok első kongresszusa ünnepélyesen nyilvánítja, hogy nemcsak nem áll a területi integritás alapján, de mint olyan ország, amely megtette a lépéseket arra, hogy az osztálykülönbségek megszűnjenek, eltörölje egyben a nemzeti elnyomás előfeltételeit is. Ennél fogva a maga részéről megadja minden nemzet dolgozóinak a lehetőséget, hogy képességeit a dolgozók összességének javára szabadon, önállóan, minden más nemzettől függetlenül kifejthesse, hirdeti minden nemzet dolgozóinak önrendelkezési jogát.”

A Tanácsköztársaság vezetői az országot valójában egy eljövendő közép-európai föderáció alapegységének tekintették, s ez határozta meg a viszonyukat az 1919. június 16-án kikiáltott Szlovák Tanácsköztársasághoz is. Ez az internacionalizmus nyilvánult meg az akkori Magyarország kisebbségei helyzetének rendezésénél, amelyben a proletárállam biztosította tényleges egyenjogúságukat, nyelvi-kulturális jogokat nyújtott számukra és — a járáros területének módosításával — területi autonómiát biztosított a részükre. Ennek megvalósítása a hazai németsegnél már 1919 nyarán megkezdődött. Így érthető, hogy az ellenforradalmi propaganda csakúgy, mint az Ausztriához való csatlakozást ajánló agitáció, nem talált talajra a Tanácsköztársaság fennállása idején a magyarországi németeknél, bár közöttük igen jelentékeny volt a módos, birtokos parasztság aránya.

A proletárállamnak születése pillanatától számolnia kellett azonban az intervenció veszélyével, hiszen szembeszegült az antant ultimátumával (Vix-jegyzék). Ez a körülmény határozta meg a Tanácsköztársaság kormányának, a Forradalmi Kormányzótanácsnak az első intézkedését, majd a későbbi működését is. A március 24-én megalkotott Vörös Hadsereg — a munkásság, a falusi szegénység és a hazafias közprétegek kisebb-nagyobb csoportjaitól támogatva — a hősiesség és az önfeláldozás számos példáját szolgáltatta a nemzeti függetlenségért, a szabadságért és a társadalmi haladásért folytatott küzdelemben. Az imperialista fegyveres túlerőnek azonban az első magyar proletárállam végül is nem tudott ellenállni: a Tanácsköztársaságot megdöntötték. Fegyveres harcainak történelmi jelentőségét méltatva joggal állapította meg az MSZMP 1959. évi egyik állásfoglalásában, hogy „A Tanácsköztársaság nemzeti, hazafias ügyet képviselt: a dolgozó nép társadalmi felszabadulását, a népek testvériségét, a nemzeti függetlenség védelmét. A proletárdiktatúra kivívása 1919-ben, a szocialista forradalom véghezvitele a nemzet túlnyomó többségét kitevő dolgozó tömegek életbevágó érdeke volt, mert csak a proletárdiktatúra tudhatta megszervezni a küzdelmet a nemzet szabadságára és függetlenségére törő imperializmus ellen. A Tanácsköztársaság szocialista honvédő háborút viselt az antant-imperialisták ellen, a tőkés és földbirtokos osztály ugyanakkor a nyílt nemzetárulás útjára lépett.”

A forradalmárok nemcsak a szomszédos államokban, de világszerte Magyarországra fordították a tekintetüket, szorongva figyelték e kis ország kibontakozó küzdelmét léteért, a világorradalom továbbterjesztéséért, és a lehetőség szerint segítséget is nyújtottak neki ehhez a harchoz. A magyarországi Tanácsköztársaság pedig, amely létrejöttét jelentős mértékben az oroszországi szocialista forradalomnak és az annak nyomán keletkező európai forradalmi fellendülésnek köszönhette, ezt a segítséget létének minden napjával viszonozta az intervenciók gyűrűjében küzdő Szovjet-Oroszországnak (jelentékeny ellenséges katonai erőt kötött le), és a nemzetközi kommunista mozgalomnak egyaránt. A Tanácsköztársaság területe létének 133 napja alatt a világorradalom előretolt bázisa volt, innen indult ki elsősorban Közép- és Délkelet-Európa országaiba a kommunista agitáció. De a konkrét segítségen túl a Tanácsköztársaság léte, megszületésének körülményei is jelentős segítséget nyújtottak a forradalmi munkásmozgalomnak világszerte.

A Magyar Szocialista Munkáspárt szövetségi politikája kidolgozásánál a nemzetközi és a hazai forradalmi munkásmozgalom több évtizedes tapasztalataiból indult, illetőleg indul ki. Ebben a vonatkozásban kellő figyelmet szentelt és szentel a Tanácsköztársaság örökségének, a tanács hatalom pozitív és negatív tapasztalatainak. Értékelt és értékeli a forradalom vezetőinek azokat az erőfeszítéseit, amelyek arra irányultak, hogy a honvédő háború sikere érdekében a munkásság, a szegényparasztság és a haladó értelmiség szövetségén túlmenően a középrétegeket, sőt a nemzeti függetlenségért harcolni kész polgári elemeket is bevonják az összefogásba. De nem feledke-

zett el azokról a hibákról és tévedésekről — így mindenekelőtt a földosztás elmulasztásáról — sem, amelyek kétségtelenül jelentősen gyengítették az összefogás sikerét, s ezáltal magát a tanács hatalom fennmaradásáért vívott küzdelem kilátásait is.

Az MSZMP természetesen nem kívánta lemásolni a múltnak mégoly pozitív tapasztalatait, hanem igyekezett azokból a maga számára megfelelő következtetéseket, tanulságokat levonni. Emellett tisztában volt és van azzal is, hogy kik a munkásszövetség potenciális szövetségesei, milyen az ország nemzetközi és belpolitikai helyzete. A szövetség mindenkor az együttműködő társadalmi osztályok és rétegek közös — átmeneti vagy tartós — érdekein nyugszik, míg ezen közben persze az érdekkülönbségek is fennállnak. Ezért az érdekek egyeztetése úgyszólván állandó, folyamatos feladat, akárcsak az érdekek és érdekviszonyok fejlesztése, homogenizálása is a társadalmi viszonyok átalakításával, az osztályok és társadalmi rétegek közelítésével, a szövetségben résztvevők tudatának fejlesztésével. Ez kétségtelenül aktív politikai, ideológiai, gazdasági szervező, illetőleg nevelő munkát követel, mindenekelőtt a szövetség vezető erejétől, a munkásszövétől, amely így vezeti el szövetségeseit a szocialista forradalom alapvető célkitűzéseinek elfogadásáig, a szocialista társadalom építésében való tevékeny részvételig.

Dr. Horváth István:

A Magyar Tanácsköztársaság történetének kutatása Nógrád megyében

I. A Magyar Tanácsköztársaság nógrádi eseményeinek és összefüggéseinek szintézise 1969-ben, a forradalom ötvenedik évfordulójára készült el. A forradalmi hagyományok ébrentartása és ápolása, a kutatáshoz kapcsolódó közösségi érdeklődés kielégítésére irányuló szándék természetesen már korábban is jelen volt. Ez utóbbi megvalósulását a megye párt és tanács vezető testületei sokoldalú döntéseikkel segítették.

Világossá vált, hogy a megvalósítandó feladathoz megfelelő feltételek — ebben az esetben — : *intézmények* kellene. Az időszerű kultúrpolitikai követelmény így természetesen forrt össze a muzeológiai — tudományos — történetkutatói tennivalókkal. Hogy ezeknek eleget lehessen tenni, szükséges volt *intézményt alapítani* (a múzeumot), *intézményt hazatelepíteni* (a levéltárt) és *intézményt alkalmassá tenni* (könyvtárt) az előrelátható feladatok elvégzésére. 1959-ben a *Salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum* létrehozásáról döntöttek a megyei vezető szervek. Az intézmény alapításától fogva egyik központja volt a történeti kutatásnak.

A gyűjteményeiben található, kutatásra alkalmas huszonhárom kortársi visszaemlékezés, harmincöt plakát, hetvenkét röpirat, fényképek, eredeti újságok, tárgyak nélkülözhetetlen forrásaivá váltak a megismerésnek. Jelentős eseményként tartjuk számon azt, hogy az 1960-as évek végén Salgótarjában költözött a *Nógrád megyei Levéltár*. Fondjaival, közrebocsátott forrásgyűjteményeivel közművelődési és tudományos feladatokat is teljesített.¹

A *Balassi Bálint Megyei Könyvtár* helytörténeti gyűjteményében a tudatos gyarapító munka eredményeképp napjainkban a kutatómunkára mikrofilmen hozzáférhető a korabeli megyei sajtóanyag, az országos sajtó tudósításai Nógrád megyéről. Mindezt hasznosan egészíti ki az egyre jobban kibontakozó bibliográfiai tevékenysége.²

Az 1969-es eredményekhez nagyban hozzájárult, hogy — a feltételek kialakulásával egyidőben — megkezdődött a munkatársak szervezése is. Az első publikációkat lelkes történelemtanárok készítették — pedagógiai munkájuk mellett. A munka minőségében előrelépést jelentett *dr. Belitzky János* Schmidt bányaigazgató korabeli levelezését tartalmazó tanulmánya, valamint *Vonsik Ilona* szerkesztésében megjelent dokumentumkötet.³

1 Forradalmi hétköznapiak. Direktóriumai rendeletek Nógrád megyében 1919-ben. (Össz.: *Erdős István*.) Salgótarján, 1974. 71 old. Nógrád megyei Levéltár Tanácsköztársasági iratai Repertórium. (Szerk.: *Schneider Miklós*.) Salgótarján, 1979. 161 old.

2 „Mindenkhez.” Válogatás az 1918—1919. évi forradalmak Nógrád megyei eseményeinek irodalmából. (Összeáll.: *Dr. Czipóné Angyal Erzsébet*.) Salgótarján, 1978. 23 old.

3 *Belitzky János*: Schmidt bányaigazgató levelei 1918—1920. Salgótarján, 1964. 106 old. Válogatott dokumentumok és adatok Nógrád megye munkásmozgalmának történetéből. 1918—1919. (Összeáll.: *Vonsik Ilona*.) 1975. 364 old.

2. A szocialista forradalom feldolgozásánál arra törekedtünk, hogy jól érzékelhetővé tegyük annak érlelődését; a történelmi folyamat fejlődését, és elválaszthatatlan egységben mutassuk be az 1918—1919-es forradalmakat.

A forradalmi folyamat egészéből, annak gazdag tapasztalataiból ez alkalommal három jellemző tényezőt kívánok kiemelni. *Elsőként* arról szükséges szólnunk, hogy a nagyipari munkások körében a XX. század elejétől végigkísérhető a politikai szervezkedés, a forradalmi öntudatosodás. Természetesen ez a folyamat időszakonként és iparáganként eltérő tulajdonságokkal rendelkezett.

Az 1903-as megalakulás után a vas- és fémmunkások helyi szervezete egyik kohó-ja volt a salgótarjáni munkásszervezkedéseknek. Ebből a körből nőtt ki a két forradalom helyi vezérkarában is szerepet vivő fiatalok egy csoportja. Közülük kiemelendő *Priska Dezső, Bozó György, id. Oczel János* neve, személyisége és tevékenysége.

A helyi tőkés ipar telepítési viszonyai — a mesterségesen létrehozott elkülönülés — sajnálatos módon tükröződtek a munkások közös — vagy pontosabban szétszakított — tevékenységében. A munkások között nagyon kevés együttműködésre utaló jegyet találtunk a századforduló első évtizedeiben. Ezen a helyzeten lényeges változás következett be a forradalmak időszakában, amikor is — noha nem minden zökkenő nélkül — osztályalapon szervezett, közösen elvégzett feladatokról számolhatunk be.

A KMP salgótarjáni szervezetének 1918. december 26-i megalakulása minőségi változást hozott a mozgalmi életben. Ezt a változást két eseményben is érzékelhetjük: egyrészt a kommunista szervezet nagy népszerűségnek örvendett, tömegeket vonzott; tagjainak sorában a legprogresszívabb, legértékesebb erő; a fiatal baloldali munkások, az orosz frontról hazatért katonák, a forradalomhoz csatlakozó bányászok nagy csoportja volt. E jelenségekben a munkásosztály polarizálódási és új minőséget teremtő egységessülési törekvései érhetőek tetten. Másrészt: a januárban—februárban kialakult rendkívüli állapotok idején a fiatal kommunista szervezet úgy tudott illegálitásban vonulni, hogy a katonai terror sem tudott kárt okozni a politikai vezetésében. A kommunista szervezet és vezetői rugalmasan alkalmazkodtak a számukra kedvezőtlenül változó viszonyokhoz, és megtalálták a módját az erőátmentésének.

Másodszor lényegesnek tartom, hogy a forradalmak nógrádi eseményeiben nemcsak a munkások, hanem mellettük más társadalmi csoportok nemcsak résztvettek, hanem jelentős szerepet is játszottak. A megye értelmiségi rétege — mindenek előtt a megyei közigazgatásban dolgozók és az ún. szabadfoglalkozásúak — rendkívül tevékenyen bekapcsolódtak az 1918-as forradalmi eseményekbe. Jobbára a vezető pozíciókat szereztek meg. A megyei politikában is jelentős hatású volt *dr. Somló József, Mikovinyi Dezső* vagy a *Gádor testvérek* tevékenysége. Közülük sokan a proletárforradalom eseményeiben is emlékezetes tetteket hajtottak végre. A megye alsó pap-sága — leszámítva a szécsényi ferences rendház némely vezetőjét — egészséges együttműködési készséggel figyelte a politikai változásokat.

A parasztság önálló arculatú politikai szervezkedésére nem került sor a megyében. Igen szoros együttműködést tapasztaltunk az ipari munkások és a falusi lakosság között mind a két forradalomban, amely különösen a helyi szervek létrehozása körüli segítséggel jellemezhető. Ezen a helyzeten lényegében június—júliusban — az élelmezési gondok megjelenésekor — figyelhetünk meg némi törést.

Harmadszor: a béketárgyalásokkal összefüggésben változó és kialakuló országhatárok ténye sokszor befolyásolta a megye lakosainak hangulatát, véleményének alakulását.

A megye különböző településein — elsősorban Balassagyarmaton, Szécsényben és Salgótarjánban — nagy számú menekült, vagy szülőföldjére hazakészülő tisztviselő, katona középosztályhoz tartozó tiszt talált ideiglenes otthonra. (Meg kell jegyezni, hogy e tényezőre ezideig viszonylag kevés figyelmünk fordult.) Közülük sokan fegyveresen is támogatták a Tanácsköztársaság honvédelmi harcát. Rájuk is, és az itt élőkre is nagymértékben hatott a mindennapok levegőjében állandósuló *ellenséges* intervenció veszély. Hiszen 1919 kezdetétől konkrét tények is ezt a suttogás útján is terjedő hangulatot táplálták. E pszichikai hatás általában nem pánikot és félelmet keltett, hanem az általánosan kedvező politikai légkörben mozgósító erejű volt.

3. Kétségtől mentes tény, hogy a Tanácsköztársaság Nógrád megyei eseményei és összefüggései viszonylag pontosan és tisztán jellemezhetőek. Ez azonban nem jelenti — nem jelentheti — azt, hogy az erre vonatkozó kutatómunka befejeződött. Az itt élő, intézményekben dolgozó levéltárosok, muzeológusok, könyvtárosok továbbra is napirenden tartják e témát: egy még pontosabb, korszerű történelem értelmezés kialakulása és népszerűsítése érdekében végzik feladataikat.

A Tanácsköztársaság emlékének továbbélése Nógrád megye munkásságának körében

Az első magyar proletárdiktatúra 133 napja mély nyomokat hagyott a magyar munkásság szívében. Hiába volt az uralkodó osztály minden kísérlete, hogy a Tanácsköztársaságot befeketítsék népünk leghaladóbb erői előtt. A tanács hatalom munkástömegekre gyakorolt hatását akarta semmivé tenni a jobboldali szociáldemokrácia, a szakszervezetekben meghúzódó „politikamentes” csoport is. Az ellenforradalmi rendszer valamennyi intézménye ugyancsak zászlajára írta ádáz küzdelmét az első magyar munkáshatalom ellen. A fasiszta rendszernek segítségére sietett az egyház, az iskola, a népművelés hálózata.

A harmincas évek végén és a negyvenes évek elején az előretörő fasiszta és háborús veszély szükségszerűen előtérbe állította az antifasiszta-függetlenségi összefogás gondolatát. A népfrontmozgalom előtérbe kerülése objektíve a Tanácsköztársaságot is háttérbe szorította, mert az a munkásmozgalomban a proletárdiktatúra jelképe, kövendő példája, a szocialista forradalom élető eleme volt az emberek tudatában. Negatív irányban befolyásolta a tanács hatalom emlékét őrzők egy részének értelmi és érzelmi azonosulását a Tanácsköztársaság egyes vezetőinek — többek között Kun Bélának — a törvénysértések következtében kialakult tragikus sorsa, amelyet a jobboldali lapok annak idején széles körben „népszerűsítettek.”

Az első magyar proletárdiktatúra értékelésében a felszabadulást követően nem mindjárt alakultak ki a kedvező feltételek. 1944 és 1948 között az MKP vezetőit elfoglalta a hatalomért folytatott küzdelem, 1949-től pedig az MDP vezetésében eluralkodott szektás-dogmatikus hibák, a törvénysértések, a személyi kultusz, majd az előretörő revizionizmus nem tette lehetővé, hogy a Tanácsköztársaság méltó helyét megjelöljék a magyar nemzeti történelem és a magyar forradalmi munkásmozgalom történetében.

Gyökeres változást csak az SZKP XX. kongresszusának határozata a személyi kultusz felszámolásáról, és az MSZMP megalakulása és következetes kétfrontos harca hozott. A KMP 40. évfordulójának ünnepségei, az évforduló kapcsán megjelent értékelések, majd 1959-ben az első magyar proletárdiktatúra jubileumi megemlékezései, a megjelent tanulmányok, monográfiák méltó emléket állítottak a magyar nemzeti történelem, és forradalmi munkásmozgalom felszabadulás előtti legfőbb állomásának. A KMP megalakulása és a Tanácsköztársaság 50., majd ezévből 60. évfordulójára rendezett tudományos emlékülések, rendezvények, tanácskozások, sokoldalúan, komplex módon tárgyalták 1918 és 1919 szerepét népünk történetében, helyét az egyetemes történelemben. A nagy történelmi évfordulókra való felkészülés mozgásba hozta a helytörténetészeket, a honismereti aktivistákat is. Az ország valamennyi megyéjében, városában sokan láttak gyűjtő és kutató munkához, rendeztek emléküléseket. A gyűjtő és feldolgozó munka számos új adalékkal gazdagította szocialista hazafiságunk fejlesztésében olyan fontos tárgyi és írásos emlékek számát, a közgyűjtemények pedig lehetővé tették azok megtekintését.

A Tanácsköztársaság után Nógrád megyében is „rövid úton” számoltak le a proletárdiktatúra híveivel. A véres fehérterror a börtönbüntetések, internálások következtében. A munkásság tömegeit pedig kollektív büntetésben részesítették: nem engedték meg, hogy lakóhelyüket elhagyják, megtiltották minden csoportosulást. Statáriumot hirdettek. A munkahelyeken visszaállították a régi fegyelmelési módszereket, többek között a botbüntetést. „A megbízhatatlan elemeket” nem vették fel munkára.

A Horthy-fasiszmus számára a legfőbb veszélyt a szocialista eszmék, a proletárdiktatúra emléke jelentette. A munkásokat, néphez hű értelmiségieket, parasztokat be lehetett zárni, sőt likvidálni is, de az eszméket nem lehetett béklyóba verni. Dr. Huszár Aladár, a vármegye ideiglenesen kinevezett kormánybiztosa 1919. november 20-án mondott programbeszédéből is világosan kitűnik ez. Arra kérte a munkásságot, hogy vesse ki szívéből a gyűlöletet (a burzsoázia és arisztokrácia gyűlöletét — M. P.), az osztályharcnak ezt az indokolatlan formáját és álljon kifejezetten nemzeti alapra, fordítson hátat az internacionalizmusnak.

A megye legnagyobb ipari üzemének, a salgótarjáni acélgyárnak a vezetői a forradalmak okozta károk közül a legsúlyosabbnak a szocializmus eszméinek térhódítását, az első magyar proletárdiktatúrában megvalósult vonzerejét tekintették. Az olvasó

egylet elnöke, aki egyúttal a Tiszti Kaszinó vezetője is volt, 1922-ben mondott beszédeben a következőkben foglalta össze az elmúlt eseményeket: „A háborút megelőző korszak kereszténytelen irányzata, a bűnös alattomosággal felidézett háború, a proletárdiktatúra destructiója, erkölcsi és anyagi romlásba döntött bennünket.” Nem lehet ezek után véletlenül tekinteni, hogy Rimamurány vezetői mindent megtettek a szocialista eszmék terjesztésének megállítására, az osztályharc kiiktatására, s hogy minden olyan szervezet működését támogatták, amelyek a dolgozók vallásos, nacionalista, irredenta nevelését szolgálták. A munkások alkalmazásánál pedig a szakmai követelményeket is sokszor mellőzve, a politikai megbízhatóság volt a mérvadó.

Az első magyar proletárdiktatúra hősi küzdelmeinek bemocskolásában, tevékenységének rosszindulatú beállításában élen járt a katolikus egyház, és az általa támogatott keresztényszocialista szervezetek. Ez utóbbira példa, Baglyasalján a keresztényszocialisták által 1920-ban tartott gyűlés is. A baloldali munkásság megfélemlítésére kiküldött szónok többek között *Kun Bélát* kezdte szidalmazni. Nyilván nem vette számításba, hogy e közeg nem alkalmas a proletárdiktatúra vezetőinek rágalmazására, és arra sem, hogy szó nélkül túrja a megalapozatlan, rosszindulatú megjegyzéseket. A jelenlévő munkások többször félbeszakították a szónokot, és a valódi tényekkel helyesbítették a rágalmakat. A keresztényszocialisták másutt is próbálkoztak hasonló módszerekkel, de eredményre nem jutottak.

Miután a keresztényszocialisták rágalomhadjárata sikertelenül végződött, és a szocializmus eszméjét nem sikerült a munkásság legöntudatosabb részéből kioltni, megpróbálták a munkásmozgalmat belülről aláásni. A keresztényszocialista szervezkedés sikertelensége arra ösztönözte a vármegye urait, az ipari üzemek vezetőit, hogy próbálkozzanak a munkásság nemzeti alapon történő szervezésével. Ennek az ügynek az egyik megyei apostola *Szántai István*, a MUNKÁ c. lap főszerkesztője volt. Csakhamar Szántainak is be kellett azonban látni, hogy tevékenységét nem kíséri siker. A kudarcba azonban nem nyugszik bele. Szerinte szükség van nemzeti irányú mozgalmakra, különösen akkor, amikor a világnézetek harca világszerte megkezdődött, s amikor a kapitalizmus és a kommunizmus használható osztagai országonként vívják ütközeteiket. Ebben a világméretű ütközetben a salgótarjáni iparvidék sem lehet passzív szemlélő. Annál is inkább — fejt ki véleményét Szántai —, mert ismét a salgótarjáni medence munkássága van kiszemelve, csakúgy mint 1919-ben arra, hogy rohamcsapat szerepet játsszon. (Szántai nyilvánvalóan a húszas évek nagy munkásmegmozdulásaira gondolt. M. P.)

Kudarcba fulladt a bányakapitalistáknak és a vármegye urainak az a közös vállalkozása is, hogy a megye legforradalmibb erejét, a bányamunkásságot megosszák. A Csóka Vendel féle sárga szakszervezet ugyanis azt a célt tűzte maga elé, hogy a bányamunkásságot nemzeti alapon szervezi, és távol tartja őket a politikától. A KMP Kerületi Bizottsága és a szakszervezetek baloldali vezetői rövid idő alatt leleplezték Csóka igazí arculatát, kapcsolatát a bánya vezetőivel és a vármegye uraival. Az önmagát „nemzeti”-nek és „politikamentes”-nek mondott szervezkedés néhány éven belül kénytelen volt tevékenységét beszüntetni.

Hiába volt tehát az ellenforradalmi-fasiszta rendszer minden mesterkedése, a Tanácsköztársaság emlékéét — amely ezer szállal kötötte össze a 133 napot a szocializmus eszméjével — a dolgozók legjobbainak szívéből kitörölni nem lehetett.

Az első proletárdiktatúra eszméinek legkövetkezetesebb és legáldozatkészebb erői Nógrád megyében is a kommunisták, ifjúkommunisták voltak. A párt 1923-ban alakította meg az iparmedencében az első illegális sejteket, majd az év őszétől 1926 tavaszáig a kommunista csoportok egész sora jött létre. Különösen erős illegális csoportok működtek Salgótarjában és Baglyasalján. A kommunisták tömegbefolyása azonban jóval meghaladta szervezeti erejüket. Tevékeny közreműködésükkel szervezték meg az 1920. és 1922. évi sztrájkokat, az 1926. évi éhségfelvonulást. Utóbbi jelentőségét az is aláhúzza, hogy az esemény a világhírű író Bertolt Brechtet is megihlette és Nyolcezer szegény a város előtt című versében állít őszinte, megleghangú emléket az éhségmenetben résztvevőknek. Az országos, sőt nemzetközi jelentőségű tömegtüntetés a jobboldali beállítottságú Római Katolikus Olvasókör vezetőségét ugyancsak elgondolkodtatta. Június 25-én az SKB Rt.-hez írott levelükben kénytelenek keserűen megjegyezni a következőket: „Szomorúan kell rámutatni arra, hogy a gyászos emlékü kommun óta — amelynek erőssége Salgótarján volt — még mindig akadnak eltévelyedettek, akik ragaszkodnak a társadalomra és hazánkra veszélyes elvekhez”. Nem lehet véletlenül tekinteni azt a tényt sem, hogy a KMP külföldi és hazai vezetősége, a salgótarjáni iparvidék KMP Kerületi Bizottságának bevonásával 1928-ban Losoncon tartotta az 1928-ban és még inkább 1929-ben indítandó országos bányászsztrájk megszervezésével

kapcsolatos értekezletet. A KMP országos vezetősége ismerte a szénmedence 1919 alatti tevékenységét, és tudott az iparvidéket átfogó illegális Kerületi Bizottság nagy befolyásáról. Ennek alapján képesnek tartotta az itteni vezetőséget, hogy a medencéből kiindulva országos méretű akció bontakozzék ki. 1929 novemberében 4 hétig sztrájkoltak a nőgrádi bányákban, de a szakszervezetekben megnyilvánuló jobboldali befolyás következtében, továbbá amiatt, hogy az országos közgyűlésen — amely a sztrájk kimondására lett volna hivatott — *Payer Károly* rendőri segédlettel kerekedett felül — országossá a sztrájkot nem fejleszthették.

A párt és a KIMSZ által szervezett akciók mellett más baloldali szervezetek is hatékonyan közreműködtek a tanácshatalom eszméinek továbbélésében. Az 1925-ben megalakult MSZMP helyi csoportjai — a munkásság élet- és munkakörülményeinek javításáért folytatott harc mellett — ébren tartották a munkásság és a falusi szegénység körében a proletárdiktatúra emlékét és a következő proletárforradalom kivívására szólították fel őket.

A Tanácsköztársasághoz való ragaszkodás a munkásság és a parasztság elég széles körében tapasztalható volt. Ezt jól mutatják az ellenforradalmi bíróságok ítéletei is. A bíróságok által kihirdetett ítéletek közül csak néhányat idézünk. *Sóter Alajos* bányászt azért ítélték el, mert nyilvános helyen több ember előtt kijelentette, hogy a kommün nem bukott el csak alszik. *Berschnák Adolf* üvegfüvő, *Fölgycs István* bányász, *Leskó János* bányász, *Varga Miklós* bányász azért kapott börtönbüntetést, mert nyilvános helyen énekeltek az Internacionálét, *Weisberger Gyula* pedig a proletárdiktatúrát éltető röpcédulákat terjesztette.

Az eddig elmondottak azt bizonyítják, hogy igen gazdag a Tanácsköztársaság utóélete megyénkben. Azt is látnunk kell, hogy a kutatás még kezdeti szakaszában van. Rajtunk helytörténészek, honismereti munkatársakon is múlik, hogyan tudjuk a képet szélesíteni, kerekébbé, sőt egészé tenni.

Dr. Boros Sándor:

A történelmi és kulturális emlékhelyek szerepe közművelődésünkben

I. Közművelődési tevékenységünk az utóbbi öt évben megélenkült, társadalmi bázisa kiszélesedett a párt 1974. évi határozata, illetve az 1976. évi közművelődési törvény megvalósítása során. Igazolódtak az a felismerés, miszerint egyre nagyobb társadalmi szükséglet nyilvánul meg a kultúra, a műveltség iránt, ugyanakkor az önművelés, művelődés tágabb lehetőségei nyíltak meg a társadalom különböző rétegei számára. Ilyen lehetőséget teremt egyrészt az élet- és munkakörülmények lényeges javulása, az életmód változása, másrészt az a közéleti gyakorlat, amely az utóbbi években egyre szélesebben bontakozik ki az állami életben, az üzemi kollektívákban és a különböző társadalmi fórumokon egyaránt. A lehetőségek között kell említeni a nemzetközi érintkezés formáinak rendkívüli sokaságát, melynek eredményeként évente 4–5 millió magyar látogat külföldre, s mintegy 16 millió külföldi érkezik hazánkba. Új társadalmi irányzatok érvényesülését teszi lehetővé a motorizáció és a tömegközlekedés ugrásszerű fejlődése is, amelynek következménye a különböző generációk egyidejű jelentkezése a hazai közművelődési programokban (család, kis- és nagylétszámú közösségek).

Átfogó közművelődési programunk megvalósításában tehát reálisan építhetünk arra a műveltségre, magatartásra, amely a gazdasági, a hazai és nemzetközi politikai folyamatok iránti érdeklődésben, a reális álláspontok kialakítására való készségben tükröződik meg. Építhetünk a világnézeti, ideológiai műveltségben bekövetkezett kedvező változásokra, elsősorban a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus megerősödésére. Ennek alapja természetesen az iskolázottság mennyiségi és minőségi növekedése, amely történelmi összehasonlításban kétségtelenül forradalmi változást tükröz annak ellenére, hogy némely mutatóival még nem lehetünk elégedettek. Mindez azért fontos számunkra, mert mindenfajta folyamatos művelődés csak arra az alapműveltségre épülhet, amelyet az iskolában, a közoktatás keretében nyújtunk az ifjúságnak. Ennek a műveltségi színvonalnak az emeléséhez járulnak hozzá jelentős mértékben sajátos eszközeikkel a közművelődési intézmények, a közgyűjtemények, az amatőr művészeti és művelődési mozgalmak.

Az elmúlt öt év ugyanakkor azt is megmutatta, hogy a közművelődés feladatainak megfogalmazásában és szervezésében bátrabban támaszkodhatunk a társadalom szélesebb rétegeire.

Tudatában vagyunk annak, hogy közművelődési programunk megvalósításában még csak az út kezdetén vagyunk, de ez nem indok arra, hogy munkánk során szó nélkül hagyjunk olyan anomáliákat, mint például számottevő rétegek kívülmaradása, kimaradása a közművelődésből, kulturális szolgáltatásokból. Nem megnyugtató az a tudat, hogy ma még olyan jelentős kulturális igények maradnak kielégítetlenül, amelyeket a megfelelő kulturális intézményhálózat, a felszereltség, a szakemberek hiánya vagy a kezdeményezés, az adott helyzethez való alkalmazkodás képességének hiányában nem tudunk kielégíteni. Nem lehetünk elégedettek sem a közönség jelentős rétegeiben mutatókozó igénytelenség láttán, sem a csekély hatásokkal megvalósuló, nem valós kulturális szükségleteket szolgáló közművelődési programokkal.

Kulturális életünk fejlődésének nagy vívmánya, hogy a felnőtt lakosság jelentős része kapcsolatban van a művelődéssel a rádió, televízió és a napilapokon keresztül. De nyugtalanító, hogy többnyire csak ezekre korlátozódik kapcsolatuk, és a könyvtárakat, művelődési otthonokat, színházakat és mozikat ma még a lakosság viszonylag kis része látogatja rendszeresen. Mondjuk ki: a televízió évi 360 filmje, mintegy 100 színházi közvetítése, illetve a házi könyvtárak nem pótolják, nem pótolhatják egészében az említett közművelődési intézményeket, lehetőségeket, hatásukat.

Nyugtalanságot ébreszt bennünk a lakosság közművelődésen kívül maradt rétegeinek vélt vagy valós érdektelensége. Ez a nyugtalanság ösztönöz bennünket arra, hogy fokozzuk kezdeményezéseinket a kultúra, a művelődés igényének felkeltésére, ezért is törekszünk további együttműködési lehetőségek megvalósítására társadalmi szervezetekkel, tömegeket megmozgatóni képes társadalmi mozgalmakkal.

Ezért tartjuk nagyon fontosnak a Honismereti mozgalom tevékenységét. Az elmúlt évek közművelődési tendenciájának figyelemre méltó vonása a társadalmi kérdések iránti érdeklődés erősödése; ezeknek nemcsak napi időszórúságukban, hanem történelmi összefüggésekben történő értelmezése. Ehhez viszont szükség szerű a nemzet, a nép történelmének, kultúrájának megismerése, megértése. Fokozta a történelmi érdeklődést az a tény is, hogy a konszolidált politikai viszonyok között hozzáfoghattunk számos probléma megoldásához; így gazdasági viszonyaink szerkezetének vizsgálatához, illetve a gazdasági struktúra rendellenességeinek megszüntetéséhez; munkásosztályunk politikai, szakmai, kulturális felkészültségének további fejlesztéséhez, a magyar értelmiség arculatának, a műveltség terjesztésében betöltött szerepének újraértékeléséhez.

A történelmi műveltséget fejlesztő az a tényező is, hogy a politikai egység alapján haladunk társadalmunk ideológiai egységének megvalósítása felé. Az elmúlt években megfigyelhettük a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus erősödését. Világnézetünk e két fontos alappilléreinek szilárdulása a világnézet kérdéseiben való közeledést jelentik társadalmunkban, a világnézeti közeledésnek és egységnek a szocialista hazafiság és szocialista internacionalizmus jegyében kifejlődött vonásai pedig azonosulást jelentenek a mai Magyarország építésének programjával. Ez az azonosulás a mai magyar valóság vállalását, ezzel együtt múltjának megértését, érzelmi átélését is jelenti, ezért döntő fontosságúak azok a közművelődési mozgalmak, így a Honismereti mozgalom is, amelyek nagy szerepet játszanak a tömegek művelődési aktivitásának közvetlen irányításában, mozgósításában. A történelem iránti érdeklődés további erősödése tehát nem divatjelenség, hanem a konszolidált szocialista társadalom fejlődésének szerves része, nélkülözhetetlen feltétele. Ezt a társadalmi igényt tükrözi az egész magyar szellemi és kulturális élet. Tükrözi a történelmi muzeológia erőteljes fejlődése is.

2. A történeti és kulturális emlékhelyek szerepét aligha közelíthetjük meg helyesen, ha nem szólunk röviden múzeumaink helyzetéről, a történeti tudat változásáról, gazdagodásáról betöltött szerepéről. Az elmúlt négy évtizedben rendkívül megnőtt a múzeumok, múzeumi kiállítóhelyek, emlékhelyek száma. Míg 1938-ban az országban összesen 45 múzeum és múzeumi kiállítóhelyiség volt, 1978-ban 449 múzeumot, múzeumi kiállító- és emlékhelyet tartottunk nyilván. A látogatók száma az 1938-as 791 ezerrel 1978-ra 16 millió fölé emelkedett. De a számoknál többet mond a múzeumok tartalmi tevékenységének megváltozása, szerepük a közművelődésben, amelyet egyre inkább az értékek megőrzése, az értékmentés és a közreadás egységében oldanak meg.

Múzeumaink egyre nagyobb szerepet játszanak a történeti műveltség gazdagításában is. Történeti gyűjteményeink száma meghaladja a 170-et. Különösen örvendetes, hogy megerősödött a közönség érdeklődése az új- és a legújabbkori történet iránt és ezt olyan kiemelkedő teljesítmények és kiállítások jelzik, mint pl. a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum állandó kiállítása, amelyre joggal lehetünk büszkék. Igen nagy szükség van arra, hogy új- és legújabbkori történetünk emlékeit összegyűjtsük és megőrizzük, mert olyan gyors a társadalmi átalakulás, az életmód és a termelés változása, hogy nagyon gyors ütemben pusztulnak el olyan tárgyi emlékek, amelyeket a későbbiekben már nem tudunk ismét fellelni. Az elmúlt időszak történeti munkájának figyelemre méltó vonása a helytörténet iránti érdeklődés erősödése a gyűjtésben, a gyűjtemények létrehozásában, a kiadványok megjelentetésében, a történeti kutatómunka fellendülésében. Mindez jelzi, hogy széles rétegekben él a vágy a helyi kötődés, a helyi gyökerek erősítése iránt, és ezt az igényt közművelődésünknek ki kell elégítenie.

Az országban mintegy 100 kulturális, irodalmi, képzőművészeti, zenei, színház-történeti emlékhellyel számolhatunk. Különösen az utóbbi húsz évben kapott lendületet az emlékmúzeumok, emlékházak és emlékszobák kialakítása, az a törekvés, hogy a település kiemelkedő személyiségének vagy eseményének emlékét megőrököítsék, és a helyi patriotizmus alapjává, részévé, mozgatórugójává tegyék. Ezzel jelentős történeti és kulturális értékek felkutatása valósult meg, illetve váltak a széles közönség számára hozzáférhetővé.

Mit is értünk történeti és kulturális emlékhelyek alatt? Olyan építészeti, természeti objektumokat, amelyek eredeti vagy helyreállított formájukban lehetőséget adnak egy történelmi személyiség, mozgalom, illetve irodalmi, művészeti életmű, pályaszakasz, egy irodalmi vagy művészeti jelenség, mozgalom bemutatására. Ezek az emlékhelyek általában az eseményhez kötődő helyen létesülnek. Így például Nógrád megyében ilyen emlékmúzeuma van *Madách Imrénének* Csesztvén, abban a kúriában, amelyben lakott és alkotott hosszabb időn keresztül; *Mikszáth Kálmánnak* Horpácson; a Nógrádi partizáncsoportnak és a magyarországi partizánmozgalmaknak, valamint a megye felszabadulásának Karancsberényben. Ezek az emlékhelyek rendszerint állandó kiállítások keretében mutatnak be eseményt, életművet, mozgalmat. Nem maga a hely, hanem éppen a jó kiállítás az egyik döntő feltétele az emlékhelyek közművelődési hatásának. Nagyon sokféle nagyságrendben, műfajban léteznek és működnek ezek az emlékhelyek, amelyek mint nevük is tükrözi, emlékmúzeumok, emlékházak, emlékszobák, de emlékszobák, sőt emlékszobák, sőt emlék-méhes is van (*Petőfi*); tehát az igény is más-más ezeknek a gyűjteményeknek a munkája iránt, mert az emlékmúzeum a kiállítás mellett feltételezi a gyűjtemény és a tudományos bázis létezését is.

Hogyan láthatjuk tehát a történeti és kulturális emlékhelyeknek a szerepét abban a közművelődési folyamatban, amelyről a bevezető szolt?

Az elmúlt másfél évtizedben rendkívül kiszélesedett az emberek topográfiai mozgásköre. A motorizáció, a tömegközlekedés, az anyagi lehetőségek az embereknek sokkal több módot adnak arra, hogy odautazzanak az emlékhelyekre és ismereteket, élményeket szerezzenek. Az országjárás, a turizmus beépült a szokásokba; az életmód: ösztönzi ezt a munkahelyi kezdeményezések, a kirándulások, az iskolai tanulmányutak, a családi utazások, a megnövekedett szabad idő és a szabadságok eltöltésének programjai, amelyekbe ugyancsak betervezhető az emlékhelyek meglátogatása.

A történeti, kulturális emlékhelyek közművelődési szerepében nagy jelentősége van annak, hogy ezek az emlékhelyek képesek komplex hatást gyakorolni az emberekre; gyakran műemléki vagy műemlék-jellegű épületekben nyernek elhelyezést. A táj és a történeti-kulturális emlékek együttesével — mint például a csesztvei kúria és a körülötte lévő park, vagy Hollókő népi műemlék-együttese —, a környező tájjal és a falu népművészetével, a történeti személyiség, az életmű és a kor hangulatának összekapcsolására is egyre több lehetőség nyílik.

Az emlékhelyek legfontosabb szerepe az, hogy a környezet, a kiállítás és annak

tárgyi anyaga, esztétikuma egységével erőteljes élményt nyújtson látogatójának. Közművelődési hatásokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy nem elég az emlékhelyeket létrehozni, nem elég a közös látogatáshoz az autóbust megrendelni; ahhoz, hogy hasson is az emberre az emlékmúzeum, a látogatást elő kell készíteni. A közönséget előzetesen tájékoztatni kell arról, mit fog látni. Az érdeklődés felkeltésével nyílik igen nagy lehetőség a mozgalmi adottságok kihasználására.

Milyen körülmények nehezítik az emlékhelyek hatásának érvényesülését?

Az emlékhelyek történelmi kialakulása spontán folyamat volt. Véletlen, hogy hol zajlott le egy-egy történelmi esemény, hogy hol született egy-egy kiemelkedő személyiség. Ezért az emlékhelyek területi megoszlása egyenetlen. Ugyanakkor ezek önmagukban — létükkel is — értékorientáló, értékerősítő szerepet töltenek be. Ezért igen nagy helyi és országos felelősséggel kell döntenünk az új emlékmúzeumok kialakításáról, mert amíg *Janus Pannonius*nak, *Balassinak*, *Csokonainak* — és folytathatnánk a felsorolást — nincs méltó emlékmúzeuma, addig egy-egy külföldön élő kortárs magyar művész szülővárosának adományozott munkáiból rendeztünk már be kiállítóhelyet.

Nehezíti az emlékhelyek hatásának kibontakozását, ha a helyi kötődés nem kap megfelelő hangsúlyt, ha a kiállítások tárgyi anyaga szegényes, ha a kiállítások egy része szemléletében és anyagában előregedett.

Összegezőként úgy értékeljük, hogy az emlékhelyek rendszere az elmúlt években kézen kiépült, s a közművelődés szerves részét alkotja. Az utóbbi két évtized jelentős fejlődése után a következőkben elsősorban a meglévők hatásának erősítésére, lehetőségeinek kiaknázására helyezük a hangsúlyt. Ezért a VI. ötéves tervben csak rendkívül indokolt esetben tudunk újak alapításához hozzájárulni. A Honismereti mozgalom képviselőitől is azt várjuk, hogy a társadalmi energiákat a következőkben ne új múzeumok, emlékhelyek kialakítására mozgósítsák elsősorban, hanem a meglévők közművelődési hasznosítására.

Továbbra is törekednünk kell az emlékhelyek komplex hatásának növelésére. Ezért a következő időszakban sok helyen felújítjuk a kiállításokat, s mivel az emlékhelyek közművelődési hatásának kibontakoztatásában rendkívül nagy szerepe van a környezetnek, javasoljuk, hogy a társadalmi erőfeszítés és a társadalmi munka az emlékhely környezetének rendezésére irányuljon. A hatodik ötéves településfejlesztési tervek számoljanak azokkal a községekkel, városokkal, ahol emlékhelyek vannak, és készüljenek fel az idegenforgalomra, a kulturált vendégfogadásra is, hogy optimálisan kiaknázzuk az emlékhelyek szelleme által nyújtott lehetőségeket a társadalmi események érzelmi légkörének megteremtésére, a KISZ- és az úttörőavatások, a különböző társadalmi rendezvények hagyomány-teremtésére.

Nagyon fontosnak tartjuk, hogy a következőkben nagyobb figyelmet fordítsunk az emlékhelyek közönségkapcsolatainak megteremtésére a propaganda javításával, a társadalmi szervezetek fokozott bevonásával. Törekednünk kell arra, hogy múzeumaink, emlékhelyeink látogatásába jobban bevonjuk az ipari és a mezőgazdasági fizikai dolgozókat, az ifjúságot és a katonafiatalokat is — ezzel a folyamatos közművelődési munkához kapcsolva őket.

3. A minisztérium vezető testülete nemrég tárgyalta a Honismereti mozgalom és a közgyűjtemények együttműködéséről és megállapította, hogy az elmúlt, csaknem két évtizedben a Honismereti mozgalom közművelődésünk szerves részévé vált, együtt valósítja meg a műveltség emelésének általános feladatait, a szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus és a szocialista nemzeti egység erősítését, valamint a közéleti demokratizmus fejlesztését. Joggal állapíthatta meg, hogy élő, széles köröket átfogó mozgalommá vált, amelynek cselekvő részesei a különböző művelődési közösségek. Ezek a művelődési közösségek egyesítik a különböző korú és foglalkozású, de rokon vagy azonos érdeklődésű embereket és ezzel az osztályok és rétegek közötti kapcsolatok erősítésének fontos tényezőjévé, valamint a közélet iskoláivá váltak.

Megállapították, hogy az utóbbi években néhány figyelemre méltó új törekvés tapasztalható a mozgalomban. Így például az üzemtörténeti gyűjtő- és feldolgozó munka, amely kiterjed a mezőgazdasági üzemekre is; a nemzetiségek bekapcsolódása a mozgalomba és a szakmunkásképző intézetek fokozott részvétele ebben a munkában. Elismeréssel szóltak azokról a változatos tevékenységi formákról, amelyek különböző érdeklődésű, felkészültségű emberek számára lehetőséget teremtenek a tevékeny művelődésre, a helytörténet, az üzem- és munkásmozgalomtörténet ápolására, a néprajzi és a nyelvjárási gyűjtésre, a műemlékek és a természeti értékek védelmére, a történeti és kulturális emlékhelyek ápolására, a baráti körök tevékenységére, a különböző évfordulók kezdeményezésére és rendezésére.

A Honismereti mozgalom fontos és felelős szerepet tölt be a közművelődésben, és eredményesen munkálkodik a Központi Bizottság határozatában és a közművelődési törvényben megjelölt célok megvalósításán, amelyet a Központi Bizottság így fogalmazott meg: a közművelődés segítse elő a hazafias és internacionalista nevelést, ösztönözze és támogassa a szocialista hazafiság erősítését szolgáló kulturális értékek, nemzeti hagyományok ápolását és terjesztését.

A Honismereti mozgalom sikerének fontos feltétele és tényezője a közgyűjteményekkel való együttműködés. A közgyűjtemények megteremtik a mozgalom számára a gyűjtő, kutató tevékenység feltételeit, megadják a pályázatok, vetélkedők, honismereti táborok lebonyolításához szükséges szakmai-módszertani segítséget, lektorálják a kiadványokat. Megelégedéssel állapították meg, hogy közgyűjteményeink vezetői, szakemberei tevékenyen részt vesznek a Honismereti mozgalomban. Ugyanakkor a mozgalom erősíti a közgyűjtemények társadalmi kapcsolatait, és ezzel feltételeket teremt közművelődési szerepük érvényesítéséhez. Társadalmi légkört formáló hatásával a Honismereti mozgalom növelte a nemzeti, népi kulturális értékek társadalmi elismerését, tekintélyét, érdeklődést keltett azon értékek iránt, amelyeket közgyűjteményeink a közönségnek nyújtani tudnak.

Azonban nemcsak az eredményeket állapították meg, hanem a nehézségeket is. Egyrészt közgyűjteményeink dolgozóinak egy része még nem építette be munkájába a honismerettel összefüggő feladatokat és a közgyűjteményeket fenntartó és irányító szervek sem érvényesítik eléggé munkájukban ezt a szempontot. Másrészt a mozgalom hatása látja kárát, ha társadalmi bázisa és jellege gyöngül, ha a társadalmi erők és közösségek helyett kizárólag a közgyűjtemények vállán maradnak a feladatok. Mi nem úgy képzeljük el az együttműködést, hogy a társadalmi fórumon jóváhagyjuk a feladatot, a közgyűjtemények pedig megvalósítják, hanem úgy, hogy együtt hajtjuk végre azokat.

A kulturális miniszter a következő feladatokat határozta meg a közgyűjtemények és a Honismereti mozgalom együttműködésére: a közgyűjtemények alapvető tevékenységükkel, tehát a gyűjteménygyarapító, feltáró, feldolgozó munka eredményeivel álljanak továbbra is a mozgalom rendelkezésére, mint a mozgalom forrás-bázisai, ugyanakkor a Honismereti mozgalom irányítói vegyék tervbe a történeti és kulturális emlékek, hagyományok tárcaszintű tudományos kutatásának segítségét. Az új- és legújabb kor történeti, közéleti kutatásának fokozottabb támogatását, különösen a munkásmozgalom, az üzemtörténet és a szocializmus építése történetének kutatását javasoljuk a Honismereti mozgalom és a közgyűjtemények együttműködése témájául.

A közgyűjtemények nyújtsanak továbbra is sokoldalú segítséget a forrás-feltáró és egyéb munkákhoz. A megyei tanácsok irányítása alá tartozó közgyűjtemények, könyvtárak, múzeumok, levéltárak javítsák együttműködésüket a honismereti munka eredményeinek közreadásában és megőrzésében, a bírálatban, a lektorálásban, a publikálásban, és teremtsék meg azokat a központokat, ahol a Honismereti mozgalom termékei hozzáférhetőek. Végül továbbra is feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy közgyűjteményeink vezetői és dolgozói személyesen is részt vegyenek a mozgalom vezető testületeinek munkájában.

Uszta Gyula:

A Magyar Partizánszövetség és a Hazafias Népfront együttműködése a történeti emlékek ápolásában

A második világháború és az antifasiszta ellenállási mozgalmak iránti érdeklődés változatlanul előkelő helyet foglal el a különböző országok történeti irodalmában. Így van ez nálunk is. Igaz, még ma is elhangzik, hogy Magyarországon jóformán nem volt ellenállás és hogy még mindig nem adtunk kellő választ arra, miért maradt el a magyar munkások, parasztok részvétele a szomszédos országok partizán mozgalmához viszonyítva? Ebből gyakran téves következtetést vonnak le. Mivel nálunk valóban nem bontakozott ki tömegmértű, százezreket mozgó antifasiszta mozgalom, azt is elfelejtik, ami megtörtént. További kutató és feltáró munkára van szükség, hogy a magyar ellenállást a maga teljességében népünk elé tárjuk.

Magyarország helyzete sokban különbözött a szomszédos országokétól. Országunk urai szinte az utolsó órákig kitartottak a fasiszmus barbár tevékenysége mellett. Népünk érdeke ellen, vágóhídra zavarták országunk legegészségesebb korosztályait. Hazánk elvesztette felöltött lakosságának mintegy 8%-át; 9 millió magyar közül 600 ezer ember esett áldozatul a második világháborúban. Ugyanakkor az ország romhalmazzá vált.

Nálunk — az Európában fellendült antifasiszta küzdelemhez hasonlóan — a vezető erő a kommunista párt volt. A magyar ellenállási mozgalom sajátossága, hogy a hazánk határain túl élő magyarok is harcoltak a fasiszmus ellen. Nem volt olyan ország, ahol a fasiszmus elleni harcban ne vettek volna részt a magyarok is. Ennek mindenekelőtt az volt az oka, hogy Horthyék a nemzeti reakció segítségével 1919-ben vérbefojtották a forradalmat, a magyar nép legjobbjai közül sokan az emigrációt választották, s amikor erre sor került, fegyvert fogtak a fasiszmus ellen. 1935—36-ban kezdődött a spanyol köztársaság védelme, ahol mintegy 1200 magyar harcolt, s közülük mintegy 660-an haltak hősi halált.

Történéseink szerint Magyarország akkori területén megközelítően háromezren fogtak fegyvert, s harcoltak a különböző partizáncsoportokban, majd Budapest körülzárása után mintegy 2500 katonára és tisztra telt eleget a Nemzetgyűlés felhívásának és fordította fegyverét a német fasiszták és azok kiszolgálói, a nyilasok ellen. Ezekből alakult a Budai Önkéntes ezred. A Déli pályaudvarért, a Várhegyért és környékéért vívott harcokban több mint 600 hősi halottat veszítettek. Szovjet levéltári adatok szerint a harcok végén az ezred létszáma mintegy 2534 fő volt. A szomszédos országokban harcoló magyarok száma meghaladta a 8000-et, tehát többen harcoltak országunk határain kívül, mint belül.

1945-ben az antifasiszta ellenállás hazánkban is állami szintre emelkedett. Az Ideiglenes Kormány felhívására ötvenezer jelentkeztek önként a demokratikus hadseregbe. Nem rajtuk múlt, hogy nem kerültek bevetésre, mivel a háború hamarosan befejeződött. Mindent összevetve tehát 65—70 000-re tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik a második világháborúban fegyvert fogtak a fasiszmus ellen. Nekünk, akik túléljük a második világháborút, egyik alapvető feladatunk, hogy ezt ifjúságunkkal megismertessük és az antifasiszták tevékenységét a hazaszeretetre és a proletár internacionalizmusra való nevelés szolgálatába állítsuk.

Horthyék 25 év alatt sem bírták kiirtani népünk szívéből a Tanácsköztársaság emlékét, a szabadság iránti vágyat, a kommunista eszméket. Magyarország mai lakosságának mintegy 60%-a csak történeti könyvekből ismeri a második világháborút és az antifasiszta mozgalmat. A Magyar Partizánszövetség az utóbbi években lépéseket tett a magyar antifasiszta ellenállás megismertetésére, történeti irodalmának gazdagítására. 1978 decemberében kétnapos országos ellenállási konferenciát tartottunk Salgótarjánban, ahová mintegy 120 pedagógust hívtunk meg az ország különböző részéből. Az volt a célunk, hogy azokkal ismertessük meg eredményeinket, akik közvetlenül foglalkoznak az ifjúsággal. Munkánk másik területe azoknak a történészeknek a támogatása, akik feldolgozzák ellenállási mozgalmaink egy-egy kiemelkedő mozzanatát, személyét.

A jövő év elején megjelenik a Fegyver a hazáért című tanulmánykötet. Szerzői azok a szaktörténészek, akik hosszú évek óta ellenállási mozgalomunk feltárásával foglalkoznak. Ezzel jelentős segítséget adunk ifjúságunk neveléséhez és a magyar antifasiszta ellenállás történetének kiegészítéséhez. *Polinszky* miniszter elvtárs azt mondta, hogy ezt a könyvet az oktatásban segédanyagként fogják használni.

A HNF Honismereti Albizottságával kötött megállapodásunkban vállaltuk, hogy segíteni fogjuk a honismereti mozgalmat az antifasiszta ellenállási mozgalom emlékhelyeinek, emléktárgyainak összegyűjtésével és közreadásával. Ez az anyag elkészült, most sokszorosítják, s egy teljes példányt a Honismereti Albizottság rendelkezésére bocsátunk. Magyarországon ma 2500 szobrot, emlékművet, emléktáblát, síremléket tartunk nyilván. Ezeknek a megszólaltatásával érzékeltetni lehetne azt, hogy a magyar társadalom mikor, hogyan reagált a világ eseményeire.

Tervünk, hogy ezt a kimutatást megküldjük minden megyei, fővárosi és kerületi tanács kulturális osztályának. Ha a székhelyeken honismereti túrára készülnek, akkor megnézik benne, hogy hol, mit találhatnak. Vállaltuk továbbá, hogy a Honismereti Albizottság rendelkezésére bocsátjuk az ellenállási- és a partizánmozgalom élő és harcokban elesett személyeinek név- és címjegyzékét. Most dolgozik rajta a Partizán Szövetség és ebben tudna segíteni a Honismereti mozgalom is.

Többször elhangzott, hogy az 1848—49, sőt még a Rákóczi szabadságharc is jobban fel van dolgozva, mint az antifasiszta mozgalom. Azt hiszem, mindenki számára

világos, hogy az antifasiszta küzdelem nemzeti létünk, az emberi haladás szempontjából legalább olyan jelentős, mint bármelyik korábbi nagy nemzeti küzdelmünk. A német fasizmus nem kevésbé fenyegette nemzeti függetlenségünket, mint az osztrák birodalom.

A magyar antifasiszta harcosok példája, emberi nagysága, önfeláldozása semmivel sem kisebb, mint a Rákóczi szabadságharc katonáié, a 48-as honvédeké, vagy a 19-es vöröskatonáké. Az aránytalanság egyik okát a szakirodalom hiányában kell keresni: mindezekig nem jelent meg átfogó szépirodalmi mű a második világháború alatti magyar antifasiszta ellenállásról; és hogy ez így alakult annak legfőbb okát abban látom, hogy felszabadulásunk után erre vajmi kevés igény volt, az emlékek összegyűjtésének nem voltak meg a feltételei. Az oktatás pedig csak azt veheti át, amit az irodalom közreadott. Úgy vélem, ebben a vonatkozásban van még tennivaló, a Hazafias Népfrontnak és a Magyar Partizán Szövetségnek egyaránt.

Kriskó Lajosné:

Az ellenállási mozgalom, az antifasiszta harc Nógrád megyében

A Nógrád megyei ellenállási mozgalom a Horthy Magyarországnak a Szovjetunió elleni hadbalépése után bontakozott ki erőteljesen. A háborús veszteségek, az örökös bizonytalanság és a fokozódó nyomor egyre jobban érlelte a dolgozóknak a hitleri Németország és a Horthy-rendszer, valamint helyi képviselőik elleni gyűlöletet. A megyében mind többen emelték fel szavukat a háború ellen. Az elkeseredést a vég-sőkig fokozta az ország német megszállása és a nyilas rémuralom, amely irtóhadjáratot indított a fasizmusellenes erők ellen.

Az ellenállási és partizánmozgalmak szervezése során az illegális Kommunista Párt, a Szovjetunióban működő kommunista emigráció és a Magyar Front is súlyponti területnek tekintette Nógrád megyét. Nem véletlen, hogy a salgótarjáni iparmedence is az ellenállási mozgalom fontos bázisának számított. Azzá tette a munkásosztály, mely a fasizmus elleni harcban a fő erőt adta. Ellenállási mozgalom, partizánharc, a lakosság segítése, aktív részvétele nélkül nem képzelhető el. A megye lakosságának összetétele, s az a tény, hogy a munkásosztály egy területen, a salgótarjáni iparmedencében koncentrált, az ellenállási mozgalom során sok előnnyel járt. Az illegális szervezetekben és a szakszervezetekben jelentős munka folyt az antifasiszta függetlenségi mozgalom megteremtése érdekében. Az uralkodó körök ismerték a bányászok nézeteit, eltökéltségét, s tartottak tőlük. A német megszállást követően a nógrádi szénmedence kommunista és szociáldemokrata bányászvezetőinek egy részét internálták és csak több hónapi fogvatartás után engedték őket haza. Az ilyen természetű intézkedések mellett a rossz ellátási körülmények még tovább fokozták az elégedetlenséget, és mindezek természetes következménye volt a termelés erős csökkenése.

Az ellenállási mozgalomnak kedveztek a megye természeti adottságai. A terület stratégiai fontosságát a partizánharcra való alkalmas adottságain túlmenően növelte, hogy a fővárostól a front felé vezető útvonalak közvetlenül mellette vezettek. Az illegális párttagok sűrűn keresték fel a Karancs eldugott tisztásait. Itt tartották gyűléseiket, készültek fel a sztrájkszervezésre, s itt vezettek titkos utak a szomszédos Cseh-szlovákiába. Erre hozták be a rőpcédulákat, a propagandaanyagokat, melyeket azután eljuttattak a szénmedence dolgozóihoz.

Az 1942-es letartóztatások, internálások következtében a KMP megyei szervezetei súlyos veszteségeket szenvedtek. De a mozgalmi munkában 1943 őszétől mégis fokozatos fellendülés érzékelhető. Az illegális kommunista párt és bányászszakszervezet baloldali vezetése széles körű szervező munkába kezdett annak érdekében, hogy a magyarországi bányavidékekre kiterjedő egységes bányászellenállási mozgalmat hozzon létre. A cél a szlovák területig felnyúló bányászellenállási zóna megteremtése volt. E nagyszabású tervet a németek leleplezték, a vezetőket letartóztatták, de a mozgalmat teljes egészében nem tudták megsemmisíteni.

A szénmedence munkásait *Petőfalvi Lajos* és *Golub Rudolf* szervezték a bányászbizottság budapesti illegális központjának megbízásából. Tevékenységük eredményeként 1944 őszétől meggyorsult a bányászok közötti szervező, felvilágosító munka, az ellenállási mozgalom röplapjainak, sajtótermékeinek terjesztése, letartóztatásukkal azonban megszakadt az összeköttetés a budapesti központtal. Az illegális KMP sztrájk-

ra, majd fegyveres harcra szólító felhívásai, s a KMP az MSZDP akcióegységét bejelentő tájékoztatók ismertté váltak a megyében. Kezdetben az utasítások a gazdasági termelő munka lassítására vonatkoztak. Nagy méreteket öltöttek a különböző szabotázsakciók; elszállításra szánt gépeket rejtettek el, vagonok berakását hátráltatták, csökkent a munkatempó. A politikai ellenállás is erősödött és állandósult. A csillék oldalára festett jelszavak a munka fékezésére, a fasizmus, a háború elleni harcra szólították fel a dolgozókat.

Nógrád megyében a partizáncsoportok szervezésére jó feltételt teremtett a munkások, bányászok elnyomók ellen vívott különböző formájú küzdelme, a munkásmozgalomban résztvevők nagy száma. Salgótarjánban és a környező bányatelepeken kibontakozóban volt a partizáncsoportok szervezése. Kis csoportok alakultak, amelyek egymástól függetlenül tevékenykedtek, s jelentős károkat okoztak a megszállóknak. A szécsényi járás főszolgabírójának 1944. szeptember 20-i jelentése szerint a járás területén megnőtt a partizáncsoportok tevékenysége. Akcióik olyan méretűvé váltak, hogy „tartani kell tőlük” — jegyzi meg a jelentés. 1944 szeptemberében a partizánok felrobbantottak egy Losoncra fel haladó német katonavonatot. Ettől kezdve a megye területét „partizánoktól fertőzött”-té nyilvánították.

A Szlovák Nemzeti Felkelés után a szervezkedő Nógrád megyei munkások, a párt vezetői kapcsolatba léptek a szlovák partizánokkal, tájékoztatták egymást a kialakult helyzetről, s igyekeztek tevékenységüket összehangolni. A politikai szempontból is egyik legjelentősebb fegyveres akciót 1944. november 23-án, Karancslejtősen hajtották végre. Ezen a napon mintegy 300 bányász határozta el, hogy nem teljesíti azt a nyilatkozatot, amelyet a katonai parancsnokságon jelentkezni. A bányászok megtagadták a parancsot, s a bányába vonultak, hogy — ha szükséges — fegyveresen harcoljanak a német és a magyar katonai egységek ellen. Az ellenállás egy hétig tartott, az akció vezetőinek sikerült rést robbantaniuk a bánya eltömött részén, s a Karancs erdőségeiben találtak menedéket. Sajnos a résztvevők közül heten áldozatul estek a csendőrterrornak. A karancslejtősiek a szénmedence összes bányászának megmutatták, hogy van reális lehetőség az ellenállásra. Az ő példájuk döbbsentette rá a többieket, hogy a bányák nemcsak munkahelyek, hanem kellő előkészítés után hasznos rejtékhelyek és alkalmasak a hosszabb védekezésre.

Nógrádi Sándor, aki 1944. október 8-án indult el a kievi partizániskoláról, december 7-én átlépte a határt, és a Karancs erdőségein keresztül elindult a salgótarjáni szénmedence felé. Az erdőkben, a környékbeli hegyekben fegyveres ellenállókkal és kisebb csoportokkal találkozott, amelyek önállóan jöttek létre, és ténylegesen tevékenykedtek a németek ellen. A Karancs hegységbe érkező csoportot a lakosság nemcsak támogatta, élmezse, hanem sokan önként jelentkeztek soraikba.

A Nógrádi-partizáncsoport nyolc napot töltött a karancsberényi Légrády-vadászházban. Itt vette fel a kapcsolatot Nógrádi a losonci nemzeti bizottsággal és a salgótarjáni kommunistákkal. Itt-tartózkodásuk ideje alatt 75 főre nőtt a törzsalakulat létszáma, s a csoportokból napok alatt egység lett. Megközelítette a négyezret azoknak a száma, akikkel az egységnek közvetlen kapcsolata volt, akiket az adott esetben harcba lehetett hívni.

Az erők növekedése tette lehetővé, hogy a Nógrádi-partizánegység elinduljon Karancsberényből a szénmedencéhez közelebb fekvő Medves-hegység vidékére. Abroncsospusztán újabb partizáncsoportok erősítették őket. Nógrádi terve az volt, hogy katonai erővel Salgótarjánba vonul és a salgótarjáni bányászok, munkások segítségével elfoglalja a szénmedencét. A szovjet hadsereg gyors előrenyomulása azonban nem tette szükségessé ezt a lépést. A Salgótarjánból visszavonuló német erők Abroncsospusztán rátörték a partizánokra. A tanya körül lezajló tűzharcban többen hősi halált haltak. A Nógrádi-egység 1944. december 29-én egyesült a szovjet hadsereggel.

A Nógrádi Sándor vezette partizáncsoport parancsnoki harcálláspontja, a Légrády-vadászház, ma a Nógrádi Partizáncsoport Emlékmúzeuma.

A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatásáról

Európa minden államában élnek a hivatalostól eltérő nyelvet beszélő, más történelemmel, kultúrával rendelkező kisebb vagy nagyobb népcsoportok, *nemzetiségek*, akiket régebben, de sok helyen még ma is, *kisebbségnek* neveznek. Angliában a vel-szek, skótok, írek, Franciaországban a baszkok és bretonok, Spanyolországban a baszkok, Svédországban a lappok, Finnországban a svédek, Olaszországban osztrákok stb. Ezek valóban kisebbségek az esetek többségében, ami abban is megnyilvánul, hogy nyelvüket csak egymás között használják, műveltségük fejlődését az államhatalom kevésbé segíti elő, ugyanakkor ezek szervezkedéssel, sokszor külső országok támogatásával igyekeznek minél több jogot kivívni a maguk számára.

A nemzetiségek mozgalmi nagyjából egyidősek a kapitalizmus kibontakozásával, mely a szélesebb körű iskolázást is bevezette. Ennek eredményeként az írni-olvasni megtanuló tömegek egyre inkább látták nyelvük, kultúrájuk elnyomását. Ekkor indult meg Európa szerte a nemzetiségek mozgalmi, melyek az anyanyelven történő oktatást, újságokat, könyvkiadást követeltek. Megindult a néprajzi kutatás, mely különösen a népköltészet, népzene területén ért el kimagasló eredményeket. Külön múzeumokban igyekeztek sajátos kultúrájuk bemutatására. Ezek a mozgalmak természetesen nem voltak mentesek különböző nacionalista törekvésektől, melyek sok esetben összekötöttek az állam hivatalos, ugyancsak nacionalista talajból táplálkozó elgondolásaival. Nagy általánosságban kimondhatjuk, hogy a kapitalista állam a nemzetiségi kérdést nem tudta megoldani. Ennek lehetőségét csak a szocialista állam és az azokban érvényesülő *lenini nemzetiségi elvek* teremtették meg.

A lenini nemzetiségi elv alapján ítéljük meg mi is nemzetiségeinket. „Természetesnek tartjuk — írja *Aczél György* —, hogy a hazai szlovák, román, szerb, horvát és német nemzetiségek nemcsak a szélesebb elvi, hanem a nyelvi közösség alapján is ápolják kapcsolataikat Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában stb. élő testvéreikkel. Ugyanígy mi is törekszünk kapcsolatainkat ápolni a szomszédos szocialista országokban élő magyarsággal tankönyvek, könyvek, általában a szellemi élet cseréjének fejlesztésével. Ezt a sajátos kulturális missziót arra az elvi alapra építjük, hogy a szomszédos szocialista országok magyar nemzeti kisebbségeinek kultúrája nemcsak az illető ország szellemi életének, hanem az egyetemes magyar kultúrának is része.”¹

Az utóbbi években ezen a területen különösen sok eredményt tudunk felmutatni és egyre inkább hódít az az elképzelés, amely szerint az egymás országában élő nemzetiségek valóságos hidat képeznek a szocialista országok között. Legszebben jutott ez kifejezésre 1974 tavaszán *Titó* és *Kádár* elvtárs találkozójáról kiadott közleményben: „A két fél hangsúlyozza a magyarországi délszlávok — a horvát, a szlovén, a szerb nemzetiség — és a jugoszláviai magyar nemzetiség jelentőségét és szerepét a két ország baráti kapcsolatainak fejlesztésében. Az eddigi tapasztalatok megmutatták, hogy a nemzetiségek javára tett minden gyakorlati lépés hozzájárult népeink barátságának elmélyítéséhez.”

A magyar néprajztudomány egyre többet tesz nemzetiségeink megismerése és megismertetése területén. 1973-ban létrehoztuk a Magyar Néprajzi Társaságon belül a Nemzetiségi Szakosztályt. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja a Népi kultúra — Népi társadalom című évkönyvének 1973. évi kötetében alapvető tanulmányokban foglalkozott a magyarországi nemzetiségek néprajzi és történeti kérdéseivel. A Corvina a magyarországi négy nemzetiség népművészetéről egy-egy kötetet ad ki anyanyelven, magyarul, valamint németül és angolul. A Magyar Néprajzi Társaság több konferenciát rendezett ezzel kapcsolatban, 1975. év októberében pedig Békéscsabán Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciát rendeztünk, amelyen elsősorban a szocialista országokból vettek részt nagy számmal. Az előadásokat magyar nyelven közre is adtuk. Ugyanebben az évben megindítottuk A magyarországi nemzetiségek néprajza című, anyanyelven megjelenő kiadványsorozatot, amelynek kötetei németül, szerbhorvát-szlovén nyelven, románul és szlovákul jelennek meg. Eddig tíz kötet jelent meg és ezek külföldön és belföldön egyaránt sikert értek el. 1980. IX. 29. és X. 1. között újra Békéscsabán tartjuk meg a II. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciát, melyet máris nagy érdeklődés előz meg. A TIT Országos Néprajzi Választ-

¹ *Aczél György*: Esménk erejével. Bp. 1971. 27—28. old.

mánya kiadványokkal, témavázlatok elkészítésével segíti a nemzetiségi ismeretterjesztést.

Nem vállalkozhatom arra, hogy a magyarországi nemzetiségeket és népi műveltségüket ismertessem, hiszen az egy-egy külön tanulmányt kívánna. Megelégszem azzal, hogy néprajzi kutatásuk néhány kérdését felvessem.

Ezek közül hadd említem meg elsőként a történeti szempontot. Megállapítjuk, hogy a vizsgált nemzetiség mikor került mostani lakóhelyére, honnan vándorolt oda, milyen nagyobb egységből szakadt ki, tartott-e fenn azzal további kapcsolatot. Természetesen az ilyen kutatás nem könnyű feladat és megfelelő történeti ismereteket igényel. De azt hiszem, hogy mindennek megállapítása korántsem elegendő, mert azt is meg kell próbálnunk rekonstruálni, hogy milyen műveltséget hozhattak magukkal és mit találhattak azon a területen, ami új hazájukul szolgált. Természetesen másképpen vetődnek fel a kérdések, ha a vizsgált nemzetiség ugyanazon a helyen él a történeti időktől kezdve, de itt és a továbbiakban elsősorban a telepítés útján mai helyükre jutott nemzetiségekről szeretnék beszélni, mert ezek száma — legalábbis Magyarországon — a legjelentősebb.

A helyi néprajzi anyag összegyűjtése a néprajzi vizsgálat egyik oldala, mert ezt össze kell vetni egyrészt azzal, amit magukkal hozhattak, másrészt pedig azzal, amit új hazájukban a környező népcsoportoktól elsajátítottak, és amit mai lakóhelyükön továbbfejlesztettek. Már ebből is világosan kitetszik, hogy milyen bonyolult és sokrétű kérdés a nemzetiségek történeti szemléletű néprajzi vizsgálata. Ezzel kapcsolatban azonban lehetőségünk nyílik bizonyos néprajzi folyamatok tüzesebb vizsgálatára. Gondolok itt a teljes vagy részleges műveltségcsere, a kétnyelvűsége, egy felgyorsult akkulturációs folyamatra, interetnikus kapcsolatokra, diffúziós jelenségek megfigyelésére, az asszimilációs folyamat törvényszerűségeinek feltárására és számos más olyan kérdésre, amelyek a néprajztudomány számára általánosságban is igen fontosak.

Természetesen az ilyen jellegű kutatások — legalábbis nálunk — még ritkán jutottak el addig a szintig, hogy mindezeket a szempontokat figyelemmel kísérjék, de a felhalmozott adatokból mintha már eddig is nyílna lehetőség néhány érdekes, bár minden bizonnyal vitatható megállapításra. Az egyik ilyen, hogy az anyagi kultúra lényegesen gyorsabban változik meg, mint a társadalmi, de különösen a szellemi kultúra. Nézzünk ezzel kapcsolatban néhány példát.

A XVIII. század közepe táján az Alföldre települt szlovákok eredeti hazájukban csephadaróval csépeltek és csűröket építettek, melyben ezt a munkát sokszor egész télen át végezték. Alig telt el néhány év, az Alföldön már nyomtatják a gabonát, mert ennek a környéknek ez az eljárás felett meg leginkább. Ugyanígy jártak el a Duna középső folyása mellé települt németek is, akik a nyomtatás munkájában mesterré váltak, úgy, hogy közülük sokan messze földre eljártak lovaikkal részében történő nyomtatást vállalni.

Nagyjából ugyanebben az időben települtek Tokaj-Hegyaljára olyan sváb-alemann telepesek, akik eredeti hazájukban is szőlőművelők voltak. Mégis e tájon nem az ottani szőlőművelési és borkezelési gyakorlatukat folytatták, hanem alkalmazkodtak a helyi eljárásokhoz olyan mértékben, hogy Észak-Hegyalján a legjobb vincerétek napjainkban is közülük kerülnek ki.

Bár igaz az, hogy a munkamódot, szerszámok jelentős részét és az alapvető termelési eljárásokat a jövevények általában átvették, de az is kétségtelen, hogy egy-egy szerszámot meg is honosítottak. A Nagy Magyar Alföldön egy bizonyos kaszaüllöt, villát német, illetve szlovák formának neveztek, melynek elterjesztésében bizonyára jelentős részük volt a betelepülőknek.

De míg a termelésben sok mindent új környezetüktől kölcsönöztek, addig az anyagi kultúra más területein sokkal többet megőriztek eredeti hagyományukból. Így a házépítésben és berendezésben sok régi és csak arra a nemzetiségre jellemző részlet megmaradt. Hasonlóképpen, amennyire a nyersanyag engedte, az ételféleségek is elkerültek a gyors változást. Úgy látszik, hogy ez az egyik olyan terület, ahol a hagyományok rendkívül erősen élnek.

A társadalmi és családrendszer az anyagi kultúrával szoros kapcsolatban tükrözi annak változásait. Eppen ezért a nemzetiségek esetében a magukkal hozott hagyományok e területen viszonylag gyorsan eltűntek, hasonlultak ahhoz, ami többségi környezetüket is jellemezte. A jobbágyfelszabadítás előtt a feudális rendszer a családrendszeret is erősen befolyásolta, majd később a gazdasági fejlődés hasonló lehetőséget teremtett a nemzetiségeknek, mint az ország más lakosainak.

A népi díszítőművészettel már más a helyzet, mert a nemzetiségek egyéni vonásait jórészt megőrizték, illetve jellegzetes módon továbbfejlesztették. Így Magyarországon gondoljunk csak a délszlávokat annyira jellemző gyönyörű szöttesekre és himézésekre, az ezekkel szorosan összefüggő jellegzetes népviseletre. Itt azonban nem annyira az elválasztó, megkülönböztető vonásra, hanem egy olyan jelenségre szeretném felhívni a figyelmet, mely az együttélő népek közös kapcsolatait világítja meg. A Zempléni-síkságon a múlt század második feléből ismerjük a marhaszarvból készült túlók olyan jellegzetes, díszített formáját, mely kapcsolataiban egészen a Hortobágyig követhető. A magyarokéval teljesen megegyező mintakincső, de szlovák, illetve kárpátukrán felíratú példányok is szép számmal ismeretesek az ettől északra, illetve északkeletre elterülő vidékekről. A múltban ezt a kutatók saját népük alkotásának tulajdonították, amihez a másik kettő csak átvétel útján jutott hozzá. Az igazság pedig az, hogy mindhárom nép pásztorai sokat találkoztak és érintkeztek egymással, így együtt alakították ki ezt a stílust, amelyhez mindegyik hozzáadta a maga jellegzetes vonásait.

De választhatunk egy másik példát is. Békés megyében találjuk egész Magyarországon az egyik legszebb, leggazdagabb, legszínesebb festett és faragott parasztbútort. Ebben egyesül mindaz, amit e táj nemzetiségei, főképpen a szlovákok a magyarokkal együtt alkottak. Itt tehát másról van szó, mint egyszerűen interetnikus hatásról, az egyik vagy másik oldalról történő átvételről. Itt két vagy több népi műveltség alkotó találkozásának vagyunk tanúi, amely olyan eredményeket hozott, ami minőségileg nemcsak új, hanem több is annak összegenél, amelyből kiindult. Az ilyen alkotó folyamatait eddig csak feltételezett törvényszerűségeinek feltárása a jövőben kutatásnak egyik fontos feladata lesz.

A nemzetiségek népi műveltsége a legtöbb saját és sajátos vonást a folklór területén mutatja fel, ami több okból is természetesnek tekinthető, hiszen ez mint a felépítmény egy része, lassabban változik. Átalakulását a nemzetiségek sajátos, sokszor szigetszerű helyzete még inkább késlelteti. Egészen természetes, hogy más nyelvet beszélők és más népi kultúrával rendelkezők által körülveve fokozott mértékben ragaszkodtak saját szellemi hagyományaikhoz. Ezek sok esetben még akkor is megmaradtak, ha a nemzetiség kétnyelvű, vagy éppen egészen elhagyta anyanyelvét.

A gyermekjátékok és -dalok ahhoz a területhez tartoznak, ahol a nemzetiségi hagyományok sokáig élnek és csak az utóbbi időben, a népi gyermekjátékok általános háttérbeszorulásával kezdtek jelentőségükből veszíteni. A számos felsorolható példa közül csak egyetlen egyet említek meg. A Tokaj-Hegyaljára települt sváb-alemann lakosság fiataljai még kétszáz év múlva is megtartották nagybőjt első vasárnapján az ún. karika-vasárnapot. Ekkor tölgyfából készült fadarabokat, karikákat meggyújtva egy hosszú bot segítségével messze hajítottak. Ezt Buchenbachban (Baden) szinte napjainkig gyakorolták, amint arról egy néprajzi filmből alkalman volt meggyőződni.

Hasonlóképpen a népzene, a néptánc és a népköltészet területén is bőségesen találunk kutatnivalót és igazában ez az a terület, ahol eddig is a legeredményesebb munkát végeztek és végzik a nemzetiségek néprajzának kutatói. Gondoljunk csak azokra a gyűjteményekre, melyeket nálunk szlovák, német, román, délszláv anyagból kiadtak és legutóbb arra a gazdag gyűjteményre, melyet a magyarországi románok szólás és közmondás kincséből kézbevehettünk. Így van ez azonban máshol is és nem véletlen, hogy Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában és Ausztriában is elsősorban népköltészeti, népzenei, néptánc kiadványok látnak napvilágot a magyar nemzetiség hagyományos alkotásaiból.

A felsorolt néhány példa — amelyek számát természetesen még bőven lehetne szaporítani — meggyőzhet bennünket arról, hogy a nemzetiségi kutatások különösen alkalmasak az egyetemes néprajztudomány néhány elvi kérdésének megvilágítására, szinte kísérletszerűen lehet a felgyorsult folyamatokat vizsgálni. Az adott ország néprajzi képét nemcsak változatosabbá teszi a nemzetiségek sokszínű kultúrája, hanem számos lehetőséget ad az interetnikus folyamatok megfigyelésére. Annak az országnak a néprajza pedig, amelyikhez nyelvileg és népi kultúrájukat tekintve a nemzetiségek tartoznak, olyan archaikus és önálló fejlődésből adódó vonások megismerésével gazdagodik, amit saját területén megtalálni már nem lehet. A legfontosabb a néprajzi adatok feltárása az adott nemzetiség számára, hiszen ezekből kiválogatva a haladó és az új kultúrába beépíthető vonásokkal, tovább tudja alakítani sajátos nemzeti műveltségét.

Egység és táji sokféleség a magyar folklórban

Európában a lengyel, a német és a szovjet kutatók mellett talán a magyarok érdeklődnek legélénkebben a kialakult (vagy csak kialakulóban lévő) nemzeti kereteken belüli táji különbségek iránt. A néphagyomány helyi sajátosságainak megragadása azonban éppolyan bonyolult és összetett módszert kíván „kicsinyben”, mint amilyent a nemzetközi-nemzeti vonások megállapítása is „nagyban”. Az eddigi kutatások közös jellemzői, hogy sikeresebben birkóztak meg a háztípusok, munkaeszközök, viseletek és hasonló tárgyi hagyatékok táji rögzítésével, mint a szájról-szájra, kézről-kézre vagy éppen lábról-lábra szálló művészeti jelenségeivel. A magyar kutatást külön is jellemzi, hogy míg más európai népek szakemberei az adott (meglehetősen nagy) táji különbségek felől indulnak és a népi-nemzeti egységet keresik, mi éppen fordítva: örvendezve állapítjuk meg, hogy népi művelődésünk, néphagyományunk milyen egységes, és ezen belül keressük a helyi eltéréseket. Majdnem minden szakember hangsúlyozza, hogy a magyar nyelvre és népi-nemzeti kultúránkra a honfoglalás korától mindmáig inkább az egység, mint a megosztottság a jellemző. *Martin György* a táncal, *Vargyas Lajos* pedig a balladával kapcsolatban fogalmazza meg tételszerűen: az egy adott időpontban észlelhető táji sajátosságok általában nem különfejlődés eredményei, hanem inkább megőrzött maradványok vagy megkésve érkezett szellemi kincsek, tehát az eltérések zöme a fejlődési szakaszok eltolódásából adódik.

A magyar folklór táji tagolódásának kutatása nehéz és eléggé kidőlgözatlan, a részletmegfigyelések száma nem kevés ugyan, de összegezésről még nem beszélhetünk. Egyes műfajok és formák (a régi stílusú népzene és népballada, a táncok mindkét rétege) táji tagolása már megtörtént, másokkal viszont még adós a tudomány. Helyzetünket nehezíti, hogy a gyűjtések időbeli-táji és tematikai szempontból egyaránt egyenetlenek, és majdnem mindig az éppen eltűnő „rég” műfajokra és formákra korlátozódnak. Ennek a következetes „egyoldalúságnak” bizonyos előnyei is vannak: a szellemi régiségek szorgos keresgélése közben a kutatók akarva-akaratlanul is felvázolták a néphagyomány mozgását, úgyhogy ezt nekünk jóformán csak összegeznünk kell.

Így ma már megállapíthatjuk, hogy a folklór egésze egy adott időponton és tájon belül is tagolt, folytonos alakulásban van. Az új és új indítások majdnem mindig a központi népterületről (Alföld, Dunántúl) indulnak ki és a vízbe dobott kő kiváltotta hullámokhoz hasonlóan terjednek a szélek, a peremvidékek felé, amelyek kényszerűen jóval tovább őrzik a „régiségeket”, mint a kedvezőbb helyzetű központi területek, illetve népcsoportok. De nem is kell a magyar nyelvterület széléig menni, e törvényszerűség kicsinyben, egy adott helyen belül is érvényes: pl. az erdei favágók vagy a puszta pásztorok viseletben, művészetben, viselkedésben és költészetben egyaránt tovább őrzik és alakítgatják régies javaikat, mint a központibb fekvésű (mező-)városok lakói. Ha pedig a sűrűbben lakott helyeket keressük fel, azonnal észlelhetjük, hogy a mindenkori újon a mindenkori fiatalok kapnak, az idősebbek már nem, a nők hagyományörzőbbek (hiszen elszigeteltebben éltek), mint a férfiak. A vagyonosabb rétegek, osztályok pedig mindig előbb veszik át az új, „modern” elemeket és formákat, mint a kényszerű szegénységben élő alsóbb rétegek. Innen van, hogy a kutatók szerint a szegény emberek költészete az igazán gazdag. (*Fél Edit* kocsi megfigyelései szerint nem egyszer többszöröse a nagygazdákénak!)

Az új szellemi javak terjedésének táji és társadalmi eltolódásából egy adott időponton belül is jellemző eltérések adódnak: az új stílusú népdal egyeduralma Nyugat-Dunántúlon, Dél-Alföldön stb. elérheti a 96–98%-ot, ugyanakkor Szlavóniában és különösen Moldvában még csak manapság kerül számbeli túlsúlyba. A dunapataji népzenei vizsgálódások egyik tanulsága: az egykori középparasztok és nagygazdák lírai repertoárjának zöme magyar nótákból és új stílusú népdalokból áll, a tanyai kisparasztoké egyenletesebb, és ők ismerik jobban a régi stílusú darabokat is. A várpalotai bányászok pedig harmad-harmad arányban énekeltek idegen (főként német) eredetű műdalt, magyar nótát és (zömmel új stílusú) népdalt.

Gyimesi csángók (Sági I. felv.)

népfölkelés? (Az Alföldön csak így ismerik: mikor volt utoljára népfölkelés?) A felelet: *ma reggel*. Ugyancsak az Alföldön ismerik a *kosutozás* kifejezést (politizálási értelemben), ott terjedt el legjobban a *Kossuth-kalap*, a *Kossuth-gyász*, a *Kossuth-szakáll* stb. viselete, sőt Csongrádon a portuláka virágot *kosutka* néven emlegetik, és piros-fehér virágát, valamint zöld levelét felhasználva alakították ki a nemzeti színeket és tüntettek 48 mellett, pl. amikor a tapasztott utcai kerítés tetejére ültették. A két háború között a csongrádi kubikosok esténként a következő szólás kíséretében rakták le szerszámaikat: *Itt érjen benneteket a forradalom!* A további példák szaporítása helyett összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az inkább magánéleti jellegű folklór „társadalmisítása”, vagyis közéletivé való átalakítása az Alföldön, illetve az ipari-mezőgazdasági munkásság körében jutott legmesszebbre.

A magyar folklór táji tagolódása összefonódhat a társadalom (osztály-) tagolódásával is, vagyis a horizontális és vertikális különbségek fedik egymást. Az uradalmi *cselédesség*, a *summáság* és a *kubikosság* a magyar nyelvterületnek nem minden részén alakult ki, bár rövidebb-hosszabb időközökben mindegyikük bejárhatta csaknem az egész országot. Mindhárom csoportnak elkülönült a saját dalrepertoárja, ezen belül kisebb számban rájuk jellemző dalok is keletkeztek, melyeket a parasztság egésze nem ismert, legfeljebb a hasonló sorsú szegény emberek. (A pástornótákat minden paraszt énekelte, a betyárdalokat a nagygazdák kevéssé kedvelték, annál jobban lelkesedtek értük az uradalmi cselédek!) A foglalkozás több évszázados múltjának megfelelően, a béresnóták voltak a leghagyományosabbak és a legrégebbiek is egyszersmind. A summásdalok zöme korabeli divatos katonanótából van átalakítva és kissé elnőiesítve is, minthogy ezeket többnyire a leányok énekeltek. A kubikosdalok nagyobb része népies műdal, ők ismertek legtöbb félnépi-irodalmi eredetű mozgalmi éneket is, dalaik tipikus férfinóták. Az újabb foglalkozások (pl. az ún. kukások, vagyis dohánykertészek) dala már a béres- és főként a summásdalokból vannak tovább alakítva. Akad olyan dal típus is, melynek változataival 4–5 féle foglalkozás körében találkozunk, ilyen pl.: *De meguntam ezt az urat szolgálni!*... kezdetű.

A népköltészet műfajai tekintetében hosszabb távon valószínűsítéses „munkamegosztás” alakult ki a nagytájak között: Dunántúl nyitottabb a nyugati-, egyházi-, iskolai- és irodalmi hatások iránt, az Alföld minden „idegen” hatást önállóan feldolgoz, Erdély pedig megőrzi. A lírai műfajok közül pl. a *keserves* mára Erdély csücskébe szorult vissza, a Zorobor vidékén a lakodalmi szokáskörét tartott fenn belőlük, a Dél-Alföldön kb. száz esztendeje jegyezték fel ilyen műfajt utoljára, a Dunántúlon pedig csak foltokban és nagyon meg rövidülve itt-ott maradt fenn. A Dunántúlon kevesebb a történeti ének, e nagy táj közéleti, mozgalmi szempontból nem volt olyan aktív, mint az Alföld, ahol a legtöbb kuruc és 48-as éneket és dalt találjuk, ezek egy részét viszont leggyakrabban formában ismét csak Erdély őrizte meg.

Nyugat-Dunántúlon nem ismerték pl. azt az Alföld-szerte elterjedt szólást: — *48 óta nem fog az átok* —, egy találós kérdés viszont így fogalmaztak: *mikor volt az Alföldön utoljára*

A magyar balladákincs korántsem olyan egységes, mint az előbb említett lírai repertoár, amelyen belül még a táji-társadalmi jellegű dalok is közismert típusok aktualizálásai. (Igazán ritka kivételt jelent a Tolna megyei Sárköz, ahol a helyi jellegű dalok száma eléri a 35—40-et!) Az epika azonban lassabban változik és terjed, egészében véve régiesebb is a líránál, így főként a régi stílusú balladák területi megoszlása mutat nagyobb eltéréseket.

Még ma sem látható világosan, hogy pl. a *Körmives Kelemenné* balladatípus valaha is közismert volt-e az egész magyar nyelvterületen; egyre valószínűbb, hogy — nemzetközi hatásokra — Erdélyben alakult ki és ennek határait nem is lépte át. Néhány székelynek, illetve erdélyinek vélt balladáról viszont időközben kiderült, hogy szórványosan egyebütt is ismertek (Gyenge Judit asszony, Görög Ilona, Kegyetlen anyós stb.). A betyár- és egyéb új stílusú balladák pedig szinte szemünk láttára nyomulnak be Erdélybe és onnan még tovább: Moldvába (Fehér László, Sági bíróné lánya, Szabó Vilma, Angoli Borbála stb.)

E balladaforgalomtól függetlenül is, Erdélyben és Moldvában több a régi stílusú és a vallásos tárgyú népballada (Júlia szép leány, Párjavesztett gerlice, Elindult a Szűz Mária és hasonlók), mint egyebütt. E régi rétegben a társadalom felső és középső rétegei szerepelnek, a helyszín többnyire Erdély, illetve a királyi Magyarország. Az új balladák zöme viszont az Alföldön vagy a Dunántúlon keletkezett, onnan is terjedt szét, néha meg is maradt bennük a helyszín (pl. Mátészalka, Kismargita, Bakony stb.), különösen az említett Tisza folyó. A szereplők névvel jelölt (alföldi, dunántúli, kisebb részben felföldi) betyárok, továbbá névtelen pásztorok, parasztek, mezei munkások, valamint különféle urak (szolgabíró, bíró, jegyző stb.) és szolgalelkű lakájaik (pandúrok, foglárók és hasonlók). A dunántúli és főként az alföldi betyárballadákra meglepő tudatosság jellemző, természetesen bizonyos korlátok között (Isten teremtette a betyárokat, Azok által veri a gazdagokat...; Ha betyárgyerek nem volna, Kutya pógár nem imádkozna...; Szegényt nem bántottam, Urakat raboltam...; Az urakat fosztogattam, Szegényeknek osztogattam...; Inkább legyen betyár a pusztában, Mint én legyen német katonája! stb.). Olykor még a történelmi hőseket (pl. *Kossuth Lajost*) is kicserélik kedvenc betyárjukra (pl. *Rózsa Sándorra*).

Bizonyos balladák vonatkozásában joggal tételezhetjük fel a helyi keletkezést (pl. Szűcs Marcsa balladatípus és hasonlók) és esetenként a csak korlátozott területi elterjedést is; de az általánosan ismert témákon belül is kirajzolódhatnak bizonyos táji körvonalak (pl. a Halálra táncoltatott lány balladatípus legszebb változatait a Felföldön jegyezték le). Ennél még meglepőbb, hogy a régi stílusú balladák területi elterjedése milyen nagy számbeli különbségeket mutat. Moldvát nem számítva, a magyar nyelvterületen a 80-ból mindössze 26 balladatípust ismernek mindenütt; e 80-ból csak a mai Magyarországon énekelnek 22-t és csak Erdélyben 29-et. (Hasonló aránytalanság figyelhető meg Erdély és Moldva esetében is.) Az Őrségtől Moldváig, Szlavóniától Zóbor vidékéig, tehát a magyar nyelvterület egészén belül általánosan mindössze 10—12 régi stílusú balladát ismernek (illetve ismertek a kései gyűjtések időszakában!). Akárhogyan is van, a dalok esetében nincsenek ekkora területi különbségek, pedig e két műfajt csaknem kezdettől fogva együtt gyűjtik!

A hiányosan gyűjtött mondákról ma még keveset szólhatunk. Úgy tűnik, egy-egy tájnak megvan a maga kedvenc (főként középkori) hőse, így Gömörnek és Matyóföldnek *Matyás király*, Erdély katolikusainak pedig *Szent László* stb. *Rákóczi* főként Kelet-Magyarországon kedvelt, ámde míg a Felföld peremén a fejedelem előkelő főúr, addig az Alföldön demokratikus népi szabadsághős. Kossuthot majdnem mindenütt glorifikálják; és az említett központi népterületeken a betyárok (tehát új társadalmi hősök) kerültek némely történelmi hősök helyére.

A Dunántúl mesekince szegényesebb, ugyanakkor irodalmiasabb és vallásosabb is, mint pl. az Alföldé; minél keletebbre haladunk (pl. már Szatmár-Szabolcsban is), annál elevebb és gazdagabb a mesehagyomány is. Erdély pedig szinte már meséből Tündérszág. Idők folyamán a hosszadalmas varázsmesék helyére mind több és több tréfa, anekdota és legutóbb már vicc került, tájanként meglehetősen eltérésekkel. Míg az erdélyi magyar és román kutatók a magno segítségével valóssággal ontják az olvasóknak a szebbnél szebb népmeséket, addig a fővárosban a modern (nagyobbrészt nemzetközi) vicc él eleven szóbeli életet; ezekből negyedszázad alatt 3000 közéleti vonatkozású változatot sikerült összegyűjtenem. A szóbeliség tehát még ma is eleven és nem korlátozódik a falura vagy a parasztságra, továbbá még most is a fejlettebb gémpontok, csoportok és rétegek felől halad a régiesebb területek felé.

A magyar néphit, tehát a kereszténység előtti vagy azon kívüli hiedelemrendszer táji tagolása szakmai szempontból még nem történt meg, különbségek azonban bizo-

nyosan adódnak. *Diószegi Vilmos* pl. kimutatta, hogy a *Róheim Géza* által szlávznak vélt *markoláb* — egy Holdat felfaló szörny — palóc eredetű, és másutt csak ott ismerik, ahol palóc telepések vannak. Ennek mintegy az ellenkezőjére is van példa: a magyar táltoshit általánosnak mondható, a jászok azonban egyáltalán nem ismerték, legfeljebb az oda bekerült telepések tudnak róla valami keveset. Érdekös viszont, hogy a kunok ismerik, sőt a másodlagos felújulás talán éppen nekik köszönhető! (A kunok és a székelyek nem használják pl. az egyebütt általános, nemzetség-rokonság értelmű *had* szót!)

A szokások táji megoszlása az előzőkénél ismertebb, bár módszeresen még ez sincs feldolgozva. A regölés a nyugati és a keleti peremekre szorult vissza, nem is biztos, hogy ezek azonos gyökereűek; a nyugati típusnak viszont egyre keletebbre találjuk meg kisebb törmelékeit (már a Duna vonalát is átléptük vele, sőt legutóbb Cegléd—Nagykörös—Kecskemét környékén is felfedezni vélték egyes részleteket; ne feledjük azonban, hogy a török alatt és közvetlenül utána is e területek sok telepest kaptak a Dunántúlról!) A bizonyosan egyházi, iskolás szokások közül a Balázs- és a Gergely-járás csak nyugaton ismert, még a Duna vonalát sem éri el és a Felföldön igazán csak szórványosan bukkan fel. Hasonló területi elterjedés, illetve korlátozottság jellemzi az énekes farsangi mondókákat is; a szlovákoktól átvett kiszehajtás pedig csak Palóc-földön ismert. Az egész magyar nyelvterületen és természetesen azon túl is elterjedtek az újévi, vízkereszt, húsvéti, Szent Iván (János) napi, továbbá a karácsony körüli szokások, ezeken belül azonban finomabb vizsgálati módszerekkel nemcsak nemzeti, hanem táji sajátosságokat is bőven találhatunk. Ezek összekeresgélésére azonban itt nincs terünk. (Sok a kérdőjel is: a szlovákok pl. Szent Jánost, mi viszont Szent Ivánt mondunk, holott épp fordítva várnánk!?)

Kiragadott példánk és egyáltalán nem rendszeres áttekintésünk is elárulja, hogy a magyar folklór táji tagolódásának vizsgálatát illetően még csak a kezdeteknél tartunk, a felsorolt adatok azonban mindenesetre már biztatók és továbbmunkálásra sarkallnak. Az idővel mind teljesebb összképből olyan általános tanulságok vonhatók majd le, amelyek nemcsak a szakemberek szűkebb körét, és nem is csak az érdeklődők szélesebb táborát érintik, hanem mindnyájunkat, mert itt népünk életének, gondolkodásának, ízlésének a társadalom, a történelem és a foglalkozás, valamint a táji keretek által is megszabott és rugalmasan alkalmazkodó, hagyományos, de mindig fejlődő tartalmáról és formájáról, vagyis a *népi köztudat* egészéről van szó.

A vizsgálódás nem könnyű, de megéri a fáradságot!

Zólyomi József:

A palóckutatás helyzete és eredményei

A palócokat hazánk egyik legnagyobb népcsoportjaként tartjuk számon, hiszen a köztudatban úgy él, hogy Nógrád és Heves megyét, valamint Borsod megye nyugati, Pest és Szolnok megye északi falvait palócok lakják. Az első híradás a népcsoportról közel kétszáz évvel ezelőtt jelent meg, azóta számos történész, nyelvész, etnográfus foglalkozott a palócok eredetével, a palóclakta vidék földrajzi körülhatárolásával, néprajzi sajátosságainak vizsgálatával.

Eredetüket illetően a történészek elsősorban a kabarkun származást bizonyították. Különösen tetszetősnek mutatkozott a múlt század közepe táján megfogalmazott kun eredeztetés, amely némi forrásanyagra is támaszkodhatott. Az orosz évkönyvek ugyanis megemlítik, hogy a Magyarországra tartó kunok egy kisebb csoportja Oroszország felé vette útját, ahol rablásból és fosztogatásból éltek. A külső tulajdonságaik alapján polovcoknak elnevezett kun csoport Lengyelországon keresztül érkezett hazánkba, és 1232-ben megalapították a bélháromkúti apátságot. Az apátság a Mátra és a Bükk erdőségei között található. A kutatók e feljegyzés alapján bizonyosra vették, hogy a palócok azonosak a Bélháromkúti körül lakó kunokkal, bennük e népcsoport őseit kell tisztelniük. Ezt az elméletet kutatóink többsége magáévá tette és századunk első évtizedeire megszületett a palóc vidék és a palóc nyelvjárás egységes szemlélete, a Palócföld mint tájegység.

A hosszú időn át uralkodó kun eredeztetést a hatvanas évek közepén Györffy György rendítette meg alapjaiban, amikor levéltári források alapján kimutatta, hogy

az apátság alapítási éve nemcsak téves, hanem az adat a Bács megyei bélakúti apátságra vonatkozik, amely 1267 előtt kun nemések birtokában volt.

A palóc eredetkérdés az utóbbi években több elmélettel gyarapodott. Ezek közül kiemelten kezelhetjük *Belitzky János* véleményét, aki a palócok őseinek a honfoglalás előtt a Kárpát-medencébe települt magyarokat tartja. E friss kutatásból származó elmélet természetesen még további bizonyításra szorul.

Hollókői viselet (Szabó J. felv.)

palócok által lakott terület határát. Az okokat semmiképpen sem a kutatók szakképzettségének hiányosságai, esetleg felületes, nem körültekintő munkájukban kell keresnünk. Tisztelettel tanulmányozzuk leírásaikat, feldolgozásait, hiszen elvéülhetetlen érdemeket szereztek szűkebb vidékünk múltjának feltárásában, megismerésében.

A kitűzött célt soha el nem érő, a feltett kérdésekre eddig választ nem adó kutatás eredménytelensége inkább indokolható a Palócföldnek nevezett táj, vagy vidék, a kutatókat nem ritkán megtévesztő sajátos történelmével, eltérő gazdasági-társadalmi viszonyaival. A palócok eredetének feltárásán fáradozó kutatókat leggyakrabban az a tény kényszerítette föltevések megfogalmazására, hogy szűkében álltak a témát is érintő levéltári forrásokkal. A palócoknál a közös eredet, ennek tudata, az úgynevezett etnikus öntudat soha nem volt ismeretes, mint ahogy ez kimutatható a jászoknál, a kunoknál, a székelyeknél és a hajdúknál. A palócoknál inkább negatív tudatról beszélhetünk. A külső névadásból származó palóc megnevezést viselőik szégyellték, használatát sértőnek tartották. A századforduló táján és a két világháború között végzett tájékozódó jellegű gyűjtések adatai is ezt bizonyítják. Az 1909 körüli években, a kisterenyei kocsis, arra a kérdésre, hogy ő palócnak tartja-e magát, így válaszolt: „Dehogy uram, én rendes, tisztességtudó, becsületes magyar ember vagyok.” A falvakat járó kutatók hasonló kérdéseire mindig az volt a válasz: „A mi községünkben nem élnek palócok, azok a szomszéd faluban laknak.” Az utóbbi évtizedekben a falun is olvasottá vált Mikszáth-művek, az azokban megrajzolt, becsületes, csaváros észjárású, mesében a papot, jegyzőt, földbirtokost megalázó és kigúnyoló palóc embertípus le-tompította az elnevezés sértőnek vélt jellegét. Nógrád, Heves, Borsod és Pest megye lakóinak nagy része napjainkban szívesen vallja magát palócnak, hiszen a név gya-

Nemcsak az eredetkérdésben, de a palócvidék körülhatárolásában sem alakult ki egységes álláspont, egyöntetű vélemény. A kutatók szerényebb vagy gazdagabb nyelvészeti, történelmi ismereteik alapján formáltak, igazították a palóclakta vidék határait. Példaként megemlíthetjük, hogy *Horváth Péter* 1801-ben megjelent munkájában még csak 6 Heves és 4 Borsod megyei községet tartott palócnak. *Szedes Fábrián* 1819-ben Nógrád, Heves, Borsod, Gömör vármegyéken kívül Hont megyét is a palóclakta területek közé sorolta. *Pintér Sándor* 1880-ban 150 községet tekintett palócnak Nógrád, Heves, Borsod és Gömör megyékben. Három évtizeddel később az akkori Nógrád megye 261 településéből már 161-et tartottak palócnak.

Valamennyiünkben felvetődhet jogosan a kérdés, mi lehet az oka annak, hogy történészek, nyelvészek, majd etnográfusok kitartó és szívós munkája a mai napig sem tudta megnyugtatóan tisztázni a palócok eredetét, a mai napig sem tudta hiteltérdemlően megrajzolni a

kori használata, újabb jelentése, feledésre kényszerítette annak egykori megszégyenítő belső tartalmát.

A palóc terület pontos körülhatárolását az tette nehézkesé, hogy a palócnak nevezhető táji csoport soha nem volt különálló igazgatási egység. „Palóc kerület”, „kapitányság”, úgy mint a jászoknál vagy a kunoknál, itt soha nem létezett. A terület határainak vázlatos körvonalazásához a palóc nyelvjárás adott fogódzót. A nagy kiterjedésű terület nyelvjárása azonban nem tekinthető egységesnek, öt nagyobb táji elkülönülést figyelhetünk meg ebben is. A paraszti kultúra még ennél is változatosabb képet mutat. A hagyományt, az új befogadást és alkalmazását, a paraszti életforma változását nagymértékben befolyásolták egy-egy korszak gazdasági-társadalmi viszonyai. Ez utóbbiak nagyon is eltérőek voltak a palóc nyelvjárás területén. Az Ipoly és a Zagyva völgyében, Heves és Borsod megye sík vidékein, viszonylag korán kibontakozhatott a gabonatermelés. Az itt található dús rétek, legelők a magasabb szintű állattenyésztésnek kedveztek. A felsorolt vidékeket átszelő kereskedelmi utak is a falusi életforma gyorsabb ütemű átalakulását eredményezték. Ezzel szemben a hegyek közé zárt, a kereskedelmi utaktól távol fekvő falvak messze elmaradtak, nemcsak jövedelemben, művelési technikában, hanem az építkezésben, a viseletben stb. is.

A palóc névvel jelölt vidék kultúrájában, életvitelében korántsem tekinthető tehát egységesnek, eltérő adottságai miatt nagyon is változatos képet mutat. Valamennyi eddig megjelent publikáció áttekintése után sem kaphatunk átfogó képet a Palócföld történetéről, a parasztság tárgyi és szellemi kultúrájáról, a paraszti életforma változásairól, sorsfordulásairól.

Egyre sürgetőbbé vált egy olyan tudományos program elkészítése, amely a megvalósulás után összegező áttekintést ad a palóc föld népének történetéről, nyelvjárásáról, a paraszti életforma változásáról, anyagi és szellemi javainak számbavételéről.

Gondos előkészítő munka után, 1967 őszén, egy Egerben tartott tanácskozáson határozta el a néprajzban palócoknak nevezett néprajzi csoport komplex vizsgálatát olyan módszerekkel, amelyben fő hangsúlyt az etnográfia kapja, de a történelem, a nyelvészet, a földrajz, az embertan, a népzene, a szociográfia kutatási eredményeire is számítanak. A kutatási program előkészítésében, megindításában elévülhetetlen érdemeket szerzett *Bakó Ferenc*, a Heves megyei Múzeumok akkori igazgatója, ezért e nemes vállalkozás szervezésével, irányításával az egri Dobó István Vármúzeumot bízta meg a minisztérium. A kutatás anyagi fedezetét a minisztériumon kívül Borsod, Heves, Nógrád, Pest és Szolnok megyék évenkénti rendszeres hozzájárulása teremtette meg.

A több évre tervezett kutatás megindításaként 57 kérdést tartalmazó felderítő kérdőívet állítottak össze, amely a népi kultúra olyan elemeinek feltárására irányult, amelyek a tudományos köztudatban a palócságot leginkább jellemezték. A kérdőív kitöltésére (Nógrád, Heves, Pest, Szolnok és Borsod megyékben) 600 településen került sor. A tájékozódást segítő felderítő kérdőív elsősorban a kulturális elemek elterjedésének, változatainak megismerésére használható fel.

Ezt követte a különböző témákból szakkutatók által összeállított, tematikus gyűjtésre alkalmas kérdőívek megjelentetése. Ennek segítségével öt megye 123 településén folyt kutatás, részben szakképzett muzeológusok, részben társadalmi gyűjtők közreműködésével. Az így összegyűjtött mintegy 21 ezer oldalnyi anyag, a további tájékozódáshoz, a kutatópontok kiválasztásához nyújtott nagy segítséget. Arra ugyanis már az előkészítő munkáknál sem lehetett gondolni, hogy a palóc terület több száz településének mindegyikén mélyfúrást végezzenek az esetleges etnikus jegyek megállapításához. A szűkebbre vont, minden kutató által palócnak tekintett Balassagyarmat—Ózd—Eger által körülhatárolt területen húsz községet választottak ki részletes, elemző feltárássra. A községek kijelölésénél figyelemmel voltak a terület arányos megoszlására, a gazdasági-társadalmi viszonyokból adódó eltérésekre, a táj változó adottságaira stb. Az eddig elvégzett gyűjtések eredményei biztatóak, úgy tűnik, hogy a húsz település adata hűen tükrözi a palóc föld archaikus vonásait, a táj formálta kultúra jegyeit, a vele szomszédos vidékek hagyományformáló hatását.

A közel harminc kutatót egyesítő tudományos vállalkozás még nem fejeződött be. A hetven nyomdai ívre tervezett monográfia kéziratai most készülnek, első kötetének megjelenése 1981-re várható. Tanulságok levonására, eredmények összegezésére még nem vállalkozhatunk. Előzetesként azonban annyit már most is elmondhatunk, hogy a kitartó, szorgos kutatás nem hozott lezárható eredményt a palóc eredetkérdésben, a palóclakta vidék pontosabb földrajzi körülhatárolásában. Az ezzel kapcsolatos felderítő munka útvesztőire, okaira fentebb már utaltunk.

Fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a tudatossá formálódott palóckutatás

tizenkét esztendeje nem csupán felderítő és tematikus kérdőívek összeállításával, helyszíni gyűjtéssel, az eredmények rendszerezésével telt el. Több résztémát elemző publikáció, egy-egy településhez kötődő monográfia megjelentetésére is sor került, amelyek a végső összegezést jelentősen megkönnyítik.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a palóckutatás eredményeinek közművelődési vetületét sem, amelyek állandó és időszaki kiállításokban, előadásokban fogalmazódnak meg. Eddig a Palócföld népi textíliáiból, a művészkedő pásztorok munkáiból nyílt kiállítás, amelyek nemcsak tárgyi megjelenítést, hanem tudományos összegezést is jelentenek.

Krupa András:

A szlovák nemzetiség hagyományának ápolása

A magyar néprajztudomány kezdetétől fogva figyelte és számontartotta a magyarországi nemzetiségek, köztük a szlovákok hagyományát. A 18–19. század folyamán jeles helyismereti munkák születtek: szerzőik közül megemlíthjük *Tessedik Sámuel*, *Haán Lajos*, *Réső Ensel Sándor*, *Szeberényi Lajos*, *Gajdács Pál* stb. nevét. Amikor 1889-ben létrejött a Magyar Néprajzi Társaság, alapszabályában feladatának tekintette az akkori ország minden nemzetiségének néprajzi kutatását.

A szlovák nemzetiség néprajzát kutatók közül az elsők között kell megemlítenünk *Nagy József*-nek az Árva megyei szlovákokról, *Jankó János*-nak Tótkomlósról írt monográfikus jellegű írását, *Melich János* szarvasi szokásleírásait. A századfordulón szlovák nyelven is születtek tanulmányok a mai Magyarország területén élő szlovákokról. *Ján Krasňanský* a békéscsabai szlovákok lakodalmi szokásairól írt a Slovenské pohľadyba.

A két világháború között megtorpanás következett be, de az 1930-as évektől kezdve ismét nagyobb érdeklődés mutatkozott a szlovák nemzetiség néphagyománya iránt. Elsősorban a Békéscsaba környékén élő szlovákok néprajzáról szól a *Cabiansky* kalendár, amely népi tehetségeket fedez fel, amatőr népdalgyűjtőket dolgoztat, de volt avatott szakembere is *Linder László* személyében. 1930-ban a kor színvonalán álló monografikus jellegű leírás készült a békéscsabai népéletéről, *Reli Lajos* tollából.

A II. világháború kitörése idején (s közvetlenül előtte) különösen három kutató tevékenysége volt jelentős: *Gunda Béláé*, *Manga Jánosé* és *Márkus Mihályé*. Ők már tágabb, közép-, kelet-európai, európai összefüggésekbe ágyazták a szlovák nemzetiség néprajzát. Márkusnak A bokortanyai népe címmel máig példamutató monográfiája jelent meg a nyíregyházi tírپákokról.

Valójában a felszabadulás hozta meg a magyarországi nemzetiségek egyenjogúságát, s egyúttal az előítélettől mentes néprajzi kutatómunka kibontakozását is. A fejlődés azonban nem volt zavartalan. A szlovák nemzetiség körében nagy izgalmat váltott ki a lakosságcsere lehetősége, majd a lebonyolítása, melynek következtében a hazai szlovákok egy része Csehszlovákiába települt át. A lakosságcsere következtében a korábban kompakt, homogén jellegű, szlovák lakta helységeket a Szlovákiából áttelepített magyar népességgel vegyes lakosságúakká váltak. Felbomlottak a zárt utcá-, tanyasorok, a szlovákok a legtöbb helyen kisebbségbe kerültek, szórványokká váltak. A visszamaradtok anyanyelvi, nemzetiségi tudata elmosódottabb volt, bizonytalannokká váltak a hovatarozást illetően, felgyorsult a természetes beolvadás folyamata.

A párt lenini nemzetiségi politikájának gyakorlása, az új alkotmányban rögzített és egyenjogúságot nyújtó jogok, az 1948-ban megalakult Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége, a szlovák nyelvű lap, az iskolahálózat kialakulása stb. lassan felszámolta a bizonytalanságot, és a várakozás álláspontjára helyezkedő magatartásból fakadó visszahúzó tényezőket, s a szlovák nemzetiség körében kezdett hatékonyabbá válni a hagyományápolás.

Már 1945. május 27-én megjelent a kolozsvári Világosság című lapban az első új szemléletű cikk — *Gunda Béla: Szlovák-magyar-román néprajz* —, amely a magyarság és a más népek közötti etnikus kapcsolatok elvi megfogalmazását tartalmazza. Ugyancsak *Gunda Béla* ismerteti az 1945-ös Ethnographiában *Márkus Mihály* már említett monográfiáját. Van ebben valami jelképes: *Gunda Béla* 1948-ban tért haza, s itthon egyik megvalósítója a magyar-szlovák interetnikus kutatásoknak, *Márkus Mihály* Szlovákiába költözött, s új hazájában ő is ezt a fontos témakört kutatja.

A lakosságcsere idején az Antifašistický Front Slovanov (AFS), illetve lapja, a Sloboda elsősorban propagandisztikus célból közölt szlovák néprajzi tárgyú cikkeket, de van köztük tárgyilagos hangvételű is. A magyar-csehszlovák lakosságcsere néprajzi vonatkozásaira magyar részről elsőként *Banner Benedek* utalt az *Ethnographiá*-ban. A felszabadult Magyarország valamennyi szomszédjával rendezni kívánta kapcsolatait. Az őszinte együttműködésre, baráti szövetségre való törekvés tudományos tükröződése volt többek között a Magyarország és a Kelet-Európa című 1947-ben megjelent kiadvány, amelyben *Kovács Endre* Magyarok és szlovákok címmel tett közzé egy tanulmányt, továbbá Gunda Béla A magyar népi műveltség kelet-európai helyzete című tanulmánya.¹ Gunda a szlovák-magyar néprajzi kölcsönhatások közül kiemeli a kiszehajtást, amely példája az átvétel módjának, s egyúttal az önálló újraformálásnak is. Ez a szándék tükröződik Manga János tanulmányaiból is, amelyekben a szokáskutatás magyar-szlovák eredményeit felhasználva a karácsonyi ünnepkör magyar szokásainak szlovák párhuzamait, illetve cseh, morva, lengyel, szlovák és magyar vidékeken egyaránt elterjedt szálláskeresés balladáját dolgozza fel (1947, 1948).

A szlovák nemzetiség kutatásának másik rugója az volt, hogy az 1950-es években kialakult a nemzetiségi anyanyelvű népművelési mozgalom belső szükséglete. E célból gyűjtet a Népművelési Minisztérium, s adja ki szlovák nyelven a *Vyletel vták* című népdalgyűjteményt, illetve a négy nemzetiség nyelvén a *100 magyarországi nemzetiségi népdal* című kiadványát.

1955-ben az államközi kapcsolatok keretében a magyar és a szlovák tudományos akadémia kölcsönös megállapodást kötött. Magyarországon Tótkomlóson, Szlovákiában Radnán és Körösön (Rudná, Kružná) végeztek közös gyűjtést. A munka már az év őszén megindult, folytatódott a hatvanas évek közepén, de a tervezett közös kiadás nem vált valóra. Az 1970-es években a békéscsabai múzeum adta ki a magyar kutatók Tótkomlóásra vonatkozó tanulmányait, Szlovákiában pedig a Gemer című kötetekben (Rimaszombat) jelentették meg az ottani kutatások eredményeinek egy részét.

Más vidékeken is megszorodtak a hazai szlovákokról szóló tanulmányok. *K. Csilléry Klára* szuhahutai gyűjtését dolgozta fel, Manga János közreadta a Morena magyarországi változatait. Gunda Béla 1956-ban jelenteti meg Néprajzi gyűjtőúton című kötetét, amelyben az észak-magyarországi szlovák népi teherhordó eszközök, valamint a Békés megyei szlovákok *Rózsa Sándor*-hagyomány anyagát adja közre. Manga János feldolgozza a hazai szlovák népdalokban fellelhető törökkori emlékeket, és 1956-ban jelenik meg *Tábori György* első jelentősebb tanulmánya A tótkomlósi szlovák asszonyok ihlőckája címmel.

A párt központi bizottsága 1958. október 7-i ülésén hozott határozatában a nemzetiségi egyenjogúság végrehajtására, a korábban felmerült hibák elhárítására ösztönzött. A Magyar Néprajzi Társaság 1961-ben vándorgyűlést szentelt a nemzetiségek néprajzának. Mind a négy nemzetiségről főreferátum hangzott el. A konferencia elsősorban a figyelem felkeltését szolgálta.

Az 1960-as években gyarapodott a hazai szlovákok anyagi és szellemi kultúrájának a kutatása és a feldolgozott témák köre. A debreceni tudományegyetem néprajzi tanszékén 1953 óta végeztek tematikus gyűjtést az északkelet-magyarországi magyar-ruszin-szlovák falvakban, és 1962-ben 10 699 cédulányi anyag, több mint 2500 fotó, rajz gyűlt össze. *Gunda Béla*, *Ujváry Zoltán*, *Szabadsfalvi József*, *Ikvai Sándor*, *Ferenczi Imre* nevét emelhetjük ki. Interetnikus jellegűnek tekintjük *Balassa Iván* Földművelés a Hegyközben című munkáját is.

1958-ban jelent meg *Sinkovicsné Kalina Judit* Rákoskeresztúr című falumonográfiája, amely a Budapesten megindult honismereti gyűjtés egyik eredménye. Hasonló jellegű néprajzi monográfia megjelenése sokáig késlekedett. 1974-ben ugyancsak önkéntes néprajzi gyűjtők munkájának eredményeként adták ki Nagytarcsa monográfiáját (*Molnár Lajos — M. Hajdú Margit*), szlovák nyelven pedig 1970-ben jelent meg *Manga János* Z minulosti Veňarcu (Vanyarc múltjából) című tudományos igényű, néprajzi falumonográfiája.

Az állattartás, a település, a népi háziipar, a kismesterségek, a népi díszítőművészet, a társadalomnéprajz, a hitvilág, a szokások, a népdal, a monda, a népi elbeszélés, a gyerekjátékok, valamint a népi színjátszás területéről születtek ezidőben részfeldolgozások (*Vajkai Aurél*, *Tábori György*, *Manga János*, *Zólyomi József*, *Koppány János*, *Borsai Ilona*, *Deme Dezső*, *Ujváry Zoltán*). A szlovák-magyar kapcsolatok regionális feldolgozása *Manga János* Ünnepek, szokások az Ipoly mentén című műve. A nemzetiség történeti múltjából is jelentek meg összefoglaló munkák (*Barabás Jenő*). A meg-

¹ Megjelent a Néprajzi tanulmányok c. kötetben. (Szerk.: *Ortutay Gyula*.) Bp. 1949.

jelentetés újabb lehetőségei alakultak ki (Békési Élet, Palócföld, Szántó Kovács Múzeum Évkönyve).

A párt központi bizottsága 1968-ban ismét foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, ezt követően újabb fellendülés következett be a hagyományápolásban. Több nemzetiség-elméleti és feladatmegjelölő tanulmány is előkészítette a továbbhaladást (*Kövágó László, Balassa Iván, Kósa László*).

A szlovák néphagyomány kutatásának 1968 óta bekövetkezett nagyarányú terebélyesedését azt mutatja, hogy 1978-ig a megjelent közlemények címszáva meghaladja a 200-at! (Közülük a legfontosabbakat az irodalomjegyzékben közöljük.)

1974 tavaszán a Hazafias Népfront Honismereti Bizottságai mintájára megalakult a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének honismereti-néprajzi szekciója. Munkálkodása kebelébe tartozik mindaz, ami hazánkban a *honismeret* fogalomkörébe tartozik. Sajátossága, hogy mindenekelőtt a szlovák nemzetiség körében látja el feladatát. Tehát szerves része a hazai honismereti mozgalomnak, de ezen belül a szlovák nemzetiségre, a szlovák nemzetiség és a hazánkban élő többi nemzetiség együttélésére vonatkozó honismereti feladatokat látja el. Érthető tehát, hogy szoros együttműködést alakítottunk ki a Hazafias Népfronttal, a Magyar Néprajzi Társasággal és természetesen a Kulturális Minisztérium Nemzetiségi Osztályával. Véleményünk szerint mind a három szervvel igen harmónikus a munkakapcsolat.

A honismereti-néprajzi szekció eddigi tevékenységét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy legerősebb, legtevékenyebb oldala a *néprajzi*, de nem elhanyagolható az *anyanyelv*, a *nyelvjárásgyűjtés* és a *helytörténet* terén végzett munkája sem.

A szekciót 32 fő alapította, található köztük néprajzi, irodalomtörténeti, történeti szakember éppúgy, mint a társadalom különböző területén dolgozó önkéntes gyűjtő. Öttagú vezetőségének elnöke *dr. Krupa András*, tagjai *Borsai Ilona, Gyivicsán Anna, Perik József*, titkára *Lami István* volt, jelenleg *Tóth Emilia, Manga János*, a MNT Nemzetiségi Szakosztályának egykori elnöke fontos szakmai tanácsadó tevékenységet látott el, hiányát ma is érezzük.

Az elmúlt öt évben gazdag programot, sokoldalú tevékenységet végzett a szekció. A feladatokat pontosan rögzítő munkaprogramot készítettünk, évente továbbképeztük a szekció tagjait, résztvettünk a szlovák nyelvű néprajzi honismereti tábor munkájában szerkesztettük a *Národopis Slovákov v Maďarsku* című köteteket, és egyéb írásos kiadványokat, részt vettünk több módszertani megbeszélésen.

A szekció alapprogramjának két fő része a néprajzi és a helytörténeti feladatokat tartalmazza. A program fő célkitűzései ma is érvényesek, hiszen átfogó, hosszú távú munkafeladatok szerepelnek benne. Együttal megfogalmaztunk és közreadtunk egy gyűjtőmunkára felkísítő felhívást is. A dokumentumokat megkapta minden megyei tanács, minden kulturális, illetve szlovák nyelvet oktató intézmény.

Már az első évben újabb 12 fővel gyarapodott a szekció. Jelentősnek tartjuk a főiskolai intézmények szlovák nemzetiségű tantestületének és hallgatóinak a bevonását. E vonatkozásban kiemelhetjük a nyíregyházi és a szegedi főiskola, a debreceni tudományegyetem néprajzi tanszéke és az esztergomi tanítóképző intézet támogatását. A honismereti-néprajzi szekció önkéntes gyűjtőinek első találkozóját Békéscsabán, 1974 decemberében tartottuk. Ezen Manga János a honismereti kutatási témák és módszerek viszonyát elemezte, magam pedig a nemzetiségi néprajzkutatás közművelődési feladatairól szóltam.

A szekció tagjainak képzésére felhasználtuk a más szervekkel közösen szervezett alkalmakat is. Tatán a Magyar Néprajzi Társasággal együtt a Komárom megyei szlovákok és németek kulturális kölcsönhatásait vizsgáltuk, Miskolcon a Herman Ottó Múzeummal közösen szervezett ülészekon a magyar-szlovák interetnikus kapcsolatok témakörét vitattuk meg. A szekció sokoldalúan közreműködött a 11 ország részvételével megrendezett békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségkutató Néprajzi Konferencián. Az 1977-es oroszországi továbbképzésen meghatározott feladatokhoz adtunk módszertani, szakmai segítséget. A szekció programjába vett földrajzinév-gyűjtés és gyerekjátékgyűjtés alapvető módszertani kérdéseit vitattuk meg. A földrajzinév-gyűjtéshez *Sipos István* egyetemi tanár korszerű gyűjtési útmutatót készített, s gyakorlati bemutatót tartott *dr. Végh József* kiváló nyelvész is. A gyerekjátékok gyűjtésének mai lehetőségeiről *dr. Borsai Ilona* és *Igaz Mária* adott hasznos tanácsokat.

Ugyanebben az évben, decemberben Balassagyarmaton a szlovák néphagyomány gyűjtésének regionális feladatait dolgoztuk fel. *Balassa Iván* a szlovák nemzetiség néprajztudományi és kutatási történetéről adott széles körű áttekintést, az otthont adó múzeum vezetője, *Zólyomi József* pedig a nógrádi szlovákok körében végzett gyűjtések eredményeit összegezte. Ezen a konferencián szóltunk a szlovák néprajzi és ha-

gyománygyűjtő mozgalom, valamint a nemzetiségi bázismúzeumok gyakorlati kapcsolatáról. Ennek a taglalására *Grin Igor* békéscsabai múzeumi osztályvezetőt kértük fel.

A balassagyarmati konferencia közvetlen hatásaként a Szövetség és a Kulturális Minisztérium Nemzetiségi Osztálya által szervezett néprajzi honismereti táborokat Nógrád megyében tartottuk meg. Az elsőt — kísérleti jelleggel — Bánkon rendeztük. A másodikat a balassagyarmati múzeumban, mert a gyakorlatból kiderült, hogy a tábor tevékenységének akkor van nagyobb haszna, ha egy múzeumba és gyűjtőterületére támaszkodik, s egy adott múzeum kutatási-gyűjtési feladattervéhez kapcsolódik. Az idei táborat Kiskörösrön tartjuk. A tábor iránti érdeklődést mutatja, hogy amíg az elsőt tizennyolcan vettek részt, a másodikon már huszonötön dolgoztunk. Finomításra vár a program összeállítása, az elmélet és a gyakorlat arányának egészségesebb kialakítása. A táborban a Szövetség apparátusán kívül neves hazai néprajzosok irányították a munkát. Kezdetől fogva aktívan tevékenykedett a szlovákiai *Márkus Mihály*, egy alkalommal pedig résztvett *Ludwig Neufeld*, a kassai múzeum folkloristája is.

A szlovák hagyományápolás terén a legjelentősebb eredmények a Národopis Slovákov v Mad'arsku szlovák nyelvű néprajzi kötetekben közreadott tanulmányok. Az első kötet már 1975-ben megjelent, a második és a harmadik most van nyomdában. Az első kötet a Szövetség közvetlen gondozásában dicsérendő módon gyorsan készült el. A hazai szlovákokkal foglalkozó néprajzosok legjelentősebb képviselői vállalkoztak a részvételre: *Manga János*, *Ujváry Zoltán*, *Tábori György*, *Dedinszky Gyula*, *Janiczkó János*, *Petik Rezső* s magam. Jellemzője, hogy elsősorban a folklór kapott benne nagyobb teret, valamint az, hogy a szerzők főként a szlovák néprajzi értékek megmentésében nagyobb hagyománnyal rendelkező Békés megyéből toborzódtak. A második kötetben már javult a szerzők összetételének az aránya, és tematikailag is gazdagabb lett. Nemzetközi hírű tudósok is bekapcsolódtak (*Gunda Béla*), s a szlovák egyetemen végzett ifjú néprajzosok közül is jelentkezték (*Lami Eszter*). Tematikailag és etnikailag új területek szerepelnek (Pilis: *Kálmánfi Béla*), de a Békés megyei törzsgárda továbbra is megmaradt. A harmadik kötet az eddigiek közül a legértelmesebb, legsokoldalúbb. A már említett szerzőkön kívül megnyertük a szlovák néprajz reprezentánsát, *Márkus Mihályt*, s a magyar néprajz jeles képviselőit (pl.: *Paládi-Kovács Attila*).

A honismereti szekció tagjai résztvesznek a különböző pályázatokon. A legutóbbi kongresszusi pályázat díjazottja, *Koppány János*, tótkomlói anekdotákkal jelentkezett. Több önkéntes gyűjtő volt jelent az Országos Honismereti Bizottság 1976-ban rendezett egyhetes nemzetiségi tanfolyamán. A pávaköri vezetők gödöllői egyhetes tanfolyamán szlovák részről huszonkilencen vettek részt.

Összegezve megállapíthatjuk, a honismereti-néprajzi szekció — az adott lehetőségeken belül — megfelelően kapcsolja be a szlovák nemzetiségű lakosságot a hazai honismereti mozgalomba, s tevékenységét újabb területekre terjesztheti ki. Ezért a közeljövőben a következő feladatokat kell megvalósítani:

1. Tovább kell növelni a szekció dolgozó tagjainak a számát, különösen a főiskolák, a felsőfokú intézmények, a közép- és általános iskolák tantesületeiből, valamint a főiskolai hallgatókból. Ezáltal színvonalasabb munkára is képessé válnak, és megoldják az utánpótlást is.
2. 1979 őszén Nyíregyházán meg kell tartani a szekció idei országos továbbképző konferenciáját, amelyen célszerű lenne napirendre tűzni a Národopis Slovákov Mad'arsku kötetek értékelését, a szekciónak a szlovák társalgási klubokban való szerepét, illetve a nyíregyházi főiskola szlovák néphagyománymentő tevékenységét.
3. Időben és körültekintően kell előkészíteni a Národopis Slovákov v Mad'arsku újabb kötetét.
4. A TIT-tel való megállapodás alapján számba kell venni, hogy a szekció tagjai miként válhatnak az anyanyelvi ismeretterjesztés művelőivé, s azt is, hogy a honismereti-néprajzi tevékenység eddigi eredményeit miként tudjuk érvényesíteni a közművelődési munka gyakorlatában.
5. Tovább kell folytatni a honismereti-néprajzi szekciók ágazati munkáját. 1979-ben megkezdődött Békés megyében a földrajzi nevek gyűjtése. Mivel a gyűjtés a szlovák lakosságra is kiterjed, célszerű lenne, ha a szekció konkrét részprogramként beiktatná feladatterve közé.
6. A néprajzi gyűjtőtábor a korábbi tapasztalatok alapján korszerűsítve, finomítva kell megtervezni, lebonyolítani. Meg kell valósítani a gyűjtőmunka nagyobb arányát, és több főiskolai, egyetemi hallgatót, tevékenyebb középiskolai tanulókat kell meghívni.
7. Sokszorosítani és terjeszteni kell a szekció tagjai által készített írásos ismeretterjesztő anyagokat.
8. A honismereti-néprajzi szekció vállalja, hogy a közművelődési évi munkaterv minden munkaprogramjában tervszerűen részt vesz.
9. A szekció tagjai szívesen vállalnak részt az országos honismereti mozgalom munkájából.

Balassa Iván: Jankó János, Bp. 1975. — **Balassa Iván**: A Magyarországon élő nemzetiségek és népi kultúrájuk. (In: Népművészeti Akadémia I. Szerk.: **Varga Marianna**.) Bp. 1976. 194—207. old. — **Beck Zoltán**: A népszokás kutatás Békés megyei helyzetéről. Békési Elet. 1976. 550—551. old. — **Boros Marietta**: Tótkomlós mezőgazdasági fejlődésének vázlata. A Békés megyei Múzeumok Közleményei 3. 1974. 211—258. old. — **Csarejs Jánosné**: Edesanyám bocsorban csiholta a padlót. Békési Elet. 1978. 87—88. old. — **Dankó Imre**: Hozzászólás Krupa András Jegyzetek ... című tanulmányához. Békési Elet. 1978. 334—336. old. — **Dedinszky Gyula**: Miről beszélnek a száz év előtti békéscsabai kisiskolások szépírási gyakorlatai? Békési Elet. 1974. 315—322. old. — **Uő**: Vidám Csaba. Békési Elet. 1979. 221—230. old. — **Dioszegi Vilmos**: A tótkomlósiai hitvilága. A Békés megyei Múzeumok Közleményei 3. 1974. 63—116. old. — **Eperjessy Ernő**: Néhány gondolat a hazai nemzetiségek néprajzi hagyományainak vizsgálatához. Békési Elet. 1974. 547—549. old. — **Fügedi Erik**: Békéscsaba újratelepítése. Békési Elet. 1969. 56—68. old. — **Gunda Béla**: A zempléni szlovák falvak néprajzi jellege. (In: Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia. Szerk.: **Kósa László** — **Krupa András**.) Bp.—Békéscsaba. 1976. 33—38. old. — **Gyivicsán Anna**: A nemzetiségi kultúra ápolásának elvi és gyakorlati kérdései. Békési Elet. 1978. 69—77. old. — **Hentz Lajos**: Népi építkezés Mezőberényben. (In: Mezőberény története II. Szerk.: **Szabó Ferenc**.) Mezőberény, 1973. 293—290. old. — **Uő**: Népviselet. (In: Mezőberény története II. Szerk.: **Szabó Ferenc**.) Mezőberény 1973. 291—324. old. — **Irányi Dező**: Uttörő jellegű néprajzi gyűjtés Békés megyében. Békési Elet. 1976. 463—473. old. — **Jávor Katalin**: Asszonyfarsang Mátraalmon. (In: Népi Kultúra—Népi Társadalom. Szerk.: **Ortutay Gyula**.) Bp. 1969. 265—294. old. — **Kardos László**: Egyház és vallásos élet egy mai faluban. Bp. 1969. — **Kálmáni Béla**: Rozmaring zelyen. Bp. 1973. — **Koppány János**: Egy alföldi pingáló szlovák asszony. Békési Elet. 1972. 485—490. old. — **Krupa András**: Adalékok három nemzedék női népviseletének változásáról a 20. században Tótkomlós környékén. Uo. 1970. 482—492. old. — **Uő**: Egy földmunkás kereseti naplója (Györgyal György). Uo. 1970. 139—150. old. — **Uő**: Ot élő Achim-anekdota. Uo. 1971. 183—188. old. — **Uő**: Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál. Békéscsaba, 1971. — **Uő**: Hiedelmek—varázslatok—boszorkányok. Békéscsaba, 1974. — **Uő**: Jegyzetek a Békés megyei szlovák lakosok szokásai és hiedelmek kutatásának néhány problémájáról. Békési Elet. 1973. 215—333. old. — **Uő**: Jancsovics István nyelvtana és szótára. Uo. 1972. 225—243. old. — **Uő**: A nemzetiségi néprajz közművelődési szerepe. Uo. 1975. 357—368. old. — **Uő**: A szlovák nemzetiség szokás- és hiedelmek kutatásának problémái. (Vitaösszegezés.) Uo. 1975. 169—171. old. — **Uő**: Néprajzi jegyzetek Békéscsabaról. Békéscsaba, 1976. **Uő**: A sóskútsóm zvyku. Nás kalendár. 1977. 220—222. old. — **Uő**: Na čabianskej turni — A csabai tornyon. Békéscsaba, 1979. — **Lami Štefan**: Ludové zvyky v Jásdu. Ludové noviny. 1977. apr. 7. 2. old. — **Lamiová Estara**: Zvyky pri narodení dieťaťa v Püspökhátvane. Nás kalendár. 1978. 210—211. old. — **Lipták Pál**: A békési butéllák. (In: Butéllák. Szerk.: **Gecsei Lajos**.) Békéscsaba, 1973. — **Manga János**: Magyarországi szlovákok. (In: Népi Kultúra—Népi társadalom. Szerk.: **Ortutay Gyula**.) Bp. 1973. 211—249. old. — **Uő**: Szokások Tótkomlósban. A Békés megyei Múzeumok Közleményei 3. 1974. 3—62. old. — **Márkus Mihály**: Emlékezés Melich Jánosra. Békési Elet. 1977. 487—495. old. — **Olsvai Imre**: Maglódi szlovák dallamok. (In: Sokszíndű hagyományainkból I. Szerk.: **Lányi Ágoston** és **Olsvai Imre**.) Bp. é.n. 200—209. old. — **Pesovár Ernő**: Maglódi táncairól. Uo. 210—232. old. — **Peteresák Tivadar**: Vándoriparosok a Zempléni-hegységben. Ethnographia. 1973. 527—548. old. — **Szalanczay György**: Nemzetiségek Nógrádban. Palócföld. 1974. — **Schneider Miklós**: Adalékok a XVIII. század elején Békés megyébe vándorolt Nógrád megyei jobbgyókról. Békési Elet. 1973. 568—590. old. — **Szekély Lajos**: Haan Lajos a történetíró. (In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: **Kristó György** és **Szekély Lajos**.) Békéscsaba, 1970. 169—188. old. — **Szilágyi Miklós**: A szokásteremtő és hagyományörző paraszti közösségről. Békési Elet. 1973. 555—557. old. — **Uő**: Mezővárosi közösség és néphagyomány. (In: Mezőberény története II. Szerk.: **Szabó Ferenc**.) Mezőberény, 1973. 179—226. old. — **Tábori György**: Tótkomlói kelengye. Békési Elet. 1970. 130—138. old. — **Uő**: A Békés megyei szöttesek. (In: Szöttesek. Szerk.: **Gecsei Lajos**.) Békéscsaba, 1973. — **Uő**: A mezőberényi szlovákok táplálkozási hagyományai. (In: Mezőberény története II. Szerk.: **Szabó Ferenc**.) Mezőberény, 1973. 353—362. old. — **Uő**: Tótkomlós állattartása. A Békés megyei Múzeumok Közleményei 3. 1974. 259—298. old. — **Ujváry Zoltán**: A nemzetiségi hagyomány változásának vizsgálata. Békési Elet. 1974. 121—125. old. — **Vajkai Aurél**: Tótkomlós népi építészete. A Békés megyei Múzeumok Közleményei 3. 1974. 135—210. old. — **Varga Gyula**: A mezőberényi paraszti gazdálkodás. (In: Mezőberény története II. Szerk.: **Szabó Ferenc**.) Mezőberény, 1973. 227—262. old. — **Vas Judit**: A szlovák jelesnapl táplálkozási emlékei Békéscsabán. Békési Elet. 1976. 402—413. old.

Schneider Miklós:

A fiatalok bevonása a honismereti mozgalomba

Az ifjúságnak a mozgalomban való foglalkoztatására vannak már hagyományos formák, melyeket meggyenkben is gyakorolunk: így a szakkörök, a honismereti táborok, valamint a pályázatok, amelyek évről évre színvonalasabbak. A megyei múzeumi szervezet a Tájékoztató-múzeumok mozgalom mellett (amelyben szép számmal vettek részt fiatalok is) a Salgótarjáni Városi Tanácssal és a megyei úttörő elnökséggel közösen múzeumi mozgalmat indított az úttörők részére *Keresd meg, kutasd fel!* címmel. Ebben a város 10 általános iskolájának úttörői vettek részt és sok értékes emléket gyűjtöttek össze a város múltjára vonatkozóan. Egyre jobban kiszélesedik a múzeumbarát-körök tevékenysége, ahol a fiatalok együtt dolgoznak az idősebbekkel. Ezek a formák egyben a honismereti továbbképzés egy-egy sajátos célkitűzését is megvaló-

sítják. Külön ki kell emelnem a családi körben megkezdett és folytatott honismereti munka jelentőségét (pl. A tájak-korok-múzeumok keretében végzett országjárás), amely mindennél mélyebb nyomot hagy az ifjúságban.

Terveinkről szólva elsősorban azt kell szem előtt tartanunk, hogy a fiatalság tettvégya főként olyan újabb tevékenységek meghonosítását kívánja, melyek nem csak pusztá befogadást jelentenek, hanem cselekvésre ösztönzik őket. Ezért kezdeményezzük körükben (elsősorban a középiskolás fiataloknál) a földrajzi névgyűjtésbe való bekapcsolódást. (Ezt a szándékunkat nagy mértékben keresztelzi az a tény, hogy a MÉM kezdeményezésére az Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal megkezdte a földrajzi nevek kiadását: Vajon nem lehetett volna ezt az MTA Nyelvtudományi Intézete által irányított országos akcióval egyeztetni?) Nagyon hasznosnak és jónak, a fiatalság számára rokonszenves honismereti tevékenységnek tartanánk a mozgalom országos vezetői régóta hangoztatott ötletének megvalósítását, nevezetesen a településekre vonatkozó fotódokumentáció és sajtódokumentáció készítésének elterjesztését. Ezzel meg lehetne törni a honismereti tevékenységnek azt az egyoldalúságát, amely elsősorban — sokszor szinte kizárólagosan — a múlt emlékeinek a feltárásában keresi a feladatokat. Sokszor éri vád a fiatalokat (sajnos nem mindig alaptalanul) a közéleti érdektelenség és közöny miatt. Eppen ezért honismereti munkánk szerves részévé kell tenni hazánk jelenének, eredményeinek és gondjainak megismerését. Az ilyen jellegű tevékenység formáit még korántsem dolgoztuk ki kellő mértékben, a jövőben sokkal nagyobb figyelmet kell szentelnünk e kérdés megoldásának. Igaz, vannak már bátorítalan kísérletek erre vonatkozóan megyénkben is. Így említhetném a galgautai falukrónikát, amely úgy készül, hogy az iskolai honismereti szakkör tagjai film- és fényképdokumentumokból, valamint hangfelvételekből évente összeállítják az előző esztendő legfontosabb eseményeinek krónikáját. Ilyen kezdeményezést valósít meg a Szécsényi Honismereti Híradó, melyben a néprajzi, a régészeti és egyáltalán a múltra vonatkozó cikkek mellett a község egy-egy vállalatának, szövetkezetének, intézményének mai életét, tevékenységét ismertető írások is találhatóak. Szilárd meggyőződés, hogy ezek ugyanúgy hozzásegítik az ifjúságot szülőfalujuk jobb megismeréséhez és megszeretetéséhez, mint a múlt hagyományait bemutató részek.

Kétségtelen az is, hogy mint az országban, úgy megyénkben is működnek az Országjáró Diákkörök. De valljuk meg: ezek a közösségek a középiskolás ifjúságnak csak elenyésző százalékát tömörítik magukba. Sokkal nagyobb azoknak a fiataloknak a száma, akik az országgal csak autóbusszos túrák alkalmával ismerkednek meg. Azért hangsúlyozom, hogy „csak”, mert ezeknek az országjáró utaknak az előkészítése és a megszervezése még sok kívánnivalót hagy maga után. Nemcsak arra gondolok, hogy nem minden pedagógus készíti fel kellő mértékben az ifjúságot egy-egy táj megismerésére, hanem arra is, hogy a tájékoztatásban oly nagyfontosságú útikönyvek szerzői sem állnak mindig hivatásuk magaslatán: régebbi, elavult könyvekből jól-rosszul összeollózott kiadványaik sokszor hézagosan, egyoldalúan mutatnak be egy-egy tájat. (Például a közelmúltban megjelent Észak-Magyarország című útikönyv a Nógrád megyei Romhány községnél csak a Rákóczi korra emlékeztető dolgokról ír és meg sem említi, hogy ott működik az ország egyik legjelentősebb kerámiagyára, amelyről a felnőttek, de a gyerekek is számos esetben hallhattak a rádióban, láthattak riportot a tévében stb.). Nem arról van szó, hogy nincs szükség a műemlékek bemutatására, de világosan látnunk kell: egy adott településről nemcsak azt kell tudnunk, hogy milyen műemlékei vannak, vagy hogy mióta létezik.

Amikor a honismereti munkában az ifjúságnak hazánk jelenével való megismerését szorgalmazom, cseppet sem kívánom a nagy múltra visszatekintő és tiszteletré méltóan kiterbélyesedett hagyományápoló munka háttérbe szorítását. Magam is valóm népünk egyik nagy tanítójával, Apáczai Csere Jánossal, hogy „a hagyománnyal való visszaélés lehetősége nem igazolhatja a hagyományban rejlő erőről való lemondást...” Csupán azt kívánom hangsúlyozni, hogy az ifjúság körében végzett honismereti munkánkban az eddiginél jobban meg kell találnunk a két alapfeladat — a hagyományápolás és a jelen megismertetése — egészséges arányát.

A honismereti táborok tapasztalatai Nógrád megyében

Nógrádban nem előzmények nélkül fogtunk hozzá a megyei honismereti táborok szervezéséhez. Előzménynek kell tekintenünk a hatvanas évek derekától megnyilvánuló honismereti aktivitást, amely elsősorban falukronika-írásban valósult meg. A mozgalom jó és rossz tapasztalatait figyelembe véve nyitottuk meg 1976-ban a megyei ifjúsági honismereti tábort, s ebben az évben szerveztük meg negyedik alkalommal. Célunk szinte változatlan: megismertetni a szülőföldet és ezzel fokozni a haza iránti szeretetet, alakítani, formálni a fiatalok világnézetét. A tábor sajátos módszereivel hozzá kívánunk járulni a középiskolai tananyag elmélyítéséhez mind értelmi, mind érzelmi ráhatással, neveléssel. A résztvevő fiatalokkal meg kívánjuk szeretetni ezt a tevékenységet, még akkor is, ha nem választják hivatásul a kutatómunkát. A kutatás és feldolgozás módszereinek átadása mindenképpen hasznos.

Eredetileg úgy terveztük, hogy középiskolások és dolgozó fiatalok számára szervezzük a tábort, de erről le kellett mondanunk, mert az üzemek nem szívesen válnak meg a munkáskéztől. Így fokozottabb figyelmet fordítottunk a szakmunkásképző intézetekre, de eléggé gyér visszhangra találtunk. Egyedül a nagybátányi Zsinkó Vilmos Szakmunkásképző Intézet válaszolt nagy érdeklődéssel felhívásunkra: évente 2–3 jól kiválasztott fiatalot küldenek táborainkba. Ennek hatása — a tanári kar véleménye szerint — az iskola nevelő munkájában is jól érzékelhető.

Nézzük meg közelebbről táborainkat!

Táboraink *kutatási témái* mindig kapcsolódnak közelebbi vagy távolabbi tudományos terveinkhez. Az első táborunkban, 1976-ban foglalkoztunk a falusi étellel, ennek különböző összetevőivel. Például: a családi események hagyományai a születéstől a halálig; a jeles ünnepekkel kapcsolatos hiedelmek; hagyományos szántóföldi földművelés — mezőgazdasági szokások, hiedelmek; a lakáskultúra; a hagyományos paraszti viselet és kivetkőzés folyamata. Ez a témacsoport kapcsolódott néprajzi kutatásainkhoz, s a feldolgozás, anyaggyűjtés igen nagy segítséget nyújtott egy adott település felméréséhez. Ugyanitt városi viszonylatban is vizsgáltunk, nevezetesen Balassagyarmat századeleji polgári életmódját, viseletét, lakáskultúráját „derítettük” fel. S kíváncsiak voltunk a város felszabadulásának eseményeire is.

A második alkalommal a Horthy-korszak munkásmozgalmának történetét vizsgáltunk néhány településen, továbbá a résztvevők megismerhették a bányász hagyományokat, a bányamunkások munka- és életkörülményeit, a bányászok művelődési szokásait, lehetőségeit. A tábor eredményei középtávú tervünk megvalósításához szolgáltattak értékes adalékokat.

A harmadik alkalommal a megyetörténetben is hézagosan feldolgozott témacsoportot jelöltük meg a résztvevők számára: a kapitalista ipari fejlődés hatásának, az építőipari munkások tevékenységének, a paraszti élet változásainak kutatását, valamint az ipari változások hatására kialakult kulturális, művelődési helyzet vizsgálatát.

Ez évi témánk: a társadalmi és termelési struktúra változása a történelem folyamán — Szécsényben. Ezt a tábor szervezetének megfelelően több résztemára bontjuk fel: vizsgáljuk a néphagyományok változásait, a munkásmozgalom történetét, a művelődéstörténetet. Először foglalkozunk — szintén tudományos terveinkből eredően — a középretegek kutatásával, illetőleg most indítunk először régészeti csoportot.

Amint már említettem: témáink szorosan kapcsolódnak a múzeumi tevékenységhez. Ehhez keressük meg azt az elhelyezési lehetőséget, hogy a rendelkezésre álló 10 napot a leghasznosabban tudjuk felhasználni. Ezért szerveztük a tábort Balassagyarmaton, Nagybátányban, Rétságon, illetve ez évben Szécsényben.

Szólnom kell ezután a táborok *szervezési, szervezeti* gondjairól. Amikor — 1976-ban — a HNF kezdeményezésére megkaptuk a honismereti tábor rendezésének feladatát, bizony nehéz probléma előtt álltunk. Önállóan még nem szerveztünk tábort, s ha nem állnak rendelkezésünkre az előbbieken említett tapasztalatok, nehezen tudtunk volna elindulni. Örvendetes volt, ahogyan a középiskolák reagáltak felhívásunkra. Jelentkező volt bőven! Később azonban kiderült, hogy a választott időpontban sok jelentkező a felvételi vizsgákra készült, illetve az építőtáborok is sok tanulót lekötöttek. Rájöttünk közben arra is, hogy az iskolák nem éppen az érdeklődő tanulókat küldték. Így az első táborunk nem sok eredményt hozott. Hozzájárult ehhez, hogy az előkészítés sem volt elégséges, bár akkor úgy véltük, hogy mindent megtettünk a

siker érdekében. Végül pedig rájöttünk, hogy túl magasra állítottuk a mércét, fel-tételeztük, hogy a tanulók rendelkeznek bizonyos előtanulmányokkal. Lehetne még sorolni a problémákat, de elégedjünk meg annyival, hogy levontuk a tanulságokat, s a következő táborok már más alapokon indultak.

A második tábor szervezéséig rendelkezésünkre álló időben — az iskolák segítségével — személyes kapcsolatokat alakítottunk ki azokkal a tanulókkal, akiknek a közreműködésére számítani lehetett. Megkerestük a nagy hagyományú honismereti szakkörrel rendelkező intézményeket, pl. a Madách Gimnáziumot, ahol mindannyiunk által ismert és tisztelt néhai *Czakó Gyuri bácsi* hosszú évekig volt irányítója ennek a munkának. Körülnéztünk ifjúsági pályázóink között is. Ennek eredményeként második táborunk résztvevőinek már kétharmada vonzódott az ilyen jellegű munkákhoz. Tovább kellett gondolnunk azt is, hogy a 10 napos tábor idején hogyan adhatunk hatékonyabb segítséget. Rájöttünk, hogy 4—6 fiatalnál többet nem helyezhetünk el egy kiscsoportban. Bővíteni kellett tehát a kiscsoport-vezetők számát. Az alapot a muzeológusok adták. Jelenleg a múzeumi szervezet valamennyi munkatársa — szakterületének megfelelően — részt vesz a tábor munkájában és nyugodtan állíthatom: eredményesen!

Első alkalommal csak a táborra koncentráltunk. A dolgok természetéből adódik azonban, hogy a tábor munkáját nem lehet kiszakítani a honismereti munka egészéből, a közművelődési tevékenység egészének szerves részeként foghatjuk csak fel, amelyet megfelelő tudományos alapokra helyezve kell végeznünk. Ez a felismerés tette lehetővé, hogy most már „válogathatunk” a jelentkezők között, s ennek következménye a tábor hatásfokának növekedése. Ezt eredményeink tanúsítják. Csak azt említem meg, hogy az országos helytörténeti és néprajzi pályázatokon olyan sikereket érték el a tábor lakói, amilyent eddig még soha nem tudott felmutatni a megye. (2 fő második, 2 fő harmadik díjat kapott, 4 fő pedig jutalomban részesült.) Ennek alapján hívtak meg néhány fiatalat az országos táborba. Eddigi munkánk eredményét mutatja az is, hogy az idei táborba 93 tanuló jelentkezett a 45—48 helyre. A válogatásnál gondosan ügyelünk arra, hogy megfelelő számban kerüljenek be olyan tanulók is, akik a következő táborok alkalmával hasznos segítők lehetnek a kutatásban. A gyerekekkel való foglalkozásunk egyik nagy eredményének és jutalmának tartjuk, hogy a már főiskolai tanulmányokat folytatók újra meg újra jelentkeznek táborainkba, sőt egy alkalommal sorkatonai szolgálatot teljesítő fiatal is visszakiváncozott.

A tábor szervezése és élete

A tábort egész évben *folyamatosan* szervezzük: az egyik befejezésekor kezdetét veszi a következő előkészítése. Az értékelés után a tanulók végzett munkájáról értesítjük az iskolákat. Majdnem mindenhol nyilvános dicséretben részesítik a táborban jól dolgozó tanulókat. Ennek óriási jelentősége van akkor, amikor hozzáfogunk a tényleges szervezéshez. Az érdeklődő tanulók évközben több alkalommal bejönnek a múzeumba, s itt készülnek a diákpályázatokra, illetve kutatják a következő tábor anyagát. Szíves segítőt re találnak ebben a munkában a Megyei Levéltárban is. Tehát részben már alakul a tábor létszáma! A tanév második felében felkerjük az iskolák igazgatóit és KISZ-alapszerveit, hogy javasoljanak a tábori munkára tanulókat. A tudatos és együttes kiválasztás eredményeként személyesen is megismerjük a jelentkező tanulókat nagy hányadát. Az első előkészítő foglalkozáson valamennyi jelentkező részt vesz. Itt tájékoztatót kapnak a honismereti mozgalomról, az adott téma lényegéről, fontosságáról, továbbá a tábor rendjéről, majd véglegesítjük a csoport-beosztást. Az előkészítő foglalkozás után a kiscsoport vezetői 2—3 alkalommal — ismertetik a konkrét tennivalókat, részletezik a feladatokat. Így, amikor sor kerül a tábor megnyitására, a fiatalok ismerik feladatukat, egymást és vezetőiket.

A tábor első napján — túl az ünnepélyes megnyitón és az elhelyezkedés „nehézségein” — még egyszer lehetőség nyílik a kiscsoportok programjának egyeztetésére. A második naptól kezdve pedig egésznapos, komoly munka folyik a táborban. Az adatközlők előzetes felkeresésével igen sok időt takarítunk meg, szabadítunk fel a kutatás számára.

A gyerekek hallatlan fegyelmelzettséggel, s emellett nagy jókedvvel vetik magukat a munkába. Sokszor estébe nyúlóan is a területen vannak, és hazaérkezésükkor vitatják meg, dolgozzák fel aznap élményeiket. Ez a munka 6—7 napon keresztül tart. Közben egy napot pihenésre szánunk és általában kirándulással töltünk el. A 10. napot arra használjuk, hogy a kutatási élmények alapján véglegesítsük a pályázatok vázlatát.

Meg kell említenem, hogy a táborban létrehoztunk egy „technikai csoportot”, amelynek feladata a szabadidős programok lebonyolítása, a tábor életének, valamint azoknak a tárgyaknak és dokumentumoknak a fotózása, melyeket nem adnak át a gyűjteményünk számára. A tábor élete — úgy gondolom — jól szervezett, célirányos, megfelel a résztvevők életkori sajátosságainak.

A tapasztalatok összegezése:

1. A táborok szervezését, lebonyolítását a *művelődési folyamatok* egészébe ágyazottan lehet elvégezni. Ismernünk kell az iskolai követelményeket, tisztában kell lennünk a megszerzett ismeretekkel, hogy erre építve a mérce pont ott legyen, ahol kell! A folyamatot úgy is értenünk kell, hogy *folyamatosság!* Folyamatosan kell foglalkoznunk a tanulókkal, s ugyanilyen kapcsolatokat kell létesítenünk az intézményekkel.

2. Egyetlen szerv, intézmény sem vállalkozhat arra, hogy egyedül, önmaga rendezzen-szervezzon tábor. Mindenkor szükség van arra a politikai és mozgalmi „háttérre”, amelyet a HNF, illetve a KISZ tud csak nyújtani.

3. Egyetlen hivatal, társadalmi és tömegszervezet sem vállalhatja, hogy szakmai „háttér” nélkül önmaga tartson fent tábor. Mindenképp vallom, hogy — a honismereti táborok esetében — a múzeumok tudják megadni azt a szakmai-tudományos irányítást, amely egy másfajta világnézet, a szocialista világnézet kialakítását eredményezheti.

4. Alapos és eredményes munkát csak a tanulók érdeklődésének megfelelően szervezett kiscsoportokban lehet végezni, természetesen alapozva az eddig megszerzett ismeretanyagra. Ekkor adódik lehetőség ugyanis arra, hogy a gyerekek életközelségbe kerüljenek és eredményeiket saját sikerüknek foghassák fel.

5. Nem szabad elsődlegesnek tekinteni a hézagpótló gyűjtést, bár mindannyian örülünk, ha értékes tárgyat, dokumentumot sikerül a területen megszerezni. Helyesebb, ha ezt is nevelési céljaink megvalósítása érdekében hasznosítjuk.

6. A honismereti tábor munkájában számítanunk kell azoknak a segítségére, akik — akár mint adatközlők —, tapasztalataik révén ismerik céljainkat és tisztában vannak a mozgalom lényegével.

7. Az erkölcsi-politikai felelősségen túl, az említett társadalmi és tömegszervekkel közösen kell vállalni a táborok anyagi támogatását.

Úgy gondolom és remélem, hogy sikerült felvillantanom eredményeinket és tapasztalatainkat a honismereti táborok munkáját illetően. Remélem, hogy érzékeltettem azt a hasznos nevelő tevékenységet is, amely nélkül a táborok értelmüket veszítik.

Az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők IX. Országos Találkozója

Valóságos igények kielégítését szolgáló rendezvény volt az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők immár kilencedszer megtartott országos találkozója, 1979. augusztus 17. és 19. között Eger városában. A találkozót a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság rendezte a Hazafias Népfront, Heves megye és Eger város Tanácsának támogatásával. Ezzel annak a kétszáznál is több önkéntes néprajzi gyűjtőnek a találkozási szándéka valósult meg, akik hosszabb vagy rövidebb idő óta többé-kevésbé rendszeresen résztvesznek a Néprajzi Múzeum, az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum által évente kiírt gyűjtőpályázaton, az országos és a területi diáknapi vagy más honismereti jellegű pályázatokon.

Az egri találkozó résztvevői az ország — sőt a magyar nyelvterület — majd' minden részéről, s társadalmunk legkülönbözőbb rétegeiből érkeztek. Ez a több mint kétszáz ember azonban nem passzióból, nem öncélú kedvtelésből foglalkozik a néprajz valamelyik szakterületével. Nagyönis valóságos igények szolgálatában munkálkodnak, amelyeket egyrészt a néprajztudomány, másrészt pedig a közművelődés fogalmaz meg számukra. Szüksége van rájuk a tudománynak és a társadalomnak egyaránt. Nem véletlen tehát, hogy tevékenységük hasznosságát, a mozgalom hiányt pótló voltát hangsúlyozta az ünnepélyes megnyitón *dr. Hanga Mária* oktatási miniszterhelyettes és *Pásztor Gabriella*, a KISZ KB titkára is. Azt pedig, hogy az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők munkája milyen pótolhatatlan segítséget jelent a tudomány számára, egyrészt *dr. Harmatta János* akadémikus méltatta a tudományszervezés oldaláról, másrészt *dr. Bakó Ferenc* mondta el a „palóckutatás” eddig elért eredményeinek számbavétele során.

A gyűjtőtálalkozó három munkaülésre került sor. Az első a *nyelvjáráskutatással* foglalkozott, közelebről a tájszógyűjtés és a népi növénynevek gyűjtésének jelentőségével.¹ Ezen a munkagyűlésen üdvözölhettük a kiváló kolozsvári nyelvészt: *Péntek Jánost*, a romániai magyar népi növénynév- és növényismeret-gyűjtés egyik fő szervezőjét és irányítóját. A második munkaülésre az *anyagi és társadalmi kultúra* kutatásával kapcsolatos gondok és feladatok jegyében került sor.² A harmadik pedig a *népművészeti mozgalmak és a néprajztudomány* kapcsolatával foglalkozott.³

Valamennyi előadás fontos, a mozgalom, a gyűjtőmunka szempontjából egyaránt izgalmas témát ölelt fel, s közös érdekünk, hogy elsősorban nem tudományos szakanyagot, lexikális ismerteteket közöltek — arra ott vannak a szakkönyvek —, hanem a népi kultúra megközelítésének, megértésének szemléleti kérdéseiről, ennek sarkalatos pontjairól szóltak és segítettek feloldani az e téren — ha nem is éppen ebben a körben — meglévő félreértéseket, helytelenségeket.

A találkozó — mint mindig — most is a Szabad Fórummal ért véget. Ennek szép epizódjaként *dr. Timaffy László* a résztvevők nevében felköszöntötte *Morvay Pétert*, aki ez évben töltötte be 70. évét, s aki létrehozója és kezdettől fogva szervezője az ön-

1 *Dr. Imre Samu*: Tájszógyűjtés, regionális tájszótárak — *Markó Imre Lehel*: A kiskanizsai szótár — *Galuska Imre*: A készülő kesznyéteni szótár, valamint *dr. Morvay Péter*: A népi növénynevek és a kapcsolatos néphagyomány országos gyűjtése — *Péntek János*: Népi növényismeret a növénynevek tükrében — *Csetényi Mihályné*: A Csepa és környéki növénynévgyűjtés.

2 *Dr. Hofer Tamás*: Mit kíván a néprajztudomány az anyagi kultúra önkéntes gyűjtőitől — *Márton László*: A paraszti lőtartás Békésben, valamint *dr. Morvay Judit*: Mit kíván a néprajz a népi társadalmi kultúra önkéntes kutatóitól — *Pusztai Jánosné*: Céhölködés a Zobor-alján.

3 *Dr. Martin György*: Népi tánc kutatásunk regionális eredményei, feladatai és az önkéntes gyűjtők — *Olsvai Imre*: Népzene kutatásunk és az önkéntes gyűjtők, valamint *Borbély Jolán*: A díszítőművészeti körök és a néprajztudomány.

A parádi Palóc-ház. (Varga László felvételei)

kéntes néprajzi gyűjtőmozgalomnak. „Hagyománya” már a gyűjtőtálalkozóknak, hogy a Szabad Fórumra szánt idő sohasem elég. Most is így volt. De ha végiglapozom a jegyzetfüzetemet, újra ámulok, hogy mennyi fontos téma került ott napirendre. Sokan számoltak be a saját, vagy a szakkörük munkájáról, sikereiről. Szóba kerültek a néptáncmozgalom s általában a népművészeti csoportok munkájának akadályai, az iskolai történelemtanítás hiányosságai, az önkéntes gyűjtők publikálási gondjai s ennek kihasználatlan lehetőségei, valamint az a törekvés, hogy szorosabbá és rendszeresebbé tegyék a kapcsolatot a határon túl élő magyarok néprajzának önkéntes gyűjtőivel.

Az elhangzott előadásokkal még korántsem tekinthető teljes értékűnek a Gyűjtőtálalkozó. A „hivatalos” program mellett ugyanis legalább akkora jelentősége volt a szünetekben, az étkezések alatt szövődő szakmai, baráti beszélgetéseknek, az éjszakába nyúló ismerkedéseknek, vitáknak, tapasztalatcseréknek.

Nagyon jó, hogy igen sok fiatal is részt vett a találkozáson, és külön örültünk minden egyes, határokon túlról érkező gyűjtőnek. Az „önkéntesek” azt is érzékelték, hogy — tisztelet a kivételeknek — a néprajztudomány hivatásos szakemberei ezúttal a korábbinál csekélyebb érdeklődést mutattak tudományuk áldozatos segítőinek tevékenysége iránt.

Az önkéntes gyűjtők kitűnően érezték magukat. Hozzájárult ehhez néhány egri művészeti együttes első este bemutatott színvonalas műsora, valamint a valóban tanulmányi kirándulás, ahol a résztvevők megismerkedhettek a megye néhány szép és értékes népi műemlékével.

A Gyűjtőtálalkozón elhangzott előadások és felszólalások közül a szélesebb érdeklődésre számot tartókat a Honismeret folyamatosan közölni fogja.

Halász Péter

A Magyar Néprajzi Társaság által 1979-ben Sebestyén Gyula Emlékéremmel kitüntetett önkéntes gyűjtők

ID. DOBOSY LÁSZLÓ ny. ipariskolai igazgató, Ózd. Kiváló gyűjtőmunkájával és értékes publikációival jelentősen hozzájárult az ózdi honismereti szakkör és az Ózd környéki gyűjtőmoz-

galom felvirágoztatásához. Az észak-borsodi festett díszítményű református templomok feldolgozásával — a kb. 700 fényképet tartalmazó munkával országos pályadíjat is nyert — hiánypótló módon segítette a két országra kiterjedő gömői táj néprajzi-művelődéstörténeti feldolgozását. Önállóan megjelent két pályamunkája: Ózd utcahálózata és Ózd környéki várak. (Kutatásait fiának, ifj. Dobosy Lászlónak közreműködésével végezte.)

DR. MÁDAI GYULA gimnáziumi tanár, Miskolc. Csaknem két évtizede az önkéntes gyűjtőmozgalom élgárdájába tartozik. Mind maga, mind pedig az

általa irányított szakkör tagjai számos országos díjat nyertek pályamunkáikkal. Kiváló szakkörvezetői munkássága elismerésül több alkalommal részesült országos jutalmazásban. Jelentős része van a gyűjtőmozgalom Borsod-Abaúj-Zemplén megyei fellendülésében. Mint a TIT megyei néprajzi szakosztályának titkára igen eredményes munkásságot fejtett ki. Az erdő néprajzának témakörében szerzett doktori fokozatot.

PUSZTAI JÁNOSNÉ MADAR ILO-NA muzeológus, Budapest. Az 1960-as évek óta több országos díjat nyert pályamunkáival; ezek egy része nyomtatásban is megjelent. Munkássága je-

lentősen hozzájárult szülőföldje, a bihari Sárrét néprajzi feltárásához. Szervezett, kollektív munkákban (pl. palóckutatás) is eredményesen közreműködött. Az ELTE-re éveken keresztül önként bejárva, kitartó szorgalommal magasfokú szakmai felkészültséget szerzett.

DR. TURI RÓBERT gimnáziumi tanár, Kisbér. Több mint másfél évtized óta mind egyéni pályázóként, mind szakkörével országosan is kiemelkedő eredményeket ért el. Kiváló szakkör-vezetői munkásságáért több alkalommal nyert országos elismerést. Példamutató munkásságának és áldozatkész szervező tevékenységének (megyei hon-

ismereti továbbképző tanfolyamok és táborok) nagy része van abban, hogy Komárom megyében az önkéntes gyűjtőmunka fejlődésnek indult. A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyagával foglalkozó pályamunkáira alapozva készítette el doktori disszertációját.

(M. P.)

Morvay Péter hetven éves

Mindnyájunknak, akik ismerjük, s látjuk töretlen munkakedvét, ügybuzgalmát, incenciógazdagságát, hihetetlennek tűnik, hogy *Morvay Péter* már hetven éves. Pedig 1909. április 13-án született Szatmárnémetiben. Középiskoláit részben itt és Nyírbátorban, részben Budapesten végezte, s 1927-től 1932-ig volt a Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatója. Kiváló tudósok tanítványaként készült fel hivatására: *Györfly István*, *Horváth János*, *Gombocz Zoltán* voltak mesterei. Oklevéllel a kezében osztozott kora fiatal értelmiségének sorsában: fizetéstelen gyakornokként kezdte pályáját a Néprajzi Múzeumban. Ettől kezdve munkás élete egybefonódott a néprajzi gyűjtőmozgalommal, s mindazzal az értékes, haladó kezdeményezéssel, amit ma honismeretnek nevezünk.

Életútja Veszprémbe vezetett, ahol múzeumi gyakornok volt, 1938–40-ig részt vett az állandó jellegű veszprémi Népfőiskola alapításában, s dolgozott a regőscserkészek országos mozgalmában, a falukutató irókkal, a felvidéki Sarlóval és a Szegedi Fiatalokkal rokon szellemben. Itt készítette el a baromfitartás népi hagyományainak kérdőívét, s a Dunántúli Szemlében Kalácsa rovatot indított az önkéntes néprajzi gyűjtés segítésére. 1940-ban jelent meg Kádárta helynevei c. tanulmánya a Veszprém vármegei Füzetek sorozatában.

A következő állomás Budapesten volt, a Táj- és Népkutató Intézetben s utódjában, a Néptudományi Intézetben. Szervezte, s részben vezette az ország különböző vidékein rendezett táj- és népkutató táborokat, amelyekben szakemberek és egyetemi-főiskolai hallgatók sokoldalú gyűjtő-kutató munkát végeztek. Megszervezte az első országos ifjúsági táj- és népkutató pályázatot 1941-ben, amit még kettő követett, ajánlott témákkal és szabad választási lehetőséggel. Itteni munkásságának jelentős eredményeként könyvelhetjük el a népi táncok korszerű kutatásának mozgalomá bontakozását. Ennek alapjait nemcsak a komplex kutatócsoportok és a széleskörű társadalmi gyűjtés szervezőjeként segítette lerakni, hanem gyűjtőként, tudományos rendszerezőként, tanulmányok szerzőjeként, valamint kutatási vezérfonalak, a Somogyi táncok c. monográfia (1954), a Tánctudományi Tanulmányok (1958) szerkesztőjeként, társszerzőjeként.

Az intézet megszűnése után Morvay Péter útja visszakanyarodott a Néprajzi Múzeumhoz, ahol az Ethnológiai Adattár gyűjtésszervezési munkáját bízták rá. A gyűjtők szervezését már 1939–1940-ben megkezdte *Gunda Béla* és *K. Kovács László* svéd és finn példák alapján. Ez még kérdőíves gyűjtés volt, amit Morvay Péter fejlesztett tovább pályázati rendszerre. 1952-ben indult meg az Országos Néprajzi (1960-tól Néprajzi és Nyelvjárási) Gyűjtőpályázat, aminek sorozata töretlenül folytatódik napjainkig, és alapja lett a Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtőszakosztályába szerveződött, országosan kibontakozott önkéntes gyűjtőmozgalomnak.

Még a Néptudományi Intézet korszakában kezdődött, s a Néprajzi Múzeumban is folytatódott Morvay Péternek a Népművelési (akkor még Népművészeti) Intézet *Muharaj Elemér* vezette Néprajzi Osztályával való szoros együttműködése. Ennek színtere a művészeti mozgalmi felhasználásra alkalmas sokféle néphagyomány feltárását szolgáló, Muharaj által kezdeményezett ún. *népművészeti kataszteri* munka, valamint a felszabadulás után nagy arányokban kibontakozott művészeti mozgalom sokoldalú közvetett és közvetlen segítése volt. A tánckataszter munkálatait Morvay Péter vezette, s ennek összekapcsolása a gyűjtéssel a Néprajzi Múzeumban folyó gyűjtésszervező munka számára is igen jó gyümölcsöket teremtett. Ehhez járult aztán — a Végh Józseffel való régi fegyvertársi viszony folyamán — 1959. végén az MTA Nyelvtudományi Intézetének társulása a Néprajzi Múzeumból irányított gyűj-

tésszervező munkához. Ez az intézményközi együttműködés egyre kedvezőbb feltételeket teremtett a gyűjtőmozgalom szélesebb alapokra helyezéséhez.

A döntő lépés e tekintetben a néprajzi, nyelvjárás és helytörténeti gyűjtés szerves összekapcsolása volt. A szélesebb körű és még hangsúlyozottabban közművelődési célú mozgalom alapokmányát — *Dömötör Sándor* kezdeményezése nyomán — a Népművelési Intézet adta ki. Az így adódott intézményes keretek élettel való kitöltésének Morvay Péter, Dömötör Sándor, Végh József és néhai Tóth László (a Hazafias Néprfront akkori honismereti előadója) — már korábban is gyakorolt — szoros együttműködése volt a motorja. Ez egyúttal az általuk képviselt intézmények — közöttük a mozgalom támogatásában egyre jelentősebb szerepet vállaló Hazafias Néprfront és KISZ KB — együttműködését is jelentette.

Morvay Péter 1970 óta nyugdíjas, de ahogy maga mondja és munkásságával bizonyítja: ő még nem nyugdíjazta magát! Töretlenül dolgozik tovább kitűzött céljainak megvalósításáért. Munkáját továbbra is maradandó eredmények fémjelzik: a Répülj Páva mozgalom egyik kezdeményezője volt, a Dunamenti Folklórfesztivál az ő tanácsai nyomán bővült pályázattá is, a gyűjtőmozgalom és a művészeti mozgalom közti együttműködés példaként. Sokat tett az országos honismereti szakkörvezetők tanári tanfolyamok létrejöttéért, s utódok az Országos Honismereti Akadémiák programjának kialakításáért, a szakkörvezetők munka erkölcsi és anyagi megbecsüléséért (az ő javaslatára alapította a Magyar Néprajzi Társaság a Sebestyén Gyula Emlékéremet). Közvetve és közvetlenül egyaránt része van abban, hogy az Országos Néprajzi és Nyelvjárás Gyűjtőpályázat példáját követve hasonló pályázati és szakmai irányító rendszer jött létre a honismereti mozgalom helytörténeti ágazatában is. Első szerkesztője volt a Honismereti Híradónak. Elve, hogy az emberek álljanak a mozgalmi törekvések központjában. Ennek érdekében írta gyűjtési útmutatóit, amikkel szakmai segítséget adott a néprajz önkéntes munkásainak. Levelezéssel, személyes, baráti kapcsolattal emberközben tudta tartani a néprajzi gyűjtés országos, nagy táborát, értékes, lelkes embereket, áldozatkész szakkörvezetőket, példáját követő muzeológusokat nevelt a honismereti mozgalom számára.

Úgy érezzük, hogy Morvay Péter életműve az önkéntes néprajzi gyűjtők nagy családjával érte el egyik legszebb eredményét. Ezt nemcsak a több mint negyedmillió lapnyi értékes néprajzi anyag mutatja be a Néprajzi Múzeum Adattárában, amit a jövő kutatói fognak tudni igazán megbecsülni, hanem az önkéntes gyűjtők idős és fiatal nemzedékének összetartó, lelkesen dolgozó eleven valósága is.

A népi társadalom országosan szép hagyománya a legényavatás. Úgy lehetett legénnyé valaki, úgy léphetett be a falu társadalmi életébe, ha legénykeresztapja ünnepélyesen „beköröszítette” a legénycéhbe. A Kisalföldön ez sűrűn tartó lelki rokonságot jelentett. Engem Morvay Péter vezetett be a néprajzi gyűjtők nagy családjába, az ő baráti kézfogása, szakmai útmutatása avatott néprajzossá. Rajtam kívül sokszázan vagyunk hazánkban, akik „néprajzos keresztapánkat” tiszteljük benne és a régi legényregula érzelmi kötődésével kívánjuk szívünkben, hogy még sokáig dolgozzon velünk erőben, egészségben!

Dr. Timaffy László

A szlovákiai magyar néprajzi gyűjtők 1979. évi nyári szemináriuma

A CSEMADOK KB 1979. július 12-től 22-ig rendezte meg a szlovákiai magyar néprajzi gyűjtők immár hagyományossá vált nyári szemináriumát. A szeminárium célja: felkutatni és rögzíteni a kiválasztott falvak néprajzi anyagát, anyagot gyűjteni a szelzi ONF (Országos Népművészeti Fesztivál) folklórcsoportjai számára és az ugyanott megrendezendő néprajzi kiállításához.

Már maga a szeminárium célja eleve meghatározta, hogy a résztvevők az idő nagy részét gyűjtéssel és rögzítéssel töltötték el. A gyűjtés az érsekújvári járás (Nové Zámky) három tájegységére terjedt ki: a közvetlen Újvár környékén elterülő, Mátyusföldhöz sorolható falvakra, az Alsó-Garammentére és az Alsó-Ipolymentére. Összesen 19 faluban gyűjtöttek.

A szemináriumon megjelent 15 gyűjtő közül 5 hivatásos néprajzos, 10 pedig önkéntes volt. Ebben az évben is túlsúlyban voltak a szellemi hagyományokat gyűjtők, a tárgyi néprajzi anyaggal csak négyen foglalkoztak.

A szeminárium munkáját *Méryné Tóth Margit*, a CSEMADOK KB néprajzi szakelőadója és *Szanyi Mária*, a CSEMADOK KB mellett működő néprajzi szakbizottság elnöke irányította. A szeminárium sikeres munkájához nagyban hozzájárult a járási és helyi szervek kitűnő előkészítő tevékenysége és a helyi gyűjtők segítsége.

A szemináriumot *Igaz Mária* néprajzkutatón kívül meglátogatta *Viczay Pál*, a CSEMADOK osztályvezetője és *Oszwald Árpád*, a pozsonyi Hét főszerkesztő-helyettese. A velük való beszélgetés során a gyűjtők megismerkedhettek a CSEMADOK KB és a Hét szerkesztőségének néprajzi vonatkozású terveivel, másrészt ők is tudomást szereztek a gyűjtők gondjairól, kívánságairól és elképzeléseiről.

Habár a szeminárium munkájának teljes értékelése csak a jövő évi zselízi fesztivál után valósítható meg, elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy a szeminárium elérte célját. Még azokban a falvakban is sikerült eddig ismeretlen, értékes anyagot felkutatni és rögzíteni, melyekben már többször végeztek alapos néprajzi kutatásokat. Folklorcsoportjaink számára is bő és értékes anyag került elő, amely jó alapot adhat sikeres és színvonalas műsorpolitikájukhoz. A tárgyi néprajz területéről rengeteg olyan anyagot sikerült összeírni, melyet érdemes lesz a zselízi néprajzi kiállításon bemutatni.

Ha az idei szemináriumot összehasonlítjuk az előzőekkel, a következőket állapíthatjuk meg: célja ugyanaz volt, mint eddig, de szervezésileg felülmúlta azokat. A járási nemzeti bizottság kulturális osztálya már előre értesítette a helyi nemzeti bizottságokat a gyűjtésről és felkérte őket, nyújtsanak segítséget. A támogatás elől nem zárkóztak el a szövetkezetek sem, hol a közlekedésben, hol pedig az étkezési gondok megoldásában segítettek.

A meglátogatott 19 faluból 15-ben a járási és helyi vezetők már előre kiválasztották a legmegfelelőbb adatközlőket, úgyhogy felkeresésükkel nem volt baj. A szeminárium második felében azonban gondot okozott az, hogy közlekedési eszköz hiányában a gyűjtők kötve voltak a vonat- és autóbuszjáratokhoz. Nem egy faluba csak két-három átszállással jutottak el. Ennek a kára főleg akkor mutatkozott meg, amikor a gyűjtőknek a közlekedés miatt a legjobb adatközlőket is ott kellett hagyniuk, noha még lett volna lejegyznivaló bőven.

A szeminárium szakmailag sokat fejlődött. Míg három évvel ezelőtt a legtöbben a gyűjtés módszereivel és a rögzítés formáival ismerkedtek, addig ma már a rendszerezés és feldolgozás problémái kerültek előtérbe. Sajnos egyelőre nem adódott alkalom ezek részletesebb megvitatására.

Az előző szemináriumokhoz képest sokat változott a gyűjtők összetétele is. A résztvevők száma kevesebb lett, de aki ott volt, az alaposan végezte a munkáját. Örvendetes, hogy minimálisra csökkent azoknak a száma, akik egy tömegszervezet leple alatt a szlovákiai magyarság számára oly jelentős néprajzi munkát felcserélik a „magángyűjtőgetéssel”. A kereten belül nőtt a hivatásos néprajzosok száma, akik főleg szakmai tanácsokkal segítették az önkénteseket.

A gyűjtők technikai eszközökkel való ellátása kielégítő volt. Igaz, hogy mindenki a saját magnóját és fényképezőgépét hozta magával, de legalább jutott mindenkinek s ez nagyban meggyorsította a felkutatott anyag rögzítését. A szemináriumon résztvevők munkája azonban ezzel még nem ért véget. A rögzített anyagot ki kell egészíteniök, rendszerezniök kell és talán lesznek olyanok, akik a feldolgozással is megpróbálkoznak. Erre pedig nagy szükségünk lenne, mert a Néprajzi Közlésekbe alig gyűlik össze közölhető anyag.

Végül ne feledkezzünk meg arról, hogy a néprajzi szeminárium messze meghaladja néprajzi jelentőségét. Egy-egy ilyen több napos, jól megszervezett gyűjtőtábor a meglátogatott vidékeken ezeket ráz fel „álmukból”, aktivizál népi hagyományaink megmentésére, őrzésére és továbbadására. Elmondhatjuk, hogy a szlovákiai magyarság önismereti mozgalmának ez az alapköve, népi hagyományaink felkutatása és rögzítése, a szeminárium során csiszolódott és megerősödött, ami biztató alap a következő évek sikeres munkájához.

Buday Endre

Együttműködés a magyar és a jugoszláviai könyvtárosok között

Pár évvel ezelőtt már felmerült mind jugoszláv, mind pedig magyar részről a jugoszláviai Dráva-szög és az Eszék környéki községek, valamint Dél-Dunántúl könyvtárai közötti együttműködés megvalósítása. Ezért a két ország könyvtárosai 1976-ban összejöttek Szegeden, hogy egybehangolják könyvtári munkájukat. A szegedi tanácskozás a helyismereti gyűjteményekkel, módszertani tapasztalatokkal, helyismereti konferenciákkal kapcsolatos ismeretek cseréjét, továbbá a kutató munkához nélkülözhetetlen dokumentumok, illetőleg másolatok cseréjét ajánlotta a két fél számára.

Az akkori kívánságok és javaslatok részben 1978 novemberében realizálódtak. Ekkor az Eszéki Területi Könyvtár és a Baranya megyei Könyvtár együttműködési megállapodást kötött egymással: a nemzetiségek ellátásának javítása érdekében könyvcserében és a folyóiratok kölcsönös előfizetésében állapodtak meg.

A megállapodás azonban nem tért ki a helyismereti együttműködésre, ezért 1979 májusában sor került az egyezmény bővítésére. Ezért dél-dunántúli és horvát, valamint szlovén könyvtárosok találkoztak egymással Pécsen, a Baranya megyei Tanácscon. A vitaindító előadást tartó *Vajda Kornél*, a Könyvtártudományi és a Módszertani Központ munkatársa a könyvtári és a bibliográfiai munka kulcsproblémáiban való együttműködés fontosságát hangsúlyozta. *Surján Miklós*, a Baranya megyei Könyvtár igazgatóhelyettese gondosan felépített előadásában a két baranyai rész, illetőleg a dél-dunántúli és a szlavóniai régió (Eszék központtal) természeti, földrajzi, néprajzi, történelmi, irodalmi és művészettörténelmi összefonódását bontotta ki. Ismertetette azokat a pécs-baranyai közgyűjteményeket is, amelyekben jelentősebb helyismereti anyag található, illetőleg ahol ilyen jellegű bibliográfiai munka folyik: mint amilyen pl. a Pécsi Egyetemi Könyvtár, a Baranya megyei Levéltár, a Janus Pannonius Múzeum, a Mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum, valamint a Baranya megyei Könyvtár, ahol helyismereti különgyűjtemény is van Pécs-Baranyai Könyvtár címmel.

A három napon át tartó pécsi konferencián jugoszláv részről hét korre-

ferátum hangzott el. Az ünnepélyes zárást megelőzően a két fél képviselőiből alakult hattagú bizottság megfogalmazta azokat a javaslatokat, amelyek a magyar és a jugoszláviai könyvtárak közötti munka fontosabb részei. Így egymás kölcsönös tájékoztatása az említett területekkel kapcsolatban újonnan megjelent kiadványokról, tanulmányokról, folyóiratpublikációkról; a könyvtárak együttműködése a helyismereti tájékoztatásokban; a könyvtárközi kölcsönzés; a bibliográfiai munka kölcsönös támogatása stb.

E javaslatokat a konferencia egyhangúlag elfogadta, és ezeken túlmenően megállapodtak egy helyismereti kézikönyv kiadásában, kópiák, mikrofilmek cseréjében és mindkét részről a szaksajtó tájékoztatásában.

A magyar és a jugoszláv könyvtárosok közötti mostani példamutató megállapodás nagy mértékben elősegíti a hazai és a határainkon túl élő tudományos kutatóknak a helyismereti dokumentumok további feltárását és ennek eredményeként a két ország népeinek minél teljesebb megismertetését és barátságát.

Dr. Tóth István

Az V. Komárom megyei Honismereti Táborról

1979. július 11-én zárult az V. megyei Honismereti Tábor. Réde, Tata, Esztergom, Oroszlány után ismét Esztergom, most a 317. Szakmunkásképző Intézet kollégiuma adott helyet a tábor 39 résztvevőjének. A tíznapos táborozás alatt 4 szakcsoportban 4 honismereti szakág, helyi, speciális vonásaival a régészet, a helytörténet, a néprajz, és az ipartörténet gyűjtőmódjával ismerkedtek meg a középiskolások résztvevők.

A csoportok munkáját muzeológusok irányították. Hagyományos táborozási beszámolójuk tartalmas, komoly munkáról tanúskodik.

A *régész csoportot dr. Horváth István* vezette. A mindeddig legvonzóbb szakterület iránt érdeklődők számára kitűnő lehetőséget jelentett a nagy-marosai vízierőmű építését megelőző nagyszabású leletmentés, az esztergom-szentkirályi ásás.

Meglátogatták a Balassa Bálint Múzeum gyűjteményét, könyvtárát, restaurátor műhelyét. Megismerték a szentkirályi település történetét az ott folyó kutatások eddigi eredményeit, a sírfel-

tárás menetét, a régész sokféle tevékenységét!

A helytörténész csoport Lázár Sarolta vezetésével a süttöi vízimolnárok és kőfaragók hagyományait és történetét gyűjtötte. Két 80 éven felüli molnár mondta el nekik a környező községek számára olyan fontos iparág munkamódszereit, a molnárcéh adatait, a tanulóévek nehézségeit. Odaadták a gyűjtőknek a segédlevelüket, a mesterlevelüket, különböző fényképeket, a malmukról szóló hivatalos bizonyítványt, adásvételi szerződést. A fiatalok legnagyobb öröme a molnárcéh zászlójának megszerzése volt, amelyet a céh megszűnése óta a molnárok temetésénél használtak, de a plébánián már kiselejteztek. A nagyméretű, Nepomuki Szt. Jánost, a molnárok védőszentjét ábrázoló díszes zászló a múzeumi gyűjteménybe került.

A kőfaragók elmondták a kőfaragó munka fontosabb elemeit, a csiszoló kövek, szerszámok különböző változatait. A kőfaragók céhzászlóját csak megnézték, mert ezt még használják a temetések alkalmával. Sikertelt megállapítaniuk, hogy a süttöi tűzoltó alakulat is 100 éves, és anyaga még összegyűjthető.

Az idei tábor új színtöltője volt a dr. Erdélyi Zoltán vezette néprajzi csoport speciális gyűjtőfeladata: az országosnak tervezett „Ezerjófű” akció első próbája, 8+4 oldalas kérdőívek segítségével idős emberektől érdeklődtek a konyhakerti, az ipari, és a takarmánynövényekről, ezenkívül szedtek gombát és gyógynövényeket is. A gyűjtött növényeket meghatározták. 130 megválaszolt kérdést tartalmazó anyagukból 1 példány a múzeumban maradt.

A negyedik, az F. Molnár Anikó által vezetett „bányászélelmód”-ot kutató csoport volt. Gyűjtőmunkájukat Tokod-Altáró, Dorog és Epszöny bányászkolóniákon végezték. A viszonylag rövid idő alatt 180 családot látogattak meg, s a kedves emberek segítettek őket, jó szívvvel adták át régi életük megőrzött emlékeit a Munkásmozgalmi és Ipartörténeti Múzeum számára. Az anyag egy részéből egy kis kiállítást is rendezett a csoport. Érdekesebb darabok közül megemlítjük az Erdélyből Epszönybányára települt emberek okmányait, az újítási vándorzászlókat, a rendezőgarda jelvényeit.

A gyűjtőmunka mellett a tartalmas szórakozásra is volt mód: Esztergom múzeumaival, történetével ismerked-

tek, műemléki sétán, hangversenyeken vettek részt, Visegrádra és Szentendrére látogattak a tábor résztvevői. A szabadidős programokat Kerekes Kornélia múzeumi népművelő szervezte.

A résztvevők erre az évre már kicserélődtek. A Rédén, Tatán táborozó gyerekek azóta leérettségiztek, közülük csak hárman jöttek utójára táborozni. A most kezdőknek még új volt a táborélet. Azt, hogy ide főként dolgozni jöttek, talán még nem mindenki vette egyformán komolyan. A csoportvezetők szerint azonban a többség kiválóan és lelkesen dolgozott. Jó lenne, ha ezt a tantárgyak kereteibe nem illeszthető tevékenységet egész évben folytatnánk és a lelkes, komoly munkát vállaló fiatalokkal szeretnénk jövőre is találkozni, a VI. Megyei Honismereti Táborban.

Dr. B. Szatmári Sarolta

Néprajzi kutatótábor Répáshután

Borsod-Abaúj-Zemplén megye néprajzi képét a 17—18. században betelepült szlovák, kárpátukrán és német nemzetiség teszi változatossá. Közülük legnagyobb számú a szlovák lakosság, akik a megye két tájegységében, a Zempléni-hegységben és a Bükkben élnek. A Zempléni-hegység népi kultúráját évtizedek óta kutatja a miskolci Herman Ottó Múzeum és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézete. A bükkli szlovákság néprajzáról azonban eddig csak szórva-nyos közlések jelentek meg. Ezért és a vidék archaikus jellege miatt rendezte meg kutatótáborát a Herman Ottó Múzeum 1979. május 27—június 2. között a bükkli Répáshután.

Répáshuta létrejött az üvegyártáshoz és az erdőmunkához kapcsolódott. A diósgyőri koronauradalom területén 1712—1720 között kezdte meg működését az óhutai (ma Bükkszentlászló) üveggéztető üzem. Amikor a környéken elfogyott a fa, tovább költöztették az üzemet Újhutára (ma Bükkzentkereszt), ahol az 1790-es évekig gyártottak üveget. A répáshutai üzemben 1790-ben indult meg a termelés, és az 1834-ben Gyertyánvölgybe telepített üzem a 19. század utolsó évtizedéig működött. Répáshután már az 1760-as években éltek szlovák erdőmunkások, az üvegyártás megszűnése után pedig továbbra is az erdő, az erdei munka adta a megélhetésüket. A lakosság élet-

Lakóház, Pusztafalu
(Viga Gy. felvétele)

módját és egész kultúráját az erdei munkából adódó sajátos helyzet határozta meg.

A kutatótábor célja a jelenleg két-nyelvű közösség népi kultúrájának komplex vizsgálata volt. Résztvevői zömükben néprajzkutatók (a Herman Ottó Múzeumból, a debreceni egyetemről, az MTA Néprajzi Kutatócsoportjától), de nyelvészek és történészek is bekapcsolódtak a kutatásba. Nagy segítséget jelentett, hogy a gyűjtésben szlovák múzeumok és intézetek kutatói, valamint a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének képviselői is részt vettek. A főbb kutatási témák: településtörténet; etnikai tudat; nyelvhasználat, nyelvjárás; a falu társadalma; állattartás, pásztorkodás; földművelés; erdei iparok, famunkák; népi kereskedelem; építkezés, lakáskultúra; táplálkozás; gyermekjátékok; a családi élet és a jeles napok szokásai; hitvilág. A kutatók a napi gyűjtések tapasztalatait rendszeresen megbeszélték, a tábor befejezésekor pedig értékelték az egyhetes munkát. Megállapították, hogy helyes volt a gyűjtőpont kiválasztása, s a továbbiakban a különböző témák szakemberei önállóan folytatják majd az anyaggyűjtést. A Herman Ottó Múzeum a következő évek-

ben tanulmánykötet kiadását tervezi, amely keresztmetszetét adná egy magyarországi szlovák közösség hagyományos népi kultúrájának.

Petercsák Tivadar

A Sághegyi Múzeum

A Vas megyei Sághegyet az Országos Természetvédelmi Hivatal 1975-ben nyilvánította Tájvédelmi Körzetté. A Sághegyi Múzeum a tájvédelmi körzet természetudományi, régészeti, néprajzi, kőbányászati és tudománytörténeli értékeit mutatja be. A tárgyi anyagot a Magyar Nemzeti Múzeum Lázár-gyűjteményéből, a szombathelyi Savaria Múzeum, a celldömölki 3. sz. Általános Iskola, a Tihanyi Geofizikai Observatórium, a Holiczy Zoltán-féle hagyaték és Kováts István magángyűjtő gyűjteményéből válogatták össze. A kiállítást a Szombathelyi Savaria Múzeum rendezte.

A patinás, sághegyi bazaltból épült múzeum — amelyet 1977-ben egy régi bányaépületben rendeztek be — egy nagy kiállító helyiségből áll, ahol vitrinek őrzik a legfontosabb és legismertebb leleteket, valamint a hozzájuk fűzött ismeretéseket. Az épületben található még a celldömölki születésű Móricz Sándor, Munkácsy-díjas festőművész, állandó kiskiállítás, valamint egy ún. oktató terem, ahol ismeretterjesztő filmeket szoktak vetíteni és gazdag könyvanyag áll a vidékkel behatóbban ismerkedni kívánó turisták rendelkezésére.

A pliocén korban — mintegy 4 millió éve — Kemenesalján kialakult bazaltvulkán a balatoni vulkán sor legnyugatibb tagja, melynek jelenlegi magassága 279 méter. A mai tájkép kialakulása a kor derekán kezdődött, amikor területünket még a Pannonbelső vize borította. A folyóvizek a tavat fokozatosan feltöltötték és dél felé visszaszorították. A még részben vízzel borított, illetve vízjárta felszínen a felső-pannon emelet végén indult meg a Dunántúlon a vulkáni tevékenység, amely létrehozta a balatonfelvidéki és a dunántúli bazaltkúpokat.

A Sághegy az utóbbi tagjaként, több szerkezeti, illetve törésvonal találkozásánál született. A vulkán — kisebb-nagyobb megszakításokkal — 3 millió éven át működött. A hegy végleges alakját hét kráter tevékenysége alakította.

A hegy geológiai felépítése, lejtésvi-szonyai sajátos helyi klímát alakítottak ki, amely jóval szárazabb és melegebb a környező síkságénál. Így a Sághegy környezetéből kiemelkedő, önálló flóraszívet, amelynek őshonos növényzete — a szőlő- és a bányaművelés által érintetlenül hagyott — peremi területeken maradt fenn. Jellemző növényei a *tavaszi héric*s (Adonis vernalis), a *selymes peremizs* (Inula oculus-Christi), a *kököröcsin* (Pulsatilla grandis, P. nigricans), az *árvalányhaj* (Stipa pennata), a *nagy ezerjófű* (Dictamnus albus) stb. Fás növénye a molyhostölgy (Quercus pubescens), míg az akác (Robinia pseudacacia) a meddőközet megkötésére mesterségesen behozott faj.

A helyi éghajlat miatt alsóbrendű állatvilága ugyancsak eltér a környező területekétől. Értékes a madárvilága: *baglyok*, *vércsék* és a hazánkban szórványosan fészkelő *kövírgő* élnek itt.

A szőlőkultúra első nyomait a rómaiak idejéből ismerjük a hegyen. A mai szőlőművelés legrégebb emléke egy présház, gerendájába 1562-es évszámot véstek. Írásos emlék az 1734-ben íródott *Sági Hegységnek Törvénye* című helyi jogszabálygyűjtemény, amely magyar nyelven, 12 articulusban szabályozza a gazdálkodást. Jelenleg a hegy területe nagyrészt szőlő, mégpedig elsősorban olaszrizling.

A bányászat kezdetleges formában már ősidők óta folyt, de a hegy eredeti alakját elpusztító tevékenység 1910—1958-ig tartott. Mély bányaudvarokat alakítottak ki, ahonnan mintegy 1,7 millió vagon követ hordtak el. A munka négy szinten folyt — nyomai ma is láthatók —, s a természeti kincsekben jóvátehetetlen kárt okozott. A hegy belsejének feltárása viszont lehetőséget adott egy kialakult vulkán szerkezetének tanulmányozására.

A szőlőművelés és a bazaltbányászat során előkerültek az újkor csonteszközei, a rézkor edényei, a későbronzkori urnasírok, a korai vaskorból való fegyverek, ékszerek, díszes kerámiaedények. A leletek nagy részét a bánya tulajdonosa, dr. Lázár Jenő gyűjtötte össze és hagyta az utókorra.

A Sághegy legkorábbi emberi települését az újkorból ismerjük. Az i. e. III. évezredtől kezdődően a rézkorban, majd a bronzkorban egyaránt lakott település volt. Erről tanúskodik az első vitrin leletanyaga: kőpengék, kapák, agancsból készült balták, csonttűk,

csonttáruk, orsógombok, orsókarikák, agyagnehezékek.

Az illírek ősei, valamint a pannonok az i. e. 12. század táján telepedtek meg a Nyugat-Dunántúlon, s jelentős települési központjaik egyikét a Sághegyen építették fel. A kor számtalan tárgyi emléket Lázár Jenő ásatásaiból ismerjük. A stratégiai jelentőségű helyen, egészen a vaskor végén érkező keltáig folyamatos volt az élet.

A változatos formájú, de még korong nélkül készített agyagedények egy része a ság-hegyi településhez tartozó temetőkből került elő. A hamvat tartalmazó urnák, az „útravalóval” teli edények és a használati tárgyak fölé kisebb-nagyobb halmokat emeltek. A sághegyi település jelentőségét növelte a helyi fémfeldolgozás.

Pannonia provincia (a mai Dunántúl területe) négy évszázadon keresztül a római birodalom része volt (i. e. I—IV. sz.). A tartományt behálózó kereskedelmi- és hadiutakat a Sághegyen bányászták (sötétszínű) bazalttömbökkel burkolták. A hegy napos lejtőin villagazdaságok épültek, ekkor honosodott meg a szőlőművelés.

A Sághegy első okleveles említése 1275. október 14. Ismeretes egy *Vak Béla* királyunkról szóló monda is, amely egy váreépítési kísérletről szól.

Ezzel a történeti anyag lényegében „kimerült”. A múzeum legutolsó vitrine a „tudománytörténet” feliratot viseli. Itt találhatjuk azoknak a tudósoknak a képeit és pár soros életrajzát, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek a Ságheggyel, vagy közvetlen környezetével. Egyetlen vitrinben a hegy kutatóinak és szerelmeinek csak néhány képviselője kaphatott helyet. Pedig *Berzsenyitől* kezdve *Simon Istvánig* és *Weöres Sándorig* sokan megénekelték a „táj dicsét”, a Sághegyet.

Első helyre kívánczik *Eötvös Lóránd* (1848—1919) neve. 1891-ben Eötvös Lóránd és munkatársai a Sághegyen először próbálták ki a szabadban a később világhírűvé vált Eötvös-féle torziós ingát. 1887-ben kezdte meg a nehézségi erő változásainak mérésére alkalmas eljárás és műszer kidolgozását és olyan környezetben szeretne volna kipróbálni az ingát, amelyen a síkságból kiemelkedő, nagy tömegű terepalakulat — hegy — vonzóhatását vizsgálhatja meg a környezet

vonzásától mentesen. Fontos volt, hogy a hegy vonzóerejét előre ki lehessen számítani, vagyis ellenőrizni lehessen a műszert. Ismerni kellett a kiemelkedés térformáját, geológiai szerkezetét és anyagát is. Így esett a választás a Sághegyre. A hegyen végzett kísérletek igazolták az elméletet, az inga a szabadban is jól vizsgázott. Erre a fontos tudománytörténeti eseményre utal a Turistaház mellett lévő nagy bazalt- emlékmű.

Számunkra még három név lehet érdekes. Az egyik a celldömölki születésű botanikus *Gayer Gyuláé* (1883—1932). Számos botanikai értekezése jelent meg a hazai és a külföldi lapokban, folyóiratokban, főleg a Dunántúl flórájára vonatkozólag. A másik botanikus *Borbás Vince* (1844—1905). Egyik munkája, Vasvármegye növényföldrajza és flórája, 1888-ban jelent meg. A harmadik pedig *Kreszmerics Ferenc* (1766—1832), a „tudós sági pap”, az első magyar—latin szótár szerkesztője.¹

A Sághegyi Múzeum jelentős mértékben segíti a Sághegy és Vas megye természeti kultúrtörténeti értékeinek megismerését. Ha valaki Celldömölkön jár, nézze meg ezt a kicsi, de annál értékesebb kiállítást.

Tarcsi Ilona

A Szalmás-kórus Szigetszentmiklóson

A helytörténeti kutatás egyik témaköre a munkásmozgalom helyi anyagának összegyűjtése. Szigetszentmiklóson a honismereti szakkör évek óta gyűjti a *Szalmás-kórus* itt-tartózkodásának emlékeit. A kutatás szerint éppen 40 évvel ezelőtt, 1939-ben került a munkáskórus Szigetszentmiklósról, a maguk vásárolta vikendtelekre, ahol a csendőrök gyakori zaklatása elől kerestek menedéket.

Nemrég ünnepeltük *Szalmás Piroska* születésének 80. születésnapját. Nyolcvan éves lenne, s már 37 éve halott, de emléke itt él közöttünk. A fővárosban és Szigetszentmiklóson is utcát neveztek el az évfordulón róla, a munkáskórus névadójáról, vezetőjéről. Az évforduló kapcsán ismerkedjünk meg a szocialista zeneszerző életrajzával, munkásságával.

Szalmás Piroska 1898. augusztus 7-én született Budapesten. Eredetileg zene-

tanár és zongoraművész volt. Édesapja fiatal korában újságíró: jó tollú, élénk szellemű, nagy kulturájú ember. Piroska az 1920-as években zenei életünk sokat ígérő reménysége volt. Zongoratanári és művészdiplomát szerzett: *Bartók Béla*, *Weiner Leó*, *Thomán István* voltak a mesterei, tanárai. Koncertezik, zongorázik és tanít. Rengeget olvas, megtanul németül, franciául és angolul. 1929-ben szerzett előmenye egész életpályáját megváltoztatta, ekkor került ugyanis kapcsolatba a munkásmozgalommal és tagja lett a Szociáldemokrata Pártnak.

Rendkívül termékeny, gazdag és sokszínű alkotómunkájának eredménye: 10 év alatt — 1930 és 1940 között — mintegy 80 zeneszámot, 64 dalszöveget és 46 négyes- és ötfős kórusművet írt. 1932-ben megírta a *Munkás rekviemet*. Kis zenekarra, négyes- és ötfős kórusra is készített műveket.

A róla elnevezett Szalmás-kórus 1930-ban alakult 7 fővel, létszáma egy évtized múlva 70 főre gyarapodott. Először a pesterzsébeti *Csiliben* léptek fel forradalmi dalaikkal. *Szakasits Árpád* felismerte és mindvégig támogatta a kórus munkáját. De pártfogolták a Szalmás-kórust a fiatal, szocialista költők is, pl. *Zelk Zoltán*, *Benjámín László*, *László Gyula* és *József Attila*.

Szalmás Piroska elsőként szerzett zenét *József Attila* verseire. Ilyenek voltak például a *Medvetánc*, a *Lopók között*, a *Szegény ember balladája* — című versek, melyeket évekig műsorukra tűzve énekeltek. De ugyanúgy szerepeltek a kórus műsorán *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* által gyűjtött népdalok is. A népdalok mellett megszólaltatták az elnyomott népek hangját megörökítő alkotásokat is, néger,

A Szalmás-kórus veterán tagjai a múzeumban (1977)

¹ Ld. *Zongor Ferenc* írását a *Honismeret* 1976. 5. számában. (Szerk.)

indián és kínai dalokat. Öntudatra, harcra, optimizmusra és a forradalom dalaira nevelték a tömegeket. Persze a csendőrség állandóan cenzúrázta műsoraikat, figyelte lépéseiket. A kórus működését többször is betiltották, de más néven tovább működött. A még élő veterán kórustagok így jellemezték Szalmás Piroskát: — Lázadó és lázító volt. Maga is írt dalszövegeket, szatírákat, és minden szavával, minden kottafejjel lázított a burzsoá rend, a fasizmus ellen — optimizmus, a szocializmus eljövételét hirdetve.

„Dallal harcolt, harcra tanított” — ezt vésték Szalmás Piroška siremlékére.

A Szalmás-kórus 1939-ben került Szigetszentmiklósrá, itt vették egy 200 öles telket, erre építették fel nyaralójukat. Itt nyugodtan pihenhettek a hétvégeken, fürödhettek, szemináriumokat tarthattak, és csendben énekelhettek. A német megszállás után nehéz lett a sorsuk, és a kórus elmaradott a tanyáról, jött a háború, 17-en ottmaradtak a haláltáborokban, a többiek pedig szétszóródtak. A felszabadulás után a megmaradtak újra rendezték soraikat és 1948-ig működtek.

Szalmás Piroška 1941. augusztus 13-án hirtelen meghalt, de a nevét viselő kórus tovább folytatta a megkezdett munkát.

A helytörténeti múzeumban egy tablón láthatjuk a munkásmozgalmi erekléket, a Szalmás-kórus szigetszentmiklósi tartózkodásának emlékeit. Három évi kutatásom eredményeit tavaly egy pályamunkában foglaltam össze, a 43 oldalas munka a Pest megyei Levéltárba került. A még élő veteránoktól sikerült számos dokumentumot begyűjteni, köztük Szalmás Piroška és *Beregi Ilona* által fényképe-

Cséplés Űri Bálint gazdánál
Szigetszentmiklós, 1940

zett 105 db negatívot, amelyek igen becses helytörténeti ereklék. Mintegy 50 felvétel a kórus életét őrzi, a másik 55 felvétel pedig néprajzi témákat tartalmaz, a cséplés, a halászat, a gyékényhordás, valamint a népviselet témaköréből valók.

A fenti példa azt bizonyítja, érdemes a helytörténeti kutatóknak a munkásmozgalmi adatokat is feldolgozni, vagyis minden adatra oda kell figyelni. Számos újságcikk jelent meg a kutatás eredményeiről az utóbbi években. Azóta utca neve őrzi és egy brigád viseli a falunkban Szalmás Piroška nevét. Így lett ismert a Szalmás-kórus tartózkodása a Csepel-szigeten és mindez a helytörténeti kutatás eredménye.

Vöö Imre

A nagykanizsai Honismereti Munkabizottság tevékenysége

A Hazafias Népfront Nagykanizsai Honismereti Munkabizottsága nyolc évvel ezelőtt alakult meg, s csaknem félszáz tagja — az idős nyugdíjasoktól a diákkorúakig — foglalkozik a város történetével. Adatokat gyűjtenek, régmúlt idők emlékeit kutatják, és munkájuk eredményét a bizottságon belül közreadják.

Kötetlenül tevékenykednek, többnyire egyénileg vagy kis csoportokban. Az évek folyamán mind az egyéni, mind a csoportos kutatás szakosodott. Ki Nagykanizsa török korabeli történetével, ki a város XIX. századi polgárosodásával, ki pedig a postatörténettel, a vasúttal, a térség vízhálózatával, továbbá üzemtörténettel és munkásmozgalmi események feltárással foglalkozik. Munkájuk eredményéről beszámolóikban adnak számot. A város neves szülöttjeiről gyűjtött adataik hasznos forrásmunkák. Értékesek a város idős polgárainak visszaemlékezései és ezeknek egy része magnetofonszalagon is meg van örökítve. Említést érdemel a fotósok tevékenysége: a város eltűnő és újjáépülő képeit örökítik meg. Az anyagból fotóarchívum készült, hogy segítse a későbbi kutatók munkáját. A fotósok által időnként megrendezett vetítettképes „városnéző sétáknak” nagy a közönsége.

A munkabizottság tagjainak a város műemléki és városképileg védett házaira vonatkozó feltárássait, a fényképsorozatot, a honismeret körébe vágó javaslatait a szakvezetés is értékeli.

Az Országos Műemléki Felügyelőség kaposvári kongresszusán elhangzott felhívás nyomán a város egykori neves lakójának síremlékei kerülnek valálóra. E tekintetben rendkívül gazdag a helyi zsidótemető nagyértékű síremlékeivel.

Az eddigi eredmények mellett sajnálattal kell megemlíteni, hogy ez a munka öntevékeny igyekezet eredménye, és nélkülözi a szakavatott történész irányítását, útbaigazítását vagy szükség esetén a segítőkész helyesbítését. A szorgalmas munka megérdemelné az anyagi támogatás fokozását is.

A városi tanács anyagi és erkölcsi támogatása lehetővé tette, hogy meginduljon a Nagykanizsai Honismereti Füzetek című kiadvány.

Honismereti Munkabizottságunk célja: feltárni jelenünket, megmenteni a múlt emlékeit, s közreadni azokat, hogy a jövőnek is haszna legyen belőle.

Dénes Gyula

Czakó Gyula

(1922—1979)

Sajószentkirályon született 1922-ben, földműves családban. Iskoláit nehézségek között Tornaalján és Miskolcon végezte testvérbátyáinak anyagi segítségével. Katonai szolgálatából és a fogságból hazatérve Szlovákia területén élő édesapjának segített a földműve-

lésben, mert mint magyar, hivatali munkát nem kapott. 1946 decemberében az áttelepítés elől Magyarországra menekült és Sajókazán, Nagybarcán, majd a Sajó menti Vegyiműveknél, végül 1953-tól az Ózdi Kohászati Üzemeknél helyezkedett el.

A hivatali teendői mellett a honismereti munka során állandó kapcsolatban maradt a faluval, a falu életével. A honismeret volt a szenvedélye, erre áldozta szabadságát is. A paraszti munkát fiatalon megismerte, szokásainak, hagyományainak gyűjtését fáradhatatlanul szervezte. Irodalmi tevékenysége — a szervezésre fordított idő miatt — nem tudott kibontakozni. A mozgalom tisztségviselője volt. Tagja volt a Magyar Néprajzi Társaságnak és a Borsod megyei Hazafias Népfront Honismereti Bizottságának elnökhelyettesi funkcióját töltötte be. Az Ózdi Népművelési Intézmények által fenntartott honismereti körben megalakulásától, 1963-tól tevékenyen részt vett, 1969-től a kör szervező titkára volt.

Tevékenysége a tárgyi gyűjtések szorgalmazásán, a gyűjtött anyag rendszerezésén kívül a szellemi gyűjtés publikálásának megszervezésére is kiterjedt. Munkásságának eredménye volt a *Lakóhelyünk Ózd* és a *Honismereti Közlemények* című kiadványok megjelentetése. Nemcsak ezzel, hanem az évről-évre megrendezett néprajzi kiállításokkal tette ismertté az ózdi eredményeket. Lelkesen segítette a keleméri Tompa Mihály Emlékbizottság munkáját is.

Váratlan halála nagy veszteség nemcsak honismereti körünknek, hanem az egész Honismereti mozgalomnak is.

Dobosy László

A Darjeeling-i vándor

1973-ban a háromszéki hegyek aljából különös útra indult egy székely fiatalember. Gyalogszerrrel vágott neki annak az indiai vándorútnak, amelyen egykor földije, *Kőrösi Csoma Sándor* járt. Felszerelése, úticsomagja szegényes volt, pénze alig.

„A Csoma útján úgy akartam járni, mint ő” — mondta. Hátizsákjának alján székely ruhát takargatott, s egy marékra való földet, amelyet Csomakőrösön a diófák alól szedett. Ott született, s ott volt boldog gyerek Erdély nagy fia, *Kőrösi Csoma Sándor*.

A késői vándor, aki elzarándokolt a

Darjeeling-i temetőbe, *Jakabos Ödön* volt.

1979 októberében Jakabos Ödön Kézdivásárhelyen meghalt. 39 évet élt.

Temetésén ott voltak azok a jóbarátok, ismerősök, akiket oly sokszor örvendeztetett meg a nagy utazás élményeivel. Ők kísérték utolsó útjára azt az embert, aki hónapokig rőtta az indiai ösvényeket, a sivatagok karavánútjait.

Miért vállalta ezt a küzdelmes utat? Derűsen válaszolt: „Ha meghalok, lassan a nevem is elfelejtjük, de arra még sokáig emlékeznek majd, hogy élt valaki a huszadik században, aki Háromszékről nekivágott az indiai útnak, hogy egy kicsit megkapálja, rendbehozza Csoma Sándor sírját. Az örökségre akartam emlékeztetni honfitársaimat, utódainkat.”

Am akik hallgatták Jakabos Ödön számadásait, azok tudják, hogy kincset érő értéket hozott vissza erről a zarándokútról. Visszahozta annak a különös világnak képét, amit egykor Kőrösi Csoma Sándor látott. S a nagyszerű megfigyelésekről, szép, izes székely beszéddel adott számot. Mert visszatérése után újra vándorutakra kelt, hogy bejárja Erdélyt, Románia más vidékeit, Csehszlovákiát, Magyarországot, Jugoszláviát, s elmondja élményeit, tapasztalatait. S bár pénze itthon is csak kevéske volt, kincsét két kézzel szórta. Nagy betegen is elindult, ha hívták. Pedig az utolsó években egy emeletnyi lépcsővel is csak szenvedve tudott megbirkózni. Csaknem tizezer fényképet osztott szét Kőrösi Csoma sírjáról. Feljegyzései, kéziratái 1475 oldalt tesznek ki. Dédelgetett álma, hogy könyvet ír az útról, vele szállt sírba Kézdivásárhelyen.

Ki volt Jakabos Ödön?

Ha néztük, hallgattuk, olyan érzésünk volt, hogy proféta, misszionárius, s egy nagyon egyszerű székely vándor egy személyben. S kerestük a magyarázatot, hogy mi éltette, mi fűtötte ezt az embert? „Soha nem voltam se erős, se bátor, csak az akaratomnak köszönhetek mindent” — nyilatkozott a rádió riportereinek. Kicsi gyerek volt, amikor megkérdezte apját, hogy ki volt az a

Kőrösi Csoma, akiről a szomszéd utcát elnevezték. S amit az édesapa akkor mondott a nagy vándorról, azt mind a szívébe fogadta.

Attól kezdve gyakran indult magányos utakra, később egyre messzebbre, készült a nagy erőpróbara. Évek alatt levelek százaival keresett ismerősöket, barátokat Indiában. Így aztán néha-néha a templomlépcsőkön, erdei ösvényeken töltött éjszakák után, fedeles kunyhókban is lehajthatta fejét. Mert ezek a távoli barátok is csak szegény emberek voltak. A nagy cél előtti utolsó városkában egy indiai baráttól harminc forintnak megfelelő rupitát kapott. Ebből vett ki egy pinceszobát Darjeelingben, s jutott még naponta egy cipóra is. Arra vizet ivott, annyi volt a napi élelme.

Azon a nevezetes reggelen felöltötte székely-ruháját, s elindult a temetőbe. Milyenek voltak azok a pillanatok, amikor végre meglátta Kőrösi Csoma Sándor nyughelyét? Jakabos Ödön nem szégyellte bevallani, hogy a kinkeserves úton, akkor sírt először. Könnyekkel küszködött, amikor elszórta a szülőföldről, Csomakőrösről hozott földet. Aztán végtelennek tűnő nyugalom szállta meg, amely abból az érzésből fakadt, hogy a hatalmas távolság ellenére mintha ott lettek volna a háromszéki barátok, ismerősök is vele. Otthon voltak, Kőrösi Csomaeknál.

Kitartó, szívós ember volt Jakabos Ödön. Akaratereje pedig letiporhatatlan. Az ilyen férfi számon tudja tartani, hogy mikor csordulnak ki könnyei. Jakabos Ödönre visszafelé is ezer veszély lesett. Teve és elefántkaravánokkal járta a sivatagi utakat, munkát vállalt hajókon, vérengző törzsek földjén gyalogolt, mégse sírt soha. Csak még egyszer, mikor hazatért, s az erdélyi Csomakőrösön, az egykori szülőház udvarán széthintette azt a földet, amelyet a Darjeeling-i sírról hozott.

Jakabos Ödön megjövendölte magáról, hogy a nevének talán elfelejtjük, de a nagy útra még sokáig emlékezni fognak majd. Mert a hulló csillagoknak nincs nevük, ám fénycsóváik óriási távolságokat ragyognak be.

Rakó József

Benedek Elek szolgálata¹

Melyik az igazi Benedek Elek? Hiszen szinte két külön emberi és írói jellem meg pálya képe él emlékezetünkben.

Egyik: a mesemondó. Ez az ismertebb, az előbb és hatékonyabb. Nincs olyan nemzedéke a magyarul olvasóknak ebben a században, amelyik ne tudna róla, ne olvasta volna a meséit, mondáit, ne érezte volna szív-közelben magához a jóságos Elek apót, aki lehajolt a gyermekekhez és így nevelt szeretetre. Meséinek nagy ereje, népszerűsége abban rejlik, hogy ezek a mesék a népköltéssel tartanak nagyon szoros rokonságot. Benedek Elek a nép ajkáról gyűjtötte össze és dolgozta fel őket, visszajuttatva megint a néphez. A folklórtudomány ma a szó és a hang szerint való lejegyzés híve, s ebbeli igyekezetében a modern technika minden eszközét igénybe veszi. Benedek Eleknek csak a ceruzája és a szíve állott rendelkezésére, de fáradságot nem ismerve használta mind a kettőt. Szándékosan átírta a meséket, amelyeket így az ő egyéni művei is lettek, de ott maradt rajtuk a népi képzelet és alkotó ihlet hímpora, üdesége. A népmesék igazsága az ő igazsága volt, ezt az igazságot nem átalakította, hanem vállalta és felelősítette. Saját vallomása szerint mindig vigyázott arra, hogy a mesék átírása közben meg ne hamisítsa a nép észjárásának, mesemondó nyelvének karakterét. A humor az ő tollán megmaradt népi humornak, az erkölcsi tanulság a nép erkölcsének, az igazság a nép, az egyszerű emberek igazságának. Semmi sem csorbult, de a magyar irodalom új, csodálatos mesékkal gazdagodott és a mesék igaz, szép irodalommal és művészettel telítődtek még jobban. Így gyűltek össze a mesék, s rajzolták ki Elek apó ma is bennünk élő képét, így gyűlt őt kötötté a *Magyar mese- és monda-világ*, s ismertük és ismerjük meg belőle még jobban múltunkat és önmagunkat.

A másik portré: a harcos publicistáé. A gyermekek jóságos mesemondója ugyanis egy időben felnőttek hűségese küzdőtársa volt. Cikkeiből, karcolataiból vagy országgyűlési felszólalásaiból egy harcos közéleti ember jelleme bontakozik ki előttünk. Az ő igazsága itt is a nép, az egyszerű emberek, a szegény falusiak, a néppel közösséget vállaló éppoly szegény néptanítók és tanárok igazsága, de azért nem a mesék szelidségével, hanem a demokrata közéleti ember keménységével kellett harcolnia. Benedek Elek publicisztikai írásaiból egy korszak küzdelmes képe, fájdalmai, problémái lépnek elő. Bátor közíró volt, minisztereknek és főispánoknak mondta meg kertelesség nélkül a véleményét. Az országgházban megvonták tőle a szót, hol volt, hol nem volt közlési lehetősége, újságja, de nem hallgatott el mégsem. Nem lehetett a hatalmasok talpnyalója, mert az elindító otthoni környezet, a székely szegények világa harcra és munkára kötelezte el. Harcolt és dolgozott ezekért a szegényekért, elsíratta belső zokogással az Amerikába kényszerülő székelyek sorsát, ipart álmodott szülőföldjére, az édes anyaföldre (milyen megrendítő hűség érzik ki, máig ható erővel ebből az elnevezéséből is!). Nem volt olyan megmozdulás a Székelyföld helyzetének jobbítására, amelyben ne vállalt volna részt, még ha félre is taszították, még ha mellőzték is, még ha az ő édes anyaföldjének szegényei nem is tudhatták meg, hogy mit tesz értük. Lapot szerkesztett a falusi tanítóknak, mert küldetésük tudatára akarta ébreszteni őket és harcolt a jogaikért. Olyan publicista volt, mint később *Móricz Zsigmond*, aki a szavakat és a cselekedeteket nem akarta szétválasztani soha.

Két külön ember lett volna?

Erős Közös vonás forrasztja egyé a két portrét. A szolgálat elhivatottsága és vállalása. Szolgálat volt számára a közírás, szolgálat a mesegyűjtés, szolgálat az egész

¹ Születésének 120., halálának 50. évfordulójára.

élete: Ezért jött haza 1922-ben az édes anyaföldre, irodalmat szervezni, gyermekeknek lapot szerkeszteni. A mai újságírás körülményei között szinte el se tudjuk képzelni, mit jelentett Kisbácsonban, egy székely falucskában szerkeszteni, Szatmáron nyomtatni a gyermeklapot, hogy az pontosan eljusson Erdély gyermekeihez. És mégis eljutott. Szolgálatot látott ebben is, miként a kulturális értékek megőrzésében, a hagyományok ápolásában. Hetven esztendőskorában, 1929-ben, szolgálat közben érte a halál. Utolsó leírt szavaival üzent az erdélyi magyar író társaknak: „Fő, hogy dolgozzanak.” Nem kívánt vezér lenni, nem vágyott elismert érdemekre, túl volt minden hiúságon (ha egyáltalán megkísértette valaha), életének egyetlen célja és értelme volt: hogy segítse az életet. Az édes anyaföld népének életét.

Beke György

A 125 éves Vasárnapi Újság

Fél évtizeddel a szabadságharc vérbefojtása után, 1854. március 5-én, a még mindig bűnültséggel küszködő magyar művelődési életben egy vegyes tartalmú képes hetilap jelentkezett: a Vasárnapi Újság. Kiadója a nagyhirű Landerer és Heckenast cég, szerkesztője Pákh Albert, Petőfi egykori barátja, aki haláláig megmaradt a lap mellett. Súlyos betegen is, többnyire ágyban fekvve, kitűnő irányítónak bizonyult. A lap ötlete Jókai Mór agyában fogalmazott meg, aki a betegeskedő Pákh mellett orosz-lánrészt vállalt nemcsak a cikkírás, hanem a szerkesztői munka terén is; mint Pákh írta róla: „napról napra szerelmesebb a vállalatba”. Eleinte Pákh, Gyulai és Jókai írta tele a lapot, de a munkatársak száma nemsokára szépen gyarapodott: a lap negyedszázados jubileumán már ötvenhatan voltak. Fennállása első évtizedének végén már hétézer előfizetője volt, ami akkoriban tekintélyes számnak számított. Eredetileg néplapnak szánták, lassanként azonban a középrétegek lapja lett.

Pákh halála után Nagy Miklós szerkesztette csaknem négy évtizeden keresztül, majd utolsó másfél évtizedében Schöpflin Aladár közreműködésével Hoitsy Pál. Csaknem hét évtizedes fennállás után, 1921-ben szűnt meg az újság. Hét évtized a sajtó-

Győr városának egykori képe az 1854. évfolyamból

történetben nagyon hosszú idő, hiszen mikor az első kimutatást készítették a magyarországi hírlapirodalomról, 1861-ben, 52 magyar hírlap és folyóirat jelent meg. Rá négy évtizeddel már csaknem ezer, de ebből mindössze négy (!!!) volt olyan, amely hasonló kort ért meg, mint a Vasárnapi Újság.

A Vasárnapi Újságban egyaránt jelentek meg politikai, művészeti, ismeretterjesztő cikkek, útleírások, történeti közlemények s nem utolsósorban szépirodalom. Ez a vegyes jelleg, a témák sokfélesége, hét évtized termése egy rövid évfordulós megemlékezésben a kellő mélységig nem elemezhető. Ez egy monográfia feladata lehet — ami nemcsak az évforduló miatt lenne időszerű.

Ez az írás erősen leszűkítetten, elsősorban a Vasárnapi Újság honismereti-helytörténeti vonatkozásait elemzi. Ezzel távolról sem akarjuk azt a látszatot kelteni, mintha az ilyen tárgyú írások alkotnák a lap gerincét, s értékelésük a lap megítélése szempontjából bármilyen formában is meghatározó lenne. Ami indokolja, hogy a Honismeret megemlékezzen a Vasárnapi Újságról, az a sokszáz helytörténeti és honismereti cikk, amely a lapnak elsősorban 1850/60-as években, s kisebbrészt az 1870-es években megjelent számaint máig is forrásértékűvé teszi. S nemcsak az írások, amelyek szerzői között akad író, mint *Jókai Mór*, történész, mint *Lehoczky Tivadar*, s a névtelenség homályába vesző tollnokok. Ezek színvonala vegyes. Van köztük édeskés életkép, történeti elemző munka s minden, ami e kettő között elfér.

Az írással egyenértékűek, sőt azokat gyakran felül is múlják az illusztrációk. Várak és kastélyok százairól, tájakról, falvakról és városokról, vendégfogadókról és palotákról, kunyhókról és pásztoréptményekről kapunk hiteles képet. Felvonulnak a korabeli Magyarország alakjai: magyarok és nem magyarok, polgárok és parasztok, iparosok és koldusok, házáló kereskedők és még sokan mások. Mintha a XIX. század második felének panoptikumá állana előttünk. Vannak olyan, azóta elpusztult, vagy súlyos károkat szenvedett műemlékeink, amelyekről a Vasárnapi Újság közölte az egyetlen, vagy a leghitelesebb rajzot. Ha egyszer veszi valaki magának a fáradságot, s kezdetektől a fényképezés tömegessé válásáig összeállítja a hazánk, településeket, épületeket ábrázoló festmények és grafikák reprezentatív albumát, abban a Vasárnapi Újság illusztrációit külön kiemelt hely illeti meg.

A Vasárnapi Újság a múlt századi olvasónak igyekezett bemutatni az egész országot, képben és szóban, közérthetően. A nemzeti múlt felelevenítése, a történelmet idéző műalkotások bemutatása a kiegyezés előtt politikai szempontból sem volt közömbös, bár az újság nyíltan sosem politizált, helyt adott minden politikai áramlatnak. A korabeli olvasó, ha az országot, az egyes vidékeket s azok történelmi emlékeit akarta megismerni, kevés választása akadt: *Magda Pál*, *Vályi András* vagy *Fényes Elek* geográfiai-statisztikai kötetének száraz adatsorai mellett az újságokban-folyóiratokban megjelent úti levelek, a Tudományos Gyűjtemény néhány várost vagy tájat bemutató írása mellett csak *Hunfalvy János* Magyarország és Erdély eredeti képekben (I—III. Pest, 1855—1864) c. művét vehette kézbe.

A Vasárnapi Újságban a tájismertetések (Dévénytől Erdélyig) a városok, falvak bemutatása mellett sok, helytörténeti szempontból fontos oklevelet és történeti följegyzést is közöltek. Némelyik eredetije azóta elpusztult vagy hozzáférhetetlenné vált. A Vasárnapi Újság honismereti tárgyú cikkeinek legteljesebb bibliográfiája máig *Szinnyei József* Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertáriumában található meg, tárgykörök szerint szétszórta. Ugyancsak *Szinnyei* volt az, aki a Vasárnapi Újságban 1873—1894 között évről évre összeállította a Magyarországon megjelenő hírlapok jegyzékét. A művészettörténeti — jórészt építészettörténeti — tárgyú cikkek teljességre törekvő bibliográfiája (annotációval) az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának gyűjteményében van. A tervezett, s végül mégis félbemaradt magyar művészettörténeti bibliográfiához készítette e sorok írója, a Vasárnapi Újság 1900-ig terjedő évfolyamaiból.

A Vasárnapi Újságban megjelentekhez hasonló, fametszetekkel illusztrált történeti-honismereti cikkeket közölt még két másik szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilap, a Vasárnapi Újságnál egy évtizeddel később alakult *Házánk s a Külföld* — *Emich Gusztáv* kiadásában —, amely 1865. január 8-án indult s 1872. december 26-án szűnt meg úgy, hogy beleolvadt a Vasárnapi Újságba. A másik — Magyarország és a Nagyvilág — 1865. október 1-én indult és 1884. január 6-án szűnt meg; kiadói a Deutsch testvérek, majd 1875-től az Athenaeum. Fennállásának utolsó két évében egyik szerkesztője *Mikszáth Kálmán* volt.

Az ismertett hírlapokkal honismereti szempontból egy csokorba tartozik a könyvnyomati képeket közlő, rövid életű, *Thaly Kálmán* szerkesztette Nemzeti Képes Újság c. ismeretterjesztő hetilap is; megjelent 1863. január 1. és szeptember 30. között. Szin-

tén könyvomatos volt, de hosszabb időt ért meg az Ország Tükre c. budapesti képes közlöny, amelyet Balázs Sándor alapított és szerkesztett 1862. január 1. és 1864. április 11. között.

A Vasárnapi Újság és a felsorolt lapok kevés könyvtárat gazdagítanak, igazi ritkaságok, féltett kincsek. Az Országos Széchényi Könyvtár például állagvédelmi szempontból csak mikrofilmen bocsátja az olvasók rendelkezésére a Vasárnapi Újságot, amelyet mindig is sokan forgattak, illusztrációit a turistakalauzok csakúgy használták, mint honismereti-helytörténeti művek. A fadúcok gyűjteményét — mint elmondta — Zolnay László 1944-ben még látta, azóta nyomuk veszett, minden bizonnyal megsemmisültek, ami súlyos kár ugyan, mert a reprodukció nem érhet föl az eredeti nyomattal, de mégsem végzetes.

Ez az évfordulós tisztelgés a Vasárnapi Újság emléke előtt szerencsére nem valami kései „halottisirató”. A Vasárnapi Újság megszűnése óta is él, kiemeríthetetlen kincsbánya, amelyet ismernek és megbecsülnek. A „testvérlapjait” talán kevéssé használják, pedig jól kiegészítik a Vasárnapi Újság körképét.

Az évforduló kapcsán mégsem lehetünk elégedettek, hiszen nemhogy egy nagyobb szabású értékelő tanulmány, netán monográfia nem jelent meg a több mint fél évszázada megszűnt lapról, de nincs megfelelő bibliográfia sem. Bizony akár a fővárosi, akár a vidéki kutatóknak, a szülőföldje múltja iránt érdeklődő embernek nehéz a több mint félszáz vaskos kötetet végigforgatni, még ha ebben segítenek is az évi tartalommutatók. Nagyon időszerű lenne elkészíteni a Vasárnapi Újság, s az említett országos jellegű hetilapok együttes honismereti-helytörténeti bibliográfiáját, ami feltétlenül egyben képbibliográfia is lenne. A másik feladat egy reprezentatív képes-szöveges album megjelentetése lehet: válogatás a Vasárnapi Újság honismereti cikkeiből, illusztrációiból.

Csorba Csaba

Kétszáz éve született Egyed Antal

A szociográfia első magyar úttörőinek egyike, *Egyed Antal* 1779. június 13-án született. Iskoláit szülővárosában, Székesfehérvárott végezte, majd 1801-ben a pécsi szemináriumba került. Két év múlva pappá szentelték. 1803—1807-ig több Tolna megyei helységben káplán, majd Bonyhádon, később Paks, végül Dunaföldváron plébános, 1832-től apát. Korának egyik legműveltebb embere volt, több nyelvet ismert és élete során híres könyvtárat gyűjtött. Bonyhádi éve alatt kötött barátságot a pályakezdő *Vörösmarty Mihállyal* és okos tanácsokkal, gazdag könyvtárával segítette az ifjú költőt. Barátságuk alapja a kölcsönös rokonszenvben túl a közös cél volt: a magyar nyelv pallérozása, az irodalom szeretete, a műveltség terjesztése és a nép helyzetének jobbítása. Egyed 1822. március 15-én távozott Bonyhádról, de Vörösmartyval való barátsága továbbra is megmaradt. A költő a következő szavakkal buzdította az alkotásra:

*Élj s mint a lefolyó Duna szüntelen élve hazádnak
Érdemmel hosszítsd a rövid életűdöt.
Oktass és magyarul terjesszed az Isten igéjét!*

Egyed Antal maga is verselgetett, de vállalkozott például arra is, hogy átírja a dunaföldvári vőfélyek köszöntőjét, azért, hogy ezek is a „műveltebb korszellemhez idomítva, csinosabb nyelven” szóljanak. Klasszikus latin költőket fordított, elsősorban *Tibullus*, *Horatius*, *Ovidius* költeményeit. Ezek a fordítások a kortársak körében igen népszerűek voltak. 1833-ban a Magyar Tudós Társaság tagjává választotta.

Irodalmi tevékenységén túl Egyed Antal munkássága elsősorban azért jelentős, mert megsejtette a valóságfeltárás új útjait. 1823-ban jelent meg a Tudományos Gyűjteményben Bonyhád mezővárosának rövid leírása című munkája, amelyet 1828-ban követett Tolna vármegye, 1829-ben Paks, 1832-ben Dunaföldvár leírása. Ezek a művek a magyar szociográfia kezdetét jelentik, ugyanis új módszerrel, számos olyan témát örökített meg a lakosság mindennapi életéről, amely napjainkban is becses történeti és néprajzi adalék. Egyed nagyszabású feldolgozást tervezett Tolna megyéről, ezért szerkesztette meg kérdőívét, amelyet pontosan megtervezett. Rákérdezett a településtörténetre, a népességre, a gazdasági és kulturális életre, a népszokásokra, hogy teljes képet kapjon az őt körülvevő világról. A kapott válaszok birtokában olyan ada-

tok álltak a rendelkezésére, ami abban a korban szinte egyedülálló. Ezeket azonban ismeretlen okok miatt nem sikerült feldolgoznia.

A kitöltött kérdőíveket jelenleg a Tolna megyei Levéltár őrzi. A megye 1829-ben 113 helységből állt. Az Egyed-féle összeírás meglévő anyaga 61 község adatait tartalmazza.¹ Elsősorban az Esterházy uradalom területén lévő községek válasza hiányoznak, holllétüket eddig nem sikerült felkutatni. Az igen értékes összeírás teljes egészében sajnos eddig még nem publikálták. Ezért — mutatóként — közöljük a megye községeinek küldött 22 kérdéscsoportot és Szekszárd város jegyzőjének válaszait.

Egyed Antal élete során végig hű maradt reformkori eszméihez. 1848-ban szívvel-lélekkel a forradalom és a szabadságharc mellé állt. Élete utolsó évtizedeiben ismét a költészethez fordult, főleg fordított. 1862. augusztus 22—23. közötti éjjel rablók törtek be hozzá, brutálisan bántalmazták: „éles késsel halálos sebet ejtettek a fején”. 27-én belehalt sérülésébe.

Értékes, körülbelül háromezer kötetre becsült könyveit egy Dunaföldváron létesítendő közkönyvtár alapjainak szánta. A plébánia azonban a könyveket nem adta át a községnek, nem is gyarapította azokat. Könyvtára a II. világháború alatt megsemmisült.

Szekszárd város jegyzőjének válasza

1. Mikor szállották meg a lakosok ezen helységet? Szekszárd mezővárosának meg szállására sem a városból legöregebb lakosok a hagyományokból nem emlékeznek, sem pedig a történetírók sehol arról említést nem tesznek, következetesen a meg szállás idejének emberemlékezetétől fogva valónak kell lenni.

2. Milyen nemzet lakja? Kevert-é? S melyik van nagyobb számmal? Melyik nevelkedik? Melyik fog? A várost a magyar nemzet lakja, kik köre keveredtek ugyan németek is, de azok már úgy megmagyarosodtak, hogy 10 lakoson kívül a magyar nyelvet mindannyian beszélnek.

3. Ha németek, melyik részből jöttek Németországnak? Értik-e a magyar nyelvet? A városban található németek nem úgy szállítottak be, hanem rész szerént Németországnak különböző részeiből; rész szerént pedig hazáknak más részeiből egyenként jöttek be a városba, különböző mesterségeknek gyakorlása végett. A termékre és színűkre, valamint különböző helyekről valók, úgy természetük és színük is különbözőek.

4. Hány sessió vagyon az helyiségben? Hány földet bír? Hány kisház? Hány szellér, Hány nemes? Hány mesterember? A földek sessióra felosztva nincsenek, mivel a lakosok között a szabad vezés és eladás uralkodik, — hanem a dicális conscriptio szerént vagyon 894 1/4 napi szántóföld, melyeket 557 lakosok bírják — ezeken kívül vagynak 277 szellérek, 79 nemes, és 334 mesteremberek.

5. A szántás vetésen kívül, miből szerzik be szükségleteiket? Talán kereskedés? Csalmányok? Szőlő mivelés? Marhatartás? Dohánytermesztés? Fuvarozás által? A szántás vetésen kívül a lakosok, mivel tagos szőlőhegyek vagynak, nagyobb részént

szőlőmívelésből, és kevés marhatartásból szerzik be szükségüket.

6. Hány Ház? Hány Pár? Hány lélek vagyon az helyiségben? Melyik vallásfelekezethez tartoznak? Ha vegyesek, melyik nagyobb? S mindegyik hány lelket számlál? Melyik fog? Melyik nevelkedik? A városban mind összevévén 1331 ház 2054 pár és 8497 lélek vagyon, melyek közül 3527 katolikusok, 696 reformátusok, 17 luteránusok és 13 zsidók, ide nem értvén a fehérszemélyeket, találatnak, — kik számtartás szerént inkább szaporodnak, mintsem fogyanak.

7. Ki a földesura? Egy? Vagy többek? Neveztesenek meg minden közbirtokos urak. — Robot alatt vagynak-é? Vagy contractualisták? Vagy magok árendálják ki magokat? A város a politiai fundatiohoz tartozik, és a Felsőes Helytartó Tanács által adminisztráltatik, a lakosok különben contractualisták.

8. Hány gyermek jár közönségesen iskolába? Télen-é csak? Vagy nyáron? Az iskolák négy rendre vagynak felosztva, amelyekbe közönségesen vevén 583 gyermek jár. Nevezetesen pedig az 1-ső nemzeti iskolába 235, a 2-ik nemzeti iskolába 92, az 1-ső deák iskolába 53, és a leány iskolába 203 leány gyermekek találatnak, kik télen és nyáron, egynehány szegényebb sorsúkat a téli ruhátlanág miatt kivévén, mindannyian egyformán járnak iskolába.

9. Van-é vásárja? Öt orszagos vásárok esnek esztendőnkint a városban, nevezetesen a 1-ső az úgynevezett Virágvásár, mindég hűs-vét előtt egy héttel esik. A 2-ik Aldoói Vásárnak nevezetik, mindenkor abban a héten tartatik, amelyben áldozó csütörtök napja esik. A 3-ik Sarlósi vásárnak mondatik, és mindenkor 2-ik júliusban

1 A következő helységek válasza vannak meg: Agárd, Alsónána, Alsónyék, Apar, Bába, Bátaszék, Belac, Bikács, Bonyhád, Bölcseke, Cíki, Decs, Dunaföldvár, Dunakömlőd, Dunaszentgyörgy, Fadd, Gerjen, Grábóc, Győre, Györköny, Hant, Harc, Hidegkút, Izmény, Kajdacs, Kakasd, Kalazná, Kéty, Kisdorog, Kismányok, Kistormás, Kiszvejké, Ladomány, Lengyel, Madocsa, Májos, Maza, Medina, Mőcsény, Mucsfa, Murga, Nagymányok, Nagyszékely, Nagyvejké, Németkér, Ocsény, Paks, Pálfa, Sárplis, Simontornya, Szálka, Szekszárd, Tevel, Tolna, Varasd, Varsád, Váralja, Várdomb, Závod, Zomba.

ésik. — A 4-ik Kereszti Vásárnak hívatik, és 14-ik szeptemberben tartatik. Az 5-ik vásár Erzsébetnek nevezetik, és 19-ik novemberben esik. — Ezen vásárookra, mint-hogy nagyon kiterjedőek, mindenféle kézi csinálmányokat, fabrikabéli készítményeket, és egyéb természetnyeket hoznak, különösen pedig a ló és szarvasmarha vásárok igen nevezetesek. — A hetivásárok szerdán és szombaton esnek, ahová leginkább a szomszéd helységbeliek fehérlisztet, baromfiakat és gyümölcsöket, egyéb különbözőféle főzelékekkel együtt hordanak.

10. Találtnak-e határjában régi omladékok? Ugymint: templomok, várak, sáncok, római emlékek, vagy szerszámok? Mit tudhatni ezekről az hagyomány után? A régi omladékok közül egyéb nem találtnak a határban, mint egy régi várat képviselő gömbölyű, és mintegy 100 holdat magában foglaló halom, mely körös körül jól felemelve vagyon, és Leányvárnak nevezetik.

11. Van-e erdeje? Nagy, vagy Csekély? És benne faizása? S vadak? Van-e folyó-vize? S tava? S benne Hala? És nádása? Van-e szőleje? Sok? Vagy kevés? Hegyen? Vagy rónán? Milyen bor terem? Melyik színű jobb s tartósabb? Erdeje elegendő vagyon, de abban faizása, minthogy robotot a lakosok nem szolgálnak, nincsen, és így a fát csak pénzen szerezhetik meg a lakosok. Folyó vize vagyon a Duna vize és az úgynevezett Sárvize, melyben számosan különbözőféle halak is találtnak. Vagynak egynehány apró tavai is, melyek mindazonáltal a dunai kiöntésektől származván, ugyanazoknak apadásával el is apadnak. Nádása a tavakban nincsen. Vagyon szélesen kiterjedő szőleje, melyek többnyire hegyen fekszenek, és nagyszámú jóhírű veresbort, és csekély fehérbort teremnek: Jó-ságra és tartósságra nézve pedig a veres a fehéret meghaladja.

12. Milyen a földje? Hegyes vagy róna? Homokos vagy vizenyős? Termékeny vagy sovány? Szántóföldjei és rétjei nincsenek-e kitéve a zápor által történni szokott előntéseknek, s kimosásnak? A földje felére nézve hegyes, felére rónás, természetére nézve pedig termékeny is, de szántóföldjei és rétjei a zápor által történni szokott előntéseknek és a dunai kiöntéseknek ki vagynak téve.

13. Mit természetnek közönségesen a lakosok? Mit leginkább? Minémű gazdaság virágzik a helységben? Vagy környékén? Neveztesse meg a puszták, melyek határosak véle? A lakosok közönségesen mindenféle gabonát és főzelékeket természetnek, leginkább pedig a gabonán kívül földi almát és babot. A városban, mint-hogy a lakosok számára képest kevés a föld, azt jól mivelik és így jó gazdaság virágzik. Szekszárd várossal határos az úgynevezett Palánkipusztja is, mely Szekszárddal egy uradalomhoz tartozik, és árendában bírja Tettes Augustz Antal úr, mint Ns. Tolna vármegyének táblabírája. Vagynak ezen pusztán kevés számmal juhok is, melyek ugyan ezen tisztelt árendás úrnak tulajdonai, és közép tökéletességűek.

14. Vagynak-e nyilvános intézetek az helységben, úgymint fabrika, oskolák, posta, patika, sőtisztviség, közkórház, fakereskedés, rév? Megy-e országos út rajta keresztül, és honnan, merre? A nyilvános in-

tézetek közül vagynak benne a következők: selyemfabrika, oskolák, posta, patika, közkórház és fakereskedés, e mellett országos út is mégyen rajta, és pedig alulról Eszékürül Budára, vagy Fehérvárnak Bécsbe. Itten vagyon tovább Tettes Ns. Tolna vármegyének Curiális Háza is, melyben gyűléseit tartja.

15. Miből áll a lakosok kedves mulatsága? Miből a korosoké? Miből a fiataloké? A lakosoknak kedves mulatsága a korosokra nézve abból áll, hogy vasárnap és innep napokon a délutáni isteni szolgálat után többen egy társaságban a szőlőhegyekre kimenvén, a velük kivitt eledel mellett borozgatnak, és dalolnak, — a fiatalok pedig a mezőkön vagy labdázhatnak, vagy pedig a leányok társaságában az utcákon táncolnak.

16. Milyen az helység fekvése? Emelt helyen fekszik-e, vagy völgyben? Egészséges-e, vagy nem? Hosszan nyúlik-e, vagy kiterül, Hány utcából áll? Össze van-e építve, vagy rendezen? A város felére nézve emelt helyen, felére pedig egyenesen, lapos, egészséges helyen fekszik. Eszákürül dél felé hosszan kinyúlik, de a közepén mégis napnyugatra keskeny, de jól hosszasan kiterjed, összesen 35 utcából áll, és a házak rendezen vagynak építve.

17. Mennyi katona adót fizet esztendőnként? Termesztényeiből hanyadikát adja földes úrnak? A városi lakosok esztendőnként 532 f 17 -rolat fizetnek katonaadóba, a természetnyekből pedig mindenekre nézve az uradalomnak csak 10-ét adják.

18. Hány zsidó? Cigány? Pár és lélek lakik benne? Négy pár zsidó, 16 pár cigány, összesen pedig zsidó és cigány 73 lélek vagyon benne.

19. Van-e orvosa? Élnek-e a lakosok közönségesen orvossággal? Az orvossal közül egyik a Tettes Ns. Tolna vármegyének főorvosa, ki itt a városban tulajdon házában lakik. Vagynak ezen kívül ugyanebben a városban Ns. Vármegyének két seb-orvosai, és a méltóságos uradalomnak is egy seborvosa. A lakosok pedig orvossággal közönségesen élnek.

20. Nevezetesebb szerencsés, vagy szerencsétlen történetei az helységnek jegyzetesenek fel. Nevezetesebb szerencsétlen történetei a városnak az 1794. és 1825-ik esztendei nagy tűzveszedelmek, amidőn az előbbi esztendőben 26-ik augusztusban 637 házak, az utóbbi esztendőben 25-ik májusban 513 házak emésztettek meg a tűz által.

21. Mi a közönséges eledelük? Mi a kedves étkek? A lakosoknak közönséges eledelük a mindennapi kenyér mellett a marhahús, legkedvesebb étkek pedig a füstölt sertésbűs, és a túrósz tészta, melyet szokás szerént csuszának hívnak.

22. Milyen indulatúak? Szélidék? Szilajok? Békességesek? Vagy pert szeretők? Engedékenyek? Vagy makacsok? A lakosok indulatukra nézve jobban szilajok, pert szeretők és makacsok, akiket mindazonáltal jó szóval hamar szelidékké és békességesekké lehet tenni.

Dr. Kisasszony Éva

Emléktábla helyett . . .

Száz éve született Balogh Károly irodalomtörténész és műfordító

Madách Imréről írt monográfiája¹ — melyet édesapja (Madách testvérének, Máriának fia) emlékiratainak² és saját irodalomtörténeti ismereteinek felhasználásával írt, s amelyben a klasszika-filológus pontossága, a műfordító érzékenysége, beleérző képessége összefonódik a családi hagyományok és ismeretek kritikai felhasználásával —, olyan mű, amely kiemelkedik a hasonló jellegű kötetek közül, s a Madách kutatók során keletkezett életrajzi kötetek között az egyik legrealisabb.

Az utóbbi két évtized Madách kutatása sok vonatkozásban módosította az általa megrajzolt Madách portrét, más esetekben pedig éppen az ő értesüléseit igazolták az azóta előkerült dokumentumok. Például a sztregovai kastély parkjában lévő kis kerti lakról írta Balogh Károly: „... volt a kis kerti laknak a köztudat előtt titokban maradt rendeltetése is. Mikor — az ötvenes évek vége felé — leszedték ... korhadt zsúpfedelét, a szabadságharc után elrejtett lőfegyverek nagy halmazát találták ott.” Lábjegyzetben olvasható a Magyar Szemle 1899. 30. számának megállapítása, hogy „Madáchot szabadsapatok toborzásával is vádolták.”³ Dr. Szabó Béla kutatásai szerint igaza volt a Magyar Szemle című lapnak, illetve Balogh Károlynak, s valóban volt kapcsolat Madách Imre és a nógrádi gerillák között. Mikor ugyanis 1849. szeptember 29-én, másfél hónappal a világosi fegyverletétel után a megyei gerilla őrsereget Salgótarjánban feloszlatták, itt rakták le fegyvereiket. Vezetőik parancsára azonban mintegy 1300 db fegyvert kocsira tettek és a megye különböző helyein elrejtették. Ekkor vitt három katona lovaskocsin mintegy 133 db fegyvert a Madách sztregovai birtokán lévő kerti lakba, amely azonban összeroskadt, „feltárta a fegyverek titkát és így jutott annak nyomára a császári csendőrség 1850-ben.”⁴

Balogh Károly 1879. április 23-án született Budapesten. Apja, id. Balogh Károly egy éves korában árván maradt, Sztregován nagyanyja, id. Madách Imréné felügyelete alatt nevelkedett Madách Imre fiával, Aladárral együtt. Felőtt korában ő — bár bíró volt — és fia tartották ébren a családon belül a drámaíró Madách iránti tiszteletet. Édesanyja *Bérczy Margit*, *Bérczy Károly* költő, műfordító leánya. Öt gyermekük közül Károly kamatoztatta azokat az irodalmi ismereteket, melyeket a családban és a rokonságban elsajátított.

A jogot Pesten tanulta. Az államtudományi doktorátus megszerzése után 1903-ban Nógrád vármegye szolgálatába lépett. Szécsényben, Salgótarjánban, Balassagyarmaton volt szolgabíró 1907 augusztusáig. Ezután Fiumébe a Magyar Királyi Tengerészeti Hatósághoz, majd a Fiumei Magyar Királyi Kormányzósághoz került. Közben 1907. december 28-án megnősült. Felesége, a rádi születésű *Csernyus Alice*, az 1849-es mártír *Csernyus Emánuel* unokája volt.⁵ Az egyedi családtörténetben megláthatjuk a tipikusait is: a felvidéki nemesi családok életét, világnézetét a rokoni szálak és egyéb összefonódások jelentősen meghatározták. A Madáchok *Zrinyi*-kapcsolattal büszkélkedhettek,⁶ Bérczyék keresztkomaságban voltak *Mikszáth*tal, Sztregován Madách Aladárnál megfordultak a *Palágyiak*, *Komjáthy Jenő* stb.

Balogh Károly feleségét is magával vitte Fiuméba, s a család ott élt 1920-ig. Miután végigszolgált az első világháborút, 1920-ban a Pester Lloyd munkatársá lett, 1926-tól a pécsi Egyetemi Könyvtár segédőre, majd Pesten, a Belügyminisztériumban a fordító osztály vezetője, s mint miniszteri tanácsos ment nyugdíjba 1943-ban. A balassagyarmati kórházban halt meg 1944. április 24-én. Tagja volt a Kisfaludy Társa-

1 Balogh Károly: Madách az ember és a költő. Bp. 1934.

2 Id. Balogh Károly emlékirata ma a Petőfi Irodalmi Múzeumban található.

3 Balogh K.: i. m. 124. old.

4 Salgótarján története. Salgótarján, 1972. 86–87. old. — Nógrád megyei Múzeumi Közlemények 1973/19. 102. old. — Szabó Béla tanulmánya: Madách Imre közéleti tevékenysége Nógrád megyében.

5 1849-ben Haynau vagyona elkobzása mellett felakasztotta *Csernyus Emánuel*t, a forradalmi kormány pénzügyi tanácsosát, mivel „megtalálták nála Kossuth leveleit, melyek a banköprese vonatkoztak”. (V. ö. Balogh K. i. m. 146. old.) E házasság révén a Csernyusok másodszer kerültek családi kapcsolatba a Madáchokkal, ugyanis a drámaíró fivére, *Madách Károly*, Nógrád vármegye alispánja *Csernyus Emmát*, a mártír leányát vette feleségül 1854-ben.

6 Balogh K.: i. m. 16. old.

ságnak és a balassagyarmati Madách Társaságnak.⁷ A csesztvei sírkertben van eltemetve.⁸

Az életrajzi adatok ismeretében fontosnak tartjuk kiemelni, hogy hivatali tevékenysége mellett foglalkozott irodalom- és kultúrtörténettel, a Madách család, különösen Madách Imre életével, munkásságával. Bár több munkáját, műfordítását ismerjük, legjelentősebb műve a már említett Madách monográfia. Ehhez mintegy előtanulmányként tekintjük a Madách Imre otthona című kisebb lélegzetű munkáját, amely édesapja jegyzeteinek felhasználásával készült.⁹ Legnagyobb értéke, hogy olyan aprólékos, pontos leírást közöl Madách Imre otthonáról, aminek alapján szinte rekonstruálható a helyszín, s ez muzeológiai-helytörténeti szempontból igen fontos. Megelevenedik előttünk az ódon falak között folyó élet, a Tragédia írásának időszaka, Madách élete.

A Madách-breviárium¹⁰ megjelentetésével az összeállítóknak az volt a célja, hogy megismertessék az olvasót Madách „gondolkodásának ellentétekben mozgó természetével”-vel. A munka — korszabta formában — az irodalmi ismeretterjesztés, népszerűsítés kísérletének tekinthető. Az aforizma „bokkrétá”-t Madách összes műveiből válogatták.

A Nógrád megyei Madách Társaság 1935. január 21-i ünnepi ülésén hangzott el Balogh Károly székfoglalója Egy pillantás a sztregovai oroszlánbarlangba címmel.¹¹ A nyomtatásban is megjelent tanulmány bemutatja a „szenvedve, nehezen” dolgozó, a gondolat, a tartalom elsődlegességét hirdető, sztregovai magányában élő és alkotó Madáchot.

Foglalkozott — bár lényegesen kevesebbet — családjának másik ágával, a Bérczy családdal is. A Bérczy Károly életéről készített tanulmány a családi kapcsolatok alakulását mutatja be, s hű képet kapunk egy pesti biedermaier családi kör XIX. századi életéről.¹²

Tulajdonképpen Madách Imrere való emlékezés szabad versben.

Olykor a dombhátról, honnan nagymesszire látni,
Nézem a változatos tájat, a szép hegyeket...
Bűbájos Nógrád! — Ezt látta Madách is, a költő
S „mint sas” szállt innen szerte a képzelete!

.....

„Halvány ősz köde” száll... Árnyak kelnek, tünedeznek...
Halk neszezés hallik... Hull az aranyszínű lomb.
És levelek hullásában, szellő susogásban
Csesztvén egyre Madách szelleme, lelke borong.

Az irodalomtörténész. Balogh Károly a Madách családnak, Madách Imrének kívánt örök emléket állítani; az antik kultúra ismerője, szerelmese és a műfordító pedig Rómának, a római irodalomnak, művészetnek. Többször járt Olaszországban, Rómában, jól ismerte a latin és a görög nyelvet.

A Római könyv két kötetében¹⁴ az örök városról, népéről, népének életéről, szokásairól, műkincseiről szól hatalmas ismeretanyag és tapasztalat birtokában, rajongással és szeretettel. Rómának és környékének, utazásainak megjelenítése olyan stílusbravúrral, szemléletesen történik, hogy az olvasó szinte útitársa lesz bolyongásai során.

Az antik Rómára vonatkozó ismeretei jelentették az alapot ahhoz, hogy *Marcus Valerius Martialis* „minden idők epigrammaíróinak fejedelmét, a római irodalom ún. ezüst korának legérdekesebb költőjé”-t megismertesse a magyar olvasókkal.¹⁵ Martialis

7 A balassagyarmati Madách Társaság 1919 novemberében alakult irodalmi és művészeti szakosztállyal. Célja: Madách Imre szellemi örökségének ápolása, irodalompartoló, ismeretterjesztő tevékenység. Felolvasó esteket, jubileumi emlékezéseket, diszközgyűléseket, vendorközgyűléseket rendeztek, nemcsak a megyeszékhelyen, hanem Salgótarjánban és Szécsényben is. Balogh Károly székfoglalójáról a Nógrádi Hírlap 1935. jan. 27-i száma írt.

8 Az életrajzi adatokat özvegyének közlése, valamint a Nógrádi Hírlap 1944. április 29-i számában megjelent nekrológ alapján állítottam össze.

9 Balogh K.: Madách Imre otthona. Bp. 1924.

10 Madách-breviárium. Összeállították: Várkonyi Hildebrand és Balogh Károly. Pécs, 1926.

11 Balogh K.: Egy pillantás a sztregovai oroszlánbarlangba. Bp. 1935.

12 Uő: Bérczy Károly életéből. Bp. 1941. Kiny. a Budapesti Szemle 1941. októberi füzeteiből.

A Csesztvei ősz¹³ című verses munkája volt székfoglalója a Kisfaludy Társaságban.

13 Uő: Csesztvei ősz. Bp. 1944. Kiny. a Budapesti Szemle 1944. januári füzeteiből.

14 Uő: Római könyv I.—II. kötet. Bp. 1941.

15 Uő: Martialis Bp. É. n.

életének bemutatása mellett 15 kötetnyi epigrammájából ad ízelítőt. Az Antik bronztükrök epigrammái „versben írt gyorsfényképek, művészi kézzel megrajzolt vázlatok, kitűnő lélektani megfigyeléseken alapuló apró torzképek”.¹⁶ A Martialis és a régi Róma topográfiája című munkájából¹⁷ a Domitianus-korabeli Rómát ismerhetjük meg.

Jártas volt Balogh Károly a német nyelvben és irodalomban is. Lovagköltők címen megjelent kötete középfelnémetből fordított, a „Minnesang virágkorából” származó dalokat tartalmaz, amelyeknek szerzői lovagok. A lovagi rend élete, eszményei, kötelessége, erényei tükröződnek ezekben a dalokban.¹⁸

Sokoldalú érdeklődését jól érzékelteti, hogy még 1922-ben szépirodalmi jellegű munkát írt a Hegyek virágzása címmel, s ebben az Alpok növényvilágából ad ízelítőt.¹⁹

Eletének, munkásságának rövid felvillantása után elmondhatjuk, hogy nekünk Nógrád megyeieknek van adósságunk Balogh Károllyal szemben. Innen indult a család, s ő maga ide tért vissza meghalni. Ha a műfordító, az antik kultúra ismerője által megrajzolt világ távol is áll a ma emberétől, munkássága része a magyar irodalomtörténetnek. A Madách Imréről és a Madách családról közölt munkái pedig hézagpótló jelentőségűek. Mint irodalomtörténész nem megélni akart a családi hagyományból, nem öncélú műveltségű öskutató volt, s mint ilyen, példaképe lehet az irodalommal és helytörténettel foglalkozók számára.

Ez a szerény összeállítás nem pótolja az emléktáblát, de talán valamit törleszt adósságunkból!²⁰

A balassagyarmati Járási Hivatal elnökhelyettesének tájékoztatása szerint Balogh Károly évfordulója alkalmából a szügyi iskola úttörőcsapata a nyughelyet és környékét rendbehozta, megtakarította és felvirágozta. A Madách Imre irodalmi szakkör október 25-én koszorút helyezett el a síremléken, s ez alkalommal Nagy Pál iskolaigazgató méltatta Balogh Károly munkásságát. A szügyi körzeti iskola úttörőcsapata vállalta a sírhely további rendbentartását.

Leblancné Kelemen Mária

16 Uő: Antik bronztükrök. Bp. 1940.

17 Uő: Martialis és a régi Róma topográfiája. Bp. 1940. Klny. az Archivum Philologicum 1940. évi II. füzetéből.

18 Uő: Lovagköltők. Bp. 1935.

19 Uő: Hegyek virágzása. (A MTESZ 1922. évi turista szépirodalmi pályázatán I. díjjal jutalmazott mű.) Bp. 1923. Klny. a Turistaság és Alpinizmus 1923. májusi számából.

20 A nyújtott segítségért s a közölt adatokért köszönetet mondok öv. dr. Balogh Károlynénak és dr. Kerényi Ferencnek, a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos főmunkatársának.

VÁLTOZÓ HAZÁNK

A nagyközségek várossá fejlesztése

Az ország településhálózata a gazdasági-társadalmi fejlődés során állandóan változik, az urbanizációs folyamat révén a magasabbrendű településhálózat irányába fejlődik. Ez a fejlődés azonban nem tekinthető spontán folyamatnak, hanem a társadalmi-gazdasági tervezés, a tervszerű, tudatos területfejlesztés része. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a települések fejlődését alapvetően befolyásolja a fejlesztési eszközöknek az a tömege, amit azok a népgazdaság erőforrásaiból az ágazatokon és a megyéken keresztül kapnak. Másszóval annál nagyobb egy település lehetősége, minél több beruházási összeg csapódik le ott az ágazatok (ipar, kereskedelem, oktatás, művelődés, szolgáltatások stb.) és a megyei tanács fejlesztési törekvései révén. Indokoltnak látszik, hogy a fejlesztési törekvések a nagyobb népességkoncentráció és a beruházások hatékonyabb felhasználása miatt elsősorban a városok továbbfejlődését szolgálják. Mégis azt tapasztaljuk, hogy a nagyközségeknek a várossá fejlődését nemcsak a helyi, hanem a központi szervek is szorgalmazzák. A fejlettség mérésére jogszabály is megjelent, a 23/1974. ÉVM—MTTH számú együttes közlemény (ezt később részletesen ismertetjük), amely sok tekintetben megállapítja a várossá nyilvánítás számszerű mutatóit és egyéb feltételeit.

Felvetődik a kérdés, hogy mire jó ez a „városi rangra” törekvés, illetőleg — a másik oldalról — mi célja van a városok száma növelésének? A kérdésre — a teljességre való törekvés és az indokok alaposabb kifejtése nélkül, összefoglalóan — az alábbi válaszokat adhatjuk.

A nagyközségek részéről:

- a települések hierarchikus felépítésében a városi rang nagyobb *társadalmi elismerést* jelent az ott élők — és nem utolsósorban a vezetők — részére;
- a városi státussal együtt jár az, hogy a társadalom erőforrásaiból is nagyobb mértékben részesülnek a további fejlődés érdekében;
- a városban élők — ha nem is a várossá nyilvánítás aktusából következően, hanem a megelőző fejlesztések és az utána következő további beruházások révén — fejlettebb életkörülményeket teremtenek maguknak.

Az említett jogszabályban megfogalmazott fejlettségi mutatók e törekvéseknek konkrét célkitűzést, programot is adnak azzal, hogy a nagyközségek számára előírják, milyen téren, milyen színvonalú fejlődést kell elérniük (vízellátás, csatornázás, városias megjelenés stb.). Az a nagyközség, amely az előírt színvonalat már minden téren elérte, arra törekszik, hogy a várossá nyilvánítással ezt a tényt elismerjék.

A felsőbb szervek részéről a városok számának növelése azért fontos, mert:

- a városok a szocialista életmód kialakításának feltételeit (a foglalkoztatás, továbbképzés, nevelés, oktatás, az ellátottság és a technikai adottságok tekintetében) hatékonyabban tudják megvalósítani, mint a községek;
- az ország területei nem egyenletesen fejlődnek és az egyenlőtlenségek csökkentésének egyik módja, hogy az elmaradott térségekben — a termelés fejlesztésével összefüggésben — növeljék a városok számát;
- a településhálózatban a városok fontos, központi szerepet játszanak vonzáskörzetük társadalmi újratermelési folyamatban, valamint a népesség közép- és felsőfokú ellátásában, ezért a városok számának növelése ezeknek a feladatoknak a megvalósítását is elősegíti.

A központi szervek a területfejlesztésen belül a településhálózat megfelelő kialakítására is törekszenek, amikor tervszerűen gazdálkodnak az ország anyagi erőforrásai-

val. Az anyagi javak elosztásának igen sokféle szempontja lehet. Ami a településhálózat fejlesztését, és ezen belül a nagyközségek várossá alakítását illeti, ehhez az alapot az „Országos Településhálózatfejlesztési Konceptió” (OTK) adja. Az 1971-ben kormányhatározattal elfogadott koncepció — a gazdasági és a társadalmi élet fejlődésének vizsgálata, értékelése és prognosztizálása alapján — meghatározta a településeknek az egész hálózatban betöltött (és a távlatban betöltendő) szerepkörét. Ez magában foglalja a települések különböző funkciók szerinti fejlettségi színvonalát is (a nagyközségek várossá fejlesztéséhez hasonló módon).

A koncepció szerint a mintegy 3200 település közül az úgynevezett „kiemelt szerepkörű települések” száma 130. (Lásd a mellékelt térképet!) A kiemelt szerepkör a következő településhierarchiát jelenti: *Országos központ*: Budapest főváros — *Kiemelt felsőfokú központok*: Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged (5 város) — *Felsőfokú központok*: Békéscsaba, Kaposvár, Kecskemét, Nyíregyháza, Székesfehérvár, Szolnok, Szombathely (7 város) — *Részleges felsőfokú központok*: Baja, Dunaújváros, Eger, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa, Salgótarján, Sopron, Szekszárd, Tatabánya, Veszprém, Zalaegerszeg (11 város) — *Középfokú központok*: felsorolás nélkül összesen 65 település, ezek közül jelenleg 51 város és 14 nagyközség — *Részleges középfokú központok*: összesen 41 település, ezek közül ma 17 város és 24 nagyközség.

A 130 kiemelt szerepkörű település közül a városok száma jelenleg 92. Ezeken kívül Budapest közvetlen vonzáskörzetében (agglomerációjában) is van 4 város (Szentendre, Százhalombatta, Dunakeszi és Érd). Ezekkel együtt az ország városainak száma 1978. XII. 31. óta összesen 96. A kiemelt szerepkörű nagyközségek száma az előzőek alapján összesen 38. Ide sorolható még a főváros vonzáskörzetében elhelyezkedő további 11 nagyközség, amelyek fontos feladatot töltenek be, elsősorban a főváros tehermentesítésében.

Az ország településhálózatának képe a felszabadulás után a következőképpen alakult: a felszabaduláskor 56 városa volt hazánkban; 1955-ig 12-vel gyarapodott a városok száma, ugyanakkor Budapesthez csatoltak 6 települést, amelyek korábban már városi rangban voltak, így a városok száma 62 lett; 1959-ben Ajka kapott városi rangot: 63 város; 1966–70 között újabb 13 község kapott városi címet: 76 város; 1971–75 között 7 község lett város: 83; 1977-ben 4 község lett város, ezzel 87-re nőtt a városok száma; 1978. XII. 31-től további 9 község viselheti a városi címet, és így jutottunk el a mai városhálózathoz, amelyben már 96 a városok száma.

A „szerepkör” és a „várossá nyilvánítás” igen sok számszerűsíthető és egyéb érdemi feltételt tartalmaz. A nagyközségek fejlettségi színvonalával kapcsolatban részletesebben ismertetjük e feltételeket.¹

Ebből kitűnik, hogy — e mutatók alapján — milyen fejlettségi szintet kell elérnie a községeknek ahhoz, hogy a várossá nyilvánításra számíthassanak.

A között 33 (a főváros agglomerációs övezetében fekvő nagyközségek esetén 25) mutatón kívül a várossá nyilvánítás során figyelembe veszik a nagyközségek belterületének rendezettségét, városias jellegű beépítését, idegenforgalmi, kulturális és sportlétesítményeinek jelentőségét, nevezetességeit (müemlék, múzeum, szálloda, gyógyfürdő stb.), az előírtakon túlmenő középfokú szolgáltatásait, a településhálózatban elfoglalt szerepét, illetőleg azt, hogy a nagyobb térség városhiányos-e vagy nem.

Igen sok tényező játszik tehát szerepet a nagyközségek várossá nyilvánításában. Hogy ezeket a tényleges várossá nyilvánítás során milyen súllyal veszik figyelembe, melyeknek milyen jelentőséget tulajdonítanak, azt a hivatkozott tanulmányunkban nem vizsgáltuk. Kétségtelen azonban, hogy ezek a követelményzintek több mutatónál olyan magasak, hogy — részletes értékelés esetén — néhány történelmi nagyvárosunk sem felelne meg a várossá nyilvánítás feltételeinek. Így valószínűsíthető, hogy a várossá minősítés alkalmával bizonyos mutatók tényleges értékétől eltekintenek.

Visszatérve munkánkra a 38+9, összesen 47 nagyközség vizsgálatánál és értékelésénél a következő eredményeket kaptuk. (A csoportokon belüli felsorolás a megyék betűrendes sorrendjének megfelelően történik.)

1. csoport, fejlett nagyközségek: Szerencs, Mór, Heves, Dorog, Pásztó, Tiszafüred, Tamási, Sümeg, Szeghalom, Bicske, Monor, Kunszentmárton, Érd (ez utóbbi 1978. XII. 31-től már város).

¹ Az elmúlt évben e cikk szerzői az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium megbízásából megvizsgálták, hogy az ország különböző területein fekvő 38 nagyközség és a fővárosi agglomerációhoz tartozó, további 8 (a közben várossá nyilvánított Erdéllel együtt 9) község hol tart a várossá fejlődésben, illetve mi szükséges ahhoz, hogy várossá fejlesszük befejeződhessék. A vizsgálatot és az értékelést a 23/1974. ÉVM—MTTH számú együttes közleményben foglalt követelményszinthez való hasonlítás alapján végeztük.

KÖZSÉGEK VÁROSSÁ FEJLESZTÉSE

1. Budapest; 2. Debrecen; 3. Győr; 4. Miskolc; 5. Pécs; 6. Szeged; 7. Békéscsaba; 8. Kaposvár; 9. Kecskemét; 10. Nyíregyháza; 11. Székesfehérvár; 12. Szolnok; 13. Szombathely; 14. Baja; 15. Dunaujváros; 16. Eger; 17. Hódmezővásárhely; 18. Nagykanizsa; 19. Salgótarján; 20. Sopron; 21. Szekszárd; 22. Tatabánya; 23. Veszprém; 24. Zalaegerszeg; 25. Mohács; 26. Siklós; 27. Szigetvár; 28. Kalocsa; 29. Kiskőrös; 30. Kiskunfélegyháza; 31. Kiskunhalas; 32. Gyula; 33. Orosháza; 34. Kazincbarcika; 35. Leninváros; 36. Mezőkövesd; 37. Ozd; 38. Sátoraljaújhely; 39. Csongrád; 40. Makó; 41. Szentés; 42. Csorna; 43. Mosonmagyaróvár; 44. Berettyóújfalú; 45. Hajdúnánás; 46. Hajdúszoboszló; 47. Gyöngyös; 48. Hatvan; 49. Esztergom; 50. Komárom; 51. Tata; 52. Balassagyarmat; 53. Cegléd; 54. Gödöllő; 55. Vác; 56. Marcali; 57. Nagytád; 58. Siófok; 59. Kisvárd; 60. Mátészalka; 61. Nyírbátor; 62. Jászberény; 63. Karcag; 64. Mezőtúr; 65. Bonyhád; 66. Dombóvár; 67. Paks; 68. Körmen; 69. Sárvár; 70. Ajka; 71. Keszthely; 72. Pápa; 73. Tapolca; 74. Várpalota; 75. Lenti; 76. Komló; 77. Békés; 78. Szarvas; 79. Sárospatak; 80. Kapuvár; 81. Hajdúböszörmény; 82. Oroszlány; 83. Nagykőrös; 84. Barcs; 85. Fehérgyarmat; 86. Vásárosnamény; 87. Kiszécsény; 88. Törökszentmiklós; 89. Túrkeve; 90. Celldömölk; 91. Kőszeg; 92. Balatonfüred; 93. Dunakeszi; 94. Erd; 95. Százhalombatta; 96. Szentendre; 97. Gyoma; 98. Endrőd; 99. Szeghalom; 100. Encs; 101. Szerencs; 102. Mór; 103. Sárobgárd; 104. Heves; 105. Dorog; 106. Monor; 107. Nagykáta; 108. Ráckeve; 109. Tiszafüred; 110. Tamási; 111. Bácsalmás; 112. Kistelek; 113. Kunszentmiklós; 114. Mezőkovácsháza; 115. Bicske; 116. Balmazújváros; 117. Püspökladány; 118. Kisbér; 119. Pásztó; 120. Szécsény; 121. Dabas; 122. Fonyód; 123. Tiszavasvári; 124. Záhony; 125. Abádszalók; 126. Kunszentmárton; 127. Martfű; 128. Tiszaföldvár; 129. Dunaföldvár; 130. Szentgotthárd; 131. Sárvár; 132. Sümeg; 133. Zirc; 134. Zalaszentgrót; 135. Budakeszi; 136. Budaörs; 137. Dunaharaszti; 138. Kerepestarcsa; 139. Maglód-Ecsér (együtt); 140. Pilisvörösvár-Pilisszentiván (együtt); 141. Szigetszentmiklós; 142. Vecsés.

2. csoport, közepesen fejlett nagyközségek: Bácsalmás, Martfű, Dunaföldvár, Kistelek, Sárobgárd, Kisbér, Fonyód, Szentgotthárd, Zalaszentgrót, Budakeszi, Budaörs, Kunszentmiklós, Mezőkovácsháza, Püspökladány, Nagykáta, Ráckeve, Szigetszentmiklós, Encs.

3. csoport, gyengén fejlett nagyközségek: Szécsény, Dabas, Zirc, Balmazújváros, Vasvár, Dunaharaszti, Pilisvörösvár-Pilisszentiván (együtt), Vecsés, Endrőd-Gyoma (együtt), Záhony.

4. csoport, fejletlen nagyközségek: Tiszavasvári, Abádszalók, Tiszaföldvár, Maglód-Ecsér (együtt), Kistarcsa-Nagytarcsa (együtt), illetve 1979. I. -től Kerepestarcsa néven Kerepes községgel is egyesült).

A mutatók megnevezése

Követelményszintek

a nagyközségeknél a főváros
vonzáskörzetében

A mutatók megnevezése	a nagyközségeknél	a főváros vonzáskörzetében
A NÉPESÉGI MUTATÓK		
1. A belterületi népesség	min. 8 000 fő	min. 15 000 fő
2. A vonzáskörzeti népesség	min. 30 000 fő	—
3. A belterületi népesség növekedik-e?	igen	igen
4. A vonzáskörzetből ingázók aránya	min. 50%	—
5. A tercier szektorban (iparon és mezőgazdaságon kívül) foglalkoztatottak aránya	min. 30%	min. 25%
AZ ELLÁTOTSÁGI MUTATÓK		
6/a A körzeti orvosok száma	1 orvos/3000 fő*	—
6/b A körzeti orvosi munkahelyek	1 munkahely/2 orvos*	—
7/a A körzeti gyermekorvosok száma	1 gy. orvos/6000 fő*	—
7/b A körzeti gyermekorvosi munkahelyek	1 munkahely/2 gy. orvos*	—
8/a A fogorvosok száma	1 fogorvos/6000 fő*	—
8/b A fogorvosi munkahelyek száma	1 munkahely/2 fogorvos*	—
9. Ügyeleti orvosi ellátás	100 m ² /6000 fő*	—
10/a A gyógyszerár alapterülete	legyen	legyen
10/b Ügyeleti gyógyszerár	legyen	legyen
11. Vonzáskörzeti orvosi ügyelet	legyen	—
12. Vonzáskörzeti gyermekorvosi ügyelet	legyen	—
13/a Az öregek napközi otthonában	6 férőhely/3000 fő	—
13/b Öregek házi szociális gondozása	legyen	—
14/a A középfokú oktatási intézmény tantermei	min. 8	—
14/b Középfokú diákothon	min. 40 férőhely	—
15. Bolti kiskereskedelmi forgalom	26 000 Ft/fő/év*	—
16. A kiskereskedelmi boltok alapterülete	min. 360 m ² /1000 fő	—
17. A vendéglátóipari létesítmény alapterülete	min. 230 m ² /1000 fő	500 m ² /1000 fő
18/a Középfokú könyvtár	min. 500 m ²	—
18/b Művelődési központ	min. 600 m ²	—
19. A városi politikai, igazgatási szervek részére irodaépület	—	min. 40 munkahely
A MŰSZAKI INFRASTRUKTÚRA		
20. A belterületi utak kiépítettsége	min. 60%	min. 70%
21. A belterületi forgalmi utak közvilágítással való ellátása	min. 60%	min. 70%
22. A belterületi lakások vízellátása	min. 50%	min. 60%
23. A vízmű kapacitása	min. 200 l/fő/nap*	—
24. A belterületi lakások csatornázottsága	min. 50%	min. 60%
25. A szennyvíztisztító telep kapacitása	min. 160 l/fő/nap*	—
26. A belterületi lakások személtszállítás	min. 60%	min. 70%

A *-gal jelzett fajlagos mutatókat a városrendezési előírások alapján, a mérhetőség érdekében, kiegészítésként vettük fel.

A csoportok lényegében megegyeznek a VI., VII., VIII., öt éves tervekben, illetőleg a 4. csoport esetén csak 1995 után várossá nyilvánításra javasolt csoportokkal.

Az értékelést az alábbiak szerint végeztük: A nagyközségek egyedi adatait összehasonlítottuk a korábban ismertett követelmény-szintekkel és megállapítottuk, hogy az adott nagyközség hány mutatónak felel meg a népességi, a köztisztviselőellátási és a műszaki infrastruktúrára vonatkozó, illetőleg az összes mutató tekintetében. Minden nagyközségnél egyedileg meghatároztuk, hogy a beruházást igénylő mutatók esetén a hiányt milyen forint összeggel lehet pótolni. Ez újabb lehetőséget adott az egymáshoz való viszonyításra. Valamennyi számszerűsíthető adat figyelembevételével, a számok csoportosításával minden nagyközséget besoroltunk az 1-től 4-ig terjedő csoportok valamelyikébe. Ez a mechanikus értékelés tehát lényegében a „lélektelen számok” tükrében mutatta meg a fejlettségi szinteket.

Annak ellenére, hogy a számoknak eleve nagy jelentőséget tulajdonítottunk, az értékelést kiegészítettük a „konceptcionális megfontolások” — már előbb említett — szempontjaival, tulajdonképpen azzal, amit a jogszabály, mint nem számszerűsíthető ismérvet előír. Ez utóbbi értékelés során 25 nagyközséget abbn a csoportban hagytunk, ahová a mechanikus értékelés során került és 22 nagyközséget soroltunk át — általában eggyel lejjebb vagy feljebb levő — más csoportba. Így kaptuk a már ismertett végeredményt.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az előzőekben dióhéjban ismertett munkánk a témával kapcsolatos „tudományos munkának” tekinthető. Javaslatokat, „tippeket” ad, hogy az illetékes hatóságok — ha úgy gondolják — vegyék azokat figyelembe a következő várossá nyilvánítások alkalmával.

A vizsgálatok, adatgyűjtések során csaknem minden nagyközséget felkerestünk. Személyes élmények alapján megerősíthetjük a köztudott tényt: óriási törekvés van arra, hogy a nagyközségek megkapják a városi rangot. Társadalmi munkák tömegét szervezik, vízellátási, csatornázási társulatokat hoznak létre, megragadják az alkalmat a község ipari létesítményekkel, ellátási intézményekkel történő fejlesztésére stb. Ennek a törekvésnek nyilvánvalóan az a rugója, hogy — amint azt már korábban említettük — a települések hierarchikus rendjében magasabbrendű szerephez — és ezzel együtt nagyobb anyagi ellátáshoz — jut a városi rangra emelkedett nagyközség, és ez jelentős hatással van a település további fejlődésére.

A településhálózatban a városok kiemelt szerepet játszanak a társadalmi újratermelésben, mind a termelés, mind pedig a szolgáltatás tekintetében. Ez utóbbi értelemben a városokra hárul a saját és a vonzáskörzetük felső- és középfokú ellátása. A települések hierarchikus rendszere előreláthatóan a jövőben sem változik, a középfokú feladatokat továbbra is a városok látják el, tehát ez a munkamegosztás hosszú ideig megmarad a városok és falvak között. Ennek megfelelően a két településfajta közötti különbség is fennmarad, de érzékelhetően csökken, illetve az általános fejlődés eredményeként magasabb szinten jelentkezik. A város és falu közötti különbség csökkenéséhez jelentős mértékben hozzájárul a városodási folyamat, ezen a községek, falvak, városi jellegű fejlődése. Vagyis minél többen élnek városokban, annál kisebb a jelentősége a város és falu közötti különbségnek.

E témához tartozik az is, hogy beszélünk „életképes” és „erősen fogyó népességű” falvakról. Elsősorban a bennük élő népesség „megélhetése” alapján tesznek ilyen különbséget két falu között. Az életképes, fejlődő falvakban nem kevés a vízzel és csatornával (házi derítővel) ellátott lakások száma. A motorizáció (autóbusz, gépkocsi) pedig már ma is lehetővé teszi, hogy a falvakban nem található intézményeket, szórakozóhelyeket — a korábbi elzártsággal szemben — a falvakban lakó népesség is igénybe vegye, nem beszélve arról a már közhelyszámba menő megállapításról, miszerint a TV a világot viszi be a falusi lakásokba. Ezek a megfontolások arra utalnak, hogy ha van is különbség a város és a falu között, ez már nem olyan éles, nem olyan bántó, mint pl. 50 évvel ezelőtt. Ha ma ez a kérdés felmerül, elsősorban az elnéptelenedő vidékek falusi népességét lehet „sajnálatos” körülmények között élőknek tekinteni, ahol még a járókak javítására sem telik, s az összevont alsófokú intézményeket csak a szomszédos falvakban érhetik el.

A gazdasági-társadalmi fejlődés jelenlegi szakaszában törvényszerű, hogy a városi népesség száma — a városá nyilvánítások nélkül is — folyamatosan nő. A fejlődő — bizonyos szerepkört betöltő — nagyközségek nagyobbik hányada pedig gyorsabban, vagy lassabban halad a városá fejlődés útján. Az adott lehetőségeket jobban kiaknázó községek hamarabb érhetik el a városi cím megkülönböztető rangját.

Balogh Ferenc — Grosser Enrique

A felszabadulás 35. évfordulója alkalmából a Kulturális Minisztérium Levéltári Osztálya reprodukciógyűjteményt állított össze. Az anyag az Új Magyar Központi Levéltár, valamint a Békés megyei, a Csongrád megyei, a Fejér megyei és a Hajdú-Bihar megyei Levéltár 50, a korra jellemző iratát tartalmazza. A dokumentumok tükrözik a népi demokratikus állam megteremtését, az ország újjáépítését, a nagybirtokrendszer megszüntetését, a gyárak, üzemek államosítását, a művelődés- és oktatáspolitikai megváltozását. Az anyagot az iratok legfontosabb adatait és tárgyát tartalmazó iratjegyzék egészíti ki. Az összeállító számos segítséget nyújt az oktatásnak és felhasználható helyi kiállítások rendezésénél.

A reprodukciógyűjtemény megrendelhető xeroxmásolaton, negatív vagy pozitív filmmásolaton, illetve fotónagyításon a Magyar Országos Levéltárnál (1014 Budapest, Bécsikapu tér 4. Telefon: 161-250) a következő árakért. Xeroxmásolat: 412 Ft. Filmmásolat: 96 Ft. 18x24-es fotónagyítás: 857 Ft.

A szabad idő kihasználása egy budapesti szakközép- és szakmunkásképző iskolában

Iskolánk, a Pesti Barnabás Élelmiszeripari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet a népgazdaság igen fontos területére — az élelmiszeripar számára — képez sütőipari, édesipari, tejipari és élelmiszer-analitikus szakembereket. Iskolánkban évek óta tevékenykedik a népművészeti szakkör, s ezen belül lehetőség nyílt a honismereti munka sok irányú és sok színű beindítására.

Hogyan is kezdődött?

A tanulók az ország minden részéből érkeznek, főleg kisebb településekről. Szinte ösztönösen hozzák magukkal otthonról a néphagyományok tiszteletét, szeretetét. A három-, négyévi képzési idő alatt a bennük levő ilyen adottságokat csak gondozni és továbbfejleszteni kell, s ezt iskolánk ifjúsága igényli is.

A szakkör jelenlegi létszáma 78 fő. A népművészeti hagyományok ápolását, azoknak gyakorlását nem muzeális, hanem élő tevékenységnek tekintjük.

Szakkörünk ma már olyan törzsgárdatagokkal rendelkezik, akik az első évfolyamtól az érettségi bizonyítvány, vagy a szakmunkásbizonyítvány megszerzéséig együtt munkálkodnak. Maguk támasztanak követelményeket a rendszeres együttlétekre, foglalkozásokra, országjáró tanulmányutakra. Kirándulásaink elé mindig nagy várakozással tekintünk és tudatosan készülünk, mivel a gyűjtés során olyan emberekkel találkozunk, akik közvetlenül mondják el számunkra a régi szokásokat, meséket, népdalokat. Így találkozhattunk Galgamácsán *Vankóné Dudás Juli* névvel, kinek közlései felejthetetlenek számunkra, vagy Tardon *Lévainéval*, Mezőkövesden *Farkasnéval*, Hódmezővásárhelyen *Sárközinnével*, Berzencén *Sántha Vendelnével* és még sokakkal. A legutóbb mohácsi kirándulásunkat a busójárással egyidőben rendeztük, így szemtanúi lehetünk az

előttünk még ismeretlen, sokszínű nemzetiségi népszokás bemutatásának.

Evi foglalkozási tervünk van. A szakkör ugyan népművészeti hímzések készítésével a tanulók kez ügyességét kívánja fejleszteni, de ugyanakkor a világnézeti, esztétikai és morális nevelést is szolgálja. Célja továbbá, hogy tanulóinkban minél nagyobb érdeklődést keltsen hazánk néprajzi csoportjai és népművészete iránt, és hogy közben kötelelességtudó közösségi emberekké váljanak.

A manuális foglalkozások alatt ugyanis kötetlen beszélgetésre, társalgásra nyílik lehetőség. A szabad idő ilyenképpen való kihasználása hozzájárul a tanulók személyiségfejlesztéséhez, valamint a szocialista hazáért dolgozó és eredményeit megbecsülő ember formálásához.

Tanulóinknak a népművészeti, néprajzi, honismereti munka örömet jelentő foglalkozás. A tanulók gyönyörködni tudnak egy-egy elkészített munkában, boldogok, ha ismereteket gyűjthetnek, hagyományokat őrző emberekkel és népművészekkel beszélgethetnek, s egymás között lehetnek.

Évenként rendezünk kiállításokat az iskolában és a főváros művelődési házaiban. Részt veszünk az Alkotó ifjúság pályázaton, valamint az Országos Diáknapok keretében megrendezett pályázatokon. Minden évben ott vagyunk Hódmezővásárhelyen az Országos Képzőművészeti Szaktáborban, ahol rendkívül szép eredményeket értünk el. Az országban 14 népművésszel tartunk baráti kapcsolatot. Értékes irodalmat olvasunk, múzeumokat, tájegységeket keressük fel, s magnetofon-, valamint fényképfelvételeket készítünk. Számos olyan vidéken jártunk eddig, ahol lelkes támogatói és őrzői, viselői akadnak a még feledésbe nem ment hagyományoknak, és igyekeznek azokat átmenteni az utókor számára.

Foglalkozásaink alatt, munka közben felcsendülnek a szülőföldről hozott, vagy a gyűjtött népdalok, elhangzik egy-egy népmese, évenként, előadás keretében, az iskola tanulói részére sor kerül a gyűjtött népi játékok, népszokások eljátszására is. Kis közösségünk átmenti, ápolja, megőrzi a hagyományokat és kiterjeszti az eleinkről reánk maradt értékes örökséget.

Hogy iskolánkban elkezdődhetett és folyhat e szép és eredményes honismereti munka, hogy a tanulók szakmájukon túl lelkesedéssel foglalkoznak a népművészettel, hogy felcsendülnek a csodálatosan szép népdalok, versek, irodalmi alkotások, iskolánk vezetőségének anyagi és erkölcsi támogatása tette lehetővé. Szakkörünk művelt, dolgozó, országos áttekintéssel rendelkező fiatalokat nevel.

Kovácsnai Józsefné

A karcsai Erdélyi János Honismereti Szakkör

Fennállásának 15. évfordulójához érkezett a karcsai Erdélyi János Honismereti Szakkör. A megalakuláskor egyetlen célt tűzött ki: azt, hogy általános iskolásaink és később majd a felnőttek megismerkedjenek szülőfalunk történetével, az itt élő nép tárgyi és szellemi hagyományaival. Ez a célkitűzés azóta sem változott, hiszen minden évben kerülnek új tagok az eltávozottak helyére, s egy kicsit mindig előről kell kezdeni a munkát.

Sikerekben és kudarcokban egyaránt gazdag ez a tizenöt év. A kudarcokat elfelejtettük, az eredményeknek azonban örülünk. Eredménynek tartjuk, hogy a szakkör tizenöt éve működik, s mint honismereti szakkör, egyetlen az egész Bodrog-közben. Soha nem volt gondunk a tagok részvételével, egyetlen olyan szakkör, ahova nem kell toborozni a tagságot, olyan sok a jelentkező.

Szakkörünk tagjai nemcsak gyűjtő, hanem feldolgozó munkát is végeznek. És hogy az összegyűjtött anyag mások számára is hozzáférhető legyen, Napló címmel megindítottuk kéziratot újságunkat. Igaz, hogy csak 5—10 példányban, de a 30—40 oldalas újság kézzől-kézre járt.

Már megalakulásunk évében, 1963-ban közreműködtünk a Magyar Televízió Lámpafénynél című, Karcsáról szóló műsorában. Ugyancsak közreműködésünkkel készült 1965-ben az Iskola TV 5. osztályos irodalom egyik induló adása Mesél a nép címmel.

1969-ben a rádió pályázatot hirdetett Hej, regő, rejtem... címmel a honismereti szakkörök számára. Forgatókönyvünkkel bekerültünk a legjobb tizenkét szakkör közé, műsorunkat két alkalommal is sugározta a rádió, és szakkörünk egyik tagja — a műsorban nyújtott teljesítménye jutalmaként — két hétig üdült Bulgáriában.

Munkánkat támogatja a községi tanács, a Dózsa Termelőszövetkezet és a Sátoraljaújhegyi Járási Hivatal. E támogatás eredményeként jelentettük meg 1971-ben Karcsai népelet címmel első kötetünket 500 példányban. Ebben — 200 oldalon — eddigi gyűjtéseinkből adtunk válogatást. Ezt követte 1973-ban a második kötet Mesék, mondák Karcsáról és Karosból címmel, ugyancsak 200 oldal terjedelemmel.

Megalakulásunk óta rendszeresen részt veszünk a gyűjtőpályázatokon. Volt már kiemelt országos első díjunkt is, és 1977-ben pedig benyújtott pályamunkánk megyei első és országos második díjban részesült.

Jelentős anyagot gyűjtöttünk össze: rögzítettük vidékünk népdalait, közmondásait, találós kérdéseit, népszokásait stb. Ebben az évben kiemelt feladatunk a régi gyermekjátékok összegyűjtése. Elhatároztuk, hogy minden fellelhető játékot megörökítünk. Az anyagból kiállítást rendezünk, az énekes-táncos játékokat pedig megpróbáljuk megtanítani másoknak is.

Sorolhatnánk még az eredményeket, van azonban egy olyan dolog, amit ezeknél is többre tartunk. Nevezetesen az, hogy szakköri tagjaink zöme egy életre megszereti ezt a munkát. Az általános iskola befejezése után tovább folytatják a honismereti munkát a szakmunkásképző intézetekben és a középiskolákban, majd pedig a felsőoktatási intézményekben, ha van rá lehetőség. Bizonyítja ezt volt szakköröseink jó néhány diáknapi érme és számos tudományos diákköri dolgozat.

Mi ennek örülünk a legjobban. Itt látjuk az igazolását, hogy érdemes volt megkezdeni ezt a munkát, érdemes volt a tanulók szemét rányitogatni a hagyományokra, mert akik kezdetben csak az érdekessége miatt kezdtek vele foglalkozni, később megszerették és ma már nem ósdi dolgoknak tartják, hanem megbecsülendő örökségnek.

Nagy Géza

Széchenyi Ferenc, a királyi biztos

Széchenyi Ferenc életének igen rövid szakasza az, amelyben mint királyi biztos (főigazgató: supremus Moderator) működött. E tisztségét papíron kb. 20 hónapig — 1785. március 9-től 1786. október 23-ig —, a valóságban kevesebb mint egy évig viselte, mert 1786 elején megbetegedett, felépülése után pedig lemondott. Valószínűleg ez az oka, hogy részletes életrajzának szerzői (*Frankói Vilmos*, *Bártfai Szabó László*) is alig foglalkoznak ennek az időszaknak a történetével.

A király eredetileg a zágrábi kerület (Zágráb, Körös, Pozsega, Varasd és Zala megye) élére nevezte ki, néhány héttel később pedig a pécsi kerületbe (Baranya, Somogy, Tolna, Szerém és Verőce megyék területe) helyezte át. *II. József* nagy hatalommal ruházta fel főigazgatóit: hatáskörükbe tartozott az egyházak, az iskolák, a katonaság, az adók, az úrbér, a telepítés, a kereskedelem, a vízügyek, a hajózás, a posta stb. ügykezelése. Működésükért, intézkedéseikért csak a királynak felelősek, a megyék

nem illetékesek sem ellenőrzésükre, sem pedig rendelkezéseik felülbírálására.

Ahhoz azonban, hogy szerteágazó feladataiknak meg tudjanak felelni, ismerniök kellett a vezetésük alá rendelt terület viszonyait. Széchenyi nem lelkesedett a megtisztelő, ám „veszedelmes működési kör”-ért, de ha már „az uralkodó akarata előtt meghajolni kényszerült”, munkáját jól akarta végezni. Így később nyugodt lelkiismerettel jegyezte fel: „... Isten megsegített, és kötelességemet becsülettel teljesítettem...” A munka jól elvégzése érdekében mindenre kiterjedő figyelemmel kérdéseket tett fel a megyéknek, hogy a kapott feleletekből részletesen megismerhesse kerületének viszonyait.

A *kérdés-csoportok fejezetcímei*: I. A járás általános jellemzése 36 kérdés; II. 1. A községek általános jellemzése 33 kérdés; 2. Az egyház 27 kérdés; 3. Mánások és nemesek 24 kérdés; 4. Kiváltságok 17 kérdés; 5. Az iparosok 27 kérdés; 6. A kereskedelem 32 kérdés; 7. A szabadosok 3 kérdés; 8. A katonaság 44 kérdés; 9. A parasztok 116 kérdés; 10. Vidékiek, idegenek 8 kérdés; 11. A zsidók 14 kérdés; 12. A cigányok 9 kérdés; 13. A koldusok 7 kérdés. *Összesen: 397 kérdés.*

Tehát a járásokra vonatkozó 36 kérdést figyelmen kívül hagyva minden egyes helység viszonyairól 361 válasz tájékoztató. Ezeken kívül azonban a megyei orvos is kapott 27 kérdést. Feleleteiből az egészségügy állapotát ismerhetjük meg. A közlekedés kérdéseit nem találjuk a mellékletek közt, de *Rácz József*, Baranya megye felügyelője (juratus exactor) a megye úthálózatát 10 rovatú táblázatban ismerteti. Zágráb megye kérdései között 20 olyan is van, amely a vízviszonyok után érdeklődik a hajózhatóság és az árvízvédelem szempontjából.

A válaszok közül (egyelőre?) csak a baranyaiakat ismerjük majdnem teljesen, ezekből csupán Pécs leírása hányzik. Terjedelme enélkül is 1653 lap (3306 oldal), négy nagy kötetbe kötve. Verőce megyéből Eszék, és környékének 15 községéről található a viszonyok ismertetése az Országos Széchényi Könyvtárban. Végül pedig Somogy és Tolna megye néhány falujáé. Baranya megye leírásának terjedelméből következtetve elképzelhetjük, milyen páratlanul becses forrás állna rendelkezésünkre Dél-Dunántúl és Kelet-Szlavónia „fizikai-politikai-topográfiai” állapotának megismeréséhez, ha a másik négy megye tisztviselőinek válaszai is előkerülnének.

A feleletek részletes bemutatása érdekében három Verőce megyei magyar református falu — Haraszti, Magyar-Rétfalu és Szent László — állapotrajzát közöljük.

Verőce megye északi járásának leírását *Garay József* szolgabíró vezetésével az alszolgabíró és két esküdt készítette. Nevüket nem közli a jelentés. Munkájukat 1786. augusztus 12-én fejezték be. A járásban 6 mezőváros, 56 falu és 5 puszta volt. Ezekből közvetlenül a szolgabíróhoz tartozott a három (Alsó-, Belső- és Felső) Eszék, Szarvas, Bilóperdo, Almás, Erdőd, Dállya, Borovo és Ténye. Adjunctusához: *Szent László*, *Kop-rivna*, *Haraszti*, *Dobszin*, *Csepin*, *Magyar-Rétfalu*, *Német-Rétfalu* és *Kravica*. Ezek leírása fennmaradt. Kivülük *Martince*, *Brodjance*, *Habjanovce* és *Petrievce* — valamennyi az esküdté — azok, amelyek hiányoznak a leírásból.

Magyar-Rétfalu Eszéktől nyugatra, ennek szomszédságában terül el. Közös határa van Német-Rétfaluvall és Kravicával. *Gróf Pejacevics Zsigmond* birtoka. Haraszti és Szent László a járás székhelyétől távolabb, délre fekszik. Mindkettőnek a földesura *Adamovics János* consiliarius. Területük sík, lapályos, továbbá nedves és vizes, mert Rétfalu határát a Dráva árvizei öntik el, Haraszti határában a Vuka patak folyik és ennek kiöntései veszélyeztetik. A legkedvezőtlenebbek Szent László viszonyai, mert amellet, hogy a Vuka majd minden évben kiönt, a Kologyvári mocsarak is nedvessé, zombékossá teszik a határát, így a vetésekben olyan kár keletkezik, hogy adónak leszállítását kell kérnie. Mindenütt sok a cserjés, amit ki kellene irtani. A vízmentes szántóföldek jók: első osztályba sorolták őket. Rétfalu határában bőségesen van legelő és kaszáló, több mint elég. Haraszti ellátása a nagyobb állatoknak nem kielégítő, a kisebb állatok számára szolgáló legelőkben azonban fölösleggel rendelkezik. Szent László ellátottságát nem ismerjük, mert az összeírók az állatok száma iránt érdeklődő kérdésre nem feleltek. Az erdőterület azért fontos, mert nemcsak fűtőanyagul szolgál a lakosságnak, hanem házaikat is többnyire fából építik. Ebből a szempontból Haraszti helyzete a legkedvezőbb, mert nemcsak tűzrevalónak, hanem épületfának is jó a határában levő erdő, sőt hajó- és tutajépítésre is alkalmas. Ennek ellenére az uradalom a fát nem termeli ki eladásra, hanem az állomány megóvására törekszik. A parasztok viszont ingyen elégíthetik ki szükségleteiket. Magyar-Rétfalu erdőterületén épület- és tűzifa található, amit a parasztok ugyancsak ingyen kapnak földesuruktól. E téren ismét Szent László lakói vannak a legrosszabb helyzetben, mert határükban nincs erdő, faszükségletüket a szomszédos nüstári uradalomból fedezik árendálás útján.

A falvak vezetése hagyományos. Élükön bíró áll, akinek munkáját díjazták. Szent László és Haraszti bírása évi 10—10. Magyar-Rétfalué 25 Ft „tisztletdíjban” részesül. Az előbbieket munkáját 1—1, az utóbbit 2 esküdt segíti, anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Mind a három faluban van bába, aki két faluban szülésenként 12 krajcárt kap, Magyar-Rétfaluban semmit.

	Magyar-Rétfalu	Haraszti	Szent László
A házak száma	95	62	62
A családók száma	104	63	68
Lélekszám	572	534	431
A családok átlagos létszáma	5,5	8,6	6,6
Foglalkozás:			
pap	1	1	1
tanító	1	1	0
jegyző	0	0	1
iparos	1	1	1
paraszt: telkes jobbágy	83	54	58
házas zsellér	9	5	2
háztalan zsellér	9	0	3
cigány	0	1	2

Említettük, hogy a válaszok ismertetésére tudatosan választottuk ki a három említett falut, mivel lakói református magyarok. Mint a fenti kimutatásból kiderül, a család- és lélekszám viszonylag alacsony, mégis mind a három falu tart magának lelképásztort és két helyen jóval az átlag fölött díjazták őket. Magyar-Rétfalu lelkésze *Szuhay Pál*, a községtől — mint patrónustól — kap 200 forintot, a lakosoktól pedig 66 forint készpénzt, 8 mérő búzát (6 Ft), 52 mérő kukoricát (26 Ft), 2 kocsis szénát (6 Ft) és 24 öl fát (36 Ft). Ez pénzre átszámítva összesen 340 forint. Szent Lászlón *Fóris Mihály* a lelkész. Az ő illetménye a községtől, mint patrónustól 180 forint, a lakosoktól 47 forint és a stóla. Haraszi papja, *Döbröcönyi János* (vagy az összeíró) nem felelt a kérdésre.

Az ifjúság tanításáról mind a három falu gondoskodik. A tanító egyben a jegyző is. Fizetésük jóval kevesebb. Haraszi tanító-jegyzőjének 90 forint fizetést folyósít évente. Körülbelül ugyanennyi Magyar-Rétfalu tanítójának a fizetése is: 30 forint készpénz, 40 mérő búza, 24 mérő kukorica és 12 öl fa. Szent László jegyző-tanítójának a legszerényebb a díjazása: összesen 20 forint és 10 öl fa. Képesítésükről, végzettségükről (akárcsak a papokérról) nincs adat. Kérdés sem vonatkozik rá, „Instanciát” (kérvény, beadvány) írni egyik sem tud, pedig ez külön érdem lenne. Még azt is meg kellett jelölni, hogy milyen nyelven ír, ha valamelyik tanító tud írni.

Az iparosokat mind a három faluban 1—1 kovácmester képviseli. Hogy éppen kovácsok, ez természetes, minden falunak elsősorban rájuk van szüksége. Haraszi kovácmestere helyben, Magyar-Rétfalué Eszéken született és tanult. Valamennyien közepesen értik a mesterségüket. Hasznosak, sőt Haraszi kovácsa „igen hasznos”. Ugyanő — és valószínűleg két társa is — Eszéken vásárolja a vasat 9,30 forintért mázsánként. Jövedelmüket összegszerűen nem ismerjük, adójuk összegét sem említi a forrás, de háza mindegyiknek, Haraszi és Rétfalu kovácsának pedig földje is van. Mesterségükből és vagyonukból „közepesen” élnek.

A parasztság túlnyomó része — Szent Lászlón 92, Haraszin 91,5, Magyar-Rétfaluban 81 százalék — telkes jobbágy, a többi házas és házatlan szellér. Ez utóbbi két réteg életéről semmit sem tudunk, mert a válaszokban csak statisztikai adatként szerepelnek. Ezért a következőkben csupán a telkes jobbágyokról beszélünk.

Itt kell néhány szót szólnunk Szent László 2, és Haraszi egyetlen cigányáról. Azért vannak ilyen kevesen (az egész vizsgált területen mindössze 26 család él), mert a vándor cigányok letelepedését nem engedélyezik, az „öslakosokat” pedig igyekeznek „megnevelni”. Munkára kényszerítik és házak építésére kötelezik őket. Ennek tulajdonítható, hogy Szent Lászlón „kézművességből” élnek, Haraszi özevgy cigányasszonya pedig „keze munkájával tartja el magát”: helyi lakosoknak dolgozik. Ez utóbbinak van két lánya és egy fia. Valamennyit elvették tőle, és szétosztották őket családokhoz. Egyik haraszi cigány fia a tanítónál van, és az iskolát is látogatja, a másik gyermektelen. Mint általában, itt is a szellér kategóriába tartoznak, évi 1 forint adót fizetnek és 12 napot szolgálnak robotban.

A parasztok jogi helyzete a korabeli viszonyokhoz képest kedvező. A birtokosokkal szembeni jogaikat és kötelezettségeiket úrbéri szerződés szabályozza. Ezen kívüli szolgáltatásokat nem követelnek tőlük, így sem ellenük, sem mások ellen nincs panasz. Válaszukat nem a félelem szülte, mert pl. a szarvasiak bepanaszolták földesurukat — *Kovács Józsefet* — a legelők visszatartása miatt, a tényeiek pedig *Adamovics Jánost* a határ és a legelőterületek csökkentése, valamint a parasztok telekföldekről való elűzése miatt emeltek panaszt (1767). A nemleges válasz nyugodt állapotokról tanúskodik, mert a parasztok c. fejezet 15. kérdése elég sokféle ellentét iránt érdeklődik: „Vannak-e panaszok a földesurak és tisztjeik, a katonák, a hatóságok, a katonai biztosok, a lelkészek, a tanítók, a jegyzők, a bírók és az esküdtek ellen, és milyenek?” A kérdés jellemző Széchényi felvilágosult gondolkodására.

A lakosság szellősen él egymás mellett: Magyar-Rétfalun egy házban él együtt 3 család, 4-ben 2—2, a többiben 1—1. Haraszi és Szent László azonos adatai: 3—3 házban 2—2, a többiben 1—1 család lakik. Életmódjuk mértéktelen: esküvők alkalmával egy napig lakmároznak. A válasz ismét nem sematikus, bár ezen a környéken csak a csepiniékről hangzik a felelet úgy, hogy „esküvők alkalmával a lakmározástól még nem tartózkodnak”. Összehasonlítául: Baranya némelyik falujában öt napig is eltart egy-egy lakodalom, és ilyenkor a mulatozások a kicsapongásokig fajulnak.¹

¹ Parasztok 8. kérdése: Esküvőkor, kereszteléskor, temetéskor lakmároznak-e?

Az érem másik oldala az, hogy eléggé passzívak. Nem használják ki a természet és a földrajzi helyzet adta lehetőségeket. Mind a három falu Eszék piaci, illetve vásári vonzáskörébe esik. Felső-Eszéken évente kétszer van vásár és hetenként egyszer piac. Belső-Eszéken pedig két vásár és két hetipiac, lenne tehát lehetőség a termékek értékesítésére. Igaz, Szent László 5, Haraszt 4,5 kocsi-járásnyira van az eszéki kaszárnyától,² de a harashti 59 parasztnak 110 lóva van, így megvannak a szállítás feltételei, mégis csak kukoricát, árpát és dinnyét termelnek eladásra, zöldségféléket kizárólag konyhai használatra. A Vuka patakban van csuka és ponty, eladásra mégsem halásznak. Ugyanez Szent László és Magyar-Rétfalu válasza is, pedig ez utóbbi csak fél óra járásra van kocsival a kaszárnyától, tehát a piactól sem lehet sokkal messzebb. Az értékesítésre kedvező feltételek lennének, mert kereslet van. Halat a dárdai és a bélyei halászok, zöldségféléket a dárdai német paraszttasszonyok visznek az eszéki piacokra a fejükön, vagy a hátukon gyalog, úgy, hogy a Dráván ladikon kelnek át. Kő és Sepse (valamennyi Baranya megye) lakói cseresznyét és szilvát árulnak az eszéki piacokon.

Másik kereseti lehetőség lenne a fuvarozás. Ezzel sem foglalkoznak, noha Harasztin minden gazda átlagosan több mint két lovat tart. A rétfalu-belieknek is van elég lovak, mégsem fuvaroznak. Pedig ez nem kis hasznot hozna, mert négy- és háromlovas kocsi naponta egy forintot is meg lehetne keresni a „szokásos megállapodás szerint” (Belső-Eszék válasza). A lehetőségek ki nem használása nem „magyar betegség” az idegen környezetben, hanem ezen a vidéken általános. Zöldséget például az eszéki parasztok sem termelnek többet, mint „amennyi a konyhai használatra elég”. Nem tenyésztnek eladásra sertést, nem állítanak elő tejterméket, ami pedig a baranyavári járásban elég általános.

A művelt úrbéres földekre vonatkozó kérdés (Parasztok 11.) részletes és pontos: hány úrbéri telek van, hány fél, negyed, nyolcad? Garayék nem részletezik a választ, csak az egész szántóterület nagyságát közlik. Így csupán átlaggal számolhatunk.

	Telekátlag	Holdátlag
Magyar-Rétfaluban	0,34	8,25
Harasztin	0,29	6,98
Szent Lászlón	0,27	6,65

A számok körülbelül a többi falu átlagának is megfelelnek. Eszéken magasabbak. A szántóföldek hozamának hivatalos kiszámítási módja: egy 1200 négyszögöles holdba 2 mérő (búza) vetőmag kerül, és ez ezekben a falvakban 8–9 mérő termést hoz. Az árak vidékenként és az időjárástól függően különböznek, de általában 0,75–1 forint mérőnként. Mai súlyra átszámítva mintegy 1,20–1,60 forint mázsánként. Az eszéki járásban a vetőmag — és persze a termés — durván számolva egy harmad résszel több, mert a holdak 2000 négyszögölesek. (Szarvas, Erdőd stb. válasza.) További számítás hiábavaló lenne, mert a határ egy része ugar, és nemcsak búzát termelnek. Azt, hogy a búzán kívül még mit, nem tudjuk, mert Széchényi csak általában kérdezi: osztályok szerint mennyi gabona terem évenként?

A szőlőtermelés jelentéktelen, mert mint *Fényes Elek* írja: „... a szőlőskertek lőrét teremnek, melly forrása után csakhamar ecetté szokott változni...” Ennek ellenére mind a három falunak van valamennyi szőlője, mégpedig Magyar-Rétfalunak 23,5, Harasztinak 88,5, Szent Lászlónak 70 kapás.

Az állatok száma a lakosságéhoz viszonyítva csekély. Legfeljebb Csepin sertés-tenyésztése emelkedik az átlag fölé: 208 családnak (sertést nemcsak a parasztok tartanak) 1429 db egy éven felüli sertése van. A mi falvaink közül Szent László nem válaszol a kérdésre, a másik két falu állománya az átlagnak felel meg.

	Harashti	Magyar-Rétfalu
Ló (3 éven felüli)	110	70
Ökör, tinó (3 éven felüli)	123	125
Tehén	78	42
Sertés (1 éven felüli)	269	75
Méhcsalád	35	—

² Katonaság 4. kérdés: Minden egyes helység milyen messze van az állomáshelytől, ahová a porciót kell szállítani?

Az állattenyésztés természet adta feltételei annyira kedvezőtleneknek látszanak, hogy önként felmerül a kétely az erre vonatkozó adatszolgáltatás pontosságával szemben. Az összesítést hozzuk fel példának: a 15 falu szénafogyasztó állatainak száma — a 3 éven aluliak nélkül — 8782 db, a szénatermés pedig mindössze 5050 kocsióra való. Így egy állat „fejadagja” az egész téli időszakra 0,56 kocsi, ami hihetetlenül kevés. A legelőterület 4130 „nagyobb” állat számára elég (a juh, kecske, a „kisebb” kategóriába kerül), így 3168 állat legelő nélkül marad, a „kisebb” állatok közül pedig 3165-nek nem jut legelő. A kedvezőtlen helyzet Haraszti állattenyésztésére is érvényes: 311 szénával etetett állat számára 125 kocsi széna terem. 111 „nagyobb” állatnak nincs legelője. A „kisebb” állatokból azonban 300-at lehetne legeltetni, de csak 269 van, tehát felesleg mutatkozik. Magyar-Rétfalu feltételei kedvezőek: itt egy állat télen 2,52 kocsi szénát fogyaszthat, és 225 (!) „kisebb” állattal lehetne többet legeltetni. A „nagyobb” állatok közül 37-nek nem jut legelő. Igaz, legeltetni lehet az ugaron, nyár közepétől a sarjúterületen, és az őszi vetésig a tarlókon, de akkora hiányt, amekkorát a számok mutatnak nem lehet pótolni. Ugyanúgy a téli szénahiányt sem lehet szemes-takarmánnyal helyettesíteni. Egyéb állati eledel termeléséről pedig nem beszél a forrás.

Széchenyi Ferenc nem helyeselte II. József uralkodási módszereit. Az országgyűlés kikapcsolását, a megyék önkormányzatának megszüntetését, a korona Bécsbe szállítását alkotmányellenesnek tartotta. Életének ebben a szakaszában azonban még meggyőződéses híve volt a felvilágosodás eszméinek, ezért elfogadta a kinevezést. A megyékhez intézett kérdéseinek szelleme azt bizonyítja, hogy ezeket az eszméket a gyakorlatba is át akarta ültetni. Céljának elérése érdekében mindjárt működése kezdetén bejárta kerületének megyéit, közgyűléseket hívott össze, hogy személyes kapcsolatot teremtsen a megyék vezetőivel és közönségével, megszerezze támogatásukat. Ugyanakkor fenntartásai is megmaradtak az uralkodó politikájának egyes részeivel szemben. 1786 elején Széchenyi súlyosan megbetegedett, felépülése után felmentését kérte, és meg is kapta.³

Dr. Taba István

Felsőőrtől Kismartonig*

(Történeti sétá Burgenlandban)

II. A várak földjén

A kővárak elterjedése nagymértékben hozzájárult a határőrök szerepének csökkenéséhez, másrészt e várak révén jutott kiemelkedő szerephez hazánk hadtörténetében a nyugati határvidék, a XIII—XIV. század fordulóján és a XV. század második felében.

A habarcsos kővárfal frank területen a VIII—IX. századból ismert. Közép-Európában kivételesen már a XI. század fordulóján alkalmazzák, de csak a XII—XIII. század folyamán veszi át a föld-favárak feladatát, anélkül, hogy ez utóbbiak végképp feledésbe merülneek.³⁷ E szerepváltás időszakában alkalmazzák a német szakirodalomban „Hausberg” elnevezésű, magyar szaknévvel még nem minősített várakat, amelyek fő épülete kő (lakó)torony, körülötte favázas, később kőfalazási erődített udvar-

³ Az életrajzi adatokat Fraknói Vilmos Gróf Széchenyi Ferenc c. munkájából vettük. A pécsi kerület megyéihez intézett rendelet megtalálható a Baranya megyei Levéltár 1785. évi közgyűlési iratainak „non registrata” aktái között, a 795 szám alatt. Eszék és környékének 15 falujáról készített leírás az Országos Széchenyi Könyvtár kéziratárchívában Fol. Lat. 1083, Baranya megye leírása ugyanott Fol. Lat. 289 szám alatt.

* A tanulmány első részét a Honismeret 1979. 4. számában közzeltük. A bibliográfiában szereplő rövidítések jegyzékét lásd ott. (Szerk.)

³⁷ Nováki Gyula: I. m. 1975. 338. old. — XII—XIII. századi földvárak: Óvár (Pinkaóvár), Ulbrich, Karl-Ratz, Alfred: Die Wehranlagen von burg. BF 25. 1954. 46—48. old., 1—9. ábra + felmérés. — Bácsa, Nováki Gyula: Árpád-kori sáncvár a bácsai Szent Vid dombon. Archeológiai Értesítő, 1976. KNY.

³⁸ Nováki Gyula: I. m. 1975. 339. old. — A várszervezet kialakulásáról: Mitterauer, Michael: Zur räumlichen Ordnung Österreichs in den frühen Babenbergenzeit. MIOG 1970. 100. és köv. old. — Ebner, Herwig: Die Burg in historiographischen Werken des Mittelalters. In: Festschrift Friedrich Hausmann. KNY. Graz, 1977. 125—142. old. — Uő: Burgen, Schlösser und Wehrhafte Stätten in der Steiermark. Land, Leute, Leistung. II. kiadás. KNY. é.n.h.n. 460—465. old.

ral.³⁸ Ilyen lakótornyot és udvart tártak fel a pozsonyi vár ásatásán,³⁹ és hasonló lehetett a sopronbánfalvi vár.⁴⁰ Nyék határában, a községtől délnyugatra található maradványok is toronyból és erődített udvarból álló hajdani várak utalnak. 1263-ban *Lőrinc* soproni ispán, az *Aba-nem Athinai* ága alapítójának tulajdonában volt. Ő a Kőszegiekkel szövetségben harcolt *Albert* osztrák herceg ellen, ám annak csapatai elfoglalták az *Eckendorf* nevű várat és 1291-ig hatalmukban tartották. A vár a középkor folyamán elpusztult.⁴¹ Sopronkeresztúr határában, a Schöllsberg nevű dombon állt *Bykug*, *Bykuk* nevű vár 1310-ben *Kőszegi Iván* nádor unokája, *Miklós* tulajdona volt, és 1327 táján *Károly Róbert* ellentámadása idején semmisülhetett meg.⁴² „Hausberg” elrendezésű volt az 1318–1343 között épült *fraknoi vár*.⁴³ A „Hausberg”-től a középkori kővárhoz vezető, átmeneti jellegű az *őribükkösi* (régli nevén sahi) vár.⁴⁴ Egyelőre még bizonytalan a *locsmándi*, *karácsfai*, *dérföldi* stb. várak építéstörténete.

A tatárjárás után, még *IV. Béla* uralkodása alatt épült fel *Szalónak*, *Monyorókerék*, *Dobra*, mögöttük *Kőszeg* két vára. 1300-ra hozzájuk számíthatjuk *Köpcseny*, *Purbach*, *Kismarton*, *Lánzsér*, *Rohonc*, *Kabold*, *Fraknó*, *Sárfenék*, *Szarvkő*, *Roj* várát,⁴⁵ továbbá *Bykugot*, azután *Kertest*, a teljesen eltűnt *macskakői várat*, *Pinkaóvárt*. Ma is jelentős maradványa áll *Nezsider* területén a „Tabor”-nak, amely hatalmas lakótorny, körülötte erődített udvarral. 1296-ban *Ágnes* királyné, 1390-ben *Mária* királyné tulajdona volt.⁴⁶ Pordányban római őrtorony (burgus) felhasználásával 1200 körüli épült vár, 1232-ben „castrum Pordan” néven említik, mint *Gut-Keled nembeli Mór* fia *Péter* tulajdonát. A vár később királyi kézbe került, és 1273-ban *II. Ottokár* csapatai pusztították el. Helye a Schölls nevű domb, amelyet két mélyebb vizesárok és három földsánc övezett.⁴⁷ *Szentmargitbánya várat* 1273-ban *II. Ottokár* csapatai lerombolták, helye nem ismeretes.⁴⁸

A XIV. század folyamán, 1382-ig terjedően további várak épültek, mint *Zaszlop*, *Kőpordány*, *Dobra*.⁴⁹ A *Gut-Keled nem Odun* ágából származó *János* tulajdona *Dorog-Darászfalu vára*, amely kőtoronyból, palotából és fa épületekből állt. 1337–1346 között a *Nagymartoni grófok* vették meg, és fraknoi uradalmukhoz csatolták a dorogi várakat. 1418-ban a stájer *Bartholomäus Hagenauer* a dorogi vár tulajdonosa, aki magát a falu német nevével nevezi. Várát 1425-ben „fortalicium” gyanánt említik. *Fia*, *Johann* 1430-i halálát követően *Zsigmond király* a *Kanizsai-testvéreknek* adományozta „Dorog, alio nomine in idiomate theutonico Drawsdorf” várát, és ők is a kismartoni uradalomukhoz csatolták. 1486-ban említik utoljára a már rombadőlt várat.⁵⁰

A XIII–XIV. századi várépítések elválaszthatatlanok a nagybirtokok, illetve legnagyobb birtokos családjaink történetétől.⁵¹ Nyugati határvidékünkön a *Németújvári*

39 *Fiala, Andrej—Stefanovičová, Tatjana*: Bratislavský hrad. Bratislava, 1969. 22. old. és 67. old. 44–46. ábra. *Nováki Gyula*: I. m. 1975. 338. old. irodalommal.

40 *Nováki Gyula*: I. m. 1975. 339. old. és 101. jegyzet.

41 *Prickler, Harald*: Burgen und Schösser im Burgenland. 2. bővített kiadás. Wien, 1972. 106. old. — *Albert* harcaira: *Zöllner, Erich*: I. m. 1974. 117–119. old. — *Kristó Gyula*: Az Aranybulla évszázada. Bp. 1976. 179., 184., 196–197. old.

42 *Prickler, Harald*: I. m. 1972. 161. old.

43 *Ernst, August*: Wann entstand der sogenannte „Türkenbrunnen” auf Burg Forschtenstein? Bgld. Hbll. 1977. 2. sz. 92. old. — Története: *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp. 1977. 133. old. — *Engel Pál*: A királyi hatalom és az arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Bp. 1977. 111. old. — Felmérése: *Klaar, Adalbert*: Beiträge zu Planaufnahmen Österreichischer Burgen I: Burgenland. Wien—Köln—Graz, 1970. 37–38. old. és 10–14. alaprajzok.

44 *Prickler, Harald*: I. m. 1972. 158. old.

45 Térkép: *Fügedi Erik*: I. m. 1977. 1–2. ábra.

46 *Prickler, Harald*: I. m. 1972. 110. old. — *Vö. Juhász László*: I. m. 1976. 144. o. — *Nezsider* történetét részletesen feldolgozta *Loiberseck, Josef*: Neusiedl am See. Bgld. Hbll. 1975. 1. sz. 36–43. old., 2. sz. 86–91. old., 3. sz. 116–135. old., 4. sz. 163–189. old.

47 *Prickler, Harald*: I. m. 1972. 167. old. Kiemeli, hogy az egyébként „Hausberg”-re emlékeztető várból éppen a jellegzetes, magasra emelkedő központi épület hiányzik. Ezzel ellentétben *Juhász László* — egyébként általában rendkívül részletes és megbízható — anyaggyűjtése, ő ugyanis értesült egy négyzetes alaprajzi lakótorny megtalálásáról. I. m. 1976. 122. old.

48 *Lechner, Karl* (szerk.): I. m. 1970. 762. old. — *Prickler, Harald*: I. m. 1972. 136. old. — *Juhász László*: I. m. 1976. 178. old. szerint 1289-ben *Albert osztrák herceg* foglalta el és 1291-ben lerontatta.

49 Térkép: *Engel Pál*: I. m. 1977. 32–33. old., ill. 170., 107. old. — *Fügedi Erik*: I. m. 1977. 213., 154. old.

50 Idézet: *Juhász László*: I. m. 1976. 190. old. — Nevéről *Kranzmayer—Bürger*: I. m. 1957. 152. old. — A várról *Prickler, Harald*: I. m. 1972. 175. old.

51 *Vö. Fügedi Erik és Engel Pál*: I. m. 1977. tárgyalási módjával. — A nyugati határvidék nagybirtokosairól *Kristó Gyula*: A Kőszegiek kiskirálysága. VSz 1975. 2. sz. 251–268. old. — Kisebbségi birtokosra pl. *Tóth Melinda*: Buzád-nemzetségbeli Csák soproni ispán (1246–1254). SSz 1976. 3. sz. 194–210. old. — *Ebner, Herwig*: Burg-Schloss-Residenz, In: 850 Jahre Graz 1128–1978. (Steinböck, Wilhelm kiadásában.) Graz—Wien—Köln, 1978. KNY. 183–198. old.

— másik nevükön *Kőszegi* — család története egyben meghatározója a táj, sőt részben a Dunántúl történetének. A család története *II. Géza* uralkodásáig vezethető vissza. Ekkor költözött Magyarországra két stájer nemes testvér, *Héder* és *Wolfer*. Héder a Győr (német nevén *Poth*) nem megalapítója,⁵² Wolfertől származik a Németújvári család. *Wolfer* a *Kyscen* nevű hegyen fávárat, majd *Benedek*-rendi kolostort építtetett. Birtokai utóbb *III. Béla* kezére kerültek, aki kővárat, „*novum castrum*”-ot építtetett. A vár 1225-ben *Csák nembeli Demeteré*. Tőle *IV. Béla* 1242 előtt vette vissza, és nyugati várvédelmi vonalához illesztette. 1263-ban *Pók nembeli Móric* tárnokmester kapta adományként, aki a szabálytalan háromszög alaprajzú vár keleti végén álló, hasáb alakú lakótornyot építtette.⁵³ Nemsokára visszakerül a vár a Németújváriak kezébe,⁵⁴ akik 1385-ben legyőzték *Albert* osztrák herceg csapatait. 1289-ben a herceg ostrommal vette be *Németújvárat*, és tucatszámra foglalta el a várakat és településeket, hatalmát a Fertő-tóig, illetve *Kőszegig* terjesztette ki.⁵⁵ Az 1291. évi hainburgi béke után *Albert* lemondott hódításairól, Németújvár visszakerült a *Kőszegiek* kezébe.⁵⁶ A XIV. század eleji harcokban a *Kőszegiek Károly Róbert* ellen hadakoztak, ez lett a vesztük. Birtokaik, amelyek 1316 előtt magukba foglalták a Dunántúl legnagyobb részét, átnyúltak az Alföldre, délen — Pécestől jóval keletre húzódva — a Száváig terjedtek,⁵⁷ most *Károly Róbert* ellentámadása során egyre zsugorodtak. Az uralkodó 1399. január 8-án, *Visegrád* várában kelt oklevelében már azt olvashatjuk, hogy *Henrik bán fiának, Iván nádornak* a fia, *János* visszaadta Németújvárat a királynak,⁵⁸ majd két újabb sikertelen lázadásuk után valamennyi nyugati birtokukat elvesztették, illetve kényszerűen elcsérelték.⁵⁹

Mint láttuk, az Anjou-királyok uralkodása nem kedvezett a nagybirtokosok túlzott önállóságának, és gátat vetett az osztrák hercegek hadjáratainak is. A XV. század mindkét vonatkozásban fordulatot hozott. A *Nagymartoni* (másik nevükön *Fraknoi*) *grófi család* utolsó tagja, *Vilmos*, 1445-ben elzalogosította *VI. Albert* osztrák hercegnek *Fraknó, Kabold, Lánzsér* várait, uradalmaikkal együtt. *III. Frigyes* — 1452-től német—római császár — véget akart vetni a stájer—magyar határvillongásoknak, ezért megszállta *Rohonc, Szalónak, Borostyán, Kertes, Macskakő, Dévény, Kőszeg* várait, és tulajdonába ment át *Albert* hódítása is. *Hunyadi János*, Magyarország kormányzója az 1447. évi radkersburgi fegyverszünetben nem tudta a várakat visszaszerezni.⁶⁰ A következő évtizedben a *Hunyadi Mátyással* szembeszegülő „német párt” egyik vezére, *Ujlaki Miklós* székhelye Németújvár lett.⁶¹ Vezetésével 1459-ben 24 főúr Magyarország királyává választotta *Frigyest*. A nyugati végek ismét lángba borultak. Mintegy ellenpontként a németújvári eseményekre, *Szalónak* váruara, *Andreas Baumkircher* — a stájer rendi ellenzék vezetője — *Frigyes* ellen fordult (akitől zálogba kapta *Szalónakot*⁶²), és *Mátyás* zsoldjában hadakozott stájer földön. 1471-ben *III. Frigyes* fogságába esett, és a császár *Grácban* lefejeztette. Emlékét a szalónaki vár kiállításán idézhetjük fel.⁶³ *Mátyást* — ismét milyen párhuzam! — az alsóausztriai rendek Ausztria hercegé-

52 **Ernst, August:** Die Grafen Poth bis zum Verlust der Herrschaft Ungarisch Altenburg. BF 34. 1956. 68. old.

53 Felmérése **Klaar, Adalbert:** I. m. 1970. 38–39. old. és 15–16. áb. — Története: **Fügedi Erik:** I. m. 1977. 170. old. — **Loiberseck, Josef:** Glüssing. Bgld. Hbll. 1970. 1. sz. 25–27. old. — **Vö. Bél Mátyás:** Vas vármegye leírása. VSz 1977. 2. sz. 273–274. old. — A *Wolfer*-ágra: **Kristó Gyula:** I. m. 1975. 251. old.

54 **Prickler, Harald:** I. m. 1972. 58. old. — **Vö. Loiberseck, Josef:** I. m. 1970. 28. old.

55 **Ernst, August:** I. m. 1956. 21. old. — **Kristó Gyula:** I. m. 1976. 184. old.

56 **Loiberseck, Josef:** I. m. 1970. 28. old. — **Prickler, Harald:** I. m. 1972. 58. old. — **Kristó Gyula:** I. m. 1976. 196–197. old.

57 Térképe: **Rázsó Gyula:** A Németújváriak. Az Élet és Tudomány Kalendáriuma. 1979. Bp. 103. old. Az u. i. 104. old. között felvételem azonban — szerkesztői tévedés miatt — nem Németújvár, hanem *Borostyánkő* bejáratát ábrázolja.

58 **Nagy Imre—Tasnádi Nagy Gyula:** Anjou-kori okmány. Bp. 1879. II. k. 344–345. old. (A latin eredetiben: „*Johannis filius Johannis*” áll. A nevek eltérő írásmódjaira **vö. Rázsó, ill. Kristó** id. műveit.)

59 Hadtörténeti vonatkozásokra **Kristó Gyula:** I. m. 1975. 261–263. old. — **Rázsó Gyula:** I. m. 1979. 104–108. old. — **Vö: Dévényi Ferenc—Madáchy Károly:** Vas megye hadtörténeti krónikája. In: **Horváth Ferenc** (szerk.): Vas megye. Helytörténeti tanulmányok. (Szombathely) 1958. 176. old.

60 **Ernst, August:** Burgenland. In: **Lechner, Karl:** I. m. 1970. 703. old. Ellenkezőképp írja le a történeteket **Dévényi Ferenc—Madáchy Károly:** I. m. 1958. 176. old.

61 **Loiberseck, Josef:** I. m. 1970. 30. old. — **Prickler, Harald:** I. m. 1972. 61. old. — **Óllakira: Kubinyi András:** Die Fragen des bosnischen Königtums von N. Ujlaki. Studia Slavica. 1958. 373–384. old.

62 **Zimányi Vera:** A rohonc—szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI—XVII. században. Bp. 1968. 10. old.

63 **Juhász László:** I. m. 1976. 183–185. old. — **Baumkircherről: Zöllner, Erich:** I. m. 1974. 149–150. old.

vé kiáltották ki, Frigyes Linzbe hátrált, a „büszke” Bécs pedig Mátyás hadát „nyögte”.⁶⁴ A nyugati várak ekkor visszakerültek Magyarországhoz, de nem sokáig. Mátyás halálát követően Frigyes már az 1491-es pozsonyi békében visszaszerezte hódításait, sőt biztosította a Habsburgok uralmát a *Jagellók* kihalása esetére. Miután Ferdinánd valóban magyar király lett, a rendek már csak országgyűlési törvénycikkelyekben fogalmazhatták meg kérésüket „a határ kiigazítása tárgyában”.⁶⁵ A határmenti területek visszacsatolása csak 1647–49 folyamán következett be, viszont a várak legtöbbje magyar tulajdonosok kezében volt már korábban is. *Németújvár* az *Újlaki család* kihalta, 1524 után királyi adományként került *Batthyány Ferenc* tulajdonába. Ő újonnan szerzett uradalmaira a török előretörése miatt amúgyis menekülőfélben lévő horvátokat telepített.⁶⁶ Egyike volt a XVI. század jeles katonáinak. 1526-ban — mint horvát bán — részt vett a mohácsi csatában, az elsőként támadó csatarendünk jobb szárnyának parancsnokaként.⁶⁷ Túlélte a csatát, bandériuma kimentett zászlaja ma a németújvári vár — a mai napig *Batthyány-birtok* és immár egy város⁶⁸ jelképe — kiállításának féltett kincse.

Monyorókerék várát 1496-ban vásárolta meg *Bakócz Tamás* esztergomi érsek, aki születési helyéről „Erdődy” előnevet használt. *Bakócz* utóbb a várat (és Vöröstorony, Vép, Körmend községeket) unokaöccsének, *Bakócz Péter*nek ajándékozta, aki ezentúl már az „Erdődy” családi nevet és „Monyorókeréki” előnevet használt. 1557-ben *Erdődy Péter* horvát bán elcserélte monyorókeréki várát és 33 községét *Zrinyi Miklós* horvátországi javaiért. A vár csak 1613-ban került vissza az Erdődyek tulajdonába, ma is az övék.⁶⁹

Monyorókerék fontos művelődéstörténeti hely. Az Erdődyek levéltárából nemrég került elő egy, valószínűleg a XVII. század első feléből származó, kéziratos énekeskönyv.⁷⁰ 1582–1598 között részint Németújvárott, részint Monyorókeréken működött *Manlius János* nyomdája. 1587 őszén itt adták ki az első, német nyelvű magyarországi újságot.⁷¹ *Manlius* 1598–1605 között *Keresztúron*, a *Nádasdy-várkastélyban* folytatta munkáját. Halála után *Farkas Imre* vezette a műhelyt. Ő adta ki 1607-ben és 1611-ben Nyugat-Magyarország első két, horvát nyelvű énekeskönyvét.⁷²

A XVI. század első felében a *Kanizsai-család* volt a nyugati országrész legnagyobb birtokosa. 1535-ben, fiúörökös hiányában, *Kanizsai Orsolya* örökölte a vagyont, közöttük *Léka várát*.⁷³ Férjhez ment *Nádasdy Tamáshoz*, aki később horvát bán, országbíró, majd nádor lett. *Zrinyi Miklós* mellett ő volt korának legsikeresebb birtokgyarapítója. *Nádasdy Tamás* csupán Sárváron tartózkodott szívesen, és tett oly sokat honvédelmünk és kultúránk érdekében, de kedvelte Lékát is. Ide is temették el. Sokkal későbbi a családi kriptá, amelyet *Nádasdy Ferenc* alakított ki 1669-ben, a Szent

64 **Ráczó Gyula**: Die Feldzüge des Königs Matthias Corvinus in Niederösterreich 1477–1490. Milltärhistorische Schriftenreihe Wien, 1973. 15. old. — **Kubinyi András**: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. In: **Pickl, Othmar** kiadta: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Graz, 1971. 202. old.

65 **Corpus Iuris Hungarici**, 1536: XLVII. tc., 1548: XXXVII. tc. „Eredményére” **Ferdinánd** király 1547. évi, XI. decretumának 20. §-a.

66 **Németújvár** **Prickler, Harald**: I. m. 1972. 61. old. — A horvátok betelepülésére **Breu, Josef**: Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschließenden Gebieten. Wien, 1970. 23–48. old. térképpel. — A vonatkozó szakirodalomra: **Neweklowsky, Gerhard**: Burgenländische Kroaten. ÖOH 1972. 1. sz. 111–112. old. — **Vö. Benesics Miklós**: A burgenlandi horvát kisebbség. Integratio '73. Wien, 1973. 34–36. old.

67 **Marosi Endre**: A mohácsi csatáról helymeghatározásához. HK 1976. 4. sz. 631–650. old. 2. vázlat, továbbá *Batthyány rohamának* színhelye.

68 *Németújvár törökkori történetére* **Zimányi Vera**: I. m. 1968. 14. és köv. old. + melléklet. — **Loiberseck, Josef**: I. m. 1970. 1. sz. — 31–35. old., 2. sz. 79–84. old. — Várossá nyilvánítására **Juhász László**: I. m. 1976. 104. old. (1973. június 1.)

69 Felmerése: **Klaar, Adalbert**: I. m. 1970. 34–35. old. 3–5. alaprész. — Korai története: **Fügedi Erik**: I. m. 1977. 168. old. — **Engel Pál**: I. m. 1977. 134. old. — Törökkori adatai **Prickler, Harald**: I. m. 1972. 35. old. A műemléki kiadványok elemzése **Wacha, Georg**: Kunst- und Kulturgeschichte des Bezirkes Oberwart. Bgld. Hbll. 1977. 2. sz. 67–91. old.

70 **Szelestei Nagy László**: Kéziratok XVII. századi énekeskönyv az Erdődy család monyorókeréki levéltárából. VSz. 1978. 1. sz. 116–118. old.

71 *Manlius* működéséről ált. **Zimányi Vera**: I. m. 1968. 18. old., németújvári működéséről ezenkívül **Loiberseck, Josef**: I. m. 1970. 1. sz. 32–33. old. — *Monyorókeréki munkájáról* **Prickler, Harald**: I. m. 1972. 35. old. — **Vö. Juhász László**: I. m. 1976. 103., ill. 82. old.

72 **Gregor Mekinié** énekeskönyveiről: **Mersic, Martin**: Die Anfänge des burgenländischen kroatischen Schrifttums, Bgld. Hbll. 1971. 3. sz. 140–143. old. — *Farkasról* **Juhász László**: I. m. 1976. 77. old.

73 Felmerése: **Klaar, Adalbert**: I. m. 1970. 39–40. old. 19–21. mell. — **Waltenberg, Hans**: Architektonische und astronomische Geheimnisse der Burg Lockenhaus im Burgenland. Bgld. Hbll. 1973. 4. sz. 1–4. áb. — Történetére **Loiberseck, Josef**: Lockenhaus. Bgld. Hbll. 1972. 1. sz. 32–41., 3. sz. 138–142., 4. sz. 170–187. old. — **Fügedi Erik**: I. m. 1977. 161. old. — **Engel Pál**: I. m. 1977. 129–130. old.

Miklósról elnevezett községi templomban.⁷⁴ Ez a templom több más részletében is kapcsolódik a Nádasdy családhoz és történelmükhöz. A főoltár Patrona Hungariae főalakja Buda 1686. évi ostromjelenete fölé magasodik. Az oltártól jobbfelé örökítették meg — szentek ábrázolásában — a templomalapító *Nádasdy Ferenc* és neje, *Eszterházy Júlia* arcképét. Néhány évvel később tragikus sors várt Nádasdyra: a Wesselényi-féle összeesküvésben játszott szerepéért 1671-ben, Bécsben lefejezték. Az általa Lékán alapított családi kriptába temették, ahová két éve még ő szállította át ősei, Nádasdy Tamás és hitvese szarkofágját. Történelmünk fordulataira jellemző, hogy a fővesztéssel kivégzett főúr mellé később fiát, a hasonló nevű labanc tábornokot temették. A soronkövetkező *Nádasdy Ferenc*, *Mária Terézia* híres tábornoka volt, Bécsben halt meg, és érdemeire való tekintettel megörökítették a császárnő emlékművén, a Kunsthistorisches Museum előtt.⁷⁵

Ugyancsak sikeres házasság alapozta meg a XVII. század nagy birtokszerzője és politikusa, *Eszterházy Miklós* pályafutását. 1612-ben *Mágochy Ferenc* özvegyével, *Deressfy Orsolyával* kötött házassága révén jutott számos birtok, köztük a lánzséri vár s uradalom tulajdonába.⁷⁶

Lánzsér építése visszanyúlik a XIII. század második felére.⁷⁷ A teljes területében 310x190 m alapterületű, több védőövvvel rendelkező Lánzsér Ausztria, sőt egyes vélemények szerint Közép-Európa legnagyobb romja.⁷⁸ Ez ugyan túlzás (hiszen pl. Szepesvár, Karlštejn sokkal nagyobb, de még Siklós, Sárospatak, Eger középkori alapterülete is felülmúlja Lánzsérét), de a mai Burgenland várai közt, fekvését és hangulatát tekintve talán a legszebb. 1707-ben lőpor robbanás miatt részlegesen, 1772-ben tűzvész következtében teljesen elpusztult, az uradalom központját áthelyezték a közeli *lakompaki várkastélyba*.

A várkastélyt *Deressfy Ferenc* kezdte építtetni, *Eszterházy Miklós* fejeztette be 1618-ban. Ő *Bethlen Gábor* hadjárata idején (*Nádasdy Tamással*, *Zrínyi Györggyel*, *Bánffy Kristóffal* együtt, és *Baththyány Ferenc*cel, *Nádasdy Pállal*, *Eszterházy Gáborral* és a dunántúli nemesség nagyobb részével szemben) kitartott az uralkodó mellett.⁷⁹ Személyesen vezette Lakompák védelmét 1620. szeptember 28—30. között, amikor Bethlen vezére, *Huszár István* ostrom alá fogta. Lakompák elestét *Dampierre* tábornok felmentő serege akadályozta meg: a várkastély alatti összecsapás során Huszár csapatai súlyos veszteséget szenvedve, menekülni kényszerültek. Egyik főtisztjük, a tarcsafalvi származású *Tarródy Mátyás* is elesett a harcban. Neki maga Eszterházy állított szarkofágot, amely ma is látható.⁸⁰ *Dampierre* érdemeit a csatáról kiadott röpédula méltatja.⁸¹ *Eszterházy*et újabb adományokkal *II. Ferdinánd*. 1622-ben zálogba, két évre rá végleg Eszterháznak adományozta *Fraknót*, azzal együtt a fraknói grófi címet.⁸² Ez a hatalmas, szabálytalan ötszög alaprajzú vár, a nyugati részén emelt, cepp alaprajzú lakótorony révén visszanyúlik a XIV. század elejére.⁸³ A Vulka folyó völgyét őrző, a Rozália hegység keleti lejtőjén épült vár a XIV—XV. században a Nagymartoní (utóbb Fraknói) család tulajdonosa volt.⁸⁴ 1491-től Ausztriához tartozott. Némi je-

74 **Juhász László**: I. m. 1976. 125—126. old., azonban a kriptá leírása a kellenénél szűkszavúbb.

75 A tragikus sorsú főúrról **Rózsa György**: Nádasdy Ferenc és a művészet. Művészettörténeti Értesítő, 1970. 3. sz. 185—202. old. — Az összeesküvésről **Benczédi László**: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása (1666—1668). TSz 1974. 4. sz. 596—630. old. — A bécsi Nádasdy-emlékről **Juhász László**: Bécs magyar emlékei. II. kiadás. Bécs, 1977. 7., 67. old.

76 *Eszterházyról Péter Katalin*: A magyar romlásnak századában. Bp. 1975. 33. old. — *Birtokairól Vanyó Tihamér*: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapota (1640—1690). SSz 1976. 3. sz. 220. old.

77 **Fügedi Erik**: I. m. 1977. 160. old. — Korábbra keltezi a várat **Prickler, Harald**: I. m. 1972. 86. old.

78 *Alaprajza és metszete*: **Prickler, Harald**: I. m. 87—88. old. — A vár nagyságáról **Juhász László**: I. m. 1976. 121. old.

79 **Nagy László**: Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez (1619—1621). HK 1960. 2. sz. 104—105. old. — **Prickler, Harald**: Die „Obere Wart“ in der Neuzeit. In: DOW 178. old. — A várkastélyról: **H. Takács Marianna**: Magyarországi udvarházak és kastélyok. Bp. 1970. 154—155. old. — **Prickler, Harald**: I. m. 1972. 84—85. old., metszettel.

80 **Juhász László**: I. m. 1976. 120., 68., 30. — A csatáról: **Nagy László**: I. m. 1960. 82—83. old. (*Lakompák* utóbb rövid időre Bethlenék kezére került) — A hadjáratról és Bethlen stratégiájáról u.ő: *Bethlen Gábor a független Magyarorszáért*. Bp. 1970. 232. és köv. old.

81 **Semmelweis, Karl**: „Wahrhaftige RELATION“ über die Schlacht von Lackenbach. BgdI. Hbil. 1968. 4. sz. 188—191. old.

82 **Prickler, Harald**: I. m. 1972. 46. old. — **Sinowatz, Fred**: Reformation und katholische Restauration in der Grafschaft und Herrschaft Eisenstadt. BF 35. 1937. 124. old. — Vö. **Juhász László**: I. m. 1976. 90. old.

83 **Ernst, August**: I. m. 1977. 91. old. szerint első említése 1346. — Mások szerint 1343: **Prickler, Harald**: I. m. 1972. 48. old. — **Fügedi Erik**: I. m. 1977. 133. old. — Felmérése: **Klaar, Adalbert**: I. m. 1970. 37—38. old. 10—14. ábra.

84 Mint a 83. jegyzet. — **Engel Pál**: I. m. 1977. 111. old.

lentsége *Bocskay István* rendi függetlenségi harca idején lehetett, legalábbis ez derült ki *Mátyás* főhercegnek *Giorgio di Bastához*, a magyarországi hadak főparancsnóka-hoz intézett leveléből, akinek elrendelte 500 muskétás Fraknó várába küldését.⁸⁵ A középkori Fraknót Eszterházy Miklós építtette át a ma látható, külső és belső várra tagolódó, ólász és részben újolász bástyás várra. A külső várban egy eredetileg 142 m mély kutat vájtak.⁸⁶ A munkálatokat *Eszterházy Pál* fejezte be 1660 körül. Fraknóban őrizték az Eszterházy Miklós által alapított kincstárat. Ebből a képek, festmények 1871-től a Szépművészeti Múzeumban vannak, ötvösművei, díszfegyverei 1923-ban az Iparművészeti Múzeum ideiglenes letételebe kerültek, és a világháború viszonytagtságai után is ott vannak.⁸⁷ Ma is igen értékes a fraknói vár fegyver- és zászlógyűjteménye.⁸⁸ 1683-ban Eszterházy Pál nádor ellenállt fraknói várában a Bécs felé vonuló török had portyázóinak, de birtokait felégették.⁸⁹ A családi központ — a hadieseményektől eltekintve — ekkor már Kismartonban volt. Fraknót — főleg az 1848–49-es magyar szabadságharc után — egyebek közt börtönnek használták.⁹⁰ Ma nyári szabadtéri előadások színhelye.

A XIV. századra visszatekintő kismartoni várat ugyancsak 1622-ben kapta zálogbá *Eszterházy Miklós*. 1627-ben tűzvész pusztított a várban. 1663–1672 között, *Carlo Martino Carlone*, majd mások tervei alapján *Eszterházy Pál* építtette a várkastélyt, amelyből 1794–1805 között *Eszterházy „Fényes” Miklós herceg* alakította ki a mai palotát,⁹¹ mintegy Eszterháza (a mai Fertőd)⁹² ellenpontjaként. Kismarton kulturális jelentősége kiemelkedő volt. Itt őrizték Eszterházy Pál kézirat- és könyvgyűjteményét.⁹³ A család többi birtokán, Eszterházán, Köpcsényben, Féltoronyban zajló fényűző életmód⁹⁴ egyik megnyilvánulásaként magas színvonalú zenei élet fejlődött ki.⁹⁵ 1766–1778 között Kismartonban — a mai Haydn Múzeum épületében — lakott *Joseph Haydn*. (Nyughelye a felsőhegyi templomban van.) 1807-ben *Beethoven* is muzsikált Kismartonban.⁹⁶ *Liszt Ferenc* emléket a várkastély főhomlokzatától balra emelt emlékmű őrzi. Ma Kismarton Burgenland tartomány székhelye, város.⁹⁷

Az eddiekből látjuk, hogy az újkori történelem kegyesebb volt nyugati végeinkhez, mint az ország más területeihez. Jóllehet a török hadjáratok — mindenekelőtt Kőszeg 26 napos,⁹⁸ eredménytelenül végződött ostroma idején, 1532-ben — itt is sújtották a lakosságot, de a korszakot mégis inkább jellemzi a purbachi „Türkenhaus”, a portyázó társaitól ittasan lemaradt, majd a kéményen át menekülni próbáló oszmán harcos esete. Az egyetlen komolyabb ütközetet 1664. augusztus 1-én Szentgotthárd körzetében vívták. *Montecuccoli* német—francia—magyar hada legyőzte *Köprülü Ahmed* nagyvezér hadát.⁹⁹ Győzelmük emlékét a csatater fölötti dombon, Nagyfalva község határában emlékkápolna, kereszt, térképő, az országút mellett pedig négynyelvű feliratos kőkereszt őrzi.¹⁰⁰

85 Az 1605. június 28-án kelt levelet közli **Veress Endre**: Basta György hadvezér levelezése és iratai II. k. Bp. 1909. 692. old. — Az 1605. évi hadieseményeire: **Prickler, Harald**: I. m. DOW 177–178. old. — **Nagy László**: A végvári dicsőség nyomában. Bp. 1978. 124–125. old.

86 **Ernst, August**: I. m. 1977. 93. old. — A korábbi irodalomban 1660–1690 közöttinek ítélték, mint török rabok munkáját, vö. **Prickler, Harald**: I. m. 1972. 48. old. — **Juhász László**: I. m. 1975. 88. old.

87 **Katona Imre**: A fraknói kincsek. SSz 1974. 3. sz. 216–227. old. és uo. 4. sz. 301–315. old.

88 **Juhász László**: I. m. 1976. 87. old.

89 **Vanyó Tihamér**: I. m. 1976. 1. sz. 26–27. old.

90 **Paul, Hans**: Straßgefängene auf Burg Forchtenstein. Bgld. Hbll. 1977. 3. sz. 106–118. old.

91 Kismartonra: **Csatkai, André-Frey, Dagobert**: Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932. 53–83. old. — Felmérése: **Klaar, Adalbert**: I. m. 1970. 36–37. old., 6–8. alaprajz. — Történetére: **Fügedi Erik**: I. m. 1977. 152. old. — **Engel Pál**: I. m. 1977. 123. old. — Az Eszterházyakra: **Dümmerling Odón**: A kismartoni középkori vár. SSz 1960. 1. sz. 82. old. — A XVII. századi építkezésekre: **H. Takács Marianna**: I. m. 1970. 206. old. — Vö. az alább között forrásokkal: **Harich, Johann**: Über das Schloss Esterházy zu Eisenstadt und die Burg Forchtenstein. Bgld. Hbll. 1972. 1. sz. 14–24., 3. sz. 130–139., 4. sz. 145–169. old.

92 **Katona Imre**: A fertői kastélyrendszer kialakulása. SSz 1976. 2. sz. 130–143. old.

93 **Juhász László**: I. m. 1976. 61. old.

94 **Kemény Lajos**: A pozsonyi vár és a váralja. Bratislava—Pozsony, 1933. 60–61. old.

95 **Harich, Johann**: Esterházy-Musikgeschichte im Spiegel der zeitgenössischen Textbücher. BF 39. 1959. 92. old.

96 Haydnra: u.o. 30. és köv., 48. és köv. old. stb. — Beethoven C-dúr miséjéről u.o. u.o. 63. old. — Vö. **Juhász László**: I. m. 1976. 55–56. old.

97 **Homma, Karl Josef**: Landeshauptstadt Eisenstadt. In: ÖSTB I. m. II. k. 1970. 75–101. old.

98 **Marosi Endre**: Török városstromok Magyarországon, II. Szulejmán korában. HK 1975. 3. sz. 346–347. old.

99 **Marosi Endre**: Megjegyzések az 1664. évi hadjárat és a vassvári béke értékeléséhez. HK 1971. 1. sz. 107–128. old.

100 Feliratát közli **Juhász László**: I. m. 1976. 135. old. — Az ausztriai szakirodalom újabban „mogersdorfi” csata névvel említi az eseményt.

A Rákóczi-szabadságharc megosztotta az országot, megosztotta nyugati megyéink lakosságát is. Felsőőr lakossága — csakúgy, mint a Bocskay-szabadságharcban, és később 1848—49 harcaiban — szembefordult Béccsel.¹⁰¹ Velük szemben a várak, továbbá a Fertő-tó vidéke labanc maradt. Nezsídtől kezdődően a Dunáig hatalmas sáncot ástak a kurucok ellen. Az „Alte Schanze” ma is megvan, egy szakaszát Pándorfalu határában bejártam.

HELYNÉVTÁR

Alsóőr = Unterwart, **Bécsi erdő** hg = Wienerwald, **Bécsújhely** = Wienerneustadt, **Borostyánkő** = Bernstein, **Dérföld** = Dörfel, **Dobra (falva)** = Dobersdorf, **Dorog (Darázsfalva)** = Trausdorf, **Felsőőr** = Oberwart, **Féltorony** = Halbturm, **Fertő-tó** = Neusiedler See, **Fertőmegyes** = Mörbisch am See, **Fraknó** = Forchtenstein, **Gálos** = Gols, **Kabold** = Kobersdorf, **Karácfa** = Hagensdorf, **Keresztúr (Sopronkeresztúr, Németkeresztúr)** = Deutschkreutz, **Kertes (Sopronkertes)** = Baumgarten, **Kismarton** = Eisenstadt, **Köpcse (Köpcsény)** = Kittsee, **Kő (híd) pordány** = Wulkaprodersdorf, **Lajta** = Leitha, **Lajtakáta** = Gattendorf, **Lajtapordány** = Leitnaprodersdorf, **Lakompak** = Laekenbach, **Lánszér** = Landsee, **Lapincs** = Lafnitz, **Léka** = Lockenhaus, **Ligvánd** = Nebersdorf, **Locsmánd** = Lutzmannsburg,

Macskakő = Katzenstein, **Monyorókerék** = Eberau, **Nagyfalva** = Mogensdorf, **Németújvár** = Güssing, **Nezsíder** = Neusiedl am See, **Nyék** = Neckenmarkt, **Oszolop** = Oslip, **Ovár** (lásd Pinkaóvár), **Oribükköd** = Buchschachen, **Órisziget** = Siget i. d. Wart, **Órség** = Wart, **Pándorfalu** = Parndorf, **Pecsenyéd** = Pötsching, **Pinkaóvár** = Burg, **Pinkafő** = Pinkafeld, **Pordány** (lásd Lajtapordány), **Rohonc** = Rechnitz, **Rozália hg.** = Rosalien Gebirge, **Ruszt** = Rust, **Sárfenek** = Scharfeneck, **Sárosszék** = Kotezacken, **Sopronkeresztúr** (lásd Keresztúr), **Szalónak** = Stadtschlaing, **Szarvkő** = Hornstein, **Szék** = Zicken, **Szentmargitbánya** = St. Margarethen, **Tarcsafalva** = Bad Tatzmannsdorf, **Vashegy** = Eisenberg, **Vasjobbágyi** = Jabing, **Vöröstorony** = Rotenturm, **Vulka** = Wulka.

Marosi Endre

Csomakőröstől — Kőrösi Csomaig

Székely hegyekből messze Ázsiába,
Az őshazába vándorolt ki ő,
Feje felett a vén Himalája,
Tán öregebb, mint maga az Idő. (Juhász Gyula)

A barcasági medencét magunk mögött hagyva — az Olt mentén haladva — elérjük a Baróti-hegységet. Túljutva a hegyerincen, Sepsiszentgyörgynél megpillantjuk a Háromszéki medencét. Innen már egyesenen vezet az utunk Kovásznán keresztül Csomakőröstre. Jó 15 évvel ezelőtt még kétnyelvű helységnevtábla köszöntötte itt az ország-utak vándorát. A kis székely falu főterén áll **Kőrösi Csoma Sándor** szobra. Mögötte pedig az az iskola, amelynek egykor maga is tanulója volt. Az iskola ad hajlékot a Kőrösi Csoma Emlékmúzeumnak is. **Orbán Balázs** szavai im testet öltöttek: „Nem kétlem, hogy eljövend azon időkör, midőn a hazára szebb jövő virultával a régi mulasztások helyrehozásának korában, a haza elismerésére egy emlékszobrot fog emelni Csoma Sándornak.” Sőt, a szülőfalun kívül Kovászna is lerőta kegyeletét a nagy tudós előtt, és életnagyságú szobrot állított a város legszebb helyén. A szülőház, ahol **Csoma András** székely határőr káplár ifjabbik gyermeke, Sándor 1784. április 4-én meglátta a napvilágot, sajnos már nem áll, még valamikor 1870 körül leégett. E szülőházból vitte el **Kőnya Sámuel** rektor unszolására Csoma András határőr katoná Sándor nevű fiát, hogy beírassa a híres nagyenyedi Kollégiumba, ahol mint gratista (ingyenes) szolgadiák taníttatta ki önmagát.

Kőrösi Csoma egykori iskolájában berendezett emlékmúzeum hűen tükrözi egy önfeláldozó tudós érdemeiben gazdag életét. És a sok-sok becses relikvia között egy marék föld Kőrösi Csoma Darjeeling-i sírjáról, amit **Jakabos Ödön** a közelmúltban hozott kegyeletből.

Még nagyenyedi diák volt — írja **Szabó László** a Föld és Ég című folyóiratban —, amikor ki tudja, hogy melyik zugában az ősi kollégiumnak, három fiatal fiú erős esküvést tett: életcélul tűzték ki a magyarok őshazájának felkutatását. A három közül csak egy váltotta be fogadalmát, Kőrösi Csoma. A nagyenyedi kollégium után Göttingenbe vezetett az útja, ahol angol alapítvánnyal tanult. Göttingen, s az ott hallgatott előadások erősítették meg elhatározását, eljutni Belső-Ázsiába, a jugorok földjére. Három esztendő múltán, 1818 őszén ismét Nagyenyeden találjuk. Tanári állást kínálnak neki, ő azonban már élete nagy célkitűzésének megvalósításával foglalkozik.

¹⁰¹ Deák Ernő: I. m. 1974. 147. old. — Juhász Iászló: I. m. 1976. 157. old. — Seper, Karl: I. m. 1976. 40—41., 46—54. old.

Egykori tábla Kőrösi Csoma Sándor
szülőfalujának határában

Nagyenyed várossa magistrátusa Gyűléséből 1819-ben November 23-án, P.H. Kiadta Császár György m. k. N. Notarius."

Zsebében mindössze kétszáz forint lapult, de szívében a nagy elhatározás tüze lángolt: eljutni Beiső-Ázsiába, ahol nemzetének bölcsőjét vélte felfedezni.

1819 november végén a Vöröstoronyi-szoroson kelt át a Kárpátok hegykoszorúján. Másfél évtizeddel később így emlékezett meg elindulásáról a tibeti szótárához írt előszavában: „Nem számíthattam magamat azok közé a tehetős európai úriemberek közé, akik a maguk költségén, élvezetből és kíváncsiságból utaznak. Inkább csak szegény tanuló voltam, akinek az volt a vágya, hogy felkeresse Ázsia különböző országait, amelyek a múlt időkben oly sok emlékezetes történés színhelyei voltak.” „Az én utazásom célja felkeresni a magyarok legelső lakhelyeit, összegyűjteni viselt dolgaiknak történeti emlékeit és megfigyelni azt az analógiát, amely több keleti nyelv és a mi anyanyelvünk között van... Kétségtelenül kínai Tatarországnak beljebb eső részei azok a helyek, ahol a magyar nemzetnek bölcsőjét keresnünk kell.”

Kőrösi Csoma útja Bukarest után Szófia, Rhodosz, Alexandria, Aleppo, Bagdad és Teherán volt. Valószínűleg az iszlám világ elérésekor vette fel — mohamedán zarándoknak öltözve — a „Szkander-bég” nevet, ami Sándor urat jelent. Teherán fontos megállója volt, innen fordul anyagi támogatást kérő levelével a nagyenyedi kollégium tanári karához (patronusaihoz): „... ha az Isten életben megtart, azt, amit nemzet nyelvünk és literatúránk gyűjtögeti és barátjai régen óhajtanak, hazánk némely tudósai pedig több ízben megmutatni próbáltak, rövid idő alatt kivihetem, megbizonyíthatom, azaz: látván, mennyire különbözik nemzetünk mind nyelvére, mind karakterére, mind öltözetére nézve minden más európai nemzetektől... azon fátylánál fogva, melyet Németországban gyűjtöttem volt meg, elindultam nemzetem eredete felkeresésére... Egy ilyen út, egy ilyen cél kivitele sok költséget kíván! ... Melyre nézve instálom alázatosan az Erdemes Patronus urakat, méltóztassanak ezen céloom kivételére illendő segedelemmel lenni...” Csoma levelét *Thaisz András* a Tudományos Gyűjteményben tette közzé, és felkérte a közönséget Kőrösi Csoma támogatására. A Tudományos Gyűjtemény felhívása röviden így szólt: „A Redactionnak Jelentése Kőrösi Sándornak a Magyarok Ásiai lakhelyeinek felkeresésére s a Magyar Historiát illető

Kőrösi Csoma útlevel nélkül volt könnytelen elindulni. Mint székelly határőr-katona fia, maga is hadköteles volt, és így útlevel iránti kérvényét elutasították. Egy alkalmilag könnyen beszerezhető úti levéllel kelt át a Kárpátokon, mint vándor kereskedő Bukarestbe igyekezve.

Az útlevel szövegét *Debreczy Sándor* ismerteti: „Útlevel. Ezen levelünket mutató Nemes Kőrösi Csoma Sándor lakhelyére nézve Nemes Erdélyországi, orbai székbeli Kőrösi. Esztendeire nézve 35 esztendő. Termete középszerű. Ábrázata kerekded. Szemei fekete sárgás. Orra sima. Haja fekete. Bajuszát beretvállya. Beszél magyarul, deákul, németül, franciául és rácul. Visel fekete frakkot, fekete bársony nadrágot, fekete kalapot, stiblit, azon fellyül egy kepenyeg gallért. Viszen magával egy zöld viaszos vászon tarisznyát benne változót, úti költséget. Lovat..., Szarvas Marhát... Menyen Nemes N. Enyed Városból Szebenben és a Verestoronyi Passuson keresztül Nemes Bukarest Várossába. Szabadságot Anyert az ott mulatásra nyolc hetet. Annak okáért minden Tekintetes katonai Örizetek kéretnek illendőleg, hogy ennek előmutatóját a Vizának feltétele után minden haladék nélkül boocsássák menni és vissza jönni. Költ. N. Enyeden Nemes

Emlékeknek felfedezésére, a maga tulajdon költségén a Napkeletre indult... Azért hazafiu bizodalommal járulok a Nagyszerű Magyar Hazafiakhoz, méltóztassanak ezen jeles s Tudós Hazafi utazónak útjának folytatására elő segíteni. Akar melly tsekély legyen is az ajánlás, általunk szívesen s köszönettel elfogadtatik, s a be gyüendő pénz az Angol Követség által Teheránba fog küldetni." A felhívás eredményeként 2878 forint gyűlt össze, melynek ellenértékéért 450 aranyat küldtek Csoma részére a londoni osztrák követség útján. A jelentős támogatás azonban csak megkésve érkezett Teheránba. Csoma ugyanis időközben egy karavánnal Bokhara felé utazott. Csaknem pontosan ezt az utat tette meg negyvenkét évvel később *Vámbéry Armin*, a dunaszerdahelyi születésű nyelvész és kutató.

Bokharánál azonban áthághatatlan akadályba ütközött. A bokharai emírek háborút viseltek egymás ellen, és így a Közép-Ázsiába való tovább utazás egyelőre lehetetlenné vált. Turkesztán felé bezárult előtte az út, de dél felé, Afganisztánon keresztül továbbra is indultak karavánok. 1822 márciusában érkezett az indiai határra. Ekkor még nem sejtette, hogy sorsa elválaszthatatlanul ehhez a földhöz fűzi, és az indiai-tibeti határterületen kifejtendő munkásságával alapozza meg világhírnevét. Elérve Lahorét — Kaszmir fővárosát — északnak fordult, hogy Nyugat-Tibet hegyláncain keresztül jusson be Közép-Ázsiába. Az út 4—5000 méter magas hágókon és hegyi ösvényeken vezetett. Edzett teste azonban bírta a fáradságokat, és szerencsésen elérte a tibeti Ladakh tartományt, ahol előtte még nem járt európai ember. Itt rájött, hogy a tibeti nyelv ismerete nélkül tovább az útját nem folytathatja. *Baktay Ervin* így ír erről: „Leh-i (Ladakh fővárosa) ismerősei kereken értésére adták, hogy keresztény, mi több európai embernek nem ajánlatos bemerészkedni Belső-Ázsiába, a török—tatár lakta, kínai fennhatóság alatt álló területre.” A sors ekkor hozta össze *Moorcroft* angol utazóval, aki maga is a tibeti nyelv megtanulását ajánlotta és bizonyos anyagi támogatásban is részesítette.

Körösi Csoma ekkor minden erejével a tibeti nyelv és a szent könyvek megismerésére vetette magát. Másfél évet töltött egy zanglai kolostorban — ahol júniusban még hó volt és szeptemberben már havazott — és *Szangji Puntzag* tudós lama irányításával tanulta a tibeti nyelvet. *Dr. J. Gerard* angol tudós — Körösi Csoma barátja — a következőket írja a zanglai kolostorban eltöltött hónapokról: „... ő olyan helyzetben, amely a legtöbb embert kétségbeesésbe űzte volna, 40 000 tibeti szót gyűjtött össze és rendezett el.” Körösi Csoma zanglai cellájának falán ma emléktábla látható, amit *Baktay Ervin* helyeztet oda 1928-ban.

A zanglai kolostorban megkezdett munkát a phuktali kolostorban folytatta, végül pedig Kanam faluban fejezte be a tibeti nyelv tanulmányozását, amelyre mintegy öt esztendő fordított. 1830-ra készen állt az anyag egy tibeti szótárhoz és nyelvtanhoz. Művének kiadását a Bengáliai Ázsiai Társaságra bízta, amely intézmény már eddig is támogatta kutatásait. 1834-ben meg is jelent Calcuttában mind a két — a tudományos világ számára egyedülálló értékű — műve, a tibeti—angol szótár, és a tibeti nyelvtankönyv. A Bengáli Ázsiai Társaság 1834. január 30-án tiszteletbeli tagjává választotta, a Magyar Tudós Társaság pedig még 1833-ban levelező tagjává fogadta. A Tudományos Gyűjtemény 1836 V. kötete így kommentálja a két kiadványt: „... Mind a két munka, t. i. a szótár s a gramatika czímlapján kiírva a szerző neve s hazája így: Alexander Csoma de Körös, Siculó-Hungarian of Transylvania. (Székely-Magyar Erdélyből.)”

Kétségtelen, hogy Körösi Csoma tudományos munkásságával az angol érdekeket szolgálta Indiában. Áldozatvállalása az angol kultúra tekintélyét növelte világszerte. *Baktay Ervin* a következőket írja erről: „Az akkori világ leghatalmasabb, leghaladottabb nemzete a maga tudományos dicsőségére előtérbe állította a háromszéki harisnyás székely gazda fiát, a nagyenyedi kollégium egykori szolgadiákját.” Ő azonban minden anyagi juttatásról lemondott. „Járadékainak összekuporgatott többletét a Magyarországról küldött háromszáz dukát arannyal együtt hazaküldte rokonainak és a Magyar Tudományos Társaság támogatására.” — olvassuk angol életrajzírója, *W. W. Hunter* fejezeteiben. Orbán Balásnak, a Székelyföld kiváló monográfusának előadásából tudjuk, hogy 200 aranyat a Magyar Tudós Társaságnak, 140-et a nagyenyedi kollégiumnak, 100-at a kézdívasárhelyi katonaiskolának, 100-at szülőfalujának (a mai Csomakörösnek), 100-at pedig fivérének utaltatott át. A Bengália Ázsia Társaság könyvtárosává nevezte ki kalkuttai székházába. Mintegy öt esztendőn át látta el Csoma ezt a feladatot. A kalkuttai tudományos intézet székházában is a maga megszokott aszkétikus életét élte. *Dr. Campbell*, angol orvos így jellemzi életmódját: „Tápláléka teára szorított, amelyet nagyon szeretett, s egyszerűen vízben főtt rizsre, melyből igen keveset fogyasztott. Földre terített gyékényen, négy oldalán könyvekkel telt lá-

dáktól körülvéve ült, étkezett, aludt és dolgozott. Sohasem vetkőzött le éjszakára, és napközben ritkán hagyta el a szobát."

1842 februárjában — már ötvennyolcadik évében járva — váratlanul elbúcsúzott a kalkuttai tudós kortól, és régi álmának megvalósítására, ismét Tibetnek vette az irányt, hogy azon keresztül eljusson Turkesztán—Mongólia felé, a magyarság vélt őshazájába. Útja a mocsaras Terái-vidéken vezetett keresztül, valószínűleg itt esett maláriába, és már betegen érkezett a Mont-Everest — tibeti nyelven Csomalunga — lábánál fekvő Darjeelingba. Az utolsó napokról a már idézett *Dr. Campbell* így számolt be: "... estefelé (április 10.) elvesztette öntudatát, és így maradt 11-ének reggeli öt órájáig, amidőn minden hördülés vagy haláltusa nélkül kimúlt. 12-én reggel nyolckor földi maradványait eltemettük az állomás sírkertjében."

Elettörténetéről keveset tudánk, ha a szabáthui határállomáson nem iratják meg vele az életrajzát, melyet *Lóczy Lajos*, a világhírű magyar földrajztudós talált meg Calcuttában jártában, az Ázsiai Társaság folyóiratában. A Keletkutatás című tudományos folyóirat 1974-es száma közli a *Kennedy* századoshoz 1825. január 28-án írt emlékirat szövegét, amelyben Csoma többek között ezeket írta: „Miatán kormányi parancs következtében az kívántatik tőlem, hogy kimerítő és érthető leírását adjam élettörténetemnek és foglalkozásaimnak a múltban, a céloknak és terveimnek mivoltát a jövőre nézve... van szerencsém... következőleg nyilatkozni: En a székely nemzetiség szülőltje vagyok. Ez a magyar nemzetnek azon részéhez tartozik, mely a kereszténység negyedik századában a régi Dáciában telepedett le s jelenleg Erdély nagyfejedelemségét lakja, mely Ausztria császára uralkodása alatt áll...”

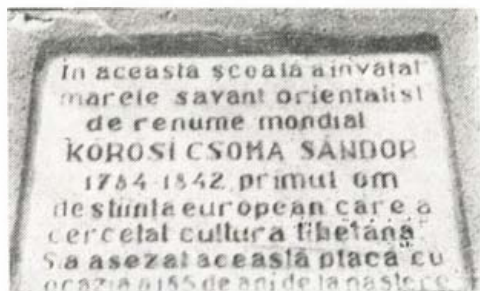
Sírijánál a Bengáliai Ázsiai Társaság emelt emlékoszlopot. Ennek képét *Széchenyi István* aranykeretbe foglalta, és ereklyeként őrizte íróasztalán. A kép keretére pedig a következő szöveget vésette: „Egy szegény, árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt, kitartó hazafiságtul lelkesítve, Kőrösi Csoma Sándor, bölcsőjét kereste a Magyaroknak, és végre összeroskadt fáradalmi alatt. Távolság a hazátul alussza örök álmát, de él minden jobb magyarnak lelkében.”

Széchenyinek eme sorai kerültek a Magyar Tudományos Akadémia márványtáblájára is, amely a szülőfalu emléktáblájával együtt, 1910 óta magyarul is hirdeti Darjeelingban az egyetemes tudomány hőségének emlékezetét. Az Akadémián tartott emlékünnepek szónoka *Eötvös József* volt, aki többek között ezeket mondotta: „Kőrösi Csoma Sándorunk méltó valaki, hogy neve tisztelettel említsük s emléke példaként állítsassék föl a serdülő nemzedéknek miként férfiúi kitűrés a látszólag legreménytelenebb pályán is mindig magasra vezet... Messze tőlünk, a világ egy más részében, ott hol a Himalája emeli hótakart bérceit, pihen most a zarándok, hosszú vándorlás után. A szív, mely oly hön, oly erősen dobogott honáért, idegen földben hamvad el. De Kőrösi emléke itt él közöttünk...”

Sok évtized telt el azóta, hogy a Himalája alatt betakarta a rög Kőrösi Csoma Sándort, az őshaza kutatóját, a tibeti nyelv tudósát, a nagyenyedi kollégium egykori diákját. Nevét azonban nem homályosították el a rohanó évtizedek, és emléke ma élőbb, mint valaha. Időről-időre tudósok és tisztelgők indulnak nyomait követve, hogy elzarándokoljanak a Darjeeling-i temetőbe. Van aki facsemetét ültet, van aki egy néma főhajtéssal tiszteleg, s van aki egy marék hazai földet szór a sírdombra — Kőrösi Csoma halhatatlanságára. Sírkövének mondanivalója ím élő valóság:

Nemzetének bölcsőjét kereste és a maga
Síriját találta itt — de halhatatlanságát is.

Dr. Szénássy Zoltán

Emléktábla a nagyenyedi kollégium falán

A reformkor és az abszolutizmus Szeghi Kiss László naplójában

Szeghi Kiss László Miskolcon és Szendrőn élte át a történelmi eseményeket, amelyeket gubacstintával írt naplóban rögzített. Ezekből a sorokból megélevenedik Miskolc és az északi országhatár között fekvő Szendrő egykori élete, a társadalmi és közéleti, harci események, árvizek, tűzvész, az országot megrázó „koleralázadás”, a követválasztások változatos kora.

Szendrő az 1600-as évek elején gyakran volt vármegyei székhely is, ahol a törökök betöréseivel szemben Borsod vármegye törvényhatósága oltalmat kapott. Az egykor oly hatalmas szendrői vár (mondhatjuk azt is, hogy erődrendszer) ma már csak a régi képekről ismert. Evtizedekkel ezelőtt széthordták köveit. Napjainkban csak az alsóvár boltozatos kapuja, s mellette egy épületrész, melynek szobájában II. Rákóczi Ferenc tanácskozott, valamint a református templom tornyának használt bástya őrzi a múlt tárgyi emlékeit.

A XIX. század első évtizedei súlyos megpróbáltatásokat jelentettek a szendrőieknek. Pusztított a himlő, nagy volt a gyermekhalandóság, tífusz tizedelte a lakosságot. A természeti csapások — főként a folyók megújuló áradásai és a gyakori tűzvész — a szabadságharcot kö-

vető években megismétlődtek, s mindezt 1855-ben kolerajárvány súlyosbította. A napló több részlete megőrökíti ezeket az eseményeket, s írója a gazdasági hátteret is megvilágítja. Gyakran említi Szendrő földesurainak, a *Csáky*aknak nevét s bár nem bírát, a feljegyzett adatok helyette is beszélnek.

Szeghi Kiss László jellemének alakulására is fényt derítenek a napló lapjai. A kisbirtokos megyei tisztviselő kezdetben saját családi ügyeivel, jövedelmének alakulásával, követeléseinek behajtásával foglalkozott, de fokozatosan átérezte a reformkor eszméit, s 1848/49-ben már Borsod vármegye Kossuth-párti főszámvevői tisztét vállalta. Politikai szemléletének kialakításában nyilvánvalóan sokat számított a megye kiemelkedő fiaival: *Palóczy László*val és *Szemere Bertalannal* való barátsága, melyről a napló sok érdekes adatot tartalmaz. A követválasztásokról készített feljegyzések kezdetben riportszerű beszámolóként, később már éles kritikaként jelentkeznek.

A 37x23 cm nagyságú, 296 oldalas napló első éveiben még latinul róttá sorait, majd 1816-tól már csak magyar szöveget olvashatunk. Az éveket hangulatosan vezeti be, általában így: *Fel derülvén az 1817. esztendő...*, amelyben igen érdekes ipartörténeti emléket örökít meg, egy Szendrőn át vezető kirándulással kapcsolatban:

„Elmentünk Szinára Roly Josef Urhoz, ennek az urnak különös passiója volt az Kertekben, Glas, és Treibházakban, (üveg- és melegház); ugyan csak nála láttunk igen nagy ritkaságot, dinnnyefát, paprika, gyömbér fákat, sok ananászokat, Vanília fákat, Adam fűgefát, melyeknek a leveleik egy ölyniek és hosszabbak is vannak, és több efféléket. Azon Urnak Vas Hámorjai is igen nevezetesek, minthogy a kerekék, és egyéb eszközök tompa vasokból készítették.”

1821-ben „Miskolcon keresztül utazott a Muszka Császár Sándor”, aki a Kassa felé vezető úton, május 19-én „el utazott Szikszóra: Harsányban Hukis Inspector Urnál kolbászozott...”

Újabb ipari vonatkozású bejegyzéssel találkozunk az 1827. évben Ekkor

„többek a híres nevezetes Baradlai Barlangot meg néztük, ottan Musika szóval fel alá jártunk, ugráltunk és fátylak mellett vígan mulatoztunk... Ugyan ezen Esztendőben a Rudo Bányai, most ujjokban ásásban lévő Bányát gyertyák világítása mellett meg néztem és egész bent a Nagy mélységben a munkásoknál jártam.”

„Ebben az Esztendőben nyerte ki a Szendrői esperes T. Csolkó Károly ur a mostani Pápátul Szendrő Vároására nézve azon két rendbeli Butsut, amit már régen kereset, tudni illik Szent Anna napján volt az első Butsu, a másik pedig 4-ik Octoberben Szent Ferencz napján és már ezentul, ezen két napokon fognak itt Szendrőben a Butsuk tartatni.”

Az 1830. esztendőről így ír:

„Mi illet egyébránt ezen esztendőt, ebben az esztendőben olly rettenetes Nagy tél volt, hogy ilyenekre alig emlékeztek a leg Öregebb emberek is, ugyan is még a multt October Hegén elkezdette a Nagy hideg reszketetni a Lakosokat, és az kimondhatatlan Nagy havakkal egész Aprilisig tartott, a midőn a hóolvadások, a föld fagya fel olvadása a földet annyira el teriette a tenger vizekkel, hogy a hidak egymás után mind el hordattak a Sajón.”

Az 1831. évi kolerázadásáról, mely megremegett az egész országot, azt írja, hogy „a cholera betegség, vagy is az epekörség és mirigy, mely Galiciában már ez előtt nagyon el terjedt, Megyénkben pedig, és a Tisza mellett fekvő Vármegyékben a Máramaros vármegyegől sőt szállítók által hozottot be...” elterjedt több községben. Bezárták az iskolákat és a tanulókat bizonyítvány nélkül fejezték be az iskolaévet.

Mintthogy a betegség „orvoslására leg hatalmasabbnak állítottat az ugynevezett Bismut orvos-ság, ezen orvosságtul pedig mivel netalán rosszul készítetett a Patikába, sok emberek hirtelen meg haláloztak...” így lázadás tört ki „azon okbul mintha a Földes Urak, Papok, Doctorok azért akarták volna a Bismut orvosságot a Lakosoknak, hogy meg haljanak és az urak magok maradjanak...” — örökíti meg a lakosság körében forgó híreket. De a mendemonda mellett az igazi okot is megjelölte: „A paraszok fel zendülésének némi nemű oka volt az is, hogy a helységek, városok egymástul el zárattattak, és így se munkát, se kenyeret nem kaphatván... nagy zenebonát tsináltak...”

„Az 1934-ik Esztendőt is el érni az Egék meg engedvén, ebben a következő nevezetességek adták elő magukat: ... 14. Septemherben nevezetes nap vala Szendrő Lád helységére nézve, mivel akkor az Ujj Templom szenteltetett fel, jelen voltam én is mind meghívattatott. Táblabíró Gombos Ferencz Urnál és Berzeviczi Lajos Urnál nagy vendégség tartatott.”

„Fel viradván az 1838-ik Esztendő, ebben a következő esetek valának nevezetesek... Továbbá az egész Januariushban és Februáriushban szörnyű nagy havak estek, ői magasságra voltak az utakon és utzákon. Márciusban szörnyű nagy víz áradások voltak és Szendrőben a Pásti és a templom melletti hidakat elrontotta.”

„16. Septemherben a Várhegyen Szendrőben felállítottatott és meg Szenteltetett a Temetőbe a Kereszt. Sok nép jelenlétben, ugyan tsak azon nap délután Szalonán az ujjonnan épült Templom Tornyára fel tetetett a kereszt.”

1839-ben Szeghi Kiss László ismét Szendrőbe költözött s ez alkalommal érdekes adatokat örökített meg az előző évek lakbéréiről.

„... ugyan is 1825-ik évben költözvén ki Edes Atyám házábul, 1825-ik Szent György napig fizetett Dóri László Urnak, még az atyai házomban, demár Dóri Ur birtokában volt, 1 1/2 évi lakásért 530 fkat... bér fejében.”

Az 1840. év veszes betegségről tanúskodik.

„Ugyan tsak ezen Esztendőben Februárius hónap végével és Martius hónapban rendkívüli betegség uralkodott Szendrőben, tudniillik fekélyes forró nyavalya, és mind egy 100 ember, minden valláson lévőkbul összevesen el haltak, a betegek házaik fekete keresztrel + voltak meg jorsyve, ami még jobban el kedvtelentette a Szegényeket: leginkább hullottak el a Szegény Sorsuak, azonban némely izmosabak is el haltak. Mi egynehányan, ugymint G. Csáki Sigmond és Hitvese G. Vai Eulália, a helybeli lelkész Tisza Marjási Gábor, én és a Fő Szolga Bíró Gombos Miksa, és Okolicsányi László, majd mindéig együtt voltunk, egymást batorítván, de Csáki Sigmond, feleségével együtt még is el mentek Alsó Zsoltzára, ahonnan azonban 8-adv vagy kilenced napra már vissza jöttek, miután szünni kezdett a nyavalya, én egy lépésnyire sem mentem Szendrőbül, valamint Gombos Miksa és a Plébános, ki szüntelen vigasztalta a népet, és ápolgatta a betegeket, valamint mások is szivesek voltak a Szegények felségellésében.”

Az 1844. évről a következő adatokat olvashatjuk:

„Szendrőben, sőt Borsod Megyében nagyobb részben retentő nagy szélvész volt 2-ik Juliusban éjfélt előtt, másnap pedig vagy is 3-ik Juliusban temérek jég hullott, olly nagyságuak mint a dió, sőt a Szentpéteri Járásban 1. font és 2. latosokat lehetett találni. Szendrőben több épület öszvetört, a vetésbe nagy kárt tett, és a Borsodi tornyot is lehajlítottá, fákat dütött, ugy hogy a Szendrei Erdőségekben ezernél felül voltak a kitéretett fák.”

„Felviradván az 1845-ik év... Ezen évben sok nevezetességek történtek Szendrőben, Miskoltzon és egész Borsod Vgyében; különösen Szendrőben Martius 19. és 20-án olly rendkívüli víz áradása volt a Boldvának, hogy a Katolikus Templom előtt, s a városban lévő Malom mellett volt hidakat egészen ragadta, sok házakat be dötött, és elmosot, a felső alsó pást mintegy tenger vízzel el lepve, a Kováts utza, gátszög, egy iszonyú víz tömegben lebeget; ez Szendrőben Junius és Julius hónapokban ismét elő jön, midőn a páston az én pályinka házam, és egyik zsellér házam be döttek, össze roskadtak, és a Paulkovics Pál Sógorom udvara, és kertye is tele volt vízzel, és a lakó házában is a padlást a víz fel vette, ugy hogy minnyájan a padon találtak menedék helyet, temérek házak öszve rogytak, s a nagy vizek miatt ha bár az aratás is be következett, ember emlékezetet felül mulólag, minden takarmányok kívül maradtak a felső páston, ott nyomtatódott el az élet is, és egész új városnak lázott lenni a felső pást, és tsak Septemher vége fele lehet lassanként be hozni az el nyomtatott, vagy el csépett élelet, s szalmát.”

1845. szeptember 27-én Miskolcra látogatott „az Országos Főember G. Szétsényi István, ki a Tisza vize rendeltetése tárgyában mint kinevezett Elnök foglalatkoskodott, ki is bár 9 óra tájban érkezett meg, fákllyás zene és szép bé köszöntő beszéddel fogadtatott.”

Az 1847. év végét nagy drágaság jellemezte.

„A koldus sereg olly nagy volt, hogy majd nem minden lépésre koldusok találtattak; Isten öríz illy rendkívüli időktül, azonban az ősz békövetkeztével az élet ára is le szálott, de a borok igen rosszak lettek.”

„... így köszönt be az 1848-ik év, mely felette sok változásoknak, nem reménylett eseteknek, Országos, álladalmi Ujjabb szerkesztésnek szülő Anya volt.”

A szabadságharc bukása után is folytatja naplóját Szeghi Kiss László:

„Illy merő bizonytalanságban, kellemetlen és kedvtelen állapotban köszönt be Szegény Magyar Országra és így Borsod Vármegyére nézve is az 1850-ik év.” „Az egész Megyei Szerkezet egy csapással meg szüntettetett. Szomorú csapás valóban a Megyékre, de az erő és hatalom és Katonai Sajtó Ostrom állapot az egész Országban mind ezeket életbe léptette. A Jó Isten tudja, mi leszzen még Szegény hazánkbul.” „Szegény Magyar Hazánk ugy körül van hálózva a Német Ministerium

embereivel, hogy ez mozdulni sem tud, Sem pénze, nincs, sem fegyvere, mit untalan bé szedni rendelik."

A naplóíró honvédtiszt fia Világos után Szendrőn talált menedéket, ahol szerkfuvározással keresték meg kenyerüket, míg állást nem találtak.

Igen érdekes adatokat tartalmaz az 1853. év feljegyzése.

"Lajos fiam Edelényben is által menvén, a Szendrői postai Járás 1-ső Májusban csak ugyan folyamatban tétetett és Lajos fiam mint posta kiadó Szendrőből a hivatali minőséget el kezdette. Az 6 évi meghatározott fizetése tehát meg állapított pengőpénzt: 60 f. Az író szerkért általyában 12. Egy gyalog posta legény tartásért fizetődik 156. Mind ezek tévén összesen 228 F-akat, pengő pénzben, de ezekből a posta legénynek havonként fizetendők 8 ftok."

1854. év. „Azonban Lajos fiamat illetőleg az esztendő elején azon örvendetes hivatalos levél érkezett a Pesti Kerületi Fő Posta Igazgatóságától, hogy a Magyar Minisztérium által el rendeltetett, hogy a múlt évi előterjesztésem következtében lovas posta állíttassék fel Szendrő és Szentpéter között."

"A dohány termesztés minden ői után 4-x-ra volt már felszórólva és ennyi pénzt már 30 óre ki is fizették az illető pénz mennyiséget, még is azután a pénzt elküldötték vissza és a felyamodásért fizetett minden egyes bérlő által 30 X-ok pp. a Császárnak részére megadatván, a dohány ültetés egy általyában a Szendrői vidéken el tiltatott, valóban keserű állapotot szerzett ez, s majd nem könnyeket facsart ki a lelkes magyar szivéből, ezen zarnokság, de hát mi tegyék a szegény elkeseredett magyar, miután a Nagyok semmit nem indítanak, a kisebb sorsuak hiában mozdulnának."

Szines, riportszerű beszámoló örökíti meg a szendrői hetivásár történetét:

"Buzgo kívánsággal derülven fel az 1856-ik év... Ugyan ezen évben nyerte el Szendrő Város azt, hogy részint Országos vásárok, nevezetesen Julius 28-ra, Második Október 4-re vagy is Szent Ferenczre, 3-ik Januariusban Szent Vince napra, a 4-ik Gyümölcs Öltő Boldog Asszony napra, azonban mindenkor a hétnék kezdetén, vagy is hétfőn tartassék, heti vásárok Augusztus 4-érül kezdve ugyan csak hétfőn rendszeren tartassanak: Még pedig ugy nyerte ki ez Országos és heti vásárok tarthatása jogát a Város, hogy a szokásos fizetések is el engedessék. Aminthogy a Julius 28-át meg előző napon már sok mindenféle vásáros népek Szekerek, Marhák, Lovak, mester emberek, vásárosok be érkeztenek Szendrőbe, és 28-án csak ugyan a reggeli órákban el kezdetet, a valóban szép számmal összegyülekezett vásár, melynek megörökítésére a Városi Tanács egy kisebb szerű bikát előbb a városi utcákon különféle pántlikákkal és kendőkkel felcizfrázva hurcoltatott, azután pedig másnap reggel meg süttetett és a husa annak széllyel osztatott a népek, azután 5 hordo közönséges bor el osztatott a Vásárba, nagyobb ünneplés okáért pedig a Meszesi köz birtokos Gombosfalvi Gombos Miksa paraszt lovakon pálya futtatást rendezett, az 1-ső nyertes ló gazdája kapott egy dupla orosz aranyat, a 2-ik nyertes lovon ló kapott két ezüst rubelit, a 3-ik nyertes lovon ló pedig 1. ezüst rubelit. A heti vásár továbbá 4-ik Augusztusban csak ugyan megkezdvetén az már most folytatólag meg is fog tartatni."

Szinte koltői szavakkal örökítette meg a napló a természeti eseményeket.

"Ujj Eszendőben 1858-ik évben... Ezen évben október hó elején jött elő az ugy nevezett Donat Üstökös, de majd végig azon hóban kisebb és nagyobb mértékben gyönyörűen tündöklött és hosszú és széles üstökében fényeskedett bámulatos sebességgel futván naponként ki köruttyát..."

Az utolsó lapok az 1859. év szendrői eseményét tartalmazzák:

"Ez évben Február hóban már tavasz alá szántogattak Szendrő vidékén, és vetettek is."
Dr. Kovássy Zoltán

„Szőlő jövésnek könyve” és élő hagyománya Kőszegen

Kőszegen nem titkolt meghatódottsággal és lelkesedéssel várják még ma is április 24-e reggelét. Ebredjenek bár verőfényre, hozzanak az errefelé oly gyakori északi szelek akár esős, hűvös napot, a Szent György-napi szőlőjövésnek ünnepét, bensőséges hangulatát, évszázados szokásait mindig újjáteremti a kőszegi tavasz.

A hajnal ezen a napon már kint találja a gazdákat a szőlőhegyekben. A helyi bortermelő szakcsoport gazdái, élükön a koreinőkkel, bejárják azokat a dűlőket, ahonnan a Szent György-napi hajtásokat a tőkéről lemetszik. A „jövésnek” gondosan megjelölik. A mintavétel helyével és a szőlőtöke fajtájával meghatározott harmatos hajtásokat kis fonott tálcakosárba helyezik. A kosárka pántját aztán átvetik a gazdák korelnökének vállán. Ezt a tisztelet 1979-ben a hetvennyolc esztendő *Oswald Feri* bácsi töltötte be. Ot két oldalt a hegyőrök fogják közre: *Pongrácz István* és *Baráth Károly* az idősebb, *Sümegi István* a fiatalabb nemzedéket képviselve a vadászok zöld öltönyében, zsinóros, levél- vagy termédszisz kalapban, tokba eresztett vadászpuskával. Mőgöttük a gazdák lépkednek, seniorok és fiatalabbak. Nincs szebb, mint amikor — ez alkalomra fehér inget öltve — a városháza előtt feltűnik a szőlőtermelők ünnepre készülő sora, talpuk alá a fúvószenekar játssza a lépés ritmusát, mértéktartóan, nem katonásan, de büszke tartásra ösztönözve őket. Itt a kőszegi ősi városházán fogadja őket a városi tanács mindenkori elnöke, ez lesz a „jövésnek” bemutatásának első színhelye.

Asztalra kerül a kosár, benne kicsiben a szőlőhegy évi ígérete a levágott hajtásokban. A gazdák és a városvezetés kölcsönös, köszöntő dialógusában a jó termést és a szorgos munkát üdvözölő szavaknak olyan súlya talán már nincsen, mint évszázadokkal ezelőtt, amikor ez a város és az itt élők boldogulását is jelentette egyben. Hadd említsünk erre egy példát.

1746 januárjában kétségbeesetten tapasztalhatta a senatus, hogy a borpincéket elhanyagolták. Határozat született pincemesteri állás betöltésére, akinek a pincék állapotának felügyelete lesz a feladata. Ekkor hangzott el a Szent György-napi ünnepségeken is sokat idézett mondat, „*hogy Pincze Mester minden holnapnak végével az maga számadó könyvit a Nemes Tanátsnak exhibeállya* (bemutassa), *hogy a' N. (emes) Tanáts tudhassa az Borral miképpen vagyon az gazdálkodás, mivel az Bornál a' N.(emes) Városnak nintszen egyéb hasznosabb gazdálkodása*”.¹

Mégis, ennek az évenként elhangzó párbeszédnek igen nagy jelképes ereje van. Historikus értelemben is. Hiszen a sokféle kézműipar közül Kőszegen egyedül a textilipar tudta úgy átvészelné a feudális termelési válságot, hogy alapja lett a mai modern kőszegi textiliparnak, melynél „hasznosabb gazdálkodása” viszont a mai Kőszegnek nincsen. A textilipar mellett pedig csak a szőlő- és bortermelés hagyományait sikerült a múltból átmenteni, ha még oly sokat is veszített eredeti gazdasági jelentőségéből.

A gazdák menete ezt követően a kőszegi Jurisics Miklós Múzeum felé tart, az ünnepség második stációjához. Itt őrzik ugyanis a *Szőlő jövésnek könyvé-t*, ezt az európai viszonylatban is páratlan gazdálkodás- és kultúrtörténeti érdekességű és értékű forrást, amelybe 1740 óta néhány esztendő kihagyásával képszerűen is megörökített a Szent György-napi hajtásokat.

A gazdákhoz ekkor már a városvezetés és az ünneplő közönség is csatlakozott, hogy tanúja lehessen a most már szélesebb körben megismételt párbeszédnek, e szép hagyomány szakavatott ismertetésének s főleg annak a pillanatnak, amikor a frissen lemetszett hajtásokról az első vázlatrajzokat a szőlőjövésnek könyve következő tiszta lapjára bevezetik. Annak éppen tiz esztendeje, hogy a rajzokat *Bechtold István* készíti, aki sokoldalú ismerője Kőszeg csodálatos természeti környezetének.

Pár napra ekkor kiemelik a múzeumi tárlóból a szőlőjövésnek könyvét, hogy a kizsmelett nyolc különböző fajta hajtás pontos, színes másolatát a mester bevezethesse.

Maga az ünnepség fehér asztal mellett, kedélyes társalgás s jó zamatú kőszegi óbor társaságában fejeződik be. Sőt, páros esztendőben ezen a napon kerül sor az egyre nagyobb hírnévnek örvendő kőszegi borversenyre is.

Ezt a ritka Szent György-napi szokást a bortermelés egykorj jelentőségével szoktuk magyarázni.² Magának a szokásnak történeti-néprajzi feldolgozásával még adósak vagyunk. Ehhez azonban fel kellene tárnai a levéltár gazdag anyagát.

Azt tudjuk, hogy a „Szőlő jövésnek könyvét” 1740 óta vezetik, de a kötet bevezetőjének első mondata arról árulkodik, hogy nagyon régi gyakorlatról van szó: „*Eleitül ezen N.(emes) Városban bévett szokás szerint Szent György napján, ugymint szokott Birói Választás napján az Hegy Mesterek az Tanátsházba szoktak szőlő jövéseket hozni, melyek által a Városhy Lakosok(nak) is az Borbéli terméshez reménséghek volt...*”³

Valóban, a szőlő hajtások bemutatásának jóval korábbi bejegyzését 1632-ben is megtaláljuk. Ismeretes, hogy városaink tisztségviselőinek, testületeinek és hivatalainak újrválasztására, restaurációjára a feudális korban Szent György napján került sor. Így volt ez Budán, Fehérvárott és Sopronban is. Minthogy Kőszeg Sopronon keresztül közvetve a fehérvári és a budai városjogból táplálkozott, 1328-tól itt is Szent György napján tartották a restaurációt. A tisztújítás tulajdonképpen a városbíró, a belső és külső tanács, valamint a hivatalviselők lemondásával kezdődött. Ez volt a ceremónia első része. Ezt tették a hegymesterek (Bergmeister) is, akik ebből az alkalomból régi dicséretes szokás szerint a szőlőhegyről „jelképet” hoztak („bringen... Warzeichen auss dem Weingartgebürg”) a senatus elé.⁴ Arra a még nem egészen tisztázott részletre is érdemes figyelni, hogy a szőlőhajtások átadására a tisztújításnak abban a részében került sor, amelyben az előző év tisztségviselői lemondanak, hogy azután maga a választás megkezdődhessen. 1632-ben is így történt, hiszen a szőlőjövéseket a hivatalukról éppen leköszönő hegymesterek adták át. De már 1632-ben is régi szokásra hivatkozik forrásunk, így aligha tévedünk, ha ennek a Szent György-napi kőszegi szokásnak a kialakulását legalább a XVI. századra datáljuk. Arra az időszakra, amikor

1 *Kőszeg város Tanácsa jegyzőkönyve* = *Protocolium*, 21. cs., 1745–1748., 243. p. 1746. jan. 3., Vas megyei Levéltár Kőszegi Flókleveletára = VamL KFL.

2 *Szővényi István*: *Kőszeg szőlőkulturája a Szőlőkönnyű tükrében*, Vasl Szemle, 1958. II. 27–34. old.

3 *Szőlő Jövésének Könyve Ab Anno 1740* = Szjk, Kőszeg, Jurisich Miklós Múzeum, 1740-es bejegyzés.

4 *Protocolium Receptorum Civium ab Anno 1651 usque 1764 inclusive*, 7. p. 1632. apr. 24. Kőszeg, VamL KFL.

a hegymesteri és szőlőpásztori szolgálat (Weingartenverseher, Weingartenhüter) végleges formáját s tartalmát Kőszegen elnyerte, azaz 1568—1583 között.⁵

Van még egy nagyon érdekes szempont, amit az összehasonlító történeti-néprajzi kutatások alapján vetünk fel. A középkori Buda bírói hatalmának jelvénye a zöld gally és a fehér bíróbott volt, amelyet a Szent György-napi választáskor a belépő bíró előtt helyeztek a földre.⁶ Kőszegen ezen a napon a város kulcsát és a szőlőhajtásokat helyezték a megválasztandó bíró asztalára. A jelenségben lévő rokon tartalmat nem nehéz felfedezni. Óhatatlanul a két város német telepesének szokásvilágára gondolunk, valamint a római kori pogány áldozati szokásra, amelyben a gyümölcs első zsengejét (primitiae frugum), a tavasz első termését (ver sacrum) ajánlották fel. Ehhez a szokásnak a közvetítésére ismereteink még nem tudnak választ adni. Nem érdekelten azonban, ha megemlítjük, hogy a kőszegi „Szőlő jövésnek könyve” nemcsak a Szent György-napi, hanem a Szent Lőrinc-napi szokást is megőrizte. Szent Lőrinc napján, augusztus 10-én eskedtek meg a hegymesterek által felfogadott szőlőpásztorokat, ugyanis Lőrinc táján fordul elő a szőlő. Ennek védelmére a szüret napjáig alkalmazták őket, s már 1583-ban írásba foglalták kötelességüket. Ezen a napon a hegymesterekkel együtt a senatus asztalára tették az éréfélben lévő első fürtöket. Ez a gesztus őrizi az első termés áldozati szokását, ahogy a szőlőjövésnek könyve 1752-es bejegyzése mondja: „A(nn)o 1752 die (napján) 10 Augusti In Curia Senatoria Liberae ac Regiae Ci(vi)t(at)is Ginsiensis (Kőszeg sz. kir. város senatusi házára) Ezen alkalmatossággal az Hegy Mesterek (minthogy) Esztendőnkint szokásban volt, hogy az N.(emes) Mag(ist)ratusnak az N.(emes) Város Szőlő Hegyőrizetire alkalmas puha szőlőt, de nem ennyi valót, az Ur Isten engedgye k(e)g(ye)lmesen hogy jó perfectióra (érésre) mehessen. Ezen Esztendőben jobb Bor termet, mind Anno (évben) 1750.”

Valójában tehát a szőlő fejlődésének három fontos periódusát regisztrálta a kőszegi kötet: a Szent György napi hajtások, a Szent Lőrinc napi fürtök bemutatását, valamint a kőszegi szüretet, amelyet általában az Orsolya-napi vásárbontás után, október utolsó hetében kezdtek el. Ezért a feljegyzések közt idővel egyre nagyobb szerepet kapott az évi termés mennyiségére és minőségére vonatkozó, eleinte csak számszerű bejegyzés.

Hogy a szőlőjövésnek könyve elsősorban a Szent György-napi hajtásokról, jövéséről kapta címét s elsősorban erről ismeretes, azt a hajtások olykor látványos rajzainak köszönheti. Az 1835 előtti időkből nem ismerjük a mester nevét, de az utolsó másfél-száz esztendőben már megtaláljuk a signálást is, így *Kugler János* (1835—1865), *Knarr József* (1867), *Hanély Antal* (1868—1877), *Vass Károly* (1890—1892), *R. Hercz Ödön* (1893—1895), *Hercz Margit* (1896—1897), *Binnyei István* (1899), *R. Kiss Gyula* (1899—1939), *Trautmann Anna* (1940—1941), *Földi Sándor* (1942—1948), *Csapody Vera dr.* (1949), *Kappelné Trautmann Anna* (1950—1951), *Schmidt Béla* (1952—1955), *Wiesinger Rezső* (1956), *Horváth János* (1957—1961), *Hanély László* (1962—1968), *Bechtold István* (1969—) nevét.

Felvetődik jogosan a kérdés, vajon a Szent György-napi hajtások mikéntjéből, állapotából lehetett-e az évi termésre következtetni. Jogos volt-e „a Városházán lakosok (na)k is az Borbéli terméshez reménységhek”-et fűzni? Volt-e gazdasági jelentősége?

Erre a kérdésre éppen a szőlőskönyv egy 1792-es bejegyzése ad választ: „Jövés tsak tsekély volt, de mégis jó és középszerű termés volt”, amin a jó minőséget és közepes mennyiséget kell érteni.⁸ A későbbi tapasztalatok is azt mutatják, hogy a hajtások nagysága vagy lemaradása önmagában nem határozta meg a leendő szüretet. Az évszázados empirikus tapasztalatot azonban nem szabad lebecsülni. Nehezen lehet ma megállapítani, hogy mennyit láttak a gazdák az április 24-én levágtatott jövésekből. Annyi bizonyos, hogy igen nagy merészség lett volna csak ebből következtetni; ennek köszönhető, hogy az utolsó kétszáz esztendőben a szóbeli feljegyzések a szőlő fejlődésének egész évi állapotát jellemezték: a szőlőtöke telelését, a napos idő, az eső arányát, a hőmérsékleti viszonyokat, a vihar- és jégkárokat, s különösen a peronoszpóra okozta károkat gondosan részletezték. A meteorológus számára természetesen kitűnő retrospektív vizsgálatra adott módot. 1942-ig így tudtak következtetéseket levonni a helyi éghajlatingadozásokra a kőszegi szőlőhajtások állapotából.⁹

5 Bariska István: Kőszeg város önkormányzatának története a 16. században (doktori disszertáció), Kézirat, 1976., 132. oldal, VamL KFI.

6 Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium I. Bp. 1977. 313—314. old.

7 Szjk, A(nn)o 1752 die 24 Mensis Aprills.

8 Szjk. 1792-es bejegyzés.

9 Berkes Zoltán: Éghajlatingadozások tükröződése a kőszegi szőlőhajtások hosszában, Bp. 1942. 17. p. (Kiny az Időjárás 1942. jan.—febr. sz.-ból.)

Nem szabad tehát túlbecsülni sem a rajzok jelentőségét, erre figyelmeztet az is, hogy eleinte csak a kifejlett, zöld hajtásokat rajzolták le. Mintha igazolná ezt a polgárokönyv 1632-es idézett feljegyzése is, amely a városbíró asztalára tett jövésekre a német „Wahrzeichen” kifejezést használja. Ez pedig egyszerre jelent jelképet, előjelet s valamire jogosultságot is. Ennek a szép községi szokásnak egyértelmű ugyan a néprajzi ihletésű gyökere, de mint a bírói hatalom egyik jelképe kristályosodik ki, s nem annyira abban a szerepében, hogy előre utaljon a termés milyenségére. Annyi azonban bizonyos, hogy 1740-ben ezzel a szándékkal nyitották meg a könyvet; ez az igény azonban később másodlagos lett. A „Wahrzeichen”-előjel értelmezés a XVIII. század közepére elhomályosította az eredeti funkciót. *Bálint Sándor* megjegyzése is kísért, amikor azt mondja, hogy az egyház Szent György kultuszát éppen a pogány kultuszok ellensúlyozására helyezte erre a tavaszi időszakra. Mintha részben arra épült volna a községi szokás is, hogy magától a jövések bemutatásától és lerajzoltatásától többet vártak volna, mint a hajtások állapotától.

Ami ebben a kötetben a rajzok mellett oly rendkívül értékes, az a községi szőlőkre, ültetvényekre és dűlőkre vonatkozó sokféle feljegyzés. Ugyanakkor szinte érthetetlen, hogy az 1890-es években pusztító filoxéráról egyetlen sort sem jegyeztek fel a kötetbe. Pedig az egykor 800 holdra becsült szőlőterület jelentős része ekkor pusztult ki. A szőlőjövések könyve 1929-ben szakszerű képet festett a gazdálkodás akkori állapotáról. Többek közt innen tudjuk, hogy az 1925/27-es kataszteri felmérés már csak 126 katasztrális hold szőlőt talált a várost ölelő hegykoszorún. „Két három évtizeddel előbb még egyszer ily nagy szőlőterület volt még. A filokszéra-vész, a peronoszpóra elleni folytonos küzdelem, alkalmatlan pincék, nem kielégítő bor-értékesítés — 1806-ban még Sziléziába exportáltak Kőszegről — és a lakosságnak más téren (nevezetesen az építőiparban) való jó elhelyezkedése voltak az okok, melyek a szőlőművelést lécsökkentették... Az igazi községi bor: a kék frankos, más néven burgundi szőlőből nyert vörös bor és a furmint (vagy mint népünk németesen mondja: „G'máni, azaz Gemainer) és az olasz rizlingből nyert fehér borok. Ezek jó évben olyanok, hogy odaállíthatók jobb borvidékek borai mellé is. Rossz években azonban felette savanyúak. Az utolsó két évtizedben sok szőlőtermelő megrontotta a községi bort a „Delavára”, az „Oteló” és a „Nova” direkttermők ültetésével.”¹⁰

Ezt a részletet azért kellett kiemelni, hogy érzékeltessük a verbális rész szakszerűségét, elemző igényét, amely persze ritkán ilyen részletes. S még valamit. Ekkor, a harmincas években esik szó először a szőlőjövések könyvében a Kőszegen honos szőlőfajtákról.

A szőlőkönyv 1900-tól a hajtások rajza alatt már megjelöli ugyan, hogy a jövéseket „fekete” vagy „fehér” szőlőtökről metszették-e, de közelebbi meghatározást nem ad. Ilyen tágan értelmezve utal 1869-től arra is, hogy a minták az ún. „Magyar vagy Alsóhegy”-ről és a „Német vagy Felsőhegy”-ről erednek-e. Közelebbi dűlőnevet csak szórványosan használ. Ehhez térkép híján tudni kell, hogy a várost a szőlőhegyek mintegy kiflialakban ölelik körül, oly módon, mintha képzeletbeli óralapunkon hét és egy óra között húznánk balról jobbra egy szép körivet. A hét és kilenc óra közti terület nagyjából a „Magyar vagy Alsóhegy”, a fennmaradó nagyobb körökre rajzolhatnánk a „Német vagy Felsőhegy”-et. Ezt a körivet — amelyből csak a kisebb hányad szőlő — mint a kettévágott citromot a benne futó gerezdek, úgy hálózzák be sugárszerűen a dűlőutak.

1930-tól már azt is meg tudjuk mondani, hogy a hajtásokat melyik dűlőből vették, hogy abban a dűlőben mikor milyen fajta ültetvények voltak. Szívet melegengető érzés lenne, ha ezeket a feljegyzéseket már 1740-től következtetesen bevezették volna. Meg kell azonban elégednünk azzal az 1930 előtti, egyetlen 1749-es bejegyzéssel, miszerint abban az esztendőben a Doroszlóhoz közel eső városi szőlőből, a *Layter* dűlőből hozták be a szőlőhajtásokat.¹¹

Századunk harmincas éveitől vezetett pontosabb feljegyzések alapján kimutatható, hogy bizonyos következetesség alakult ki a mintavétel helyének meghatározásában. Minthogy a nagy kiterjedésű községi szőlőhegyen, különösen annak mély tagolása miatt, elég nagyok a mikroklimatikus különbségek, már csak a hajtások összehasonlítása miatt is célszerű volt bizonyos dűlőket előnyben részesíteni. Így nagyon kézzigyen volt a *Meszesvölgy* (Kalchgraben), a *Királyvölgy* (König), a *Kapaszkodó* (Steiger), a *Rómaidomb* (Römer), az *Alsófigyelő* (Wachtelsack), a *Lócsereő* (Rosstauscher), a *Hídegvölgy* (Eisgrubel) és a *Hosszúlévszárak* (Lange Schützengraben). Az 1930—1979

10 Szjk, 1929-es bejegyzés.

11 Szjk, 1749-es bejegyzés.

között berajzolt csaknem 200 hajtás 20%-a a Meszesvölgyből, 13%-a pedig a Királyvölgyből származik. Borfajták közül a leggyakoribb természetesen a Burgundi vörös, a Fehér furmint, később az Olasz rizling és a Chasselas is.

1955-től Szövényi István múzeumigazgató ismét bevezette a részletező szóbeli jellemzést is, s amikor 1958-ban megalakult a helyi szőlőtermelők szakcsoportja, ők vették át a rügyfakadás, a szőlő fejlődésének és a szüret jellemzőinek bejegyzését. A szép kőszegi hagyomány folytatói ma már tulajdonképpen a szakcsoport gazdái.

Újabb kutatásaink tehát bebizonyították, hogy ők már egy, a XVI. században is élő kőszegi Szent György-napi szokás éltetői, hogy a kőszegi városbíróknak éppúgy jelentésvénye volt a zöldellő szőlőjövés, mint a budainak a zöld gally. De bebizonyította azt is, hogy a szőlő jövésének könyve a Szent György-napi szokás mellett, ha nem is rajzban, de a Szent Lőrinc-napi első gyümölcsérés ünnepét is megörökítette s részletesen beszámolt a Szent Vendel és Orsolya nap után kezdődő, egészen november első hetéig elnyúló kőszegi szüret eredményéről is. Ezt teszi a szőlőjövés ünnepének megtartásával lelkében szinte az egész város. Valójában ritkaság, hogy a hajtásokat meg is örökítették, de hogy a mai gazdák immár 400 éves hagyományt ápolnak Kőszegen, ezt most már tudva tudjuk.

Dr. Bariska István

Népi növényismeret a növénynevek tükrében¹

A népi ismeretekkel, a népi tudással szemben gyakran hallani vagy olvasni elutasító véleményt, pontosabban: többször és több szó esik a népi tudatlanságról, babonáságról, mint a népi tudásról, bölcsességről. Pedig két dolog egészen nyilvánvaló: az egyik, hogy ez a szellemi kincs éppúgy része a népi kultúrának, mint a népművészet vagy a népköltészet, tehát éppúgy megérdemli a figyelmet; a másik, hogy a tudomány-nak, így a tudományos növényismeretnek is a népi ismeret, a népi tapasztalat az alapja és még a fejlődés viszonylag késői korszakaiban sem tud teljesen elszakadni tőle.

Nincs szándékomban tudománytörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni, jelezni szeretném mégis, hogy a népi növényismeret iránti érdeklődésnek, megbecsülésnek, de az elutasításnak és kárhóztatásnak is vannak hagyományai. Ismeretes, hogy a magyar népi növénynevek nyomtatásban való rögzítése és terjesztése a XVI. században kezdődött. *Mélius Juhász Péter* Herbáriumának kolozsvári kiadása pl. nyomtatásban és kéziratban másolatokban sokáig közkezen forgott, *Lencsés György* ugyancsak több másolatban ismert orvosi könyve szintén tartalmaz erdélyi, népi gyógyászati adatokat is. Ezek és a többi írott és nyomtatott szövegek természetesen nemcsak felhasználták a népi ismereteket, hanem a maguk rendjén jelentősen bővítették, módosították is őket. A XVIII. század végén *Benkő József* tudatosan használ székely népi növényneveket a magyar növénytani elnevezés-rendszere gazdagítására.

Am a felvilágosodás racionalizmusát képviselő Debreceni Fűvészkönyv szerzői, *Fazekas Mihály* és *Diószeghy Sámuel*, *Előljáró Beszédükben* egészen másként vélekednek a népi növénynevekről: „... meg kell vallni, hogy azok közt a bábaelte fűnevek közt, melyek a köznép szájában is forognak, sokan vannak botránkoztató, babonás, helytelen, csúf nevek, sőt olyan gyalázatosak is, melyeket becsületes ember szájára venni is áttallana... Bárha szokásban vannak is az alkalmatlan fűnevezetek: csak hallgassa és mellőzze el azokat a fűvésztudomány; magokban el fognak enyészni; mert a tudomány előtt a tudatlanság, és a világosság előtt a setétségnek oszlni kell. Reménylünk is, hogy egy kevés meggondolás után senki se fogja többé azokat a feledékenységre méltó neveket pártfogás alá venni.” Ez az intő figyelmeztetés a kortársaknak szól, pedig ma már kétségtelen, hogy a magyar tudományos terminológia kialakításában jóval bátrabban lehetett volna meríteni a „bábaelte fűnevezetek”-ből.

Napjainkban világosan látjuk, hogy a népi tudást sohasem szabad a tudomány mércéjével és szempontjaival mérni, egy-egy közösség ismeretanyagát pedig teljesen hamis dolog volna a szellemi képesség eredményeként értékelni. Az egyetemes érvényűnek tartott tudományos igazságokkal szemben a népi tudásnak, a népi ismeretnek a környezet, a mindennapi élet, az ember mindennapi érdeke a meghatározója. Ha a növényismeretet tekintenők az intellektuális képesség egyik lehetséges mércéjének, akkor abban a tekintetben bizonyára az őserdei bennszülöttek vezetnének, hiszen a

¹ Elhangzott az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők IX. Országos Találkozásán. (Eger, 1979. augusztus 17.)

kutatók találkoztak már olyan dél-amerikai bennszülöttel, aki két-három ezer növényfajt tudott azonosítani és 2–3 törzsi nyelven megnevezni. Am ez éppolyan természetes, mint az, hogy a legjobb tájékozódók az eszkimók, a legjobb csillagászok a hajós meg a sivatagi népek stb. Ez az eltérő tapasztalati anyag nyilván az egyes nyelvekben is tükröződik, tulajdonképpen ez a magyarázata annak, hogy a különböző nyelvek más-képpen tagolják a valóságot, vagy amint a Sapir—Whorf-féle elmélet már élesebben, és emiatt vitathatóbban megfogalmazza: az egyes nyelvek másképpen látatják beszélőikkel a valóságot.

Az 1972-ben és 1975-ben Romániában lezajlott társadalmi gyűjtés rendjén és a Szabó Attilával Kalotaszegen végzett felmérésen szerzett tapasztalataink is azt mutatják, hogy a népi növényismeret első benyomásra sokszor megmagyarázhatatlan. Van-nak általánosan elterjedt növények, amelyeket jóformán senki észre sem vett. Másokat tudomásul vettek ugyan — mint pl. a pásztortáskát — de senki nem nevezi meg. Mi az ilyen negatív tudást is fontosnak, jellemzőnek tartjuk. Abból kell tehát kiindulni, hogy egyáltalán mit ismerhetnek (a vidék flórájából, vegetációjából), és aztán fokozatosan feltérképezni, hogy ebből mit és milyen szinten tartanak számon. Ennek a számontartásnak az alapja a hasznosság. Elsődleges a gyakorlati, mindennapi életben való felhasználhatóság táplálkozásra, festésre, gyógyításra, faragásra vagy éppen mágikus vagy kultikus célokra, nem is beszélve arról, hogy mennyire fontos az étetre veszélyes növények ismerete. Arról sem szabad megfeledkezni a növények esetében, hogy az ember számára egyáltalán nem közömbös az esztétikai hatás sem (enélkül a „szépség” nélkül talán nem is tudjuk elképzelni az életünket).

Nyilván elsősorban ezeket a növényeket ismerik, ezeket tudják meg is nevezni. Miért fontos a név? Azért, mert a név, a megnevezés a biztosabb tudás jele: velük tulajdonképpen, mint hálóval, rögzítjük a valóság megismert, de tűnékeny, egymásba olvadó elemit; a nevek a csomópontjai ennek a hálóknak.

Alljon itt néhány példa a kalotaszegi növénynevek gazdagságából. A tavaszi héricshez az a mágikus tilalom fűződik, hogy nem szabad leszedni, mert ez a kotló vagy a csirkék pusztulását okozná, ezért *kotlóvirágnak*, *tyúkvirágnak* nevezik néhány faluban, máshoz *kutyarózsának*, *büdösbankának*, *kakukvirágnak*, *kököröcsinnek*, *bankának*. A mocsári gólyahír Inaktelkén *számárvirág*, ott ugyanis koszorút kötöttek belőle juh-tej-méréskor, és ezt a számár nyakába akasztották (tulajdonképpen ez is termékenységi mágia), máshol: *békavirág*, *arannyal versengő*, *gólyavirág*, *pataki rózsza*, *tóvirág*, *pipevirág*, *bulbusz*, *vad kukuksaláta*. A mindannyiunktól jól ismert margitvirág vagy margaréta a vizsgált területen: *margaretta*, *pápvirág*, *pártavirág*, *meszelővirág*, *vadmeszelő*, *lengye*, *bikalivirág*, *barabika*, *tehénvirág*. A Daphnék, boroszlánok közül a henyé boroszlán (*D. cneorum*) egyetlen helyen nő, de a környékbeli falvakban más és más néven ismert: Körösfőn a hely nevével *riszógvirág* (a hely: *Riszógtető*, *történetileg: Riszókötő*; a névadásnak egy ritka, fordított esete ez, nem a helyet nevezték el a növényről, hanem a növényt a helyről), Ketesden *zoboki virág*, Zsobokon *veresvirág*, Sztánán, Petriben *pirosvirág*.

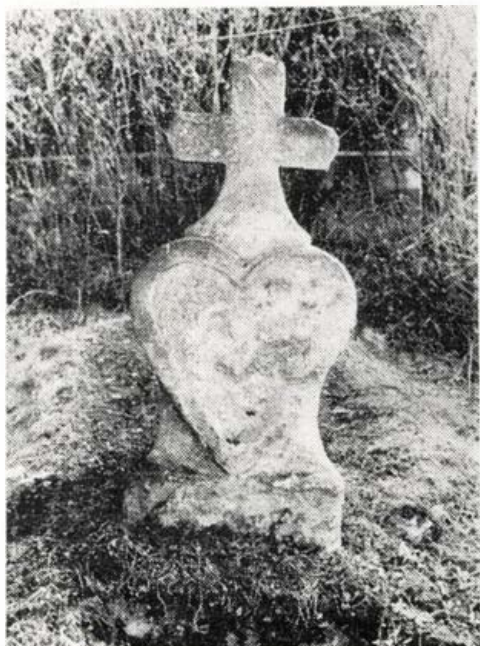
Ezekben a példákban nemcsak az amúgyis feltűnő gazdagságra hívnám fel a figyelmet, hanem a változatosságra és a szépségre is. Erdemes elgondolkozni azon, milyen bőségben ontja a metaforikus nevet. Azt hiszem, nem túlzás abban reménykedni, hogy éppen a népi növénynevek vizsgálata vezethet el bennünket a nyelvjárások jelentés-tanához. A nyelvjárások szemantikai jellemzésének egyik kritériuma pl. éppen ez lehetne, hogy milyen a népi terminológiában megnyilvánuló metaforációs készsége, az, hogy egy nyelvjárás beszélői a logikus, leíró, definiáló terminusokat részéssítik-e előnyben vagy a kifejező, képszerű, emotív színezetű metaforákat. Sőt a metaforák egyes tartalmi típusai is jellemzőek lehetnek némely nyelvjárásokra. A székely nyelvjárás alaposabb ismerője pl. már eleve joggal feltételezheti, hogy bennük erőteljesebb ez a képszerűség, ez a metaforációs hajlam, mint más magyar nyelvjárásokban, és nyilván ez az egyik forrása a szépírói stílus sajátos ízeinek a székely anyanyelvjárású írók esetében, Mikestől Tamásiig.

Példaként felsorolt növénynevek más szempontokra is figyelmeztetnek: 1. A növénynevek magyarázatához is szükséges a növényekkel kapcsolatos hiedelmek feljegyzése. — 2. Többnyelvű vidéken többnyelvű, tehát nyelvileg teljes gyűjtést kell végezni (példáink közül a *bulbusz* román eredetű). — 3. A földrajznev-adásban jelentős szerepük volt növényeknek, ezért a földrajznev-gyűjtés és a népi növényismereti gyűjtés szervesen kiegészíti egymást. — 4. Néha a neveknek is mágikus hatásuk van, befolyásolhatják egy növény sorsát. Ha egy növénynek trágár, illetlen neve van, lehet akár milyen szép, senki sem szedi le, senki nem diszítja vele a lakását.

Visszakanyarodva a népi tudás és a tudományos növényismeret viszonyára, egyetlen lényeges jelenségre hívnám még föl a figyelmet. Arra, hogy a népi tudás egészen más kategóriákat, más fogalmi rendszert épít fel, megint elsősorban a hasznosságot tartva szem előtt, és ezt a rendszert csak a terminológiából lehet kikövetkeztetni. A *tövis*, *szamártövis* nevekkkel legalább 8–10 növényfajt jelölnek, a *kigyóhagymával* ötöf-hatot, akárcsak a *békavirággal*, vagy pl. ahogy gyalui adatközlőnk mondta, náluk minden olyan növényt *katibolhának* neveznek, amely ráragad a ruhára. Ez az egyik véglet, amikor a népi ismeretnek a hálója jóval durvább, mint a tudományé. A másik véglet pedig az, hogy ugyanannak a növénynek a nem egyidőben jelentkező virágját és levelét sok esetben határozottan két külön növénynek tekintik. Legjobb példa erre a *martikapu* (Tussilago): külön növényként tartják számon a sárga virágot, a *békavirágot* és külön a *partilaput*; vagy az őszi kikerics tavasszal *csókahagyma*, ősszel *őszi ke*, *őszivirág*, *őszi kokasmandikó*, *őszi kankó* stb.

A növényismeret mindenképpen alkalmasnak tűnik arra, hogy ilyen általánosabb, ismeretelméleti kérdéseket is megvizsgáljunk: a megismerés kategóriáinak és kategóriarendszerének eltéréseit a spontán, a tapasztalati tudás és tudományos megismerés szintjén. Ahhoz azonban, hogy a gyűjtött anyag a tudományos vizsgálat számára felhasználható legyen, alapvető követelmény a tárgy, a fogalom és a név egysége, azaz a növénynevek biztos azonosítása. Társadalmi gyűjtésben ez kétféle képpen valósítható meg: vagy úgy, hogy az önkéntes gyűjtőktől megköveteljük magának a növényeknek a begyűjtését, herbáriumok formájában (ezt aztán a szakember bármikor azonosítani tudja); vagy pedig úgy, hogy a gyűjtéshez megnyerjük a botanikus szakértő (biológiatest, mezőgazdász stb.) támogatását is. Az így gyűjtött anyagot aztán a néprajz, a nyelvtudomány, sőt a növényföldrajz is hasznosítani tudja.

Péntek János

A szerencsi temetőben, az Árpád-hegy oldalán porladozik egy mézeskalács-szívre hasonlító sírkő. *Csillag Márton* hajdani szerencsi plébános szerint ez a sírkő *Kovács Gergely* szerencsi mézeskalácsos céhbeli mesteré, aki 1879-ben hunyt el, állítólag afeletti bűjában, hogy a céhüket 1872-ben rendeletileg megszüntették.

— szikora —

A népi mészégetés Debrődön

Debrőd község a Szepes-Gömöri Érchegeység délkeleti részén, a Bódva folyó jobb partján, erdőktől körülzárt fennsíkon terül el. A település mindig szoros összefüggésben volt a község felső végében levő Szent János forrással, melyet a nép a mai napig Szentjánoskának nevez. A falu a II. világháborútól ismét Csehszlovákiához tartozik. Határának talaja általában meszes, agyagos, több helyen homokos és eléggé köves. Ez a körülmény megszabta a gazdálkodás jellegét: a határ 26%-a volt szántóföld, 14%-a rét, 5%-a legelő, 53%-a pedig erdőség.

A község belső területe, valamint a határa nagy mennyiségű és jó minőségű mész-követ tartalmaz. A múltban a fakitermelés az úrbéresség hatáskörébe tartozott. Az erdőt rendszeresen tisztították, mégpedig a község legszegényebb lakosai, akik a kiirtott gallyfát ingyen kapták meg tüzelőnek.

Általában azt mondhatjuk tehát, hogy a debřődi határ meglehetősen mostoha megélhetési lehetőségeket kínált az ott lakó népnek. Úgyiszlóván törvényszerű volt tehát, hogy a lakosság különféle egyéb megélhetési lehetőségek után nézett. Ezek között az idők folyamán megkülönböztetett jelentőséget kapott a mészégetés.

A mészégetés jelentősége

Az idős emberek elbeszélése szerint a népi mészégetés Debrődön nagyon régi keletű és a község lakosságának egyik fő foglalkozása volt egészen az 1950-es évekig.

A meszjerség fellendülését, nagyobbarányú szükségletét a házépítési módszerek 19. század végén bekövetkezett változása segítette elő. Addig a lakosság a házépítésnél sarat használt kötőanyagként, amit a mésszel kevert malter csak a század vége felé váltott fel. A házakat akkor még kőből és vályogból építették, téglát a lakosság nem használt. Ez az építkezési mód volt jellemző a környező falvakra is, ahová a debřődi fuvarosok a mészhordás során eljutottak. A községtől északra, távolosó vidékeken a szlovák lakosság azelőtt fából építkezett, amihez megintcsak nem volt szükség mészre. A lakosság mészszükséglete ezért abban az időben kizárólag a ház belső és külső kifehéřítésére korlátozódott, arra is csak nagyobb ünnepek alkalmával került sor. (Főleg a tavasi nagytakarítás idején a húsvéti ünnepek előtt, esetleg pünkösdkor és a falu búcsúja alkalmából. Ehhez viszont nem volt szükség nagyobb mennyiségű mészre.)

A múlt században különösen a jászóvári premontrei prépostság igényelt nagyobb mennyiségű meszet, s ezt kizárólag a debřődi mészkemencékből szerezték be. A prépostság nemcsak egyházi jellegű épületeket emelt, hanem gazdaságiakat is. A jászóvári központhoz 1848-ig számos jobbágyfalu tartozott, amelyek ugyancsak sok meszet használtak a templomok, plébániák és egyházi iskolák felépítésénél. A múlt században tehát elsősorban ezek a körülmények segítették elő a nagyobb arányú mészégetés kialakulását Debrődön. A tevékenység legjelentősebb időszakának mégis a két világháború közötti éveket tekinthetjük, amikor mind a községben, mind pedig a környező falvakban gyökeres változás következett be az egyéni házépítkezésben. A régi házakat ekkor kezdték átépíteni, megnagyobbítani, és kötőanyagként kizárólag a mésszel kevert maltert használták. Az építkezés alapanyaga továbbra is a kő és a vályog volt, de a módosabbak már téglából is raktak falat.

A népi mészégetés Debrődön tehát ebben az időszakban kapott nagyobb lendületet, olyannyira, hogy a mész égetésébe és fuvarozásába bekapcsolódott szinte az egész falu lakossága.

A mészégetés ismertetése

A mészégetésnek több munkafolyamata van, ezek sorrendben a következők: a mészkő feltárása (felszíni fejtéssel vagy robbantással), a szükséges fa beszerzése, a kő és a fa kemencéhez való szállítása, a kemence megrakása, a mész kiegészítése, a kemence szétbontása, a kiegészített mész eladása. A következőkben ismertetem ezeket a munkafolyamatokat.

A debreceni mészkőből égetett mész kb. 80% kalciumkarbonátot tartalmazott. Nagyon keresett volt mindenfelé, mert oltás után azonnal lehetett használni és nem patogzott le a vakolat.

A mészkő a határ legtöbb helyén rétegekben fordult elő, ami a kitermelést nagyon megkönnyítette. A még élő idősebb mészégetők¹ elmondták, hogy a felszíni fejtéshez elég volt a *csákány*, a *kötörő*, a *bunkó* és a *vasrúd (stangli)*. A dinamittal való robbantást csak a húszas évek óta alkalmazták. Ez úgy történt, hogy a mészkőbe hosszú, éles vasrúddal („fúróval”) mély lyukat fúrtak, abba dinamitot helyeztek, amely hosszú gyújtószinórral volt összekötve. A furat nyílását előbb agyaggal, majd apró kővel és agyaggal eltöltték, hogy a robbantás ereje minden irányban érvényesüljön.

A felszíni fejtést megkönnyítette a mészkőnek az a tulajdonsága, hogy könnyen hasadt. Ez nagyon előnyös volt a mészkemence rakásánál, különösen a tüzelőtér fölötti áthidalás elkészítésekor.

Mészkemencét rendszerint a nyersanyag közelében építettek. A legjobb minőségű mészkövet a *Bakó-erdőben* és a *Szent László-tisztás* környékén találták. Ezekben a helyeken a felszíni fejtés mellett később a robbantást is alkalmazták. A másik lelőhely az *Ereszvényajji-dűlő* melletti erdőben volt. Kitermelése ugyan könnyebb volt, mivel felszíni fejtéssel nyerték a követ, de az ott fejtett mészkő nem volt olyan jó minőségű, mint az előbbi.

A mészkemencetulajdonosok általában a kis- és középbirtokosok soraiból kerültek ki. Az égetéshez szükséges követ részben családtagjaik segítségével fejtették vagy robbantották, részben segédmunkásokat fogadtak. A robbantást mindig az ahhoz értő munkásokkal végeztették el.

A fát a helybeli úrbérességtől vásárolták és saját fuvarral szállították a mészkemencéhez. Az égetéshez méterbe vágott fát (ölfát) használtak, leginkább tölgy- és bükkfát, ritkábban gyertyánt. Az elégetett fa ellenértékét minden hét végén be kellett fizetniük az úrbérek pénzarába.

A segédmunkások a gödör kiásásától a kemence megrakásáig mindenben segítettek. A mészégető gazda lehetőleg állandó munkaerőket alkalmazott, akiknek már gyakorlatuk volt ebben a munkában. A család tagjai közül a nők és a gyerekek leginkább a kemence befejező munkálataiban segítettek: „*apróköveltek*” és a tapasztást is ők végezték.

Németh Lajos adatközlőm — aki gyerekkorától segédkezett édesapja, *Németh József* mészkemencéjénél és ott sajátította el a mesterséghez szükséges tudnivalókat — a hely kiválasztásának módját így beszélt el: „A meszet lépés hejjön köllött égetni, ahol nem érte a szél, mer szeles időbe az égetés 6—8 órával tovább tartott. A kiválasztott hejjön először egy vastengőjt bevettek a földbe, ami két vagy két és fél méter vót. Ha a tengőj egy vagy másfél méterig nem ért követ akkor a hej jó vót. A tengőjre egy darab kötelet erősítettek, aminek a végére egy kampót köttek és azt körbe húzták. Ez vót a kemence hejje. 5—6 sukkes kemencéket csináltunk.” Az adatközlő szerint egy sukkes kb. 40 cm volt, eszerint az 5 sukkes kemence átmérője 4 m lehetett, a 6 sukkesé pedig 4,80 m. Persze voltak ennél kisebb átmérőjű kemencék is, egészen 2 méterig.

A debreciek csak egyenes terepen ástak kemencéket, domboldalon sohasem. Érdekes, hogy más vidékeken a magyar és a szlovák lakosság leginkább lejtős helyen építette mészkemencéit. *Bakó Ferenc* a magyar lakosság körében végzett kutatásai során megállapította, hogy „a gödörnek lejtős helyen kell lennie, mert a gödör szája also részének jóval 1—2 méterrel alacsonyabbnak kell feküdnie, mint a gödör hátsó peremének... a paraszti mészégetőknel túlnyomóan ilyen elhelyezésű gödröket találunk”.² A szlovákiai vidékeken *Ján Koma*, az eperjesi múzeum igazgatója kutatótt a népi mészégetéssel kapcsolatokban és ő is azt írja, hogy a mészkemencéket szinte kivétel nélkül domboldalba építették.³

¹ Görösös Ferenc, Németh Lajos, Dunajszky Ferenc.

² Idézi *Hegyri Imre* a bakonyi erdőgazdálkodásról írt kandidátusi dolgozatában.

A kemence helyének kiásásához *csákányt, krampácsot, ásót, kapát és lapátot* használtak, a föld ugyanis egyik helyen sem volt agyagos. Először a föld tetejét, a fűves részt szedték le és a gödör pereme körül elhelyezték. A gödörből kihányt földből a kemence kerülete körül alacsony kis földfalat, *murik*-ot készítettek. Ezt egy deszkadarabbal jó keményre súlykolták. Ettől a kis földfaltól építették a külső kúpot, a *kupolát*. A kiásott föld legnagyobb részét a kupola légmentes zárására, a *sárlángos* készítéséhez használták fel.

A gödör mélysége rendszerint másfél-két méter volt, szélessége pedig 3—5 méter. A gödör alján a tüzelőnyílás magasságában kb. 20—30 cm széles *póc*-ot, padkát hagytak. Erre került a legalsó mészkősor és innen kezdték a követ felrakni a mészkemencébe. A gödör alján teknőszerűen kimélyített tüzelőtér volt, amit *tűzfészek*-nek is neveztek. Ezután a kemence szájnnyílását készítették el, előtte a fűtőgödörrel. Innen történt ölfával a tüzelés. A kemence szájnnyílásának megépítése nagy szakértelmet kívánt. Ezt ugyanis bolthajtásszerűen kellett megépíteni és a tetejére nagyobb lapos követ, ún. *áttakaró* követ tettek.

A kemence építése előtt a tüzelőtérre telehordták nagy tuskókkal, melyek később már nem fértek volna be a kemence szájnnyílásán. A tuskókat azonkívül felhasználták állványnak, *padlás*-nak is, amikor már magasabbra kellett rakni a köveket.

A kemencét belülről építették. Általában *négy ember rakta a köveket*, oly módon, hogy azok erősen tartásuk egymást. A kövek odahordásában az asszonyok és gyerekek is segítettek. A kemence alsó részét nagyobb, lapos kövekből rakták, mert ezek érintkeztek közvetlenül a tűzzel, fontos volt tehát, hogy el ne égjenek. A gödör széle és a boltozat közti részt azonnal kitéltették apró kövekkel és úgy haladtak tovább a boltozat építésével. A kövek közül a *rákó* kiválasztotta azt a darabot, amely éppen a legjobban megfelelt. A *rákó* építésénél vigyázni kellett arra, hogy erősen tartson és megbírja a ránehezedő terhet. Ezért ha valamelyik kő nem egészen „pászolt” a helyén, azt kicserélték vagy pedig lapos köveket raktak alá. Az alátétnek használt köveket *klóc*-nak nevezték. A kemence boltozatát fölfelé haladva egyre szűkítették. Ahogy haladtak a boltozat elkészítésével, úgy csökkent a *rákó* száma is. Végül már csak egy ember maradhatott bent, aki akkora nyílást hagyott meg, amelyen ki tudott jönni. De el lehetett hagyni a kemencét az alsó szájnnyíláson is. A boltozatot azután kívülről fejezték be. A kupola közepébe tették a *középső szög*-et, melyet *vertnyák*-nak vagy *kicá*-nak is neveztek.

A boltozat befejezése után kisebb köveket raktak a mészkemencébe, ebben a munkában már *asszonyok és nagyobb gyerekek* is segédkeztek. A kemence tetejét kupolaszerűen fejezték be. A külső kúpot, kupolát a *murik* szélétől rakták és mikor készen volt, apró kővel körülszórták, *aprókővel*ték, hogy a kupola hézagait kitéltítsék.

Közben az asszonyok a kemence mellett elkészítették a tapasztáshoz szükséges sarat. A kiásott föld egy részére vizet öntöttek és jól összetaposták, hogy sár legyen belőle. Ebből aztán kisebb darabokat szakítottak ki és a lábukkal ellaposították. A lapos sárlepenyeket, *sárlángosokat* azután kézzel rádobálták a kupolára. A tapasztásnál vigyáztak arra, hogy a kupolán ne maradjon hézag, hanem összefüggő burok váljék belőle. Ha égetéskor a tapasztás valahol megrepedt, azonnal kijavították. A tapasztás után a kupola alját kb. 20 cm-es rétegben körülszórták. Ennek *fiár* volt az elnevezése. A kemence megrakását áldomással ünnepelték.

Egy négy méter átmérőjű kemence megrakásához kb. tíz szekér kőre volt szükség. Egy szekérre 15—20 q követ raktak, tehát a mészkemencében 150—200 q kő volt. Azt tartották, hogy égetésnél a kő kb. 40%-ot veszít el súlyából, tehát kiegészítés után 90—120 q mész lett belőle. A kisebb kemencékből 60—70 q meszet szedtek ki. A mész kiegészítéséhez állandó, jó tüzeléssel 48 óra volt szükség. A tüzeléshez rendszerint ölfát, hasábfát használtak, de sokszor megelégedtek a harmadosztályú gallyfával is. Természetesen ez esetben nagyobb mennyiségű fára volt szükség.

A nagyobb kemencék kiegészítéséhez kb. 30 úrköbméter fát használtak fel, a kisebb kemencékhez pedig 18—20 úrmétert. Egy úrköbméter harmadosztályú gallyfa ára 1937-ben 25 korona volt, a hasábfáé kb. 50%-kal drágább. A fa mind a Szent László tisztásnál, mind az Eresztvényben egészen közel volt a mészkemencékhez, úgyhogy az odaszállítás nem okozott nehézséget.

3 Bővebben lásd: Népi mészégetés Kelet-szlovákiában c. cikkét. (Ludová výroba vápna na vychodnom Slovensku) Nové Obzory, 1966. 8. sz. 492—509. old.

Az égetés befejezését elsősorban a kő fehérhamvas izzása és a tűz halványkék lángja jelezte. A tüzelőnyíláson figyelték az égés menetét, de az idősebb mészégetők már tapasztalatból tudták, mikorra kell a mésznek kiégnie. „Ha a mész kiégett, még a tűz is másféle volt, a kemence pedig fehér volt” — mondta az egyik idős mészégető.

A jól kiégett mész az oltásnál teljesen szétolvadt, kövek nem voltak benne és kihülés után vajszerű massa lett belőle. Ezért az égetésnél fontos volt az egyenletes tüzelés.

Nagyobb mészégető gazdák évente kb. 20 kemencét égettek ki. Télen azonban nem égettek meszet, valamint a sürgős tavaszi és nyári munkák idején sem.

A mészkemence rakásával úgy igyekeztek, hogy a hét második felében, csütörtök este vagy péntek reggel be lehessen gyújtani. Ennek gyakorlati jelentősége volt. Vasárnapra ugyanis a kiégett mész annyira kihült, hogy hétfőn a kemencét szétszedhették. Először a sártapaszt szedték le a külső kupoláról, amely akkorra már kihült. A kemence belseje azonban még elég forró volt, de nem várhattak, mivel a kemencét gyorsan szét kellett szedni, hogy a meszet kimérhessék a fuvarosoknak, akik azonnal el is szállították a környező falvakba.

A kemence hülése idején állandóan figyelték az időjárást. Ha eső jött, akkor a kupolát ponyvával letakarták. A ponyva a mészégetés elengedhetetlen tartozéka volt. *Kisponyvat* használtak a meszet szállító szekerekre is. Több napos vándorlásaik során ugyanígy sokszor kaptak esőt és ezért védeni kellett a meszet, hogy „*el ne égjön*”.

A mészégető gazda csak ritkán járt mésszel faluzni. Ezt már csak azért sem tehetné meg, mert gondoskodni kellett a következő kemence megrakásáról és kiégetéséről. Ha jól sikerült eladni a meszet, akkor a szétszedés után kitisztították a kemencét és máris hozzákezdtek a következő elkészítéséhez.

A kemence kitisztításakor egy-két ember bement a tüzelőtérbe, kosarakba kapával összeszedte a hamut és a faszenet, s kiadogatta a kívülálló asszonyoknak. Az égési maradékokat — mint használhatatlan anyagot — nem meszse a kemencétől kiszórták.

A mészégetés során az emberek nem maradtak kint állandóan az erdőn, hanem esténként hazajártak aludni. A falu különben is közel — kb. 2—3 km-re — volt a kemencékhez. Kora reggel azután ismét visszatértek folytatni a munkájukat. Volt ugyan egy összetakolt *kolyiba* is a kemence mellett, de ebben inkább csak rossz idő esetén húzták meg magukat. Csak a mész égetése idején maradt kint éjszakára két személy, hogy míg az egyik fűt, addig a másik pihenjen. Rendes alvásról azonban szó sem lehetett, mert amíg a kemence ki nem égett, egyikük sem tudott igazán aludni.

A mész értékesítése

A szekerek (fuvarosok) a távol eső községeket is bejárták árujukkal. Volt olyan fuvaros, aki egy hétig is elvult. A mészhordásnál a szekérbe oldaldeszkát tettek. A hátsó deszkát egyesek felhúzható retesszel, *suber*-rel látták el, melyet eladásnál kissé megemeltek, hogy a vevő által kívánt mézsmennyiséget kiszórhassák. A mészkemencénél a meszet hordókba rakva mérték. Egy szekérbe általában 10 hordó mész fért el, ami 10—20 mázsának felelt meg.⁴ A legtöbb fuvarosnak lova volt, csak néhány

⁴ Németh Eajos közlése.

ember járt ókrös fogattal. A közelebbi falvakba azonban a szegényebb gazdák tehénfogattal is eljártak.

A mész árusításában szinte az egész falu részt vett. A nehéz időkben nemcsak a fogattal rendelkező gazdák jártak el *faluzni* a mésszel, de gyalogosan is hordták a meszet. *Ferencz Károlyné Molnár Anna* erről így vallott: „Fijatal jány koromba ketten-hárman összeálltunk és háton hordtuk a meszet eladni. Három negyedöt bekötünk a trótuba és vittük a másik faluba. Mezétláb jártunk, mer szegénység volt.” Ez a helyzet különösen az első világháborús, és az utána következő évekre vonatkozik.

A szekeres gazdák már messzebbre is eljutottak, eladási körzetük meglehetősen nagy volt. Azok, akik azelőtt mésszel jártak, egyértelműen állították, hogy déli irányba eljutottak *Diósgyőrig*, *Göncig*, *Tokajig*, észak felé pedig *Szomolnok*, *Szedlér*, *Szepesremete* és *Gölnic* voltak a legtávolabbi helyek. A közelebbi falvak közül Csányt és Zsadányt említették (bár ez a távoiság is megvan úgy 50 km). Rozsnyó irányában *Almásra* és *Hárskútra* jártak, de a Debrőd közelébe eső falvakat is ők látták el.

A mésszel megrakott szekerek rendszerint hétfőn indultak körútjukra, mégpedig két emberrel. Több olyan fuvaros volt, akinek megvolt a saját faluja, s oda állandóan ő hordta a meszet. Az ilyen faluban az asszonyok mástól nem is vettek. A fuvarosok többségének azonban nem volt állandó helye és addig járták a falvakat, amíg a meszet el nem adták. Így aztán nem meglepő, hogy sokszor csak a hét vége felé érkeztek háza. Akadt olyan eset is, hogy az áru egy részét visszahozták.

Erdekes esetet említettek egy gazdáról, aki négy ökörrel fuvarozta a meszet és lement egészen Göncig. Mindig az állatok előtt járt, nem ült fel a szekérre. Időközönként hátranézett, hogy jönnek-e az ökrök. Mivel azok lassan lépegettek, jól lemaradtak gazdájuktól, az pedig visszasietett, hogy egy kicsit nógassa őket. Utána megint ment előre, de kis idő múlva ismét mehetett vissza. Tréfásan azt mondták rá, hogy „Görcsös Ferkó kétszer tette meg gyalog az utat Göncig”.

A szekerek a falvakban úgy hívták fel magukra a figyelmet, hogy faluhosszat kiabáltak. Magyar faluban a „möszet vegyőnek”, szlovák községben a „vapno kupce”, német helyen pedig a „kajlikáf” járt. Éjszakára az udvarokban, csűrökben, állásokban szálalt meg. Etettek, itattak s pihenni hagyták az állatokat. A fuvarosok azonban csak keveset alhattak, hiszen vigyázni kellett a szekérre.

A falvakat általában a nagyobb egyházi ünnepek előtt (húsvét, pünkösd) és a búcsú alkalmával járták. Ekkor mindenütt nagytakarítás volt, a házakat kívülről és belülről is kimeszelték. Rendszerint kis nyeles faedénnyel, a *negyed*-del és a félévkával mérték. Terményből legtöbbször búzát, kukoricát és babot kaptak. Egy *negyed mészért egy negyed terményt* kellett adni, ez tehát kifizetődőbb volt, mintha pénzért adták volna. Az eladásnak ezt a módját jobban is szerették a fuvarosok, mert a terményfélélet a mecenezí piacon értékesíthették. Volt olyan fuvaros, aki a mészért kapott pénzen kukoricát vett és a legközelebbi hetipiacon azt árulta. A nyár elején pedig cseresznyét vásároltak és a búcsúkon adták el. A kereskedő szellem tehát nem hiányzott a falu népéből, sőt némelyek néha túlzásba is vitték, mert dologidőben elhanyagolták a földművelést és inkább a mésszel faluztak.

Görcsös Mihály

A debreceni Kollégium tűzoltó fecskendőjének történetéhez

1. A Kollégium diákjainak tűzoltói tevékenységéről már sokan írtak. Főleg arról, hogy a deáki tűzoltóság parancsnoki vezérkarát (*nagybotos, kisbotos* stb.) milyen testi erőpróbák győztesei közül választották meg. Legtöbbször a tűzoltás módjáról írtak, hogy a diákok hogyan oltották a tüzet.

Nem kerülgették az utcákat, a zezugos sikátorokat, hanem az elől szaladó nagy- és kisbotosok leverték az útbaeső kerítéseket, berenákat, hogy a fecskendőnek — melyet a diákok húztak, toltak — utat csináljanak. Ezért voltak a botosok a tűzoltóság parancsnokai. Mert tüzet alig oltottak. Mire odaértek a fecskendővel, a szalmatető, nádtető ház vagy istálló tüze már az égig ért, meg sem lehetett közelíteni. Még a tűzoltáshoz víz is kellett volna, és kút vagy volt a közelben vagy nem volt. A vedresek szaladgáltak, de a vízfordás szaporátlan munka volt. Ezért a Kollégium tűzoltóságának nem is a tűzoltás, hanem a tűz towaterjedésének megállítás volt a fő feladata. A botosok leverték a tűz körüli házak kerítéseit, a vaskampósok lecibálták a szomszédos házak, istállók, ólak tetejét. Ezt locsolgatták a fecskendővel, hogy a tűz ne terjedjen tovább, mert az égő ház már úgyszólván ördög volt. Szélceperdes időben ez sikerült is, de ha erős volt a szél, egész házsorok égtek le.

2. Utolsó írásos ismeretem a Kollégium tűzoltó fecskendőjének sorsáról az, hogy a kollégiumi tűzoltóság megszüntetésekor a fecskendőt, az 1872-ben községgé alakult Józsiának adományozták. Ezek szerint a Kollégium diákjainak tűzoltói tevékenysége az 1870-es évek elején szűnt meg. Gondolom ezidőtájt szervezték meg Debrecen város hivatásos tűzoltóságát, de ennek kutatása már további feladat.

A fecskendő 1872—1920 közötti működéséről sem írásos, sem szájhagyományból eredő ismereteim nincsenek. Dédanyám ugyan emlegette, hogy „mikor megégtünk...”, de hogy az mikor volt s hogy a Kollégium fecskendője már Józsián volt-e, nem tudom. Vargá-dédanyám nem naptár szerint tartotta emlékezetében a múlt időt. Ha nagyon régi időre utalt, azt mondta: ez még az ántivilágban volt, még süldőlyanokoromban történt, az uram már nem élt, mikor az a nagy szárazság volt.

Sajnálatosan a *Józsa nagyközség 100 éve, 1872—1972* című nagyon jó, de kizárólag levéltári anyagra támaszkodó helytörténeti kiadvány meg sem emlíkezik a Kollégiumtól örökölt fecskendőről. Ha valaki ezt felkutatná, fontos helytörténeti adatokat tárhatna fel és tenné maradandóvá a Kollégium fecskendőjének 1872—1920 közötti történetét.

3. A fecskendő működése az 1920-as években.

A húszas évek elején Tokaji tanítónk — mint tűzoltó parancsnok — még ezzel a fecskendővel locsolgatta a szalmatető, nádtető házak gyakori tüzeit. Alig volt hiyar,

hogy egy-két tűz ne lett volna a faluban. Emlékezetem szerint — egy kivételével — mindegyik kéménytűzből eredt. Leggyakrabban kenyérsütéskor, amikor tömni kellett a kemencét, hogy bevetés előtt forró legyen, és felkapja a tésztát. A házak szabad-kéményesek voltak, s a huzat vitte a szikrát. Ha visszahullott a szalmatetőre, nádte-tőre, a forró nyárban lobbant a tűz. Ilyenkor az egész környék összeszaladt. Az asz-szonyok, lányok jajistenkedtek, a férfiak, akik éppen otthon voltak, vasvillát fogtak és szaladtak a tűzhöz, a fecskendőhöz.

De a vízzel volt a baj!

Felsőjózsan olyan mélyen volt a víz, hogy nem lehetett gémeskutat csinálni, csak kerekeskút volt a faluban. 2—3—5 család hordta a vizet egy-egy kútról. Az Ördög-kertben még istenes volt a helyzet, de a Bondorhát nevű falurészen 8—10 család vitte a vizet a Belegrád vagy Dickman kocsmával szembeni közkútból. (Úgy mind a deb-receni Kút utcai közkútból.)

Az emberek ugyan húzták és nyomták a fecskendő két karját, de nem volt víz. A mély kutakból csak annyit tudtak a fecskendőhöz hordani, hogy a tető elége után a mestergerendát, a majorpankokat és a vastagabb szarufákat lehetett elszenesíteni, eloltani. Azért is, mert az éppen otthonlevő néhány kiképzett tűzoltó csak akkor ért a tűzhöz, mikor már csak parázs volt.

A gyakori kéménytűz miatt kezdték a pitarból (a zsoltárok nyelvén pitvar), a konyhából fűthető, de a szobában levő búbos kemencéket elbontani, és az udvar végén, a háztól 10—20 lépésre építettek kemencét, nyári konyhát.

A józsaik nagyon félték a tűztől. A gyufát az asszonyok a legleleményesebb helyekre rejtették, hogy a gyerek kezébe ne kerüljön. A tűz valójában leégést jelentett a szó teljes értelmében, mert az ilyen szalmás, nádas házakra a Gazdák Biztosítója sem kötött szerződést.

4. Ismerkedésem a fecskendővel.

A tűzoltószertár előtt naponta kétszer elmentem iskolás koromban. Iskolába menet és iskolából jövet. De a fecskendővel való igazi megismerkedésem 1924-ben vagy 1925-ben volt. Minden felsőjózsi tűznél ott voltam, mint bámészkodó gyerek, de a fecskendő működését akkor értettem meg, amikor Tokaji tanítónk egyszer elvitt bennünket a fecskendőhöz.

A szertárhoz közel lakó gyerekeket, meg azokat, akiknek rokonuk, keresztanyjuk közel lakott a szertárhoz, előre küldte, hogy vigyenek vizet a fecskendőhöz. A nagyocská, erősebb gyerekekkel kitolatta tanítónk a masinát az utcára. Elmagyarázta, hogy ez egy híres-nevezetes fecskendő, mert a Kollégium diákjai ezzel oltották a tűzet Debrecenben. Szívből szólt, hiszen ő is kollégiumi diák volt. Elmagyarázta a diákok tűzoltási módját, a vezetők, a különböző csoportok szerepét, feladatait, a fecskendő alkatrészeit. Összeszerelte a csövet, megmutatta, hogy melyik az anyacsavar, melyik a apacsavar, hogyan kell úgy összeszerelni, hogy a víz ne szökjön el az összeillesztésnél.

Mikor minden készen volt, a magasabb, erősebb fiúkat beosztotta a rúdhoz. A fiúk húzták, nyomták a fecskendő két karját, s ennek gyorsaságától függően ment a víz.

Még jócskán félig volt a tartály, mikor a tanító úr megállította a masinát. Elmagyarázta: ha azt akarjuk, hogy messzebbre menjen a víz, akkor a hüvelyk ujjunkkal be kell fogni a cső egy részét, szűkíteni kell a cső nyílását. Ezt is megmutatta. Aztán egy pillanatra felbillentette a cső végét, az égbe lőtte a vízsugarat. A lányok visongtak, akikre nem hullott a víz, kiabáltak: Minket is tanító úr! De tanítónk mértéktartó ember volt. Nyáriás idő volt, tanulás, jókedvű ünnepség, egy hétre való beszédtema a lányok között arról, hogy kire mennyi víz hullott.

Másnap jött a neheze. Tanítónk szóval, krétával, magyarázással és rajzaival elmondta, hogyan is működik a fecskendő. Beszélt az atmoszféráról, a légritkításról, a légsűrítésről, de ennek már nem volt olyan sikere, mint az előző napi locsolásnak. Ha jól emlékszem, csak *Andirkó Eszti*, a nagyon jószű kis *Lévai Róza*, *Kis Laci*, meg én értettük meg valamennyire, hogyan működik a fecskendő. Hát valahogy így tanította 50—60 évvel ezelőtt Tokaji tanítónk — fény nevére! — egy nádtetes iskolában a fizikát.

5. A Tűzoltó Egyesület (Egylet?) Józsan.

Tokaji tanítóm után egy *Szabó* nevű, korán nyugdíjazott, Józsára költözött katonaltiszt lett a tűzoltóparancsnok, aki katonás feszeccsel és fegyelemmel szervezte és oktatta az önkéntes tűzoltókat. Valószínűleg bakaaltiszt lehetett, mert nagyon szeretett vezényelni. A gyakorlásnál olyan hangosan ordított, hogy a fél faluban lehetett hallani.

Nem csak ideje, hanem ambíciója is volt a tűzoltói parancsnoksághoz. Gyakran tartott kiképzési gyakorlatot, növelte az önkéntes tűzoltók létszámát. Aztán kijárta, hogy a Tűzoltó Egyesület (vagy Egylet?) szervezeti engedélyt kapjon, és ezen a címen, mint tűzoltó parancsnok, partnere volt az előjáróságnak. Nagyon hasznos, nyüzsgő, szerepelni szerető ember volt. Évenként 1—2 tűzoltó bált is rendezett a fecskendő javítása, a felszerelés kiegészítése, pótlása javára.

6. A fecskendő javításáról, karbantartásáról.

A fecskendő karbantartása, javítása nem okozott sok gondot és költséget. Két vasas kisiparos gondoskodott arról, hogy a fecskendő rendben legyen. Az egyik *Kostyu* gépészkövác, a másik *Gönci* lakatos volt. Ha lazult, eltört egy alkatrész, megszorították, hegesztették, mert ilyen régi masinához úgysem lehetett volna alkatrészt venni.

Kostyu Jani iskolás társamtól tudom, hogy ezekért a munkákért nem kértek és nem is kaptak pénzt, csak a kenőanyag árát számolták el a községnek.

7. Egy tűzoltó bálról, néhány józsási báli illemszabályról.

Utolsó emlékem nem a fecskendővel, hanem egy tűzoltó bállal kapcsolatos. A tűzoltóknak, mint egyesületnek, joguk volt bált rendezni a tűzoltói felszerelés javára. Az ilyen és hasonló szervezeteknek a báli engedélyért nem kellett vigalmi adót fizetniük. A kocsmárosok ingyen adták a helyiséget, a rendért a dobolás szerv volt a felelős, csak a rezesbandát kellett megfogadni, fizetni, meg a dobolás díját. A kisbíró 1—2 héttel előbb kidobolta, hogy melyik kocsmá tánctermeben lesz a bál, melyik egyesület rendezi, minek a javára, de hogy a bál hány órákor kezdődik, azt nem. Akkor még nem óra szerint igazodtak a józsásiaiak, hanem a katolikus templom harangja szerint. Reggel 5 órákor, déli 12 órákor olyan pontosan szólt a harang, mint ma a rádióban. A harangozó pontos ember volt, az órája faluszerte híres. Akinek órája volt, a harangozóhoz igazította.

A bál kezdésére az volt a jeladás, hogy a rezesbanda kiment a kocsmá elé, és az utcán kb. félóráig fújta a nótákat. Ez volt a hívogató. Ezalatt a rendezők tették a dolgukat: székeket, lóciókat vittek be a kíséreknek, meggyújtották a petróleumos lámpákat a mennyezet közepén, a táncterem négy sarkában, meg a pénzbeszedő asztalnál. A hívogató előtt nem illett a báliaterembe menni, mert a rendezőknek még dolguk volt. De későn sem illett érkezni, mert az ilyen anyát, leányt megszólították, hogy nem tud a lány időben felöltözni.

A táncterem bejáratánál levő asztal mellett három ember ült. Az egyik szedte a pénzt, a másik adta a jegyet, a harmadik feladata pedig az volt, hogy a felülfizetők nevét, s a felülfizetés összegét feljegyezze. Az asztal szélére egy nagy papír volt erősítve, erre nagybetűkkel ráírták: A tűzoltó felszerelés javára felülfizetéseket köszönettel fogadjunk.

Aki kísérte a lányt (anya, nagymama, keresztanya), annak nem kellett jegyet váltani. Azt is elnézték a rendezők, hogy az anyák, nagymamák egy-egy csitri leányt is bevigyenek a táncterembe ingyen. Hadd lássák, tanulják a táncot. Az külön dicséret és beszédtema volt, ha egy-egy öreglegény táncba vitt egy még nem bálozó kislányt. A tánc nem volt könnyű a kislánynak, lábujjhegyezni kellett, hogy a magas legény vállán tarthassa a kezét. Az ilyen kislányoknak 9—10 óra körül haza kellett menniük. Búsulva vagy büszkén, hogy őt ez vagy az a nagyobb legény megtáncoltatta. Mert az egykori kislegényeket már nem vették komolyan a 12—14 éves lányok.

Ez régi szokás lehetett, mert anyám is emlegette, hogy iskolahagyott korában ilyen játékosan vitte egyszerű táncba apám. Mikor apám leszolgálta a katonaságot, anyám — *Pásti Julcsa* — már eladó lány lett.

Anyám egyik keresztleányával táncolgattunk, a táncolók szélén, mert ott kisebb volt a lökdösődés. Ez olyan illendő tánc volt, amit elvárt anyám komaasszonya is, a keresztleány is. De elvárta anyám is, mert azzal indított el a bálba, hogy fiam, törődj a rokonlányokkal, meg a keresztlányaimmal. Ez azt jelentette, ha nem vitték táncba, kérjem fel, szóljak egy-egy cimborának, hogy vigye őket táncba. Meg azt is, hogy ha sokáig nem kérték le a lányt, kérjük le mi, lássák: kapós a lány. A keresztlány — olyan félig-meddig testvéri alapon — azt sorolta, hogy kiket kér majd fel, ha éjfél után nőválasz lesz. Egy-két cimborámat javasoltam, hogy kérje fel. De a keresztlány visszavetelte. Ezt azért nem, azt azért nem. Tehette, mert szép lány volt, formás, dolgos, akinek keze alatt égett a munka. Jól táncolt, kapós lány volt, válogatható.

Csak arra figyeltünk fel, hogy a táncterem közepén feljajdul néhány lány, és 10—12 legény a táncterem közepén csépel egymást. Hogy ezek közül kik voltak a verekedők, kik és hányan voltak azok, akik azért avatkoztak be, hogy a verekedőket szétlökdössék, nehéz lett volna elválasztani.

A tűzoltó parancsnok elkiláltotta magát: Asszonyok, lányok a sarokba! Ez felesleges felszólítás volt, mert a lányok ismerték a gyakorlatot, hogy ezzel a felszólítással kezdődik a rendezők munkája. Szétszaladtak anyjukhoz, nagyanyjukhoz, keresztanyjukhoz, hogy helyet csináljanak a verekedőknek, meg a rendezőknek. A rendezők aztán bele a sűrűjébe. Ki mit kapott, az volt az övé. Pillanatok alatt úgy szétlökdösték a legényeket, hogy csak ők maradtak a terem közepén.

A rendezőknek néhány katona is segített, akik a bálra jöttek haza a debreceni laktanyából. Nem akarták, hogy egy-két hetvenkedő legény miatt a rendezők beszüntessék a bált. Ők táncolni jöttek haza, nem verekedést nézni. Előkerült néhány padragszíz is, amivel — a két végét marokba fogva — jókat lehetett ütni, de nem tört csontot.

Ha valamelyik legény szembeszállt a rendezőkkel, annak régen rossz volt. Elkapták, könyökkel, bokarúgásokkal az ajtóhoz irányították és úgy kilökték az udvarra, hogy a lába se érte a földet, elterült, mint a gyalogbéka. Közben az arcát is megmarcolászták egy kicsit. Ez jó módszer volt, mert az orrávére megindult.

Ha az ilyen kidobott legény orrtörés, fésülködés, egy-két csillapító fröccs után visszaoldalgott a bálterembe, nem csináltak belőle ügyet. A belépő jegyét megváltotta, joga volt bálozni. A verekedésért meg megkapta a magáét. Legfeljebb egy-egy rendező szólt oda halkán: Őcsém, csak rendesen! Ez nem csak azt jelentette, hogy minden meg van bocsátva, hisz én is voltam fiatal, hanem azt is, tanul meg őcsém, a rendező olyan úr a bálon, hogy az atyaúristen csak kismiska hozzá képest. Így tanították möresre, a helyi illemszabályokra a bálozni kezdő kislegényeket.

Mikor helyreállt a rend, a parancsnok odaszólt a trombitásoknak: Fújjátok, Lajcsi! Róth Lajos bácsi nemcsak a trombitához értett, de humorérzéke is volt, és azonnal ráreccsentett az

Azt mondja a tízparancsolat,

Szeresd felebarátodat...

kezdetű nótára. Mindenki értette, és folyt a bál rendben, takarosán, hajnalig.

De aki bicskázott, azt megvetették, még a családjára is görbe szemmel néztek. A bicskázás már orvosi, csendőrségi, bírósági ügy volt, amitől úgy irtózott a nép, mint a tűztől. Az ilyen legény a börtön után nem is jött vissza a faluba, mert még kőmaradt lány, fiatal özvegyasszony sem ment volna hozzá. A tisztességes verekedés csak testi erővel, birkózással és nyitott tenyérrel folyhatott.

Az egész verekedésnek annyi — kedélyes — visszhangja volt már a bálon, egy ideig a bál után is, hogy tréfálkoztak a tűzoltókkal, ha megint bált rendeznek, vigyék el a tűzoltó masinát is, és locsolással csináljanak rendet.

A báli verekedések oka legtöbbször gyerekes játék volt. Egy-egy összetartó legénybandában megbeszélték, hogy ezt vagy azt a hetyke legényt legyalázzák. Bárkit felkért vagy lekért, azonnal ott volt valaki, aki 2—3 lépés után lekérte a lányt. Ha másik lányt kért le, a móka ismétlődött. Ha volt egy kis esze az ilyen kipécézett legénynek, kiment az ivóba, hogy elbúsuljon, lám-lám ezek a gyerkőcök a fejére akarnak pőni. Dehát ez a világ rendje. Megnőnek a kis kutyák, megmarják a nagy kutyát. Ha nem volt elég esze, elfelejtette, hogy ő is részt vett ilyen mókákban, egy újabb gyors lekeréskor lekevert egy nagy pofont. Az összebeszélte cimborák aztán hegyibe! Ezeket a mókákat lánnyal még el nem kötelezett legénykék csinálták, akik már nem fértek a sütvölvény bőrükbe, és kis legényből nagylegények akartak lenni. Ez volt a *kitáncolás*.

A másik móka volt a *rátáncolás*, de ez már gorombább játék volt. Több ügyességet kívánt és csak jól táncoló, nagyobb, összebeszélte legények csinálták. A kiszemelt legény közelében helyezkedtek el tánc közben, és vállal, háttal meglökték a legényt, hogy kizökkenjen a tánc ritmusából. Arra vigyázni kellett, és ez becsület kérdése volt, hogy a kiszemelt legény táncos lányát nem lehetett meglökni, vagy a két lányt egymásnak lökni. Ha valaki két ballábú volt, és ilyesmit csinált, az nem úszta meg szárazon. Ilyen esetben a pofonnak már oka volt, és ezt a közvélemény is helyeselte.

Ezt a goromba játékot a tapasztalt bálozó lányok ismerték, és ha látták-érezték, hogy mire megy a móka, összevillant a szemük, leköszönték a táncot, hogy a nagyobb bajt megelőzzék. A két legény meg ottmaradt, szégyenkezve, mert az csúfság volt, ha a táncos lány leköszönt.

Emlékezetem szerint egy bálon fordult elő, hogy a rátáncolásból verekedés lett. Illetve nem lett verekedés, mert a lökdösődő legény akkora pofont kapott, hogy eldőlt, mint a zsák. Ezzel be is fejezte a bált.

8. Befejezésül egy kis buzdítás.

Ezért a buzdításért írtam ezeket az emlékezéstöredékeket.

Az 1930-as évek elején úgy alakult az életem, hogy a kenyerem Baranyában, később Zalában volt letéve. 400 kilométerről sem a falu életét, sem a fecskendő sorsát nem tudtam figyelemmel kísérni. Csak annyit tudok, hogy már nem működik, új fecskendő van Józsnán. Hogy mikor fejeződött be a fecskendő végtörténete, nem tudom, azt sem, hogy mi lett a sorsa.

Ha van Felsőjózsnán honismereti szakkör, szép feladata lenne felkutatni a kollégiumi fecskendő végsorsát. Ha nincs szakkör, a nagyobb úttörők is vállalkozhatnának erre a feladatra. De egy olyan debreceni szakkör, amelyik a Kollégium történetével foglalkozik, ugyancsak kiterjeszthetné kutatásait a kollégiumi fecskendő történetének utolsó szakaszára.

Módszernek azt javaslom, hogy a végén kezdjék a kutatást. Levéltári adatokból, öreg emberek emlékezései alapján azt derítsék fel, hogy mikor vett vagy kapott új fecskendőt a község, mikor, mi lett a kollégiumi fecskendő sorsa, hogyan végződött dicső vagy diestelen halála.

Barati József

MUNKATÁRSAINK

Barabás Jenő dr., az ELTE docense, Bp. — **Balogh Ferenc**, a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet irányító kutatója, Bp. — **Balassa Iván dr.**, a Mezőgazdasági Múzeum igazgatóhelyettese, Bp. — **Barati József** nyugdíjas, Bp. — **Bariska István dr.** levéltárvezető, Kőszeg — **Beke György** író, Kolozsvár — **Boros Sándor dr.** kulturális miniszterhelyettes, Bp. — **B. Szatmári Sarolta dr.** múzeológus, Tata — **Buday Endre** pedagógus, Kolony — **Csorba Csaba**, a Történeti Múzeum múzeológusa, Bp. — **Dénes Gyula** ny. olajipari műszaki tisztviselő, Nagykanizsa — **Dobosy László** nyugdíjas, Ózd — **Domonkos Alajos** múzeumigazgató helyettes, Salgótarján — **Fehér Zoltán**, a Tanítóképző Intézet adjunktusa, Baja — **Földesné Györgyi Erzsébet dr.**, a Néprajzi Múzeum múzeológusa, Bp. — **Géczy János**, az MSZMP Nógrád megyei Bizottságának első titkára, Salgótarján — **Görcsös Mihály dr.** külső munkatárs, Kassa — **Grosser Enrique**, a Városépítési Tudományos és Terv. Intézet kutatója, Bp. — **Gunda Béla dr.**, a Kossuth Lajos Tudományegyetem tanára, Debrecen — **Halász Péter**, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos főmunkatársa, Bp. — **Halmi Lászlóné**, a Balaioni Úttörőváros múzeológusa, Zánka — **Horváth Gábor** könyvtáros, Bp. — **Horváth István dr.** múzeumigazgató, Salgótarján — **Illés Lászlóné dr.**, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum o. v. helyettese, Bp. — **Jakab Sándor**, a SZOT főtítkárhelyettese, Bp. — **Katona Imre dr.**, az ELTE docense, Bp. — **Kisasszony Éva dr.**, a Kulturális Minisztérium Levéltári Osztályának főelőadója, Bp. — **Kovács Ágnes dr.**, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tud. munkatársa, Bp. — **Kovácsy Zoltán dr.**, ügyvéd, Bp. — **Kovácsnai Józsefné**, a Pesti Barnabás Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet tanára, Bp. — **Kriskó Lajosné**, a Nógrád megyei Munkásmozgalmi Múzeum múzeológusa, Salgótarján — **Krisztián Béla**, az 501. Ipari Szakmunkásképző Intézet tanára, Komló — **Krupa András dr.**, a TIT Békés megyei titkára, Békéscsaba — **Leblancné Kelemen Mária** főlevéltáros, Salgótarján — **Makoldi Sándor**, a Tanítóképző Intézet tanársegédje, Debrecen — **Marosi Endre**, a Hadtörténelmi Intézet tud. munkatársa, Bp. — **Molnár Béla**, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkára, Bp. — **Molnár Imre** ny. gimn. tanár, Szigetvár — **Molnár Pál dr.**, a Pénzügyi és Számviteli Főiskola docense, Salgótarján — **Morvay Péter dr.**, a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető helyettese, Bp. — **Nagy Géza** tanár, Karcsa — **Nagy Sándor dr.**, a KISZ KB titkára, Bp. — **Petercsák Tivadar** múzeumigazgató, Szerencs — **Péntek János dr.** egyetemi adjunktus, Kolozsvár — **Schneider Miklós dr.**, levéltárigazgató, Salgótarján — **Székely György dr.**, az ELTE tanára, Bp. — **Szénássy Zoltán dr.** gimn. tanár, Komárom — **Szikora András** szerkesztő, Bp. — **Taba István dr.** ny. tanár, Bp. — **Tarcsi Ilona** egyetemi hallgató, Bp. — **Tímárfy László dr.** ny. középiskolai tanár, Győr — **Tóth István dr.**, a Tanárképző Főiskola docense, Pécs — **Uszta Gyula**, a Magyar Partizánszövetség főtitkára, Bp. — **Vő Imre** technikus, Szigetszentmiklós — **Wölfel Lajos** technikus, Győr — **Zólyomi József dr.** múzeumigazgató, Balassagyarmat.

Két tanácskozás után a hagyomány ápolásáról

A Műemléki Albizottságok X. Országos Értekezletén, Debrecenben és a VII. Országos Honismereti Akadémián, Salgótarjánban szerzett friss élményeim hatása alatt mondom el néhány gondolatomat.

A debreceni értekezlet első napján *Sarlós István* elvtárs, a HNF Országos Tanácsának főtítkára a *Kölcsey Ferenc*-ről elnevezett szép Művelődési Házban nyitotta meg a Magyar műemlékek című kiállítást. Megnyitó beszédében többek között azt mondta, hogy a műemlékek a régi kor üzenetét tolmácsolják a mai kor emberének. Van-e szebb, felemelőbb, lelkesítőbb üzenet az emberiség számára a thermopülai hősök üzeneténél, amit *Szimonidész* görög költő klasszikus tömörséggel így fogalmazott meg:

„... Vándor! Vidd hírud a spártaiaknak:
Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza!”

A Magyar Leonidász, a szigetvári *Zrínyi Miklós* is, nem háromszázad, hanem két-ezer-ötszázad magával szóról szóra megismételte ezt az üzenetet, és nem árt ezt minél gyakrabban hangoztatni, mint haladó nemzeti hagyományunk értékes örökségét. „A nemzeti hagyomány ugyanis — tanítja Kölcsey — megbecsülhetetlen kincs. Nemcsak azért, mivel a történelmi tudománynak — ha emléket nem is, de legalább nyomokat mutat —, hanem sokkal inkább azért, mert a nemzeti lelkesedésnek s ennél fogva a honszeretetnek vezéricsillaga!”

Olyan időszakban élünk, amikor fejlődésünk során rengeteg múlt nélküli létesítmény vesz körül bennünket, és ez a veszéllyel fenyeget, hogy a jelen alkotásaira méltán büszke ember kezdi elveszíteni természetes hálaérzetét az előző generációk iránt; annak tudatát, hogy elődeink hosszú, szíves munkával, a mienkénél sokkal rosszabb körülmények között hozták létre mindazt az anyagi, szellemi, kulturális és erkölcsi értéket, ami mai eredményeinknek is alapja. Éppen ezért fokozott gondtal kell vigyázni rájuk. Egy-egy megőrzött, gondozott régi épület dédapánkra, egy megmentett fegyver vagy a jeles helyeinkhez kapcsolódó mondák elődeink harcára, egy régi szerszám nagyszüleinkre, egykori iskolánkra, nevelőinkre, társainkra emlékeztet, s a közösséghez való tartozás tudatát erősíti bennünk. Aki ezeket meggondolatlanul rombolja vagy pusztulni hagyja, aki szívfájdalom nélkül szórja ki lakásából a lomtárba nagyszüleinek, szüleinek tárgyi és írott emlékeit az hamarosan eljut odáig, hogy nagyszüleit, szüleit sem tűri meg lakásában, hanem szociális otthonba dugja őket, hogy ne zavarják önző módon kialakított kényelmét és nem is gondol arra, hogy ezzel a tétellel mennyi hasznos tapasztalattól, milyen értékes kapcsolattól fosztja meg magát és családját.

Jóleső érzéssel tapasztaltam Salgótarjánban, hogy itt már felismerték a múlt nélküli környezet veszélyeit és keresik azokat a módszereket, amelyekkel jobban lehet kötni az embereket a létesülő újhoz, egymáshoz, a munkahelyhez, a lakóhelyhez, annak társadalmához, kisebb-nagyobb közösségeihez, hogy jobban bevonhassák őket a közösségi munkába, és életteli teli közösségeket alakíthassanak ki.

Iskoláink történelem-tankönyveiben a régi magyar múlt sajnálatosan összezsugorodott, és iskolai oktatásunkban aggasztó méreteket kezd ölteni a történelem dehumanizálása, az ember, a kultúra helyett az elvont törvényszerűségek előtérbe helyezése, mintha a történelemtudósok kenyerével etetgetnének tanulóinkat. Irodalomtanításunk is jóformán a XIX. század irodalmával kezdődik. Így lassanként kialakul ifjúságunkban egy olyan helytelen felfogás — amint erre *Klanczay Tibor* akadémikus a *Hagyományok ébresztése* című könyvében nagyon élesen rávilágított —, hogy a magyarság csak egy-kétszázéves kultúrának az örököse. Pedig nem mindegy hogy a nemzet pár-száz vagy pedig ezeréves történelmi múltat tud a háta mögött. Ezt nem is szükséges

bizonyítani, nevelési szempontból annyira nyilvánvaló. Mindezek után mély meggyőződéssel vallom, hogy a műemlékeknek, a történelmi múlt emlékeit gyűjtő, gondozó és ismertető honismereti mozgalomnak a szerepe és felelőssége a jövőben nagyon meg fog növekedni. Különösen azok az emlékek, hagyományok kapnak fontos szerepet, amelyek nagyobb mértékben tartalmaznak erkölcsi, nevelési energiákat.

Ezt ismertük fel Szigetváron 20 évvel ezelőtt, amikor megalkítottuk a Várbaráti Kört, és azóta folyamatosan fáradozunk a Szigetvárhoz és a Zrínyiekhez kapcsolódó hagyományaink közkinccsé tételében, a bennük rejlő erkölcsi energiák szétszórásában. Ma már mintegy 800 tagja van a Szigetvári Várbaráti Körnek, és a húszéves munkának néhány szerény eredményét is fel tudjuk mutatni. 1979. szeptember 6-án tartjuk meg jubileumi közgyűlésünket, szeptember 8-án és 9-én este pedig Szigetvár Városi Tanácsa rendezi meg a *Zrínyi Emlékünnepeket*. Ennek városunkban régi hagyománya van: az emlékünnepek alapjait 1833-ban vetette meg Zrínyi zászlótartójának, *Juranics Lőrincnek* egy kései leszármazottja, *Juranics László* pécsi kanonok 1300 arany forintot alapítványával.

Molnár Imre

A házsongárdi temetőről

Nagy örömmel fedeztem fel a Honismeret 1979. évi 2. számában a Házsongárdi temetőről szóló cikket. Pár hozzáfűzni valóm akadna.

Az elmúlt 10—15 évben legalább tízszer jártam ott és igen érdekesnek találtam. Híres halottak tekintetében ugyan nem vetekedhet a Kerepesi temető mesterségesen létrehozott panteonjával, de az általam bejárt temetők közül mégis a legérdekesebb. Sajnálom, hogy csak másfél oldal jutott belőle a Honismeretbe, pedig jóval többet érdemelt volna.

A legérdekesebb írás, amit a temetőről olvastam, a kolozsvári *Korunk* 1972/3. számában jelent meg, *Gaal György* tollából a Házsongárdi panteon címmel. Ez a mű újdonságánál és terjedelménél fogva a legnagyobb érdeklődést váltja ki, aki a temetőt meglátogatja. Hosszabb cikket már igen, de használhatóbbat még nem olvastam.

A Honismeretben említett adatok között néhány hiányt látok. *Paget János* nemcsak az angol királyi ház jótékonykodó orvos rokona volt, hanem 1848—49-ben Bem tábornok hadsegédje, ami miatt 1849-ben több évre távoznia kellett Magyarországról.

Bethlen Gergely nemcsak garibaldista volt, hanem 1848—49-ben Bem alvezére is, a vízaknai és a piski csata egyik hőse.

A térképről a parcellák számozása (egy kivételével) és az utak betűkkel való elnevezése kimaradt. Pedig ez nagyon megkönnyíti a temetőben való tájékozódást.

Kimaradt a felsorolásból *Tamás András*nak a szabadságharc egyik mártírjának a neve, akit Urban tábornok végeztetett ki 1849-ben. Nem olvastam *Sámi Lászlóról*, aki Kossuth bizalmasa volt. Feleségéhez (aki szintén itt nyugszik) Petőfi írt verset. Itt nyugszik *Bardócz Sándor*, az aradi vértanúk egyik gyóntatója.

De Gladis ezredes csak a temető egy részének, az ún. lutheránus sírkertnek volt adományozója.

A temető új részében nemcsak magyar és román, hanem szovjet katonasírok is vannak.

Nagyon tetszett a cikk utolsó bekezdése, melyben *Varga Domokos* egy a temetőről szóló könyv megírását javasolja. Ez nagyon időszerű lenne. Már *Gaal György* is javasolta a temető régi alsó részének érintetlenül hagyását, de eddig tudomásom szerint egyetlen lépés nem történt ennek érdekében.

A régi sírköveket átfaragják, átfestik. Ha nem használható, kidobják. Helyükre új beton kolosszust tesznek. Láttam 1848-as honvédtiszt sírkövét, mint használhatatlant a temető kerítéséhez támasztva.

Ha valaki Magyarországon könyvet írna a temetőről, akkor annak nagyon szívesen felajánlom segítségemet. A temetőről több mint 200 fényképet (színes diát és fekete-fehér felvételt) készítettem. Különösen jól ismerem az 1848-as szabadságharc résztvevőinek sírját.

Wölffel Lajos

BÖNGÉSZÉS EGY „ÚJ” KINCSESTÁRBAN

I.

1. Egy-egy elfeledett régi szó alkalmazásával letűnt korokat felidéző varázsészközzé lehet tenni a stílust. Itt van pl. a BÜDÖSKIRÁLY elnevezés, amely valaha sintért, pecért jelentett. Nyers kifejező erejével az alábbi mondatban pillanatok alatt a XVIII. századi Kolozsvárra röppenti az olvasót: (Az eredeti írásmóddal érzékeltetni kívánom, hogy a korhangulat feltámasztásához a régies helyesírás is mennyire hozzájárulhat.)

1730: „Az városnak sok rendbeli szolgálattaira applicaltatott (itt: alkalmaztatott M. P.) Szemellyeknek... Tömölcz Tartonak, Hohernak, Czigányok Vajdájoknak (az ekkori szövegekben a ragból rövidítve csak a k-t írták ki, M. P.) Busós Királynak illendő fizetéseket... megadván...”

Ha baráti borozgatás közben valaki távozni készül, megegyszer teletöltik a poharát. Igyuk meg a jános poharat, igyuk meg a Szent János áldását — mondják. Ezt a szokást a XVII. század elején tréfásan még COKIPOHÁR-nak is nevezték. A *coki* szóról ma is tudjuk, nem valami finom kifejezése annak, hogy el akarunk valakit távolítani vagy — nem éppen virágnyelven — tudomására hozzuk: valami nem tartozik rá, valamiben nem illik beszélőlnia. Az idősebbek ezzel szokták kizavarni a házból a kutyát. Ha tovább próbáljuk elemezni a szót, rájöhethetünk: összetétellel van dolgunk. Első tagja a *Co* valaha önállóan is használt serkentő, nógató, noszogató szócska. Egy 1631-ből való levéltári feljegyzés még ilyen formában örökítette meg egy párbeszédben (a szöveget mai átírásban közlöm): „Mészáros Imre... mon-

dá... Jöjjön ki kegyelmed vagy két szóra, s mondá Imre, hogy co” (eredeti írásmóddal Choh, M. P.). A XVI., XVII. században külön írva *CO* *BE*, *CO* *KI* formában is följegyezték.

Mindezek ismeretében jobban megértjük a Kodály által is földolgozott régi erdélyi népdalnak az elmúlt századok nyelvhasználatát is megőrkítő kezdősorát: „*Co fel, lovam co fel, Barrassóba.*”¹

Az említett sor nem áll egyedül népdalkincünkben. Eppen ezért érdemes ezeket a régi szavakat (és tájszókat) eredeti, régies formájukban dalolnunk. Ha eredeti jelentésük ismeretében tesszük ezt, jobban magunkénak érezzük majd őket, s esztétikai gyönyörűségünk is megalapozottabb lesz.

Vannak, akik így énekelik a „Magas kösziklának oldalában nyílik a szerelemorvosság” kezdetű költői szövegű virágénekünk végét: „Aki a szerelmet soha nem próbálta, csak álomnak *ál-litja*”. Nem csoda, hiszen az 1939-ben megjelent pompás, Madárka c. daloskönyv (szerk. *Kerényi György*) nyomán az 1972-ben megjelent Tavasz szél vizet áraszt (Kriterion, Bukarest, 1972) népdalgyűjteményben is így olvasható. Ezek a kiadások már nem őrzik, amit a népdal még megőrzött számunkra: a középkori kódexek nyelvéből is ismert *ALIT*: vél, gondol jelentésű kiveszett szavunkat.

E szó XVIII. századi köznyelvi használatára már csak azért is érdemes egy régi példát idéznünk (a Teleki család kendilónai levéltára egyik iratából), mivel egy régi törvénykezési szokás is bemutat. A templomba, egyházi épületbe menekült személyeket ugyanis — bizonyos esetekben — nem lehetett elfogni.

1749: „*De Urszuly magát észére vévén, hogy utánna is jártat Teleki Pál Ur, jobbnak alította elebb állani, a*

¹ Brassóba. — A kórusműben „Cu föl!” nyelvjárási alakban.

mint hogy a néhai pópa Nyikuláj Udvarára, vélvén azt hogy onnan ki nem adják, bé is szokott."

2. Kiveszett vagy megváltozott jelentésű szavaink sokszor népünk hajdani életmódjáról, ma már nem gyakorolt munkaeljárásairól is hírt hoznak. Az *irdatlan* szót mindnyájan használjuk. Eredeti jelentését is elég könnyű kitárlni, hiszen, ha a főnevet keressük, amelyhez jelzőként legjobban illik, az erdő, az irdatlan (irtatlan) rengeteg jut eszünkbe. Az *aszal* ige is közhasználatú, de ennél már nem gondolunk a szó egyik régi, sajátos jelentésére. Az *ASZAL* szó azonban nemcsak a gyümölcs tartósításának egyik módját jelenti (illetőleg jelentette), hanem az erdőirtás egy régi, sajátos eljárását is. Helynevek (helységnevek és dülönevek) is tanúsítják ezt.

Régi peres iratokból elég pontos leírását hüvelyezhetjük ki, az erdőirtás e nem éppen gazdaságos módjának.

1559 (mai átírásban): „Tudom, mikor Péter Kovács aszala abban az erdőben, a többi akkor mind megaszalták vala, csak az egy fa volt aszalatlan.” — 1627: „Lázár András uram számára irtottunk... két falu két nap mind aszalta vala.” — 1639: „Senkinek ennek utánna bükkfát aszalni szabad ne legyen... hogy úgy aszalja meg, hogy a fa fenn álljen.” — 1768: „Kisebb Koltás István... az... csere (cserfa, M. P.) erdőben az eleven fákat aszalta.” — 1799: „Nem csak egy vagy két szál cserefát aszaltak és vágtak le, de igaz az, hogy sokan derék csereerdőket aszaltak és irtottak, s irtják ma is a makktermő erdőket.”

Az irtásnak ez az erdő jövőjével nem törődő módja úgy történt, hogy a fák kergét köröskörül lehántották, s azok így kiszáradtak. Ezután vágták ki a fákat, vagy esetleg felgyújtották őket. Ezt az eljárást egyes vidékeken *kerengetésnek* is nevezték.

3. Vannak szólások, közmondások, amelyeket annyira elkoptatott a használat, hogy már egyáltalán nem adják újszerű, találó formába öntését, valamely fogalomnak vagy igazságnak. Ezért örülhetünk, ha a régi nyelvkincsünkben ismeretlen szólásmondásra bukkanunk. Szép számmal kerülnek elő még ilyenek. Pl. 1638: „*Eb adós kurtának kolbász árával.*” Olyan emberre illik ez a mondás, akiről tudjuk, hogy sohasem fogja visszafizetni a kölcsönkapott pénzt. Ma úgy is mondhatnánk: *eb adós kutyának*, ugyanis a *kurta* szó a régiségben kutyát is jelentett. (Gondoljunk csak a „Kaparj kurta, neked is lesz” szólás-

mondásra.) — Vagy itt van egy másik mondás, amelyben a *sólyom* szó (soly-mászat) és az *udvarlás* szó régi jelentése szerint (szolgál valakinek) használata egyaránt felidézi a feudalizmus korának viszonyait: 1729: „*Ha sólymot szolgálhat, bagolynak nem udvarol.*”. A korról is sokat eláruló magyarázat ott van a mondást magába foglaló bővebb szövegben: (A Havaselvéről előbb Krizbára, majd Apácára telepedett Salamon nevű jobbágy) „*a jó életet Takó Uramnál megunván, mondotta a felesége Sztancsulnak, ha sólymot szolgálhatott, bagolynak nem udvarlott — és így adta magát Kálnoki Farkas uram keze alá.*”

Szintén a kor levegőjét árasztja az a *szóláshasonlat* is, amelynek magyarázata ugyancsak megtalálható az alább idézett szövegben (egy megesett lányról van szó): 1933: „*az pártát tegye le bátor* (itt: ám, M. P.), ... *mert öneki csak úgy illik a párt, mind a komának a bitókos járompálca, mert elszökte ő a pártaviselet.*” (Eltáncolta, eljártotta; méltatlanná vált rá, M. P.).

Bizonyára — mint általában — egy csak szűkebb körben ismert történet lappang e *szóláshasonlat* mögött, amelyet talán már sohasem fogunk megismerni, de egy tájszót is találunk benne, amelynek pontos jelentését a Honismeret olvasói is segíthetnek megtalálni. Valószínű ugyanis, hogy a *BITÓK* a feldrészített lakodalmas székér járompálcájának cifrán faragott díszé, amelyet több vidékről is ismerünk.²

4. Ha ezt a szót halljuk, bájos, s méginkább hogy *BÜBÁJOS* valami lenyűgözően, ellenállhatatlanul vonzóra, kedvesre gondolunk. Ha e fogalom találó jellemzését keressük, eljutunk a *varázslatos* szóhoz, s már rá is tapintottunk a lényegre. Bizony, a *büvbájos* jelző még kétszáz esztendővel ezelőtt is elsősorban azt jelentette, hogy akire ráillik, valami kártékony, rontó (vagy gyógyító) eljárások, „tudomány” birtokában van: azaz boszorkány. Világszerte szereztek — s hazánkban is többszázán — életükkel fizettek azért, amit ez a szó hajdan jelentett. Ime a történeti „szómagyarázatok” az e bekezdésben foglaltakhoz — mai átírásban — szemléletes és életszerű dokumentumai annak, milyen erőteljesen és a társadalom minden rétegére kiterjedve élt a napjainkat megelőző négy században a boszorkányokban és más

² Vö. Néprajzi Lexikon, Járom címszó. Akadémiai. 1979.

emberfeletti képességű személyekben való hit. A következő idézetek — a társadalmi ranglétrán felfelé haladva — meggyőzően tanúskodnak a fentiek mellett, szót ejtve közben olyan babonás eljárásokról, képzetekről (nyomfelvétel, harmatszédés, a „tudomány” átadása a halottaságon), amelyeket a mai legidősebb emberek még az élő néphagyomány részeként ismertek, de amelyek egyúttal (mint pl. az úgynevezett BABVETÉS vagy BABADÁS) a sámán-dobbal üzött varázslással tartanak közvetlen kapcsolatot.³

1584: „Bálint deákné anyja vallja: halottam vala, hogy akihöz gyanóság volna az boszorkányságtól, a lába nyomába kellett lépni és megszólalnia. Székely Balászné... Szabó Katónak szájából hallotta sokszor, hogy azt mondotta énnekem, hogy az én anyám boszorkány volt és addig meg nem halhatott, hanem öneki hatta a boszorkányságot... és ő, azaz Szabó Kató megtanulta az anyjától.”

1672: „(Eke Györgyné) férje nyomának felszedésébe babonáskodik.”

1752: „s hallotta mondani, hogy egy alkalmatossággal Furu Györgyné Veres Erzsébet asszony az diósádi csorda előtt meztelen szedte a harmatot.”

1724/1779: „a jó dajka... csak az babot tudja vetni, bizony számot ad rólla, talán engemet is ő babonált meg az babvetéssel, azért voltam olyan rosszul, de megmondja kigyelmed, hogy az babot megfordítsa, hogy haza mehessek, mert nem árt nékem az ő babja, Isten velem, senki ellenem.”

1582: „Veres Imre vallja: Egyszer találám elől Kassai asszont a mezőn... emlité... hogy ő fűvezte volna meg Posztómetsző Mártont. Akkor azután azt mondá, hogy addig forgólgódot mellette Sánta Erzsébet, hogy ő vesztette volna és büvölte volna... Mondá ez Kassai asszony. No eredj el s mond meg annak a macskapecsének, Posztómetsző Mártonnának, hogy amely csomalékot felkötött az gerendába Sánta Erzsébettel ösze, vegyék le azt a büvölést bájolást, és meggyógyulna az ura.”

1814: „elvezvén a papnak vagy 500 rénes forintja... elmentünk osztán a pap rendeléséből a boszorkány asszonyhoz. Hidasra... kinek is a gyanú alatt levők köntöseiből küldött jegyeket előadván, azokkal minékutánna csinált, babonázott volna a boszorkány valmit, azt mondta Péternek, hogy Parasztyiva, az asztalos felesége lopta el a pénzt. Mikor tehát hoztuk a boszorkány beszédét a papnak, mindjárt el is fogatta Parasztyivát.”

1614: „Az Károly Mihály hegedűse, Hege-dűs Pál beszéllete énnekem, mikor egyszer Imrefinéhez ment volna a fejedelem (Báthori Gábor, M. P.) az ágya között, alatt egy csuprot talált az fejedelem, melyben mindenféle ruhájában egy-egy darab volt, kit meglátván álmélkodott rajta, s azt mondta, hogy csudálkoztam rajta, hogy hova lesznek az én ruhám.”

1614: „egyszer egy csuprot főzött volt Imrefiné egy varázsló vénasszonnyal a tűznél, mely azt mondja volt, Gábor, Gábor, Gábor, (ismét Báthori Gáborról van szó M. P.). Azonban (itt azonnal, M. P.) az vénasszonya (belső cselédje, M. P.) befut Imrefinéhez, s mond neki: Nagyságos asszonyom, nem tudom, mi vagyon a tűznél.”⁴

5. Vannak szavak, amelyeket — az általuk jelölt tárgyakkal együtt — tanulságos vizsgálatra egyaránt érdemesnek tart a nyelvészet, a néprajz és a művelődéstörténet. Ilyen a ma már nem használt BAKAC SIN szó is. „De az éj erőt vett, csakhamar beronta. Az eget s a földet bakacsimba vontá” — olvashatjuk a Toldiban. A bakacsin eszerint valamilyen sötét színű textilféle lehet. A régi följegyzések azonban sokmindent elárulnak ennek a kelmének a temetkezési szokásokban játszott szerepéről is.

1628: „Egy öreg tarka ládában két bakacsin lobogó” (gyászlobogó, M. P.).

1610: „bészegézvén a koporsót fekete bakacsin borítékat mennél szélesebben és hosszabban tégyenek a koporsómrá és egy-néhány szeggel akasszák meg, hogy míg a kertemben a tőlem kirendeltetett sírhoz visznek le ne essék, akkor szépen levén a fekete bakacsint a koporsómról, három legszegényebb özevgyasszonynak, amely itt a faluban találattik, osszák fel.”

6. Az elavult szavak jelentésének, használatának búvárlása közben — különösen ruhadarabok esetében — sokszor egyes társadalmi rétegek helyzetét jellemző adatokra is bukkanhatunk. Így van ez a székelyek „harrisnya” nevű nadrágja anyagához hasonló nemezfélé, a török eredetű ABAPOSZTÓ esetében is.

1587: „Szegöttem... az lovak mellé egy fellajtárt (csatlóst, M. P.) 2 ingbe, 2 gatyába, 1 abanadrágba... szegöttem esmégy egy írődeákat, kinek Mihály neve, 2 ingbe, 2 gatyába, 1 abanadrágba”.

1672: „vetetvén asszonyjuk két vég abát Radnóton, egyik végből szabattam nadrágot az három pecérnek.”

7. Az egykori céhek irataiban a különféle mesterségek szakszavai mellett színes szokásleírásokra is bukkanhatunk. Szerencsés esetekben olyanokra is, mint amilyen a szinte színpadra kíváncsító asztaloslegény-avató trefás dramatikusan játék:

1665/1754: „Az mely jámbor társlegényé akar lenni, tartozik elsöben ... válasszon

3 Vö. Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar néphitben Bp. 1958. — Szendrey Ákos: Babvetés. Néprajzi Ertesítő, 1956. 119–128. old.

4 Nagy László korszellemet felidéző, hatalmas verset írt erről az esetről: Szépasszonyok mondókái Gábrile. (A költemény egyébként mind az Élet és Irodalomban, mind a Versben bujdosó c. kötetben súlyos értelemzavaró sajtóhibával jelent meg: „Jól tartalak jóval nem gyűszűvel mérilek / de ló-zabolával.” Természetesen lovat nem lehet zabolával csalogatni, csak zaboloszárral: zabolóval.)

magának egy papot, két keresztapát, és egy harangozót. Ezek megléven, meg szokták cirkaalmazni, lineálni, gyalolni, bárdolni, fűzni a fogát is ráspolyozni, ajtómellyéket vagy egyéb művet belőle mint fából készíteni, azoközbe pedig a padot egynéhányszor alá elfordítani.”

8. A XVI—XVII. századi levéltári följegyzések valóságos kincsebányái a megkapó nyelvi értékeknek. Különösen az egykori hétköznapi eseményeibe bevilágító peres iratok tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben találkozhatunk sok rendkívül ízes, érzéletes, erőteljes és színes kifejezéssel. (Ezekben többnyire a nép idézi a népet, s a helyi közigazgatás képviselői, akik szavaikat írásba foglalták, maguk is a nép nyelvén beszéltek.)

Természetesen főleg a viszálykodások, összeütközések, büntettek szóról-szóra megörökített nyelvi anyagából tudunk meggyőző példákat idézni a fentebb mondottakra. A torzsalkodások, vádaskodások és védekezések felfokozott lelkiállapota, úgy látszik kedvez a találó nyelvi megnyilatkozásoknak.

1584: „Az bóródet szálmával töltem meg, és az szárad csontjából sípót csináltatok, azt fútatom előtéd.”

1675: (Mivel azt hírlelte) „én vesztettem volna meg boszorkányi mesteriséggemmel... megkívánom, hogy mivel nyelvét ellenem öldöktő fegyverül feltéven híremben-nevemben megölt, nyelve kivonassék szájából.”

1874: „Szöcs Balázs igen beteg volt. Jött volt oda házához Szabó Péter... Megmondja neki, hogy beteg, nem mehet hozzá. Mond neki Szabó Péter: No, tudom mi-be betegült meg, mert az ő földéből kiásta az határkövet és az én földemre vitte, kit három ember föl nem bír volna... Isten fel ne gyógyítsa, hanem négyen vigyék ki ágyából az cigány agebet.”

Ha arra gondolunk, hogy idézett példáink valóban csak ízelítőt adnak az említett három évszázad még csak kevésbé kiaknázott nyelvi kincseiből — a szövegek nem mindig épületes tartalmától függetlenül — *Szylvester Jánossal*, nyelvünk stílárís értékeinek korai méltatójával (1541) dicsérhetjük „az beszídnék nemesen való szerzísít”, csudálhatjuk, „a’ magyar níp elméjének éles voltát a lelísben” — mely nem egyéb, hanem magyar poézis.

II.

Az olvasó azt gondolhatja magában, bizony jó lenne, ha az idézethez hasonló nagy művelődéstörténeti értékű levéltári följegyzések széles körben

Szabó T. Attila (Balázs Péter rajza)

hozzáférhetővé lennének. Hát ma már hozzáférhetőek. Cikkünk megírásának éppen az volt az indítéka, hogy a közelmúltban megjelent Romániában Szabó T. Attila magisztrális munkájának, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárnak II. kötete,⁵ amely hazánkban is megszerezhető.

E hasonlíthatatlan jelentőségű mű szerzője (összegyűjtője, feldolgozója) és szerkesztője, a magyar nyelvészet nagy öregje, a kolozsvári Szabó T. Attila, az eddigi munkássága (földrajzi nevek, régi kéziratok versek, néprajzi, művelődéstörténeti érdekű anyagfeltárás, nyelvvédő írások stb.) révén is nagyrabecsült kutató, föltette a koronát páratlan életművére. Már az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. vaskos kötetének megjelenése⁶ is ünnepi eseménye volt kulturális életünknek.

Most azonban, amikor a hasonló gazdagságú II. kötetet is kezünkbe vehetjük, méginkább látjuk, hogy e munka révén a nyelvtudomány, a nyelv-művelés, a művelődéstörténet és a néprajz egyaránt szinte kimeríthetetlen kincsebánya birtokába jutott. Méghoz-

⁵ Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. II. kötet. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. Cs—E. 1219 old. (Szerkesztő munkatársak: Kósa Ferenc, Nagy Jenő, Vámszer Márta, Vigh Károly, Zsemlyei János.)

⁶ Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. I. kötet A—C. 1225 old.

zá nemcsak az érdekelt magyar és román tudományok (a címszókat a Szótörténeti Tár román nyelven is értelmezi), hanem az egyetemes tudományosság is. Ha eddig nem tudtuk volna, hogy a nyelvnek, a beszédnek mi a jelentősége a kulturális fejlődés, a művelődési javak megőrzése és továbbéltetése, a nemzeti azonosság megtartása tekintetében, ebből a munkából meggyőző szemléltető oktatást kaphatunk erről.

Nem tudjuk, mit csodáljunk jobban páratlan szellemi teljesítményében, a példátlan úgszeretetét, a lankadatlan szorgalmat vagy a hasonlíthatatlan alaposágot és szakértelemet. Az eredmény méltán állítható a magyar nyelvészet felszabadulás utáni nagy kollektív teljesítményei: az Értelmező Szótár, a Magyar Nyelv Atlasza, a Történeti Etimológiai Szótár és a készülő Új Magyar Tájszótár mellé. Ezek azonban mind közösségi alkotások, a Szótörténeti Tár viszont egyéni teljesítmény. Aki lapozgatni kezd az ábécé három első betűjét tartalmazó I. kötetben, képet kaphat az elvégzett munka arányairól. Egy betűre átlagosan 400 lap, vagy 4000 címszó, s alighanem több mint 40 000 nyelvi adat jut. Ki vállalkozhatné akár csak a számbavétel óriási munkájára, de valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha kötetenként 100 000 nyelvtörténeti adattal számolunk. S ha tudjuk, hogy az összegyűjtött anyag kétszer ennyi kötetben is nehezen fog elférni, elgondolhatjuk, mit jelentett ez a gyűjtőnek és a feldolgozóknak (a második kötet megszerkesztése már — bölcsen — segítőársak bekapcsolásával történt), és mit jelenthet minden rendű és rangú bűvárkódó kutatóknak, valamint a gyakorló pennaforogatóknak.

A Szótörténeti Tár közlési módszere — az hogy nemcsak pusztá szómagyarázatokat ad, hanem a magyarázathoz szükséges teljességű nyelvi példákat idéz — teszi lehetővé az anyag sokoldalú felhasználását, nyelv-, művelődés- és stílustörténeti kiaknázását, az évszázados nyelvi rétegek megismerését, az adatokban tükröződő élet megragadását. Így válik világossá, az olvasó előtt, milyenek voltak a társadalmi körülmények, a gazdasági viszonyok, milyen volt anyagi és szellemi kultúrája, házatája, ruházódása, étele, munkája, erkölcsi magatartása, nyelvi

rétegződése azoknak, akik a számbavett régi írásokban megőrkített nyelvet beszélték.

Az anyag áttekintését megkönnyíti, hogy a személynevek, állatnevek, helynevek, különleges szókapcsolatok és szólások külön jelzéssel ki vannak emelve.⁷

A cikkünk I. részében bemutatott kiragadott példák meggyőzően bizonyítják, hogy e kötetben nemcsak egy szótárt, hanem egy művelődéstörténeti olvasókönyvet kaptunk, amely ha befejeződik — amihez ez alkalommal is jó egészséget kívánunk a szerzőnek — önmagában is valóságos könyvtár lesz nagyon is megérdemli a címben olvasható kincsestár elnevezést.

Morvay Péter

VÁR ÉS VÁROS A TÖRTÉNELEMBEN ÉS A JELENBEN

Burg und Stadt in Geschichte
und Gegenwart

(Jena, 1979. 188 oldal)

A tartalmas, remek kiállítású kötet a jeni Friedrich Schiller Tudományegyetem Tudományos Folyóirata Társadalom- és Nyelvtudományi Sorozata 28. évfolyamának 3. füzeteeként jelent meg. A színes borítólappal ábrája találó: pajzsra festett leereszthető rácsos kaput ábrázol két bástya között. Vár és város védelmi funkcióját egyaránt szimbolizálhatja ez. A kiadó egyetem Történeti Szekciójának igazgatója, Werner Mägdefrau professzor, a tudományok doktora előszavában kiemeli, hogy a várak és városok keletkezésüket és fejlődésüket tekintve, valamint azok történeti feltételektől függően alakult kölcsönös kapcsolatukban és mai társadalmi funkciójukban milyen fontosak a szocialista történeti tudat továbbfejlődéséhez. Valami nagyon fontos, fölöttébb jellegzetes és tipikus elemet testesítenek meg, ami össze van kötve a társadalmi fejlődés alapvető folyamataival és sokféle formában nyilvánul meg. Ezért nyújt a vár és a város lényeges feladatokat a műemlék-védelemnek és a múzeumügynek, a történetkutatásnak és népszerűsítésének az örökség és a hagyomány szempontjából. A kötet ezeknek a bonyolult összefüggéseknek egyes dolgait

7 A cikkünk dokumentációs részében csupa nagybetűvel szedett szavak a Szótörténeti Tár címszavainak írásmódját követik.

Türingia regionális történetére figyelemmel dolgozza fel és ábrázolja. Figyelemre méltó eredmény, ahogyan bemutatja a történészek, régészek, műzeológusok, gyakorlati szakemberek, tanárok és diákok együttműködését, amit előmozdított a Kapellendorf vár-múzeum együttes felépítése.

A kötet elvi témafelvetését *Vera-Gisela Ewald* műzeológus tanulmánya (Szocializmus és történeti örökség. A műzeumügy feladatai az NDK-ban) tartalmazza. A Német Demokratikus Köztársaság a legtöbb múzeummal rendelkező országok közé tartozik. A múzeumok szinterei a világnézeti, a művelődési-esztétikai és a természettudományos képzésnek, ezen belül növekszik az a feladatuk, hogy még szemléletesebben ábrázolják a történeti örökséget, azt ápolják és ismertessék meg a közvéleménnyel. A világos fejtegetéseket jól illusztrálja a kapellendorfi vízvár épületállomány és múzeumi kihasználtság szempontjából való bemutatása — ezen át a földesúri várak alkotórészeit általában is megismerheti a közönség.

A kötet a továbbiakban az egymást követő korszakok tükrében mutatja be a várak szerepét és társadalmát, kezdve a városfejlődés előtti koron. *Günter Behm-Blanke* történészprofesszor a türingiai kelta és germán „úri székhelyek” kérdését elemzi. Szemléletesen mutatja be a germán településtörténet konkrét helyeken megragadható építészeti és társadalmi, az i. sz. I—II. század során az avar uralgási udvartól, az udvar körül tömörülő kézművesekig mutató fejlődését. A késői hallstatti, a Laténe és a római császárkori időkben az oberhofi hegyi hágón át importjavak áramlottak egy „úri székhelyek” és örömlomások között húzódó távolsági kereskedelmi úton a nyugattüringiai medencébe. A kereskedelmi tevékenység már a kelta—germán, majd a római—germán érintkezési zónában játszódtott le Türingiában.

Wolfgang Timpel őstörténész műzeológus régészeti forrásokat dolgoz fel és szólaltatja meg a középkori erődített helyek funkciójáról. A várak nem csupán megerősített helyek voltak, hanem többé-kevésbé jelentős társadalmi, politikai és gazdasági központok. Ezért a türingiai középkori várhelyek archeológiai felvételével és kutatásával lényegesen hozzá lehet járulni a feudális társadalom kutatásához. Ezeknek az erődöknek keltezéséhez, folyamatossá-

gához és funkciójához — mivel ma csupán csekély maradványok láthatók a földfelszín felett — szinte kizárólag régészeti eszközökkel lehet hozzászólni. Tájékoztató a szerző nyolc olyan várásatási tükrében és azok leletei alapján adódó különféle funkciókról, amelyeket Türingiában az utóbbi esztendőben teljesen vagy részben vizsgáltak át. Szó esik menedékvárakról, úri várakról, IV. Henrik császárnak a régió túl terjedő szerepű egyik birodalmi váráról, egy megerősített, agrárjellegű, nemesi székhelyről és későközépkori rablólovagvárakról. Az ásatási eredmények és a terjedelmes leletanyag fényénél világgóssá válik ezek keletkezése és fejlődése, megismerhető gazdálkodásuk, földesúri gazdasági hátterük és a kézműves tevékenység kezdete.

Mélyebb elvi elemzést is nyújt *Werner Mügdelfrau* professzor Vár és város a középkorban. Örökség és tudományos-politikai feladat című tanulmányának gazdag adatösszeállítása. A szerző vázolja a város és a vár közötti összefüggéseket és feszültségeket, a kölcsönhatást és ellentéteket a középkorban, mindenekelőtt olyan történeti csomóponton és fordulónál, mint a városok keletkezése, a forradalmi kommunamozgalmak. Tárgyalja a vár és város viszonyát a fejlett feudalizmus korának földesurái, parasztjai, polgárai és plebejusai között folyó osztályharcokban. A türingiai anyag alapján sikerül megjelölnie a német nép történetének fontos fejlődési folyamatait.

Az értékes tanulmány egyik részét mélyíti el *Erika Langer* műzeológus Várak és osztályharc című tanulmánya. Bőséges adatokkal bontja ki a tanulmány a várak és az osztályharc összeköttetését a türingiai térségben, bizonyítva azt a feudalizmus kialakulásától fogva. A várak belső, a néptömeg ellen irányuló szerepe mutatkozik meg ebben, amely kibővült a fejlett feudalizmusban. Erre utal, hogy ugrásszerűen nőtt a vidéki úri várak száma, hogy várakat építettek a városurak a polgárság új társadalmi erejével szemben. A másik oldalról ezt jelzi a parasztok és a polgárok fellépése a várak ellen a földesúri hatalmasságokkal való osztályösszeütközések során. A városi polgárság és a nemesség közti makacs osztályharc kifejeződését kell látni a türingiai városok vidéki területszerző és várpolitikájában. A kereskedelmet zavaró vagy békebontó lovagvárak egész sorát városi csapatok rombolták

le már a XIII—XIV. század során. Amikor pedig a német parasztháborúban, a korapolgári forradalom tetőpontján (1525) számos várat a lángok emésztettek fel, ez a feudalizmus kezdődő széthullásának szimbóluma volt.

A következő terjedelmes tanulmányban a két előző szerző a földesúri váraktól már nem korlátozott polgárság tevékenységét dolgozta fel. *Werner Mägdefrau* és *Erika Langer* Tübingiai-Hanza gazdasági és szövetségi kapcsolatok a középkorban címmel értekeznek a XIII. századdal szembeűnő új fejleményekről. Az említett kapcsolatok lényeges oldalát alkotják a tübingiai városok gazdasági érintkezésének és a legfontosabb elemét a tübingiai három város szövetsége (Erfurt, Mühlhausen és Nordhausen) politikai kapcsolatainak. Szemléletesen tárják fel a szerzők Tübingia elhelyezkedését a késő középkor kereskedelmi hálózatában, a német tájban és külön a távolági kereskedelem európai méretű kapcsolatrendszerében. Ipar, mezőgazdaság, kereskedelem és kockázatvállalás egyaránt szem előtt vannak.

A sokoldalú tematikát tovább viszi *Wieland Held* docens, aki az eisenachi térség XVI. század eleji rézpalabányászatának a falusi társadalmi szerkezetére gyakorolt hatását vizsgálja. Kimutatja, hogy a XV. század második felétől fellendülő bányászat és kohászat nemcsak a városi polgárság fejlődésére és társadalmi állására hatott, hanem erősen éreztette hatását a bányaközpontok közvetlen közelében lévő falusi községekre és azok társadalmi szerkezetére is. A címbe lehatárolt térben és időben bemutatja a tanulmány a paraszti gazdálkodás növekedését, ami szükséges volt a bányászniesség élelemellátásához. A szemléletes statisztikai tabellákból kitétni, hogy kezdetben a parasztok átlagos vagyoni helyzete javult, de mellettük jelentős százalékban tűnnek fel a zsellérek erős fluktuációs jelenségekkel. Hovatovább mind a parasztok, mind a zsellérek átlagos vagyoni helyzete süllyedt. A rézpalabányászat fellendülése ugyanis csak átmeneti volt.

A korábbi tanulmánycsoporthoz kapcsolódik, de korban továbbviszi a kérdéskört *Christa Gebser* történelemtanár, aki az erfurti polgárok és parasztok ellenállását vizsgálja a harmincéves háborúban. A korábbi ábrázolások ennek a vidéknek a néptömegeit csak mint szenvedő embereket

mutatták be, mint akik az elálatiasodott szoldateszkával szemben nem védekezhetek. A szerző az erfurti városi levéltár eddig feltáratlan kútfőinek értékelésével igazolja, hogy az erfurti polgárok és parasztok egyes és csoportos akciókban, sőt felkelésekben aktívan álltak ellen kintzőiknek. Ezzel a kutatás újabb vidékre vonatkozóan tárta fel azt, ami addig a harmincéves háború másik két területéről volt ismeretes, tudniillik a Harz vidékén (lövészek mozgalma) és Felsőausztriában (parasztfelkelés).

Bár már az eddigi tanulmányok is számos adatot és ábrázolást nyújtottak a tübingiai várakról, szűkebb területen vizsgálják a kérdést *Michael Platen* és *Richard Schaefer* jeni történészhallgatók Várak Jena körül, a Camburgtól Orlamünde váráig c. tanulmányukban. Az áttekintő elemzés fontosságát mutatja, hogy a Saale mellett fekvő 60 várkastély, vár és kastély közül 17 Jena városi és vidéki körzetében fekszik. A tanulmány bevezet a váraknak a feudális társadalomban betöltött szerepébe és felveti a várkutatás tartománytörténeti problémáit. A fiatal szerzők részletesen leírják a várakat és történetüket. Ezzel a kötet vissza is tér kiindulópontjához: különféle Jena környéki várakban lévő múzeumi kiállításokkal ismertetik meg az olvasót.

Előbbi észrevételünkkel alá szeretnők húzni a kötet szerkesztő jól érvényesülő kettős szerkesztési elvét: mind az időrendben tükröződő fejlődést, mind a tematikai szempontokat ügyesen szem előtt tartotta és érvényesítette. A kötet tanulmányozása két irányban is hasznos lehet számunkra, aktívnél pedig a várak külső, honvédő funkciója elhomályosítja a belső, elnyomó funkciót. Sokoldalúságánál fogva a mű a szakkutatók egész sorának — történészek, régészek, művészettörténészek, múzeológusok, a társadalmi mozgalmak búvárlói — tudását gyarapíthatja, a szöveget szerzesen kiegészítő gazdag és konkrét jegyzetanyag, a kép- és vázlatanyag segítségével. Másfelől a kötet ismerete képet ad a Német Demokratikus Köztársaságban eredménnyel folyó várbaráti hagyományápolás és városi helytörténeti kutatás eszközei és szervezeti kérdéseiről, a számunkra is tanulságos belső funkció hangsúlyáról, mindezek regionális összefüggéseiről és az emlékek gondozásáról.

Székely György

KÉT KÖNYV GOMBOSRÓL¹

Ritka dolog, hogy egy alig háromezres lélekszámú községről egyetlen esztendőben két honismereti témájú munka is megjelenjék. Még ritkább esemény ez a jelenlegi országhatárokon kívül rekedt települések esetében. Ebben az esetben két körülmény játszott közre abban, hogy Gombos ilyen határozottan tört be az irodalomba. A község helytörténetével foglalkozó írók gyűjteményének megjelenését „külső kényszer” eredményezte: 1978 tavaszán itt rendezték meg Tudás—hatalom elnevezésű, a Jugoszláv Televízió nyilvánosságára előtt lejátszódó vetélkedőt, s ennek feltétele — amint a kötet előszavából megtudjuk — az volt, hogy elkészüljön a falu kismonográfiája. A Gombos községről szóló másik kiadványt inkább „belső kényszer” hozta létre, nevezetesen a szépirodalomból már ismert Jung Károlynak a szülőföld iránti elkötelezettsége, amely arra készítette őt, hogy példás alaposággal összegyűjtse és rendszerbe foglalja a település szokásanyagát. E példás erőfeszítése nyomán született és jelent meg az Emberélet fordulói (Gombosi népszokások) című kötet, amely méltán keltett feltűnést a népi kultúrát szeretők és értők körében egyaránt.

A „kismonográfián” természetesen meglátszik a sietség. „Könyvünket — olvashatjuk a kötet előszavában — a sürgető szükség hívta életre.” „Nem hallgathatjuk el, hogy a rendelkezésünkre álló idő alig tette lehetővé, hogy illő alaposággal, elmélyültséggel fogjunk bele az egyes rész kérdések megírásába. Nem volt mód tehát arra, hogy levéltári és könyvtári kutatásokat végezzünk, be kellett érniünk az ismeretek feldolgozásával és a falu életére vonatkozó, szájhagyományozott adatok bemutatásával.” Így kesereg és mentegetőzik a szerkesztő. A recensens azonban azt gondolja magában, hogy: „soha jobb kényszerűséget!” Meg azt: „bárcsak minél több településünket rá lehetne valamivel kényszeríteni, hogy »összedobjon« egy ilyen kismonográfiát.” Mert — tegyük szívünkre a kezünk — vajon mikor fogtak volna hozzá a gombosiak komolyan egy falumonográfia elkészítéséhez, ha nem jön közbe ez a tv-vetélkedő? De mert most

ki kellett magunkból préselniük, hát egészen természetes, hogy az első lépés után már azon gondolkodozzanak, miként növelhetnék ezt az anyagot — terjedelemben és színvonalban egyaránt. Előttünk áll tehát a példa: a helytörténeti kutatást — akárhogy, de — el kell kezdeni. S ehhez jó, ha valami külső lökés is segíti a közönséget, legyen az évforduló, vagy éppen vetélkedő.

Az „akárhogy”-t természetesen nem kell szó szerint érteni, a gombosi kismonográfia írásainak mélysége és színvonala vegyes ugyan, de egészében értékes anyagot közöl ez a 34 cikket tartalmazó kiadvány, amely 18 szerző munkája. Elsősorban helybéli pedagógusokat sikerült megnyerni erre a „szellemi kalákára”, de közreműködtek olyan országos hírű írók és szakemberek is, mint Bori Imre, Csuka Zoltán, Matijecics Lajos, Penavin Olga, és „segítségül hívták” Gombos századfordulón élt régészét és monográfusát, Cziráky Gyulát is.

A közölt anyag négy nagyobb csoportra oszlik. Az első fejezet címe: *Falutörténet, társadalomkép, helyismeret*. Itt kapunk áttekintést a település határában feltárt régészeti leletekről, középkori történetéről, népességéről és annak nyelvéről, valamint talajviszonyairól, növény- és állatvilágáról. A régészeti anyag érdekes — és a szerző szerint ritka — jelenséggel szolgál: a IX—X. századi honfoglaló magyarok temetője összeolvad a XI. századi, már középkorinak számító sírmezővel. A település történetét tárgyaló részből megtudjuk, hogy a templom védőszentje Szent László király, ami elképzelhetővé teszi, hogy a korábbi templomban Szent László-freskó is lehetett. A falu ugyanis mindjárt a török megszállás kezdetén elpusztult, később rövid időre szerbek lakták, s magyar lakosság csak a XVIII. század derekán népesítette be újra. Hogy honnan, arra vonatkozóan a nyelvészeti vizsgálatok adnak támpontot: a Dunántúl délkeleti részéből.

A második egységben a *mezőgazdasággal, az iparral, a kisiparral és a közlekedéssel* foglalkozó írások kaptak helyet. Itt aztán meglátszik az „előmunkálatok” hiánya: a méhészettel szinte ugyanakkora terjedelemben fog-

¹ Gombos (Bogejovo): írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és múltjáról. Szerk.: Jung Károly. (Kiadja az Arany János Művelődési Egyesület, Szabadka, 1978. 167 old.) — Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. (Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1978. 328 old. és 32 fénykép.)

lalkoznak, mint az egész gombosi állattartással. Bár azt még a nagy sietség sem indokolja, hogy a település hagyományos állattartásával mindössze 50 sorban essék szó, még kevésbé azt, hogy a növénytermelés szóba se kerül.

Mindezért kárpótlást nyújt a negyedik rész, amelynek címe: *Művelődési élet, oktatásügy, néphagyományok* — természetesen csak dióhéjban. Nemzetiségi településről lévén szó, amilyen természetes, éppoly szokatlan, mikor azt olvassuk, hogy a gombosi Művelődési Egyesület *Arany János*, az iskola pedig — 1963 óta — *József Attila* nevét viseli. Gombos neves szülöttei közül a költő *Mikes Flóris*sal két írás is foglalkozik, végezetül pedig négy összefoglalást találunk a falu népzenejéről, népbaldáiról, népviseletéről és népszokásairól.

Nem volt rá módunk, hogy akár csak megemlítsük a kötet valamennyi írását, de nyugodt lelkiismerettel állítjuk: többségüket bizvást tekinthetjük egy, a témát részleteiben és teljességében feltáró, nagyobb lélegzetvételi tanulmány csirájának, kristályosodási magjának.

Halász Péter

A jugoszláviai magyarság néprajzi kutatói egymásután örvendeztetnek meg bennünket értékes, sokszor a felfedezés örömeiben részesítő kiadványokkal.

E jeles munkák sorából is kitűnik *Jung Károly* könyve. „Büszkén írhatom le, hogy az olvasó a legteljesebb szokásleírást tartja kezében... Magam szinte minden fejezetben találtam olyan adatokat, vagy összefüggéseket, amelyek legalább is a publikált magyar néprajzi szakirodalomban nem voltak ismeretesek” — írja az Utószóban *Voigt Vilmos*, a kötet lektora.

Luby Margit a parasztlelet íratlan szabályait „az udvartartások bonyolult, mereven körülírt életrendjéhez” hasonlítja, *Ortutay Gyula* pedig azt mondja, hogy „a parasztkok, mint egy kötött szerep játékosai, az előírásnak, a szerepnek megfelelően viselkednek életük során a születéstől a halálig”.

Jung Károly könyvében a gombosi népi kultúra egyetlen tartományát, a szüjletés, a házasság és a halál szokásanyagát mutatja be és vizsgálja olyan alaposan, hogy egy többdimenziós kép rajzolódik ki előttünk.

A magyar néprajzban sokáig nem vált szét a népszokás- és a néphitkutatás. Később a tudomány differenciálódásával egyre inkább önállósodott

mindkettő, határterületeik azonban ma is fedik egymást. A néphit kutatója ugyanis csak azokat a szokáscselekményeket vizsgálja, amelyek „néphit alapjal” rendelkeznek, a szokáskutató viszont az „üres gesztusokat” is, ez utóbbiakról azonban gyakran sejtjük, hogy hirodokhattak valamikor hiedelemtartalmat.

Szerzőnk az emberélet három fordulójának ismertetéséhez megrajzolja a szokás kialakulását, továbbélését, kontaminálódását, racionalizálódását magyarul társadalmi háttérrel. A IV. fejezetben rövid áttekintést ad Gombos történetéről és társadalmáról. A falu hagyományörzését azzal magyarázzuk, hogy különböző helyekről települt magyar lakossága homogén gombosi kultúrát hozott létre, amelyet még egységesebbé tett az általános szegénység és az azonos — katolikus — vallás.

Szokásgyűjtés ma már csak ritkán történhet úgy, hogy a gyűjtő magát a cselekményt látja, legtöbbször csak elmondják neki a szokást, s az adatközlő szövegében vagy csak a szokáscselekmény, vagy csak a ritus értelmezése található meg. (Néha még a rituszöveg is társul ezekhez.) *Jung Károly* az adatközlők szavaival közli a szokásokat. Minél archaikusabbak ezek, annál kevésbé értünk belőlük mindent — nem tudnánk például e szöveg- adatok szerint hitelesen rekonstruálni a cselekményt —, a szokáshoz fűződő mai érzelmi-értékelő viszonyulás azonban nyíltan vagy rejtetten általában megtalálható bennük.

Jung Károly mintegy 35 órányi hangzó-anyagot rögzített magnetofonnal, s ebből válogatta ki a legmegfelelőbbeket, hogy bemutassa a múlt század végétől e század derekáig tartó időszak „minden gombosi számára kötelező életmódeljét”. Forrásmunkáinak száma 200 körül van. Az ezekben talált adatokkal hasonlítja össze jegyzeteiben faluja szokásait. Munkája értékét semmivel sem csökkenti, ha megjegyezzük, hogy néhány párhuzam elkerülte figyelmét.

A Függelékben közölt vőfélyszövegek, búcsúztatók és lakodalmi kurjantások a szerző további kutatási terveit is jelzik.

Jelentősen emeli a könyv értékét az a 32 fénykép, amely jól kiegészíti a szövegből megismert szokásvilágot.

Jung Károly reméli, hogy munkája mintául szolgálhat hasonló szokásmonográfiák elkészítéséhez. Valóban, ilyen

alapos munkák lehetőséget teremtenek majd egyrészt a bácskai magyarság etnikai csoportjai feltáráshoz, másrészt a magyar—délsláv interetnikus hatások tisztázásához.

„Jobb kezemen hat ujjal születtem, tehát a falumban is élő hagyomány szerint táltos volnék” — írja magáról könyve mottójában. Vajon lehet-e „elenszegülni” ilyen tudatosult, sorsszerű „passzív kiválasztódásnak”, „eleve elrendeltségnek”? Ha Jung Károly száz évvel korábban születik, s a gombosi parasztok életét éli, ma bizonyára hiedelemmondák őriznék táltoskodásának emlékét. Ő azonban ma él, s táltoskodás „helyett” gyűjtötte össze szülőfalujának hagyományvilágát. Valójában ez a munka az ő sámándobja, amellyel a régi időkbe repül, hogy hírt hozzon a mai embereknek az ősök szellemétől, ez a hiedelemvilág az a föld mélyében rejtőző kincs, amelynek ritkán fellobbanó lángját csak az arra született ember láthatja meg.

Fehér Zoltán

FARAGÓ JÓZSEF—NAGY JENŐ—VÁMSZER GÉZA:

KALOTASZEGI MAGYAR NÉPVISELET

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.
390 old.)

Az erdélyi Kalotaszeg és népe nem ismeretlen az olvasni vagy utazni szerető közönség előtt. Amikor az autós turista Kolozsvár felé igyekezett, s túljutott a Királyhágón, majd Csucsán és tovább haladt a Sebes-Körös völgyében, hamarosan elérte Bánffyhunyadi, a Kalotaszeg „fővárosát”, majd Körösfőt, a folyó eredő helyét. Ez a vidék nagyjából a Körös, Kalota, Almás és Nádas patakok mentén található, mintegy 50, döntő többségében magyar lakosságú falu alkotja azt a tájat, amelynek sajátos kultúrájára már 1854-ben felhívta a figyelmet Erdély tudós történésze, Bem tábornok egykori haditudósítója, *Kövári László* A kalotaszegi magyar nép Erdélyben c. írásával. Ő készítette el e vidékről az első népviseleti leírást s ettől kezdve sűrűn követik egymást a néprajzi ismertetések, különös figyelemmel a pompás öltözetekre. *Jankó János*, *Gyarmathy Zsigáné*, *Bátky Zsigmond*, *Malonyay Dezső*, *Kós Károly*, *Palotay Gertrud*, dr. *Kós Károly*, *Kresz Mária*, *Nagy Jenő*, *Ko-*

vács Ágnes és még mások is sokat tettek Kalotaszeg kultúrájának feltárása érdekében. A művészek egész sora nyert ihletést a kalotaszegi népművészettől. Leglelkesebb propagálója *Kriesch Aladár* festőművész, aki tisztelete jeléül felvette a Körösfői melléknevet. De járt itt már korábban *Munkácsi Mihály*, majd az angol *Crane Walter* 1900-ban történt látogatása után különösen megélenkült a művészek figyelmébe Kalotaszeg iránt. *Tamás Kata* a bánffyhunyadi „nótafa” népdalestjét 1900-ban *Vikár Béla* vezette be, de különösen a Gyarmathyné kezdeményezésére kivirágzott varottasok piacra kerülése után a kalotaszegi művészet híre már az országhatáron is túljut.

Ilyen előzmények után bátor vállalkozásnak tűnhet egy olyan kalotaszegi népviseleti kötet, amely túl tud lépni az eddigi ismeretek összegzésén és képes újat mondani. Ez a kötet pedig megtette ezt lépést s a címben adott témakör olyan szintézisét nyújtotta, ami szinte egyedülálló a magyar népviselet kutatásában. Nemesak összegezi az eddigi kutatások eredményeit, hanem a szerzők 1949. évi gyűjtése alapján döntő mértékben új anyagot hoz. Ez utóbbival kapcsolatban lényeges, hogy az új feltárás olyan korszerű szempontok figyelembevételével történt, ami a kötetet a hazai és külföldi népviseleti szakirodalom legkiválóbbjainak sorába emeli. Erőssége nem annyira történeti vonatkozásban keresendő, hiszen az elemzések a múlt század végénél ritkán nyúlnak régebbre, viszont a tárgyalat 70—80 éves periódus minden apró mozzanatára igyekeznek figyelni, s ezzel módot teremtenek a viseletváltozás törvényszerűségeinek megismerésére.

A kötet első részét nagyjából a hagyományos módszer és szemlélet jellemzi. Itt a ruházat anyagának, illetve egyes darabjainak előállítását tárgyalják. Ha nem is térnek itt ki a szerzők minden ruhadarabra, a jellegzetes termékekről tudósítanak. Így a kendermunka, tehát a vászonelőállítás, a párta, a kalap, a szalmakalap, a fésű, a bujka, a bőrruhák s a kötény készítése olvasható. Gondolatgazdag összegzés zárja le ezt a részt, amely a különböző elemek kapcsolódását nyújtja, végigkísérve a tárgyalat időszakban a háziipar, a kézművesség és árutermelés alakulását, különös tekintettel ezek viseletformáló erejére. Igen tanulságos az a fejtegetés, amely azt kíséri

nyomon, hogy egy új technika, illetve gép — ez esetben a varrógép — elterjedése miként formálja a ruházkodást.

A második rész nemenként való bontásban az öltözködés helyzetét mutatja be. Itt szól a hajviseletről, a fejravalókról, az alsóruhákról, a felsőruhákról és a lábbeliekről. Mindegyik esetben gondosan ügyel az időbeli változásokra s a helyi eltérésekre. Ez utóbbiakat 29 ún. térvázlaton is érzékelteti, amelyek lényegében sematizált elterjedéstérképek. A viseletleírásokat sok jó rajz és fénykép teszi érthetőbbé és elevenebbé.

A két fő részt egy összegezésnek is tekinthető befejezés zárja le, amely hangsúlyosan a változás módjaival, útjaival, valamint e folyamatban Bánffy-hunyad és Kolozsvár szerepével foglalkozik. Ezideig kevésse megfigyelt szempontokra hívja fel a figyelmet, mint pl. a célszerűség elvének érvényesülése, a katonai szolgálat módosító ereje, a gyász befolyásoló szerepe, a viseleti összhang megbomlása. Itt tájékozódhatunk átfogóan a Kalotaszegi belüli öltözködési különbségekről, különösen pedig Hunyadnak divatformáló szerepéről. Nagyon figyelemreméltó az ide kapcsolódó észrevétel: „A kalotaszegi divat egyetlen olyan változatát tudjuk megjelölni, amelyhez legfejlettebb formájában Hunyadnak nincs lényeges köze: ez a cifravidéki viselet túlzott cifrasága.” A legfontosabb kommunikációs lehetőséget a hetipiac és a híres hunyadi vásárok teremtették meg.

A kalotaszegi népviselet viszonylag még élőnek tekinthető, a gyűjtés időszakában mindenesetre az volt. Az itteni öltözködés esztétikai értékein túl azért is figyelmet érdemel — s ezt a lehetőséget a szerzők jól ki is használták — mert szép példa arra, hogy a tradicionális alapokon szerveződő ruházkodás mennyire képes megújulni, hogyan tud beolvasztani nagyon sok új elemet anélkül, hogy jellege megváltozna. A népviselet változásában az a döntő fordulat, amikor ez strukturálisan módosul, amikor már csak elemek maradnak meg, amelyek már nem tudják az új elemeket magukhoz formálni. E könyv fő tanulsága az, hogy egy összetartó, erős közösség hogyan tudja alkalmazni az új elemeket, anélkül, hogy karakterét feladná.

Barabás Jenő

EGY NÉPRAJZTUDÓS MŰHELYÉBŐL

Berze Nagy János levélhagyatéka
Szerkesztette: Banó István

és Fülöp Lajos

(Kiadja a Baranya megyei Tanács,
Pécs, 1977. 312 old.)

A magyar néprajz kimagasló egyéniségének, Berze Nagy Jánosnak eddig ismeretlen tevékenysége tárul fel előttünk ebben a kötetben. A századfordulón megindult néprajzi gyűjtőmunka fordulatot alakulása, a résztvevők sokszínű és különböző súlyú hivatalos és emberi kapcsolatainak sok tanulsággal szolgálnak. Berze Nagy János hagyatékának gondozója, ifj. dr. Berze Nagy János hagyománytisztelttel és fáradtságos munkával gyűjtötte össze a különféle helyeken fellelhető leveleket.

Egy fél évszázad mozgalmas gyűjtőmunkája, kiadási tervei, együttműködési szándékai és megvalósult eredményei tükröződnek az 1903-tól feldolgozott levelezésben. Az anyag hűen tükrözi a tudós aprólékos módszerét, széleskörű tájékozódását a kortárs — többek között a nemzetiségi — népmese kultúrában, az összehasonlító mesekultúrában.

Berze Nagy János pedagógusként, tanfelügyelőként szinte az egész országot bejárta és megismerhette. Erdélyi, majd dunántúli munkáját a pontosság és a szakszerűség jellemezte. Gyűjtőmunkájába bevonta az iskolák tanulóit és pedagógusait is. Jellemző Berze Nagy erős kapcsolataira és megbecsültségére az, hogy munkáját több iskola tantestülete is méltatta, érdemeit pedig jegyzőkönyvben rögzítették, mint például a mohácsi külvárosi r. kath. népiskola.

A levélhagyatékban közöltek szemléltetően példázzák a néprajz ismerői és kutatói közötti együttműködést. Dömötör Sándor, Györffy György, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula, Györffy István, Gunda Béla, Kodolányi János, Várkonyi Nándor, Kós Károly — hogy csak őket említsük — szerepelnek a levelek küldői között segítségért, elismerést, üdvözlőt küldve Berze Nagy Jánosnak.

Értékes része a kiadványnak Berze Nagy műveinek időrendi összeállítása, amely teljesebbé teszi életművét.

A mű megjelenését Eger, Gyöngyös, Jászberény, Pécs és Szekszárd városok, valamint Baranya és Tolna megye Tanácsának támogatása tette lehetővé.

Krisztián Béla

NÉPRAJZI PÁLYAMUNKÁK FEJÉR MEGYÉBŐL

Az István király múzeum közleményei.
B. sorozat, 33. szám.
Szerk.: Lukács László

(Kiadja a Fejér megyei múzeumok igazgatósága, Székesfehérvár, 1978. 79. old.)

A székesfehérvári István király múzeum kiemelkedő régészeti kutatásai, publikációi mellett mindinkább figyelemmel kell kísérnünk az intézmény néprajzi tevékenységét. Ennek egyik eredményes megnyilatkozása ez — az önkéntes néprajzi gyűjtők munkájából gondosan összeállított — gyűjtemény, amely alig ismert tájak népi műveltségéről nyújt tájékoztatást. A Vértes-aljára, a Mezőföldre — mint a bevezetésben *Pesovár Ernő* írja — ritkábban jutottak el a kutatók s az ő munkájukat pótolják a lelkes tanárok, jogászok, lelkészek és diákok, a honismereti szakkörök munkatársai.

Szkladányi Károly egy pátkai volt kisparaszti gazdaság hagyományos és gépi eszközkészletét mutatja be. Ugyanő másik közleményében a pátkai uradalmi cselédek életét vázolja. Értékesek a lakáshelyzetről, a cselédség foglalkozási rétegeiről közölt megfigyelései. *Gelencsér József* a sárkeresztesi tövisborona készítését, használatát ismerteti. Gyakran két család közösen használta a kökényvessző boronát. A tehetősebbek nem maguk készítették, hanem magyarálmási boronakötőktől vették. Gazdag tartalmú *Bogár János* Népszokások Gyúrón c. közleménye, amely az emberi életkor, a szüret, a pásztorkodás szokásvilágába nyújt betekintést. Figyelmet érdemel a gyermek farsangi bálók és a pünkösdi szokások leírása. A már feldisznított pünkösdi zöld ágakat a lovas legények nótaszóval viszik végig a falun, majd annak a leányos háznak a kapujába teszik, ahol azokat előzőleg felszalagozták. Mindez azonban nem a jobbágyfelszabadításra és a *ius primae noctis* eltörlésére vonatkozik — mint a szerző gondolja. Gyuró és a vele összeépült Kuldó különben a Mezőföld legzártabb falvai közé tartozik. *Bogár János* közleménye részletes falumonográfia

megírására inspirál. *Stefanovics Katalin* Mezőkomárom Luca napi, húshagyókeddi és bőjti szokásait írja le. A Luca napi szokások meglepően gazdagok. *Hortoványi András* székesfehérvári gyermekjátékokat mutat be, többek között a virágneves játékokat, már a görögök és a rómaiak idejében ismert kapókövezést (küvecsezést), s az orsóforma fácska elütésén alapuló *pilinckézést*. Ez utóbbi játék részletes székesfehérvári leírása is arra figyelmeztet, hogy szükséges lenne egyes játékaink monografikus feldolgozása, ez a játékunk is megérdemelné a részletes vizsgálatot. Meglepően sok formai változata mellett gazdag néprajzi anyag is tapad hozzá. Az orsóalakú fácska különböző nevét közli ugyan a Magyar Néprajzi Lexikon is (*bige, dölé, pige, pilincke*), de a terminológia ennél sokkal gazdagabb. Csak néhányat említek meg: *cigere, cigle, cikle* (Tiszántúl, Erdély), *csirigulya* (Háromszék), *csög* (Alföld), *cuj* (Erdély), *kótya* (Türkeve), Székelyföld), *picika* (Erdély), *pinc, pincike* (Dunántúl, Bácska), *popik* (Erdély). A *pilincke* és más játékok (pl. a kapókövezés, a labirintus játék) változatos táji neve és különböző szabályai mögött gazdag kultúrtörténeti tanulságok rejlenek. Valószínű, hogy a kollégiumok, iskolák, külföldi tapasztalatokkal is rendelkező és munkahelyüket változtató tanítók, tanárok, lelkészek hozzájárultak a játékok változatainak és elnevezésének terjedéséhez. Csakis így magyarázhatjuk a *cigere*, a *kótya* alföldi és székelyföldi előfordulását. A játék kollégiumi forrására egy 1783—1791 között feljegyzett pataki diáknóta is utal (*Bakos J.*, Mátyusföldi gyermekjátékok, Budapest, 1953. 273. old.).

A kiadványban két tanulmány a Fejér megyei németek néprajzával foglalkozik. Az egyik *Schindele Ildikó* írása a móri kádármesterségről, a mesterseg családai hagyományairól, a másik pedig *Wirth Lajos* közlése az isztiméri karácsonyi szokásokról (Kristkindljárás, vesszőzés, Háromkirályok). Várjuk a múzeum hasonló igénnyel szerkesztett kiadványait s elismeréssel rögzítjük, hogy a kiadvány megjelenését a Hazafias Népront Fejér megyei Bizottsága is támogatta.

Gunda Béla

TONAVALTA PUHALTAA

(A Dunáról fúj a szél)

Unkarilaisia kansanlauluja
(Magyar népdalok)

Válogatta és finnre fordította:

Tervonen Viljo

(Soumoëäisen Kirjallisuuden Seura —
Finn Irodalmi Társaság,
Helsinki, 1977. 114 old.)

Nagyon szép népdal-antológiát adott a magyar népköltészet iránt érdeklődő finn népdalkedvelők kezébe *Viljo Tervonen*, a magyar nép, nyelv, folklór és költészet régi ismerője és barátja. Viljo Tervonen a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején a finn nyelv lektora volt a budapesti egyetemen. Anyanyelvi szinten megtanult magyarul, s hazatérése óta is sűrűn felkereste a finn—magyar rokoni, baráti, kulturális kapcsolatok magyarországi ápolóit: *Ortutay Gyulát, Képes Gézát, Kodolányi Jánost, Olsvai Imrét, Bereczky Jánost*, hogy csak néhányat említsék azok közül, akik nyelvtudásuk, kutatásaik és érzelmi kapcsolataik révén állandó jelleggel ébren tartották és tartják ezt a távolra szakadt rokonságot.

Viljo Tervonen a finn nyelv és irodalom tanára. Amint tehetette, nyugalomba vonult, hogy teljes idejét és munkaenergiáját a finn—magyar kapcsolatok tevékeny ápolásának szentelhesse. Évek óta gyűjti az anyagot e kapcsolatok történetének megírásához, s egyebek mellett a helsinki egyetem magyar lektorával együtt írt egy olyan magyar nyelvtankönyvet, amely ama-

gyar és a finn nyelv közös törvényszerűségeire épül, most pedig egy népdalgűjtemény összeállítására és lefordítására vállalkozott.

A kötet voltaképpen nem szakembereknek szól, hanem azoknak a magyarul többé-kevésbé tudó finn olvasóknak, akik nyelvismeretüket magyar népdalok megtanulásával is gazdagítani akarják. Bevezetője két részből áll. Az elsőben megismerjük a magyar népták és népdalok Finnországban megjelent fordításainak történetét, a másodikban kiváló magyar népzene- és népdalkutatóktól vett idézetekből összeállítva a magyar népdal jellemzését kapjuk. Magukat a népdalokat hét csoportban, dallammal és kényelvű szöveggel veheti kézbe az olvasó.

Igen jó ötlet, hogy a szerkesztő több dalnak két változatát is közli, ezzel mintegy a magyar népdal változatosságára hívja fel a figyelmet. A leelőhelyet ugyan egyik dalnál sem adja meg a válogató, de ezt az érdeklődő magának a kötetnek a segítségével viszonylag nem nagy fáradsággal megállapíthatja.

A gyűjteményt a dalok betűrendes mutatója egészíti ki, valamint egy fonotéka: amely útba igazít, hogy melyik dal milyen hanglemenzen található. Végül egy bibliográfia zárja a kötetet. A gondos szerkesztés lehetővé teszi, hogy a magyar nyelvvel ismerkedő finn közönség kedvet kapjon az igazi magyar népdal megismerésére, dalolására, de a hasznos kézikönyv kiindulópont lehet szakember számára is, aki a magyar népdalköltészetet, népzénet túl annak fontosabb szakirodalmával is meg kíván ismerkedni.

Kovács Ágnes

HIBAIGAZÍTÁS. A Honismeret 1979. 4. számának 46—51. oldalán megjelent Felsőórtól Kismartonig c. cikkbe sajnálatos módon több hiba került. A 46. old. 8. sorában lévő énekeltet helyesen *érzékeltet*, a 48. old. 4. bek. 4. sorában szereplő Peinicanu helyesen *Peinicahu*; továbbá a 49. oldalon lévő kép aláírása (Deutschkerutz) helyesen *Deutschkreutz*, és a cikkhez tartozó hátsó borítón lévő kép aláírása (Lauchsee) helyesen *Landsee*. A hibákért — a nyomda nevében is — elnézést kér a szerkesztő.

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

Beszámoló a múzeumok és a KISZ KB pályázati felhívásának 1978. évi eredményeiről

A Magyar Nemzeti Múzeum, a Hazafias Népfrent és a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum által 1976-ban meghirdetett, öt évre szóló pályázati felhívás harmadik éve zárult le 1978-ban. Mérlegelve az eddigi eredményeket elmondhatjuk: az immár az egész országot átfogó mozgalom — amelyhez a korábbi évekhez hasonlóan a KISZ KB ebben az évben is csatlakozott — most is jelentős pályamunkákat eredményezett.¹

Ebben az évben olyan megyékből is érkeztek írások, ahonnan eddig még nem tapasztaltunk érdeklődést. A pályázatok színvonala is emelkedett. A résztvevők — tanulók és felnőttek egyaránt — írásaikban elsősorban saját kutatásaik eredményét publikálták.

Ismételten szép munkát végeztek az iskolai szakkörök, a nagyszámú írás közül különösen azok a dolgozatok voltak értékesek, amelyekben a tanár szakmai hozzáértése és irányítása érvényesült. Kollektív munkával készültek a szakmunkásképző intézetekből eljuttatott pályázatok. Ezekből az iskolákból az idén is a legjobb dolgozatok érkeztek, bár az előző évihez képest kevesebb számban.

A pályázaton minden megye résztvett. A megyei múzeumok a helyi értékelés után 161 dolgozatot továbbítottak országos elbírálásra, a megyei KISZ-bizottságok pedig 149 pályázatot tartottak érdemesnek az országos döntőbe jutásra.

A pályázati felhívást kibocsátó szervezetek által létrehozott Bíráló Bizottság 3 db I., 6 db II., 9 db III. díjat és 25 db jutalmat ítelt oda a legjobb pályázatokért. Ezen kívül a Hazafias Népfrent ajándékaiként további 130 pályázat könyvjutalomban részesült.

Az 1978-as év pályázatainak tematikája az előző évekhez képest némileg változott. Sokkal kevesebb szerző foglalkozott egy-egy korszak általános történeti áttekintésével. Jóval nagyobb számban szerepelnek azok az írások, amelyek a magyarországi munkásmozgalom történetének helyi eseményeivel foglalkoznak, s számos, eddig ismeretlen adalékot tesznek közkinccsé. Több pályázó a környezetében élő veteránok életét ismereti, vagy őket magukat szolgáltatta meg. E munkák számos emléktárgyat és dokumentumot említenek, vagy fényképen közlik azokat, kutató-gyűjtő munkára buzdítva ezzel a szakmuzeológusokat.

Az előző évekhez képest sokkal kevesebb volt a termelészövetkezetekkel foglalkozó írás. Azonban itt is született kiváló munka: a zombai Egyesült Erővel Mg. Tsz KISZ-alapszervezete termelészövetkezetük múltjának krónikásként, gazdag irat- és levéltári anyagra támaszkodva, a tagok és a vezetők segítségével, a termelészövetkezeti mozgalom jelentős korszakát formálta írott történelemmé.

Szólnunk kellene még számos olyan fiatalról, akit szakmája szeretete készítetett pályázat írására, mint pl. a Vedres István Építőipari Szakközépiskola tanulója, *Kratochvíl Ottliát*, aki úgy írta meg a szegedi vár 18—19. századi történetét, hogy nemcsak új adatokat és forrásokat hozott felszínre, de mérnöki metszetekkel is bemutatta a vár építésének, újjáépítésének és megszűnésének különböző korszakait.

A pályázatok között feltűnően sok a szakmatörténeti munka. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a múzeumi pályázatokkal egyidőben hirdette meg a KISZ Budapesti Bizottsága az *Ismerd meg szakmád történetét* című pályázatot. Valamennyi magyarországi szakmunkásképző intézet részt vett a saját szakma történeti kutatásaiban,

¹ A pályázat korábbi éveinek eredményeivel a *Honismeret* 1977. 2—3. sz. 119. oldalán, valamint az 1978. év. 4. sz. 78. oldalán foglalkoztunk. (Szerk.)

összegyűjtve a rá vonatkozó írásos és tárgyi emlékeket. A pályázat végcélja a Pataki István Művelődési Házban megrendezett szakmatörténeti kiállítás volt. Azok a szakmunkásképző intézetek, amelyek részt vettek a szakmatörténeti kutatásokban, bevezettek a múzeumi pályázatokra is.

Vannak a pályázók között olyan fiatalok, akik a különböző szakmák történetének kutatása közben figyelmüket elsősorban a szakmát művelő emberre irányították, s így jutottak el a tanoncoktatástól a jelenlegi szakmunkásképzés történetéig.

A felnőtt pályázók legnagyobb része több éves kutatás eredményét publikálja. Számos díjazott és jutalmazott munka került ki ezek közül a pályázatok közül.

A 25 jutalmazott pályamunka szorosan zárkózik a díjazottak mögé. Helyenként csupán árnyalatnyi különbségek vannak a dolgozatok között, legfeljebb a megoldásokban van némi eltérés. Azt azonban mindegyikről el lehet mondani, hogy a pályamunkák fontos forrásai a további kutatásoknak.

Az 1978-ban díjazott pályázatok:

IFJÚSÁGI DÍJAK

I. díj (5000 Ft): **Kratochwill Otília**: (Csongrád m.) A szegedi vár a 18. sz. végén, 19. sz. elején.

II. díj (3000 Ft): **Nyitrai István**: (Szolnok m.) Mit ír a helyi sajtó, illetve egy tetszés szerinti választott újság a munkások helyzetéről, életviszonyairól a két világháború között. — **Jakab Katalin**: (Heves m.) A Tanácskörtársaság az ifjúságért.

III. díj (2000 Ft): **Nagy Janka Teodóra**: (Szolnok m.) Két életút. (Arital István és Paróczay Jenő partizánok visszaemlékezései.) — **Domonkos Ottó**: (Győr-Sopron m.) A soproni munkásosztály helyzete és életkörülményei a két világháború között. — **Timár Katalin**: (Hajdú-Bihar m.) A szoboszlói társadalmi valóság a helyi sajtóban 1900–1914 között.

FELNÖTT DÍJAK

I. díj (5000 Ft): **Honvári János**: (Győr-Sopron m.) Adalékok Győr város dolgozóinak helyzetéhez, tömegmozgalmaikhoz és a város szociálpolitikájához a gazdasági világválság éveiben.

II. díj (3000 Ft): **Rác Lajos**: (Békés m.) Parasztsors századunk fényében. — **Győriványi Sándor**: (Bp.) A köteles mesterség története.

III. díj (2000 Ft): **Viktor Gyula**: (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) Ozd iskolái, oktatási intézményei. — **Szabó Károly**: (Baranya m.) Tűz elleni védekezés kialakulása és fejlődése 1945-ig, különös tekintettel Pécs tűzvédelmére.

CSPORTOS KATEGÓRIA:

I. díj (5000 Ft): **A 401. sz. Kossuth Lajos Ipari Szakmunkásképző Intézet Helytörténeti Szakköre**: (Győr-Sopron m.) Iparosok közös pműhelye. (Adatok egy századfordulói ipari vállalkozás történetéhez.)

II. díj (3000 Ft): **Városi Honismereti Szakkör**: (Vas m.) Tanonccélet a felszabadulás előtt. — **Zombai „Egyesült Erővel” Mezőgazdasági Termelőszövetkezet KISZ alapszervezete**: (Tolna m.) Termelőszövetkezetünk múltja.

III. díj (2000 Ft): **Béres Marianna — Miliczky Jenő**: (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) A percesai „Bányamécs” Dal és Műkedvelő Egylet Színjátszóköreinek története. — **Pintér László — Szűcs Péter**: (Csongrád m.) A fekete ház. Városi történeti tanulmány. — **A Szabolcs-Szatmár Megyei III. Honismereti Diákklub falu-, üzemi- és ifjúságmozgalomtörténeti krónikázó csoportja**: Adatok Vásárosnamény krónikájához.

Dr. Illés Lászlóné

EMLEKEZTETŐ. A Bács-Kiskun megyei Tanács Művelődési Osztálya — a Hazafias Népfőnt Honismereti Albizottsága, valamint több más szerv támogatásával, az 1981. évi VII. Duna menti Folklorfesztiválhoz kapcsolódva harmadszor is meghirdette a **FOLKLÓR A MAI ÉLETBEN — A NEPMŰVESZETI EGYÜTTESEK, MINT MŰVELŐDÉSI KÖZÖSSÉGEK** c. pályázatát.

A kidolgozható témák: 1. Valamely népművészeti együttes (népdalkör, díszítőművészeti kör, népi együttes, táncsoprot stb.) története, néphagyomány-gyűjtő, feldolgozó és közművelődési tevékenysége. 2. Egy vagy több kiváló népművész pályája, művészeti és közművelődési tevékenysége. 3. A népszokások, népköltészet és hagyományos szórakozási alkalmak alakulása, továbbélése egy helységben, településen. 4. Egy, az együttes tagok közreműködésével létrejött, muzeális jellegű néprajzi vagy együttes-történeti gyűjtemény részletes bemutatása.

A pályázaton bárki részt vehet — nyomtatásban még meg nem jelent, más pályázatra be nem nyújtott pályamunkával. A pályázat nyílt (nem jelíges). A pályaműveket 1980. június 30-ig kell (ritkán gépelve, két azonos példányban) beküldeni a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztálya címére (Bp., Kossuth L. tér 12. 1055). — A pályázni szándékozók választott témájuk kidolgozásához ugyanonnan részletes, sokszorosított útmutatást igényelhetnek.

Pályadíjak: I. díj: 5000 Ft — II. díj (4 db): 3000 Ft — III. díj (5 db): 2000 Ft — Egyes, értékes anyagot tartalmazó pályamunkák szerzői munkajuttalmat (500–5000 Ft) kaphatnak.

A meghirdető szervek nevében:
a RENDEZŐSEG

Köszöntjük

E HAZBAN LAKOTT
ADY ENDRE 1896. ÉVBEN.

MEGJELÖLTE AZ ADY ENDRE ÁLTALÁNOS ISKOLA
II. RÁKÓCZI FERENC MÜEMLEKJELLEGŰ VI. ORSZÁGOS HONISMERETI DIÁKTÁBOR 1972.

1963. ISKOLA. ÉPÜLT 1879 - BEN
KORAEKLEKTIKUS STILUSBAN.

MEGJELÖLTE A BÉKE (SZT. ANNA) U.

19. SZ. ISKOLA II. RÁKÓCZI FERENC

SAZAKKÖRE.

...GALDIUM AKKORI GONDNOKA
FAZEKAS MIHÁLY KÖLTŐ ÉS BOTANIKUS IS
MUNKÁLKODOTT 1823-TÓL HALÁLÁIG.
A FÜVÉSZKERT 1840-BEN KEZDTE MEG MŰKÖDÉSÉT,
MELYNEK ELSŐ IGAZGATÓJA

KEREKES FERENC FŐISKOLAI TANÁR VOLT.
CSAKNEM EGY ÉVSZÁZADON ÁT SZOLGÁLTA
EZ A KERT A GYAKORLATI OKTATÁS,
AZ EREDMÉNYESEBB TANÍTÁS ÜGYÉT.
A DÉRITÉR KIÉPÍTÉSE UTÁN
A TUDOMÁNYEGYETEM BOTANIKUSKERTJE
VETTE ÁT SZEREPÉT.

MEGJELÖLTE A BÉKE (SZT. ANNA) U. 19. SZ.
ÁLT. ISKOLA II. RÁKÓCZI FERENC KÖRE.

ISSUTH LAJOS
E HÁZ ERKÉLYÉRŐL
VÉRDOTT LELKESITŐ BESZÉDET
- BEN A DEBRECENI NÉPHEZ.

MEGJELÖLTE A BÉKE (SZT. ANNA) UTCA 19. SZ.
ISKOLA II. RÁKÓCZI FERENC KÖRE.

E HELYÉN ÁLLOTT 1835-61-IG
AZ A SZÍNHÁZ, AMELYBEN
HUNYI JÁNOS ÉS KÉSŐBB
MÁTYÁS SÁNDOR IS FELLÉPETT.

MEGJELÖLTE A BÉKE (SZT. ANNA) U. 19. SZ.
ÁLT. ISK. II. RÁKÓCZI F. TÖRT.
IROD. ÉS NÉPRAJZI KÖRE.

TÓTHFALUSI SÁNDOR

1909 - 1945

A DEBRECENI KOMMUNISTA IFJUMUNKÁS
MOZGALOM KIEMELKEDŐ ALAKJA, AZ
1929-32 - ES DEBRECENI SZTRÁJKOK
EGYIK SZERVEZŐJE A KIMSZ - ES
FIATALOK NEVELŐJE EMLÉKERE

...KOR TÓ VOLT,
...B KISZÁRÍTOTTÁK,
FÜVÉSZKERTET
FÜVÉSZKERT

...GALDIUM AKKORI GONDNOKA

FAZEKAS MIHÁLY KÖLTŐ ÉS BOTANIKUS IS
MUNKÁLKODOTT 1823-TÓL HALÁLÁIG.
A FÜVÉSZKERT 1840-BEN KEZDTE MEG MŰKÖDÉSÉT,
MELYNEK ELSŐ IGAZGATÓJA

KEREKES FERENC FŐISKOLAI TANÁR VOLT.
CSAKNEM EGY ÉVSZÁZADON ÁT SZOLGÁLTA
EZ A KERT A GYAKORLATI OKTATÁS,
AZ EREDMÉNYESEBB TANÍTÁS ÜGYÉT.
A DÉRITÉR KIÉPÍTÉSE UTÁN
A TUDOMÁNYEGYETEM BOTANIKUSKERTJE
VETTE ÁT SZEREPÉT.

MEGJELÖLTE A BÉKE (SZT. ANNA) U. 19. SZ.
ÁLT. ISKOLA II. RÁKÓCZI FERENC KÖRE.

A MAI VÁR, CSAPÓ ÉS PIAC UTCA HATÁROLTA
TERÜLETEN ÁLLT A KÖZÉPKORBAN AZ A
MEGERŐSÍTETT KASTÉLY, AMELYET A HUNYADI
CSALÁD IS BIRTOKOLT.

EBBEN A KASTÉLYBAN LAKOTT
SZILÁGYI ERZSÉBET CSALÁDJÁVAL.
ITT ALAKULT KI AZ A KÖLCSÖNÖS MEGBECSÜLÉSEN
ALAPULÓ SZERETET, AMELY DEBRECEN NÉPET
ÉS A HUNYADI CSALÁDOT EGYBEFÜZTE.
MÁTYÁS KIRÁLY URALKODÁSA IDEJÉN DEBRECEN
IRÁNTI HÁLÁJÁT TÖBB KIRÁLYI RENDELETBEN
KIFEJEZÉSRE JUTTATTA.

ÁZ Ő KIRÁLYÁ VÁLASZTÁSÁNAK FEL ÉVEZREDES
FORDULÓJA ALKALMÁVAL 1958-BAN EMLÉKEZIK
RÓLA A BÉKE (SZT. ANNA) UTCA 19 SZÁM ALATTI
ÁLTALÁNOS ISKOLA II. RÁKÓCZI FERENC SAZAKKÖRE.

Kalotaszegi viselet (Kútvölgyi Mihály felvétele)